

Szerző: Lukács Éva Fruzsina
Cím: A pályaválasztás és identitásfejlődés összefüggései
A pályaválasztási bizonytalanság típusai az identitásállapotok tükrében
Témavezető: Szabó Laura, habil. egyetemi docens, ELTE PPK
Fejlődés- és Klinikai Gyermekpszichológia Tanszék
Doktori iskola: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és
Pszichológiai Kar, Pszichológiai Doktori Iskola
Vezető: Prof. Dr. Hunyadi György, egyetemi tanár, az MTA r. tagja
Doktori program: Szocializáció és Társadalmi Folyamatok Doktori Program
Vezető: Prof. Dr. Hunyadi György, egyetemi tanár, az MTA r. tagja

A Bíráló Bizottság tagjai

Elnök: Dr. Faragó Klára, egyetemi tanár, ELTE PPK
Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék
Titkár: Dr. Szabó Mónika, egyetemi adjunktus, ELTE PPK
Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központ
Tagok: Rózsa Sándor, tudományos segédmunkatárs, ELTE PPK
Személyiség- és Egészségpszichológia Tanszék
Dr. Nguyen Luu Lan Anh, habil. egyetemi docens, ELTE PPK
Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központ
Dr. Takács Ildikó, egyetemi docens, BME
Ergonómia és Pszichológia Tanszék
Bírálok: Dr. Kiss István, adjunktus, ELTE PPK
Tanácsadás Pszichológiája Tanszék
Dr. Szabó Éva, egyetemi docens, SZTE
Pszichológia Tanszék
Benyújtás dátuma: 2012. július

Köszönetnyilvánítás

Dolgozatom megírása során olyan sok embertől kaptam segítséget, hogy csak remélni tudom, hogy ebben a felsorolásban nem hagyok ki senkit, aki lehetővé tette, hogy ez a munka megszülessen.

A dolgozat statisztikai részének kidolgozásában kiemelt köszönettel tartozom Orosz Gábornak és Bruder Emesének, akik mindig készségesen válaszoltak, bármilyen kérdésem támadt. Köszönöm továbbá Hunyady György Professzor Úrnak a módszertannal kapcsolatos tanácsait, amelyek különösen nagy segítségemre voltak az EDS érvényesítésében. Köszönöm konzulensem, Szabó Laura biztatását, aki mindig lelket öntött belém, ha elcsüggedtem, valamint nagy segítségemre volt a dolgozat véglegesítésében.

Köszönöm minden munkatársamnak, különösen Budavári-Takács Ildikónak és Jereb Katalinnak, hogy lehetővé tették, hogy a dolgozat megírására tudjak koncentrálni, és megosztották velem a pályatanácsadással kapcsolatos tapasztalataikat.

Családom és barátaim támogatása sokat segített a munka során. Külön köszönöm Hadzsy Anna és Kontár-Halász Emese fáradhatatlan segítségnyújtását, mind a kérdőívek validálása, mind a dolgozat formázása során. Testvérem, Lukács Ákos számtalan órán keresztül tökéletesítette az AMOS eredményeit bemutató modelleket, amit ezúton is köszönök.

Köszönettel tartozom továbbá minden intézménynek, diáknak és hallgatónak, akik kitöltötték az általam összeállított kérdőívcsomagot. Őszintén remélem, hogy eredményeim az ő javukat is szolgálják.

Abstract

The question of career choice is extremely important for students involved in secondary as well as higher education, since they are preparing for their future in the world of work during these years by taking part in education and in other activities (e. g. part-time jobs, voluntary work) (e. g. Super, 1959). Choosing the most suitable profession for a person is not always uncomplicated.

In my research, I have aimed at finding out more about the relationship between career indecision and identity development. The individuals taking part in the research were high school students and female university students, since at these developmental stages both identity formation (Kroger, 2007a) and career decision have a prominent role (e. g. Kelly és Pulver, 2003). In my inventory survey I am looking for answers about the characteristics of these individuals from the perspective of career indecision and identity development.

The concept of career indecision has been studied since the 1970s (Holland and Holland, 1977). The multidimensional concept enables us to examine the causes of career indecision, as well as to list individuals into types according to the reasons for the indecision. This is exceptionally important from the perspective of the practice of career guidance, as, knowing the groups, we can make suggestions about the most suitable interventions. The research of identity has changed a lot since Erikson's (1963) original work. In my study I connect to the theory of Luyckx and his colleagues. The ruminative exploration variable specified by them describes such a method of exploratory behaviour which is maladaptive, as the individual cannot commit, always starts the exploratory process anew.

In my study, I am going to separate identity statuses, as well as career indecision types on the sample of high school students and female university students, and I am going to reveal the connection between identity statuses and types, as well as between identity variables and career indecision factors. I am going to characterize the specific identity statuses and career indecision types from the perspective of time orientation (Zimbardo and Boyd, 1999) and school motivation (Vallerand et al., 1992, 1993). Furthermore, I am going to validate the measuring tools necessary for conducting my research on Hungarian sample.

I have separated 5 identity statuses both in the case of female university students and high school students: (carefree and diffused) diffusion, moratorium, ruminative moratorium, achieved identity and foreclosure. The types of career indecision emerged differently in the two samples. In the case of high school students I have managed to describe the ready to decide, the path seeker, the choice anxious and the chronic indecisive groups. Considering their characteristics, career guidance, as well as working on questions of identity are especially advisable for the choice anxious and the chronic indecisive. The two groups cover approximately one third of the examined high school student sample. As for female university students, four groups can be separated as well: the ready to decide, the self seeker, the choice anxious and the path seeker. Considering their identity, time orientation and motivational characteristics, the choice anxious (30,43%) are certainly in need of professional help. The above listed groups can be found between Wiegiersma's (1976) third and fifth level.

A further result of my research is that I have managed to prove the mutual connection between identity and career indecision, as well as to validate measuring tools for identity dimensions (DIDS, Luyckx et al. 2008), career indecision (CFI, Chartrand et al., 1990) and identity resolution (EDS, Ochse and Plug, 1986) on Hungarian sample.

In future researches it would be worth examining the role of social support and self-efficacy in career indecision and identity formation.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	6
A dolgozat felépítése	6
I. Szakirodalmi áttekintés	8
1. Az identitáskutatásának kezdetei: Erik Homburger Erikson	8
2. Az identitáskutatás jelentősége napjaink pszichológiájában	11
3. James E. Marcia identitáskállapot paradigmája	13
3.1. Az identitáskállapotokhoz köthető személyiségjellemzők, működési sajátosságok	15
3.2. Az identitásfejlődésre ható előzmények	17
3.3. Berzonsky identitáskállapot elmélete	18
3.4. Identitáskállapot, mint „puha szakasz” strukturális modell	19
3.4.1. Minőségileg elkülönülő strukturális elrendezések	20
3.4.2. A strukturális teljesség kritériuma	21
3.4.3. Fejlődési sorrend, hierarchikus elrendeződés	21
3.4.3.1. Marcia elgondolása a felnőttkori identitásfejlődésről	23
3.4.4. Univerzalitás	25
3.4.4.1. Nemi különbségek az identitáskállapotok kutatásában	25
4. Marcia identitáskállapot paradigmájának „utóélete”	27
4.1. Az identitáskállapot kutatás helyzete, története	27
4.2. A Marcia-féle identitáskállapot paradigma kritikája	28
4.3. Az exploráció és elköteleződés dimenziójának további differenciálása	29
4.3.1. Exploráció és elköteleződés jelentősége az egyes identitáselméletekben	29
4.3.2. Kettős tagolás az exploráció és az elköteleződés dimenzióin	30
4.3.3. Maladaptív exploráció? A ruminatív exploráció jelensége	31
5. Új identitáskállapotok	32
Részösszegzés	35
6. A pályaválasztási bizonytalanság fogalmi meghatározása	36
6.1. A pályaválasztási bizonytalanság és a döntésképtelenség	37
6.2. John Holland tipológiai modellje	38
6.2.1. John Holland a pályaválasztási bizonytalanságról	39
7. A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos jelenségek	41
7.1. Pályaválasztási bizonytalanság és én-hatékonyosság	42
7.2. A pályaválasztási bizonytalanságra ható egyéb tényezők	45
8. Tanácskérői típusok a pályaválasztási bizonytalanság alapján	48
9. A pályaválasztási bizonytalanság és az identitásfejlődés összefüggései	50
10. Wiegiersma kompetenciaszintjeiről	54
Részösszegzés	55
A vizsgálat célkitűzései	55
II. Hipotézisek	57
III. Módszerek	60
1. Vizsgálati személyek	60
1.1. A középiskolás minta jellemzői	60
1.2. Az egyetemista nők mintájának jellemzői	62
2. Mérészközök	63
2.1. Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986)	63
2.2. Dimensions of Identity Development Scale (Luyckx et al., 2008)	65
2.3. Career Factors Inventory (Chartrand et al., 1990)	66
2.4. Zimbardo Time Perspective Inventory (Zimbardo és Boyd, 1999)	69
2.5. Academic Motivation Scale (Vallerand et al., 1992, 1993)	72
2.6. Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg-féle Önbecsülés Skála; Rosenberg, 1965)	74
IV. Eredmények	75
1. Mérészközök érvényessé tétele magyar mintára	75
1.1. Az Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) érvényességének vizsgálata	75
1.2. A Dimensions of Identity Development Scale (DIDS, Luyckx et al., 2008) érvényességének vizsgálata	83

1.3. A Career Factors Inventory (Chartrand et al., 1990) érvényességének vizsgálata	87
1.4. A Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) érvényességének vizsgálata	93
2. Az első minta eredményeinek bemutatása	99
2.1. Klaszterek a középiskolás mintán a Dimensions of Identity Development Scale (DIDS; Luyckx et al., 2008) alapján	99
2.2. Klaszterek a középiskolás mintán a Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al, 1990) alapján	112
2.3. Az identitászállapotok és a pályaválasztási bizonytalanság klaszterek közötti összefüggések a középiskolás mintán	124
3. A második minta eredményeinek bemutatása	126
3.1. Klaszterek az egyetemista nők mintáján a Dimensions of Identity Development Scale (DIDS; Luyckx et al., 2008) alapján	126
3.2. Klaszterek az egyetemista nők mintáján a Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al., 1990) alapján	137
3.3. Az identitászállapotok és a pályaválasztási bizonytalanság klaszterek közötti összefüggések az egyetemista nők mintáján	145
4. A középiskolás és az egyetemista nők eredményeinek összehasonlítása	147
4.1. A középiskolás és az egyetemista nők identitászállapot-eloszlásának összehasonlítása	149
5. Regresszióanalízis a pályaválasztási bizonytalanság változóján	150
5.1. Az első vizsgálati minta, a középiskolások eredményei	150
5.2. A második vizsgálati minta, az egyetemista nők eredményei	151
6. A pályaválasztási bizonytalanság és az identitászváltozók kapcsolatának vizsgálata útelemzéssel	152
6.1. A középiskolás minta modellje	153
6.2. Az egyetemista nők modellje	155
V. Az eredmények értelmezése	158
1. Módszertani hipotéziseinkkel kapcsolatos eredményeink értelmezése	158
2. Jelenségszintű hipotéziseinkkel kapcsolatos eredményeink értelmezése	167
2.1. Identitászállapotokkal kapcsolatos eredmények	167
2.1.1. Az első vizsgálati minta, a középiskolások ($N = 649$) eredményei	167
2.1.2. A második vizsgálati minta, az egyetemista nők ($N = 219$) eredményei	173
2.2. A pályaválasztási bizonytalanság típusaival kapcsolatos eredmények	179
2.2.1. Az első vizsgálati minta, a középiskolások ($N = 649$) eredményei	179
2.2.2. A második vizsgálati minta, az egyetemista nők ($N =$) eredményei	184
3. Az identitászváltozók szerepe a pályaválasztási bizonytalanság tényezőinek bejósolásában	188
A. A regresszióanalízis eredményei	188
A.1. Az első, középiskolás minta eredményei	188
A. 2. A második minta, az egyetemista nők eredményei	189
B. A kovarianciamodellek eredményei	190
B.1. A középiskolás minta modelljének tanulságai	190
B.2. Az egyetemista minta modelljének tanulságai	190
4. Javaslatok gyakorlói szakemberek számára	190
VI. A vizsgálatok korlátai	194
VII. A vizsgálatok legfontosabb tanulságainak összegzése, kitekintés	195
Irodalomjegyzék	196
Táblázatok és ábrák jegyzéke	203

Bevezetés

A pályaválasztás és az identitásalakulás kérdései kiemelt figyelmet kapnak a serdülőkorban (Erikson, 1963) és a kibontakozó felnőttkorban (Arnett, 2000, 2006). A fiatalok ezekben az években alapozzák meg majdani jövőjüket, és köteleződnek el mind egy pálya, mind bizonyos eszmék vagy egy társ mellett.

A pályaválasztás folyamata azonban nem mindig zökkenőmentes. Ahogyan azt a középiskolákban gyakorló szakemberek, illetve az egyetemeken dolgozó tanácsadók jól érzékelik, a diákok és hallgatók egy része támogatásra szorul a nekik leginkább megfelelő szakma kiválasztásában, illetve személyes problémáik kezelésében is. Annak ellenére, hogy az ő segítségüket a felsőoktatási törvény (2011. évi CCIV.), valamint a Nemzeti Alaptanterv (110/2012. (VI. 04.) is előírja, keveset tudunk arról, hogy milyen széleskörű ez a probléma a diákság körében. Mindezek mellett azt is fontos lenne látnunk, hogy milyen felkészültségű tanácsadókra van szükség a feladatok legmegfelelőbb ellátása érdekében.

Ezekben az életszakaszokban a pályáról való döntés mellett számtalan kérdésben kell dönteni, az alternatívák vizsgálata után elköteleződni. Az identitáskutatás Erikson (1963) óta próbálja nyomon követni az énanozsosság-tudat fejlődését, és meghatározni, hogy milyen körülmények mutatnak a legjobb kimenetekkel társított elért identitás kialakulásához, illetve milyen velejárói vannak az egyes identitáslapoknak. Az identitás fogalma jól kapcsolható a minket érdeklő témához, a pályaválasztáshoz is, hiszen az identitásalakítás része a pályával kapcsolatos célkitűzés, valamely irány mellett való elköteleződés (pl. Kroger, 2007).

A korábbiakkal ellentétben ma már nem pályaválasztásról, hanem pályaorientációról, vagy élet-pályatanácsadásról (Borbély, 2010) beszélünk. Az új fogalmi meghatározás háttérében az áll, hogy változó világunkban nem a végleges döntés meghozatalát kell elvárunk és elősegítenünk, sokkal inkább képessé tenni, előkészíteni a személyeket arra, hogy akár az intézményes oktatásból való kilépéskor, akár későbbi életük során dönteni tudjanak karrierjükkel, pályájukkal kapcsolatban. A pályalélektan irodalmában is fontos szerepet kap a pályákkal és a személyiség jellemzőivel kapcsolatos exploráció, kereső tevékenység (pl. Super, 1984). Az identitás irodalmában kiterjedten tanulmányozott negatív exploráció típus, a ruminatív exploráció szerepének vizsgálatával, a pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos tudásunk bővíthet. Hiszen, azok a személyek, akik a ruminatív exploráció magas szintével jellemezhetőek, hiába vannak adott esetben elegendő információ birtokában, mégsem lesznek képesek dönteni, hanem mindig újrakezdi a keresési folyamatot. Ennek megállapítása, hogy a személyre jellemző-e ez a működésmód, a tanácsadás sikeressége szempontjából is kulcsfontosságú lehet. Azonban a bizonytalanság háttérében nem csak a nem megfelelő exploráció, hanem számos egyéb tényező állhat, ezért fontosnak tartjuk megvizsgálni, hogy az egyes típusokba tartozó személyek hogyan jellemezhetőek az iskolai motiváció és az időorientáció szempontjából.

Dolgozatunkban arra keressük a választ, hogy a középiskolás és egyetemista nők, akik a pályaválasztási bizonytalanság magas szintjével jellemezhetőek, milyen típusokba sorolhatóak, illetve, hogy ezeket a típusokat mi jellemzi. Mindezek mellett elméleti érdeklődésünk okán megvizsgáljuk azokat az identitáslapokat is, amelyek jellemzik őket, illetve ezek megállapításával tovább árnyaljuk a típusok leírását.

A dolgozat felépítése

Mivel a bevezetésben megfogalmazott kérdések vizsgálatához elengedhetetlen az identitáskutatás egyik legfrissebb irányának ismerete, irodalmi bevezetőnkben bemutatjuk Luyckx és munkatársai (2005, 2008) paradigmájának történeti vonalát, Erikson (1963/2002)

énidentitás fogalmának és Marcia (1966, 1967, 1970, 1993a, 1993b, 2001, 2002) identitásállapot paradigmájának segítségével. Az identitásfejlődéssel kapcsolatos modellekre is kitérünk, hiszen vizsgálatunkban az alkalmazott pszichológiai gyakorlat számára levonható tanulságok megragadása mellett, az identitásállapotok fejlődésével kapcsolatos elméleti kérdések megválaszolása is célunk volt. A serdülőkori és kialakuló felnőttkori (Arnett, 2000, 2006) identitáskeresés fontos része a foglalkozási identitás kialakítása, ezt a feladatot azonban nehezítheti a pályaválasztási döntéssel kapcsolatos bizonytalanság. Irodalmi bevezetőnk második részében a pályaválasztási bizonytalanság elméleti hátterét és kutatási eredményeit foglaljuk össze, bemutatva a pályaválasztási bizonytalanság alapján meghatározható típusokat, illetve a jelenség kapcsolatát az identitással. A pályaválasztási bizonytalanság típusok alkalmazott pszichológiai felhasználást elősegítendő bemutatjuk Wiegiersma (1992) modelljét a tanácsadás szintjeiről. Terjedelmi okokból a serdülőkor és a kibontakozó felnőttkor általános jellemzésétől eltekintünk.

A következő szakaszban az irodalom alapján megfogalmazott hipotéziseinket ismertetjük, majd bemutatjuk kérdőíves vizsgálati eszközeinket és a vizsgált személyeket. Ezek után az eredmények bemutatása, majd az eredmények alapján levonható tanulságok összegzése következik. A dolgozat utolsó szakaszában megfogalmazzuk vizsgálatunk korlátait és további vizsgálatokra teszünk javaslatot.

I. Szakirodalmi áttekintés

1. Az identitás kutatásának kezdetei: Erik Homburger Erikson

Erik Homburger Erikson (1963/2002, 1968) pszichoszociális fejlődésemelvéte azok közé a nagy hatású pszichológiai elméletek közé tartozik, amelyeket a pszichológia szinte minden területe (pl. fejlődépszichológia, személyiségpszichológia, szociálpszichológia) magáénak vall.

Az elmélet megalkotására, mint ahogy az a legtöbb jelentős elmélet esetében feltételezhető, nagy hatással volt Erikson személyes és szakmai története, tapasztalatai. Erikson kiemelten nagy jelentőséget tulajdonított az identitás kialakításának. Őt magát nem biológiai apja, hanem anyjának férje nevelte fel, ami a későbbiekben kérdéseket vetett fel benne családi gyökereivel kapcsolatban (Carver-Scheier, 1998). Talán nem tévedünk, amennyiben az identitás kiemelt szerepének hangsúlyozása mögött saját útkeresését, saját helyének megtalálási igényét (is) feltételezzük.

A pszichoszociális fejlődésemelvéte a pszichoanalízis gyakorlatára épít, és „mint minden helyzetben a pszichoanalitikus módszer...konfliktusokat keres” (Erikson, 2002, 18. oldal). Érezhető az elmélet hangsúlyaiban azonban az a klinikusi szemlélet is, amelyet Erikson Peter Blos oldalán alakított ki egy kis amerikai iskolában, valamint a kulturális-szociális meghatározottság gondolata, amelyet a Harvard Pszichológiai Klinikáján szivott magába a korszak jelentős antropológusaival: Gregory Batesonnal, Ruth Benediccttel, Martin Loebbellet és Margaret Meaddel folytatott eszmecsere során (Erikson, 2002).

Mindez azonban nem lehet elégséges magyarázat arra, hogy az elmélet miért örvend mindmáig ekkora népszerűségnek. Erikson (1963/2002, 1968) érzékenyen reagált az adott korszak történeti-társadalmi változásaira. Az elmélete mögött álló emberkép a választás szabadságát, a döntés lehetőségét élteti, szemben a nagy előd, Sigmund Freud determinisztikus, „a biológia a sors” jellegű¹ elgondolásaival. A szabad választás gondolata először a felvilágosodás korszakában jelent meg és azóta is töretlenül virágzik, legalábbis a nyugati, fogyasztói alapú társadalmakban. Ebben az időszakban váltotta fel az előírt (tehát meg nem választható) identitást, a szabadon alakítható identitás gondolata és gyakorlata. Erikson elméletének népszerűsége is valószínűleg abban gyökeredzik, hogy az elmélet megírásának idején nagy szükség volt az identitással kapcsolatos paradigmaváltásra, a társadalmi változások fényében (Côté és Allahar, 1996, idézi: Sorrell és Montgomery, 2001). Maga Erikson így ír erről: „...az identitással kapcsolatos dolgokról a történelemnek abban a pillanatában kezdünk el foglalat alkotni, amikor ezek problémává válnak. Amerikában tesszük ezt, egy olyan országban, amely az összes identitásból, amelyet választópolgárai magukkal hoztak, valamiféle szuperidentitást kísérel meg létrehozni...Az identitás tanulmányozása tehát ugyanolyan stratégiai fontosságú a mi időnkben, mint amilyen a szexualitás tanulmányozása volt Freud idejében” (Erikson, 2002, 280. oldal).

Erikson elméletének másik nagy erénye az hogy már általánosan elfogadott, de akkoriban merőben újszerű gondolat, az egész életen át tartó emberi fejlődésről. Sokan éppen ebben látják egyik legnagyobb érdemét, hiszen nem zárja le a személyiség fejlődésének lehetőségét az érett genitalitás elérésével, ahogy Freud (2011) tette, hanem hangsúlyozza, hogy minden életszakasznak megvan a kitüntetett feladata, így minden életszakaszban lehetőségünk van a fejlődésre, a kompetenciaérzetünk növelésére.

Méltán nevezik – ahogy ő maga is ilyen válságokról, szakaszokról beszél – elméletét pszichoszociális hangsúlyúnak, hiszen a társas hatások személyiségfejlődésre gyakorolt hatását kutatja az egész emberi életlen keresztül. Ugyanakkor a biológiai folyamatok szerepéről is

¹ Erikson elméletét is érték kritikák a biológiai determinizmus okán, különösen a feminista identitáskutatók részéről (pl. Sorrell és Montgomery, 2001). Ennek a kérdéskörnek a részletesebb kifejtését, lásd a III.4.1. fejezetben

beszámol az egyes szakaszokkal kapcsolatban, legalábbis a serdülőkorig². Ezért elméletét biopszichoszociális megalapozottségúnak is tekinthetjük (Kroger, 2007).

Erikson nyolc szakaszra osztja fel az emberi életet. Minden szakasz egy pszichoszociális krízissel³, normatív válsaggal jellemezhető, amely egyaránt rejt magában hatalmas fejlődési lehetőséget, illetve a fokozottan sérülékenysé válság, a fejlődés megtorpanásának lehetőségét (Bakó, 2004). A fejlődési krízis sikeres feloldása, a „kedvező arányok” (a pozitív kimenetel túlsúlya a negatív felett) megjelenésének következménye az „alapvető erényekkel”⁴ való gazdagodás (Erikson, 2002, 271. oldal).

Az epigenetikus elv értelmében, annak ellenére, hogy valamennyi krízisnek megvan a kitüntetett, kritikus ideje, az az életkor, amikor a legvalószínűbb nagy fontossággal való jelenléte; csíráiban már a születésünkkor jelen van valamennyi megoldandó probléma, és ezek a rájuk jellemző szakasz előtt és után is bármikor felbukkanhatnak életünkben. Ugyanakkor a krízisek egymásra is épülnek abban az értelemben, hogy egy adott krízissel való találkozásunkkor minden addigi szakasz kimenetele is szerephez jut, illetve ha egy szakasz problémakörét sikeresen „magunk mögött” hagytuk, akkor ez az elkövetkező szakaszok fő problémáinak megoldását is segíteni fogja.

Erikson pozitív emberképét is tükrözi az a megállapítása, hogy bár a szakaszok egymásra épülnek, azonban „minden egyes összetevő »megfelelő idejét« és fejlődési ütemét (és ezzel valamennyi egymáshoz való viszonyát is) meghatározza az illető személy egyénisége és társadalmának jellege” (Erikson, 1969, In: Kósa és Ritoókné (szerk.) 1990, 511.o.).

Nem mond ellent ennek a rendszerszerű elméletnek az a kitétel sem, miszerint egy korábbi szakasz bizonyos fókú, de nem „teljes” megoldottsága esetén is tovább lehet haladni a fejlődésben.

Erikson tiltakozott a szakaszok „teljesítményskálvá” való átalakítása ellen. Úgy véli, hogy a pozitív érzések dinamikus ellentpontjaként mindig fenn áll a „negatív” kimenetek lehetősége; illetve, mivel az élet újabb és újabb konfliktusok, és megpróbáltatások elé állít minden embert, nem beszélhetünk „megszerzett” énerőről; hiszen ezek nem statikusak az egész életen át, a kritikus szakasz után történt életesemények is megkérdőjelezhetik őket (Erikson, 2002).

Kitűnően szemlélteti ezt az általános elvet a serdülőkor identitásképződése. Ez az a szakasz az emberi életben, amikor az eddigi fejlődési eredmények sorsa bizonytalanná válik, az eddigi alacsonyabb szintű identifikációkat fel kell, hogy váltsa az ezek átdolgozásából született és újszerűen összerendeződött „felnőtt” identitás. „Generikusan nézve az identitásképződés folyamata olyan önmagát kibontó konfigurációnak mutatkozik, amely fokozatosan épül ki a gyermekkor folyamán egymást követő énszintézisek és átkristályosodások révén; olyan konfiguráció ez, amelybe egymás után integrálódtak bele az alkati adottságok, a libidinózus szükségletek sajátosságai, a legtöbbre tartott képességek, a jelentékeny identifikációk, a hatékony védekező mechanizmusok, az eredményes szublimációk és az önmagukat megvalósító szerepek.” (Erikson, 1969, In: Kósa és Ritoókné (szerk.), 1990, 508.o.)

Erikson (1963/2002) elméletében a legnagyobb hangsúlyt a serdülőkor elsőldleges krízisének, az identitás kérdéskörének szentelte. Ezt a fejlődési feladatot elsőldlegesen a serdülőkorhoz kötötte, de úgy vélte, hogy identitásunkat egész életünkön át alakítjuk, hiszen „...az emberi létezés dzsungelében az énazonosság érzése nélkül nem lehetséges életben lévőnek érezni magunkat” (Erikson, 2002, 236. oldal). Ugyanakkor a folytonosság és azonoság érzései mellett, a változás is jellemzi identitásunkat, hiszen állandóan érnek bennünket olyan szociális hatások, amelyekhez alkalmazkodnunk kell. Ennek ellenére legfőbb feladatunk éppen az erős énidentitás kialakítása és megőrzése.

² Ennek oka valószínűleg az, hogy Sigmund Freud pszichoszexuális fejlődésemellete is eddig az életkorig terjed (Kroger, 2001).

³ A krízis szó az eredeti, görög nyelvből származó jelentésében *fordulópontként*, értékmeglesen értelmezendő (Hajduska, 2008).

⁴ A későbbiekben ezeket az énerő szóval jelöljük.

A serdülőkorban megkérdőjeleződnek a korábbi azonosságok és folyamatosságok. A gyermekkori identifikációk a továbbiakban már nem elegendőek, újra kell értékelni, és magasabb szervezethez kell tenni őket (Erikson, 2002).

Ennek egyik oka a biológiában keresendő, a test rohamos megnövekedésében – hasonlóan gyors változásokkal csak a kora gyermekkorban találkozhatunk –, illetve az érett genitalitás kialakulásában. Freud fejlődésméleteiben körülbelül erre az időpontra tehető az utolsó pszichoszexuális szakasz. Azonban Erikson hangsúlyozza, hogy mivel a fiatalt ebben az időszakban leginkább az foglalkoztatja, hogy milyennek látják őt mások, ahhoz képest, amilyené válni szeretne, illetve, hogy eddigi azonosulásait hogyan tudja egy létező szakma, karrier prototípusához kapcsolni, véleménye szerint érett genitalitásról és a hozzá kapcsolódó intimitásról egyelőre nem beszélhetünk; ez majd a következő szakasz „produktuma” lesz.⁵

A szakasz normatív krízisének negatív ellenpontja a szerepzavar, amikor a serdülő úgy érzi, nem tud, vagy nincs olyan szerep, amivel azonosulni tudna. Általában a fiatalokat az zavarja a leginkább, ha nem tudnak egy megfelelő szakma mellett elköteleződni (Kroger, 2007). Hiszen a megfelelő szakma megtalálása elősegíti, hogy a fiatal úgy érezze, helye van a felnőttek társadalmában; az előtte álló életpálya nemcsak egyéni igényeinek felel meg, hanem a nagyobb közösség számára is hasznos (Erikson, 1969; In: Kósa és Ritoókné (szerk.), 1990)

Erikson a serdülőkort pszichoszociális várakozási időnek tekintette, amikor a fiatal szabad szerepkísérlészen keresztül, mintegy a helyét keresi a világban. Az, hogy ez a haladék milyen hosszúra nyúlik, kultúráként eltérő, de elmondhatjuk, hogy minél áttekinthetlenebbek a szerepek egy társadalomban, ez az időszak annál hosszabbra nyúlhat. Pontosan ezért olyan nehéz meghatározni a serdülőkor életkori határait, hiszen ez az a korszak, amely hidat képez a gyermekkor és a felnőtt élet kezdete között.

Arnett (2000) a kialakuló felnőtté válás szakaszának leírásában, amellyel kiegészítette a már ismert eriksoni (1963/ 2002) szakaszolást; a szerepnélküli sodródásra úgy tekintett, mint egy önkéntesen vállalt tájékozódási szakaszra. A kialakuló felnőtté válás korát 18 és 25 év, valamint a serdülő- és fiatal felnőttkor közé helyezte el. A szakasz létjogosultságával kapcsolatban több érvelt hoz fel: demográfiai elkülönülés⁶, szubjektív élmény, az első munkába állás és házasságkötés időpontjának kitolódása és az identitásfejlődés sajátosságai. Ezt az életszakaszt az instabilitás, az úton levés, az énközpontúság, a lehetőségek és az identitásalakítás szakaszának tekintette (Arnett, 2006). Az identitásalakítás kapcsán kiemeli, hogy ez az az időszak, amikor igazándiból kísérletezik az ember, amellyel, hogy adott esetben már azt a társat és azt a foglalkozást keresi, ami mellett egy életre el tudna köteleződni. Kiemeli azonban, hogy csak olyan kultúrákban beszélhetünk a kialakuló felnőttkor korszakáról, amelyek lehetőséget biztosítanak fiatal tagjaik számára a szabad szerepkísérlésre a szerelem, a munka és a világnézetek terén egyaránt.

Erikson (1963/2002) elgondolása az identitásról egyaránt magában foglalja a biológiai, pszichológiai és társas hatásokat. Az identitást meghatározó fizikai sajátosságok a személy nemét, fizikai megjelenését, fizikai képességeit és korlátait foglalják magukba. A pszichológiai elemek közé tartoznak a személy érzései, érdeklődése, szükségletei és védekező mechanizmusai, amelyek az időtől és a körülményektől viszonylag független érzetét adják. A szociális és kulturális közeg, a társadalomban betöltött (biológiai és pszichológiai sajátosságoknak) megfelelő szerep megtalálásának lehetőségével biztosítja az identitás

⁵ A későbbiekben ezt az elgondolását sok kritika érte, valamint empirikus adatok is arra mutatnak, hogy az identitás és az intimitás fejlődésének sorrendje nem így alakul. (Ild. 3. fejezet)

⁶ Egyetlen másik fejlődési szakaszban sem ilyen „bejósolhatatlan” a személy lakhelye és nem változik ilyen gyakran ennek státusza (egyedül/ kollégiumban/szülőkkel; albérlésben/otthon szülőkkel/ barátokkal/szerelmi partnerrel)

⁷ Magyarország kapcsán a következő adatokat közli Arnett, (2006): életkor az első házasságkötéskor; férfiak- 1980; 24,0 év- 2000; 27,2 év; valamint nők- 1980; 21,3 év- 2000; 24,7 év

elérésének lehetőségét (Kroger, 2007). Ez az összetettség tetten érhető Erikson az *Identity: Youth and Crisis* (1968) című műve különböző részeitől kiragadott gondolataiban is:

- „És mégis, aminek ilyen jól meghatározott neve van [identitás] tárgya a változó történelmi folyamatoknak” (15. oldal)
- „Az identitás az etnikai csoporthoz való tartozás mély érzületében határozható meg” (22. oldal)
- „Olyan folyamattal van dolgunk, amely egyrészt a személyben mélyen gyökeredzik, ugyanakkor a közösség kultúrájában is” (22. oldal)
- „Az [identitás] folyamata folytonos változásként és fejlődésként írható le: legjobb esetben a folyamat növekvő differenciáltsággal jár, és még inkább inkluzívá válik, ahogy az egyén a körülötte lévő fontos személyek növekvő körét felismeri, az anyától az emberiségig (23. oldal)
- „Az [identitásformálás] folyamata a baba és az anya első igaz találkozásában „kezdődik” valahol, mint két olyan személy, akik meg tudják érinteni egymást és felismerik egymás, és nem is ér véget egészen addig, amíg a [személy] kölcsönös kitüntetésre való ereje el nem fogy.” (23. oldal)

(idézi Kroger, 2002).

Erikson (1980, idézi: Schwartz, 2001) írásaiban az identitás több lehetséges vizsgálati irányát ragadhatjuk meg. Az énidentitás az énnel kapcsolatos alapvető hiedelmeket tartalmazza, amelyek olyan intrapszichés konfliktusokat is megjeleníthetnek, amiket a szülőktől vettünk át, és tettük belsővé. Ezek a tartalmak nagyon személyes jellegűek, gyakran tudattalanok. Az *énidentitás* az én szintézisét és a személyiség folyamatosságát biztosítja, így időlegesen állandó és ellenáll a változásnak.

A *személyes identitás* azoknak a céloknak, értékeknek és hiedelmeknek a készlete, amelyet a külvilág elé tárunk. Magában foglalja a karriercélokat, randevúzással kapcsolatos választásokat, a szavaink megválasztását, valamint minden olyan énnel kapcsolatos jelenséget, amely azt segíti, hogy önmagunkkal azonosulhassunk, és elkülönítsük magunkat más személyektől.

A *szociális, társas identitás* (mellyel a szociálpszichológiában *csoportidentitás*ként találkozhatunk), a csoport ideályaival való belső egyetértés, olyan elemekből épül fel, amiket attól a csoporttól vettünk át, és tettünk belsővé, amelyhez tartozunk (Schwartz, 2001).

2. Az identitáskutatás jelentősége napjaink pszichológiájában

Azóta, hogy Erikson (1963/2002) először megfogalmazta az identitás mibenlétét elméletében, az identitással kapcsolatos tudásunk jelentősen gyarapodott. Az elmúlt majd 60 évben a fogalom tanulmányozása töretlen népszerűségnek örvendett. Napjainkban legalább négy olyan angol nyelvű, jelentős tudományos folyóiratról tudunk, amelyek címében is megjelenik az identitás szó (pl. *Identity: An International Journal of Theory and Research*; Kroger, 2007).

Erikson elméletének előnye⁸, hogy a jelenségek széles körét magában foglalja (biológiai, pszichoszociális, egyéni, társas vonatkozások), ezért a különböző irányultságú kutatók egyaránt találnak olyan elemet benne, amivel azonosulni tudnak, aminek a mentén elindulhatnak saját kutatásuk, elméletük kidolgozása felé. Az identitás tanulmányozása olyan méreteket öltött, hogy ma már jól elkülöníthető irányzatokról beszélhetünk a területen belül (lásd 1. táblázat)

⁸ Más szerzők éppen azt kifogásolják, hogy az elmélet túlságosan leíró jellegű, a fogalmak nem eléggé pontosan konceptualizáltak (pl. Côté és Schwartz, 2002)

Irányzat	Lényegi folyamatok (nehézségek)	Jelentős szerzők nevei	Módszertani sajátosságok
1. Történeti	az identitás változása a történeti folyamatoknak, változásoknak megfelelően (egyéni különbségek magyarázata nehezített)	Baumeister, Cushman, Neubauer	szekvenciális kutatási elrendezés (keresztmetszeti és longitudinális mintavétel ötvözte)
2. Strukturális szakaszok	meghatározott fejlődési sorrendben megjelenő, változó belső struktúrák az identitásfejlődés hátterében (a kontextus szerepének magyarázata nehezített)	Loevinger, Kegan	befejezetlen mondatok (Loevinger) félig strukturált interjú (Kegan)
3. Szociokulturális	az identitás kialakulásának és változásainak vizsgálata a kontextus tükrében (az egyéni különbségek magyarázata nehezített)	Côté, Levine, Shotter, Gergen	demográfiai adatok (népességi és foglalkoztatási statisztikák), adatok a politikai, gazdasági és szociális trendekről
4. Narratív	az identitás elemeinek összeadódása az egyéni élettörténetben (az egyéni történetek általánosítása nehezített)	McAdams	kvalitatív módszerek, narratívák vizsgálata (élettörténet), esettanulmányok, grounded theory
5. Pszichoszociális	az identitás egyes biológiai, pszichológiai és társas vonatkozásainak vizsgálata (nagyobb hangsúlyt kell fektetni az intrapszichés struktúrák fejlődésére)	Erikson, Levinson, Marcia	identitásállapotok vizsgálata, interjúmódszer, papír-ceruza eljárások

1. táblázat: Az identitással kapcsolatos főbb megközelítési irányok Kroger, 2007 alapján⁹

Az identitáskutatás lehetséges megközelítéseit Marcia (1993a) is csoportosította, egy az előbbtől eltérő szempontrendszer szerint, melynek központjában a vizsgálódás szintje áll. Marcia (1993a) felosztásában az identitás kutatásának három vetülete lehetséges. Ezek rövid áttekintése következik.

A strukturális megközelítés:

A strukturális megközelítés analitikus hagyományokon alapuló irányzata a pszichodinamikus folyamatokkal, az énerő növekedésével foglalkozik túlnyomórészt. Az énerő növekedését az ítékezés, a késleltetés és a hatékonyság folyamataiban igyekeznek tetten érni. A strukturális megközelítés feladata az eriksoni szakaszok egymáshoz való viszonyának felderítése is. Marcia (1993a) elgondolása is azt a nézetet támogatja, hogy a fejlődési krízisek lehetséges kimeneteleiről ne dichotómikusan, hanem folytonos változóként gondolkodjunk. Vagyis a szakasz fejlődési feladatának megoldottsága nem a „szintónikus” végtellessé, vagy „disztónikus” végtellessé jellemezhető; hanem a megoldottságot az egyik jellemző túlsúlyaként definiálhatjuk a másik felett (pl. a kezdeményezés túlsúlya a bűntudat felett). Különösen igaz ez az identitás előtti szakaszok esetében. Az identitás elérése után, az önreflexió növekedésével inkább ellentétessé fogjuk észlelni a két kimenetet (pl. intimitás és izoláció), azonban továbbra is a két véglet „összeegyeztettségének” foka adja a szakasz feloldottságának milyenségét.

⁹ Az identitáselméletek egy másfajta csoportosítását lásd a 4.1. alfejezetben; Schwartz, 2001 alapján

A strukturális megközelítés másik lehetősége, bár ez elég nehezen operacionalizálható, annak vizsgálata, hogy a különböző énrészek (id, ego, szuperego) közötti egyensúly hogyan alakul az identitásfejlődés hatására az ego erősödésével (Blos, 1962, 1974; Josselson, 1980, idézi: Marcia, 1993a).

A fenomenológiai megközelítés

Elkülöníti a „felfedezett” (conferred) identitást az önmagunk által konstruált (self-constructed) identitástól. A felfedezett identitás elemei olyan sajátosságok, amelyeket a személy készen kapott, és amelyekre ráébredt (pl. a szülei gyermekei vagyunk, egy bizonyos iskola tanulója, stb.). Hasonló ehhez az elgondoláshoz Waterman (1984) eudaimónikus identitás fogalma, amely az introspekióból fakad, és annak felfedezéséhez vezet, amilyen a személy már addig is volt. Baumeister és munkatársai osztályozásában ez az identitástípus a „legitimizáló”. A konstruált identitás akkor jelenik meg, amikor a személy döntéseket hoz arról, hogy ki akar lenni, milyen csoportokhoz akar tartozni, milyen nézeteket vall magáénak, milyen értékrendet állít fel önmaga számára, illetve milyen foglalkozás mellett köteleződik el. A marciai terminológiában a felfedezett identitás leginkább a korai zárás állapotához köthető, míg a konstruált identitás az elért identitáshoz.

A viselkedéses megközelítés:

Az elköteleződés dimenzió az, amely jobban kapcsolható az identitás viselkedéses megjelenéséhez. Az identitás különböző területeken jelenhet meg. Legkorábban a munka és az ideológia (politika és vallás), terén vizsgálták a hatását, később az interperszonális – nemi szerep és szexualitással kapcsolatos viselkedések vizsgálatára is sor került. (Marcia, 1993a)

A továbbiakban a vizsgálatunkhoz kapcsolódó énidentitás fogalom fejlődését tekintjük át, a pszichoszociális kutatási irányzat tükrében.

3. James E. Marcia identitásállapot paradigmája

Az identitás kutatásának mindmáig egyik legismertebb szereplője James E. Marcia, aki Erikson (1963, 1968) identitással kapcsolatos elméletét fejlesztette tovább. Az analitikus irányultságú kutatónak elméleti tudása mellett jelentős gyakorlati tapasztalata is volt az identitás jelenségével kapcsolatban, ahogyan azt az általa publikált esettanulmányokból is érzékelhetjük (pl. Marcia, 2002). Az identitás vizsgálatát Marcia (1993a) kezdetben strukturálatlan, majd a későbbiekben félig-strukturált interjúval végezte. Az interjú kérdései között a kezdeti időben a foglalkozásválasztással és vallási-politikai nézetekkel kapcsolatos kérdések szerepeltek. A későbbiekben ezt kiegészítették a nemi szerepekre és a szexualitásra vonatkozó nézetekkel kapcsolatos kérdésekkel. Fontos, hogy a feltett kérdések alkalmazkodnak a kérdezett személy társadalmi helyzetéhez és neméhez (Szabó, 2008).

Marcia (1966, 1967, 1993) két dimenzió mentén vizsgálta az identitást. Bevezette a *krízis* (amelyet a későbbiekben *explorációs szintnek* nevez), valamint az *elköteleződés* fogalmait.

A *krízis (exploráció)* dimenzió arra utal, hogy a személy felette-e magának a „Ki vagyok én?”, „Merre tartok?”, „Mik a számomra fontos értékek?” kérdéseket, valamint, hogy végzett-e kereső, feltáró tevékenységgel a kérdés megválaszolására alkalmas alternatívák között. A késői serdülőkorban a krízis sok esetben a pályaválasztás, a későbbi pályairányultság megtalálására irányul. Ebben az esetben az a serdülő, aki aktívan explorál, kereső tevékenységet végez a lehetséges alternatívákkal kapcsolatban; megkísérli megismerni az érdeklődéséhez, képességeihez, értékeihez illeszkedő pályák sajátosságait. Az a serdülő, akinél a krízis nem kimutatható ezen a területen, nem tesz fel magának kérdést majdani lehetőségeivel kapcsolatban, nem végez feltáró tevékenységet. Fontos, hogy bár a krízis elnevezés a későbbiekben *explorációra* módosul, tisztában legyünk azzal, hogy Marcia nem tekinti ezt a

folyamatot negatív színezetűnek. A krízis elnevezésben is azt a fordulópontot próbálja megragadni (hasonlóan Eriksonhoz), amely az identitás alakításának sajátja (Marcia, 1993a). Az *elköteleződés* változója független az explorációtól. Az interjúk pontozása során Marcia (1993) itt arra kereste a választ, hogy (explorációt követően, vagy annak hiányában) a személy döntött-e az identitás fontos kérdésiben valamilyen megoldási mód, alternatíva mellett. Az előbb említett pályával kapcsolatos kérdés esetén ez abban tükröződhet, ha a személynél kimutatható valamilyen foglalkozás, vagy foglalkozási terület iránti tartós elkötelezettség.

Már az identitásállapot-vizsgálatok kezdetén, 1964-ben, amikor Marcia (1993a) mintegy 20, az Ohioi Állami Egyetemre járó férfi hallgatóval vett fel strukturáltan interjúkat, sikerült az általa későbbiekben is leírt identitásállapotokat elkülöníteni. A vizsgálat eredményeképp a következő identitásállapotok rajzolódtak ki a dimenziókon elért magas illetve alacsony értékek kombinációjából:

	Elért identitás	Moratórium	Korai zárás	Diffúz identitás
Exploráció	jelen van	folyamatban	hiányzik	jelen van/ hiányzik
Elköteleződés	jelen van	jelen van, de gyenge	jelen van	hiányzik

2. táblázat: Marcia (1993a) identitásállapotai

Elért identitás állapotúak azok a fiatalok, akik egy hosszabb keresési időszak után (exploráció) erős elkötelezettséget mutatnak munkahelyi és ideológiai választásaikkal kapcsolatban és képesek viszonylag stabil, reális célokat maguk elé tűzni, valamint megbirkózni a környezet esetleges változásaival is. Ez utóbbi azért is lehetséges, mert az ebben az identitásállapotban lévő személyek énképüket inkább belső, mint külső viszonyítási rendszer mentén alakítják ki. (Az egyes identitásállapotokhoz kapcsolódó személyiségjellemzőkről a későbbiekben lesz szó.)

A moratóriumban lévők éppen az identitáskrízisüket élik, ezen dolgoznak – jellemzően ezért elsősorban a serdülőkorhoz kötik ezt az identitásállapotot. Nem köteleződtek még el, számos alternatívát találhatnak még megfelelőnek önmaguk számára. Éppen ezért ez az időszak fizikailag és szellemileg is nagyon megterhelő tud lenni. Ha pozitívan tekintjük ezt a keresgélési folyamatot, ezek az emberek aktívnak, kreatívnak tűnnek, míg más esetekben azt érezhetjük, hogy egyszerűen össze vannak zavarodva. A moratóriumban lévők többsége általában eléri a valódi identitást, de vannak olyan személyek is, akik megragadnak ebben az állapotban, nem köteleződnek el az idő múlásával – és a tapasztalatok felhalmozódásával – sem (Orlofszky, Marcia, Lesser, 1973). Marcia (1993a) a légtornászokhoz hasonlítja a moratórium állapotában lévő személyeket, mint olyanokat, akik a levegőben, magasban (veszélyeket is rejtő helyzet) erősen kapaszkodnak az egyik trapézba (a múltba), miközben már egy újabbra készülnek átfogni, afelé lendülnek (ez jelképezné a jövőt).

A korai zárók csoportja olyan egyéneket tömörít, akik nem küzdöttek végig az identitáskrízis, hiszen ez meg sem jelent náluk, mégis döntöttek – elköteleződtek valamilyen álláspont mellett, a legtöbb fontos kérdésben. A négy csoport közül ez a jellemezhető az autoritarianizmus legmagasabb szintjével; hiszen a legtöbb esetben mindenféle felülvizsgálat nélkül veszik át szüleik, vagy egyéb számukra fontos viszonyítási személyek nézeteit. Amíg a helyzetükben nem következik be jelentős változás, addig viszonylag jól funkcionálnak, de ha a körülmények változnak, eltévelyedhetnek, ki vannak téve a veszteség érzetének. Ez abból adódik, hogy eddigi „könnyen megszerzett” nézeteiket a továbbiakban már nem tudják hasznosítani, de mivel nem mentek át az identitáskrízis nehézségein, nem explorálták aktívan a lehetőségeket; nincs adekvát tudásuk arról, hogy mi a módja a számukra követendő eszmék kiválasztásának.

Azokat a személyeket, akiknél nem jelent meg az identitáskriszís, illetve nem is köteleződtek el tartósan valamilyen értékrendszer, vagy bizonyos célok mellett, **az identitásdiffúzió** állapota jellemzi. Gyakran változnak, esetlegesen, önmaguk elhelyezése a világban és másokhoz képest is bizonytalan, szétfolyó. Ez az állapot, ha a serdülőkor előtt jelentkezik, természetesnek tekinthető; későbbi fennállása azonban már problematikus.

A kezdeti eredmények nyomán Marcia továbbfejlesztette interjúmódszerét, így nyerte el félig-strukturált formáját. Marcia (1967) elhíresült vizsgálatában nem csak az identitásállapotok megállapítására és az énidentitás mértékének megállapítására törekedett, hanem vizsgálta a személyek önbecsülésének változását is nehéz kognitív feladat (CAT módosított változata, Weick, 1964, idézi: Marcia, 1993a) megoldása után, amelyet ráadásul stresszkelítő körülmények között kellett kivitelezni. Marcia feltételezte, Erikson írásainak nyomán, hogy az elért identitású személyek ellenállóbbak lesznek az önbecsülés manipulációjára tett kísérletnek, mivel önmeghatározásuk belső kontrollhelyhez kötött. Ezen kívül egyéb személyiségjellemzőket is mért: az igényszintet, az autoritarianizmust és a szorongást. (Az ezekkel kapcsolatos eredmények a következő szakaszban kerülnek bemutatásra.)

A magas identitású kategóriákban, vagyis az elért identitás és moratórium esetén jobban ellenálltak a személyek az önbecsülés manipulálásának. Marcia (1993a) magas identitású kategóriának tekinti ezeket az állapotokat, hiszen az exploráció kimutathatóan megjelenik, ami feltételezése szerint az elköteleződés megjelenéséhez szükséges. A moratórium státuszát az elért identitás előszobájának tekinti. Az alacsony identitású kategóriákba a korai zárás és a diffúz identitás tartozik, melyeknek közös jellemzője az exploráció hiánya, alacsony foka.

3.1. Az identitásállapotokhoz köthető személyiségjellemzők, működési sajátosságok:

- *Az önszabályozási folyamatok internalizációja*

Az internalizáció fogalmát a drive központú pszichoanalízis, az alkalmazkodást hangsúlyozó ego analitikus, a kapcsolatközpontú tárgykapcsolati és a kognitív fejlődésméletek egyaránt fontos jelenségeként tartják számon. Ezen felül Piaget (1965) kognitív elméletében és Kohlberg (1976) erkölcsi fejlődésről szóló elméletében is megjelenik a növekvő internalizáció, valamint a világ és a benne rejlő értékek saját megalkotása.

Kohut (1971) meghatározása szerint az internalizáció magában foglalja a belső szabályozás feletti homeosztatisz egyensúly kialakításának képességét:

1. az önbecsülés szabályozásában,
2. a stresszre adott önmegnyugtató viselkedések és az érzelmi hullámzások tartalmazásának segítségével,
3. valamint a motívumok és erőforrások autonóm szabályozásán keresztül (Blos, 1974, idézi: Marcia, 1993a).

Az identitásállapotok kapcsán elmondható, hogy a legnagyobb fokú internalizáltságot az elért identitáshoz kötjük, a legalacsonyabb fokút pedig a diffúz identitáshoz. A moratórium és a korai zárók a két véglet között helyezkednek el, de a korai záró csoport tagjaival kapcsolatban sokszor lehet az a benyomásunk, mintha tagjai az internalizáltság magasabb fokán állnának. Azonban ők nem alakították belsővé a korai azonosulásokat, sokkal inkább introjecciónal beszélhetünk az esetükben. Bizonyos körülmények között a moratórium állapotában lévő egyének az internalizáció magasabb fokát mutatják náluk, de az mindenképp elmondható, hogy magasabb szinten állnak, mint a diffúz csoport (Marcia, 1993b).

Általános személyiségjellemzők:

- Autoritarianizmus és sztereotip gondolkodás

Az authoritarianizmus és sztereotip gondolkodás változóin a korai zárók érték el a legmagasabb értékeket, különösen a moratóriummal összehasonlítva, ahol alacsony értékek voltak jellemzőek (Marcia, 1966, 1967; Marcia és Friedman, 1970; Matteson, 1974; Schenkel és Marcia, 1972; Streitmatter és Pate, 1989; idézi: Marcia, 1993b). Podd (1972, idézi: Marcia, 1993b) kimutatta, hogy a Milgram-féle engedelmisségi kísérletben azok közül, akik elmentek a halálos áramütés adásáig, és a későbbiekben úgy nyilatkoztak, hogy ezt újra hajlandók lennének megtenni, a többség korai zárás identitáslállapottal volt jellemezhető. Ezen kívül a korai záró csoport a legalacsonyabb értéket érte el az új élményekre való nyitottság tekintetében (pl. Marcia, 1966, 1967).

- Konformitás

Az elért identitású személyekre hat legkevésbé a társak irányából a konformitásra serkentő nyomásgyakorlás a többi identitáslállapothoz képest (pl. Adams et al., 1985, idézi: Kroger, 2003).

- Szorongás

A legalacsonyabb szorongásszintet több vizsgálatban (Marcia, 1966; Marcia és Friedman, 1970; Oshman és Manosevitz, 1974; Podd et al., 1970; Sterling és van Horn, 1989; idézi: Marcia, 1993b) a korai zárók csoportjánál találtak. Valószínűsíthető, hogy mivel a korai zárás identitáslállapotában lévő személyek érzékenyek a társas normákra, ennek az eredménynek a hátterében a szociális kíváncsosság hatása húzódik meg. A legmagasabb szorongás a moratórium és a diffúz identitáslállapotokhoz kötötten jelent meg.

- Önbecsülés

Az önbecsülés és az identitáslállapotok összefüggéseivel kapcsolatban a korai kutatásokban ellentmondásos eredmények láttak napvilágot. Ezeket Marcia (1993b) alapján az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

Szerzők	Eredmény
Marcia (1967); Orlofsky (1977)	nem találtak különbséget identitáslállapot alapján, férfi mintán
Bunt (1968)	a magas identitáslállapotokban lévő férfiak magasabb önbecsülésűek
Marcia és Friedman (1970); Schenkel és Marcia (1972)	korai záró és elért identitáslállapotú nők önbecsülése magasabb volt, mint a moratóriumban, vagy a diffúz identitáslállapotban
Prager (1982); Read et al. (1984)	az elért identitáslállapotú nők önbecsülése magasabb a többi identitáslállapothoz képest
Orlofsky (1977)	nincs különbség nőknél az önbecsülésben identitáslállapot alapján

3. táblázat: Az identitáslállapotok és az önbecsülés összefüggései (Marcia, 1993b alapján)

Külső nyomásra való érzékenység szerint:

- Kontrollhely

Az elért identitáslállapotú belső kontrollosok, a diffúz identitáslállapotú külső kontrollosok, a moratórium és a korai zárás relatív pozíciója változó, e két eredmény között helyezkedik el (Marcia, 1993b).

- Autonómia

Férfiak esetén a korai zárók és a diffúz identitásúak a legkevésbé autonómak, míg nőknél mind az elért identitás, mind a korai zárás magas autonómiával jár együtt (Marcia, 1993b).

- Kognitív teljesítmény és kognitív stílus

Általános intelligencia tekintetében nincs különbség (pl. Bob, 1968, idézi: Marcia et al., 1993b). Waterman és Waterman (1972) kimutatta, hogy az elért identitású egyetemisták tanulási szokásai kedvezőbbek, mint a többi identitásállapoté. Cross és Allen (1970) megállapította, hogy az elért identitású egyetemistáknak magasabb az átlaguk, ugyanezt az eredményt kapta Raphael (1977) középiskolás lányok esetében. Marcia és Friedman (1970) kimutatta, hogy az elért identitású egyetemisták választják a legnehezebb szakokat, míg a diffúz identitásúak a legkönnyebbeket.

Kognitív komplexitás tekintetében is vannak különbségek, a legmagasabb komplexitású csoport a diffúz identitásúak, közepes kognitív komplexitású az elért identitású személyek és moratóriumban lévőek, legalacsonyabb a kognitív komplexitásuk korai záróknak.

Az identitásállapotok összefüggése az én fejlődésével:

Berzonsky és Adams (1999) összehasonlították az EOM-EISII (Adams, Bennion és Huh, 1987, idézi: Kroger, 2003) alapján kialakított „tiszta” identitásállapotokat a Loewinger-féle (1976) énféjlődés szakaszaival. Az elért identitásúak érték el a legjobb eredményeket. A diffúz identitásállapotúak a prekonformista szinten álltak, a korai zárók az énvédő és a konformista szintek között, a moratóriumban lévőek a konformista és a lelkiismeretes-konformista (én-tudatos) szintek között, az elért identitásúak pedig a konformista szint utáni valamelyik szakaszon.

Az identitásállapotok összefüggése az erkölcsi fejlődéssel:

Az erkölcsi fejlődés (Kohlberg, 1976) konvencionális szintjét a korai zárással, posztkonvencionális szintjét pedig az elért identitással és a moratóriummal lehet kapcsolatba hozni (Kroger, 2003).

3.2. Az identitásfejlődésre ható előzmények:

Az identitásfejlődésre a fejlődési előzmények közül több egymással kapcsolatban lévő jelenség hat:

- a szülővel való azonosulás a serdülőkor előtt és alatt
Az korai zárás a szülővel való nagyfokú azonosulást feltételez. Általában az ilyen szülők el is várják, hogy gyermekük tovább vigye a családi tradíciót. Amennyiben a gyermek szülei kialakult értékrenddel, a pályán való elkötelezettséggel jellemezhetőek, a velük való nagyfokú azonosulás valóban korai záráshoz vezet. Ha azonban a szülők nem köteleződtek el valamilyen vallási, politikai eszme mellett, de a gyermekük velük azonosul, akkor ez az azonosulás diffúz identitásállapothoz vezet, hiszen ez az a modell, amelyet a serdülő követni fog.
- a nevelési stílus, amiben a gyermek felnövekedett
Az autoritárius nevelési stílus legszorosabban a korai zárás identitásállapotával köthető össze; míg az elhanyagoló, engedékeny, vagy visszautasító nevelési stílus a diffúz identitással. Nem világos azonban, hogy a demokratikus nevelési elvek milyen identitásállapot kialakulásának kedveznek, bár vannak arra utaló eredmények, hogy elősegíti az elért identitás kialakulását.
- a folyamatban sikeresnek tekinthető, modell értékű személyek elérhetősége
- az identitással kapcsolatos társas elvárások a családban, az iskolában és a kortárs csoportban
- milyen mértékben találkozik a személy lehetséges identitás alternatívákkal

- a prepubertás kori személyiség milyen megalapozottságot biztosít az identitás kérdésével való szembenézésnek (Marcia, 1993b)
- az Erikson (1969) által leírt epigenetikus elv értelmében, azok a serdülők vannak könnyebb helyzetben az identitásalakítás során, akik a megelőző pszichoszociális szakaszok fejlődési kríziseit sikeresen feloldották (Waterman, 1993).

3.3. Berzonsky identitásstílus elmélete:

Berzonsky (1989) három identitásstílust különített el: az információorientált, a normatív és a diffúz-elkerülő stílust. Elmélete szorosan kapcsolódik Marcia identitásállapot elméletéhez, melyet az is tükröz, hogy identitásstílusait megfelelteti Marcia (1966) hasonló sajátosságú identitásállapotainak.

Az *információorientált stílus* jellemzője, hogy a személy a saját magával kapcsolatos, énrreleváns információ megszerzésével alakítja ki identitását. Az ilyen személyek nyitottak az új információra, kritikusak a saját énképükkel kapcsolatban és amennyiben az eddig kialakított identitásukba nem beleilleszthető információval találkoznak, hajlandóak megfontolni az identitásuk módosításának, akkomodációjának eshetőségét. Ez a stílus szignifikáns kapcsolatban van a problémaközpontú megküzdési stratégiákkal, az érett személyközi kapcsolatokkal, az empátiával és negatív kapcsolatban a társas előítéllettel és a lezárási igénnyel. Ehhez az identitásstílushoz Marcia elért identitás és a moratórium állapotai kapcsolhatóak.

A *normatív stílus* esetében, hasonlóan a Marcia (1967) által leírt korai záráshoz, a személyek az identitásuk alakításában kiemelten figyelembe veszik a számukra fontos mások elvárását és előírásait, véleményeit, valamint értékeit. Éppen ezért teljes mértékben elzárkóznak az olyan információk elől, amelyek a már kialakított, rigid elköteleződésüket; „köbe vésett” identitásukat fenyegetné. Pontosán ezért nem vesznek részt explorációs folyamatokban, sokkal inkább korábbi elköteleződéseiket igyekeznek minden áron megőrizni. Ugyan megtapasztalhatják a pszichés jóllétet; alacsony pontszámmal teljesítenek az empátián, a kísérletező nyitottságon, valamint magas pontszámmal a konzervatizmus és az előítélet mérőeszközein.

A *diffúz-elkerülő stílus* olyan személyekre jellemző, akik elkerülik az identitással kapcsolatos kérdésekkel és a személyes problémákkal való foglalkozást, mivel a környezetükre támaszkodnak a viselkedésük meghatározásában. Nem alakítanak ki stabil identitást, hanem az adott pillanatban fennálló szociális elvárásoknak igyekeznek megfelelni, valamint a társas következményeket veszik figyelembe az identitásuk alakításánál. Ez a működésmód szétválasztott és integrációt nélkülöző identitást eredményez, ami Marcia identitásállapotai közül leginkább a diffúz identitáshoz köthető. Az ilyen személyek az aktív információfeldolgozás, a lelkiismeretesség, az állandóság és a problémafókuszú megküzdési stratégiák alacsony szintjével jellemezhetőek, míg értékeik magasak a neuroticizmus, a maladaptív megküzdési stratégiák, és a nem megfelelő alkalmazkodás jelenségein (Berzonsky, 1989; (Berzonsky, 1990, 1992, Berzonsky, Nurmi, Kinney és Tammi, 1999, Luyckx et al., 2007, Soenens, Duriez és Goossens, 2005; idézi: Luyckx et al., 2010).

Luyckx és munkatársai (2010) az identitásstílusok és az időorientáció kapcsolatát vizsgálták. Az időorientáció (Zimbardo és Boyd, 1999) meghatározza, hogy a személy mely időkeret (jelen, múlt, jövő) mentén rendezi élményeit, melyik időkerethez viszonyít. Egy személyre több

időorientáció dominanciája vonatkozhat.¹⁰ Zimbardo és Boyd (1999) szerint a kiegyensúlyozott időperspektíva (múlt pozitív-, jelen hedonista- és jövőorientáció közötti rugalmas váltás képessége) kapcsolható össze a legjobb viselkedéses és pszichológiai kimenetekkel. Egyetemista hallgatók longitudinális vizsgálatával (4 hónap eltéréssel) kimutatták, hogy a jövőorientáció és az információorientált stílus között kölcsönös okozás mutatható ki. Ugyanígy kétirányú oksági kapcsolat (és mindkét mérési időpontban szignifikáns pozitív kapcsolat) mutatható ki a jelen fatalista és a diffúz-elkerülő identitásstílus között. A jövőorientáció negatívan jósolta a diffúz-elkerülő identitásstílust és a két jelenség között mindkét mérési időpontban szignifikáns negatív kapcsolat volt. A diffúz-elkerülő stílus mindkét mérési időpontban szignifikáns kapcsolatban volt a jelen hedonista orientációval, bár lehetséges okozási kapcsolatot nem sikerült kimutatni. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a diffúz-elkerülő identitásstílus egyaránt együtt járhat a jelen élvezeteinek keresésével (jelen hedonista), valamint a jövővel kapcsolatos reménytelenség érzetével (jelen fatalista). Bonyolultabb a kép a jelen hedonista orientáció és a normatív identitásstílus viszonyrendszerében. Az első mérés jelen hedonizmus pontszáma negatívan jósolja a második mérés normatív identitásstílusát. Az identitás és az időperspektíva párhuzamos fejlődésének hátterében valószínűsíthetően a környezeti hatások, illetve a fejlődési feladatok azonos időre esése állnak (Hulbert és Lens, 1988, idézi: Luyckx et al., 2010; Lens és Gailly, 1980, idézi: Luyckx et al., 2010; Nurmi, 1991, 1994, idézi: Luyckx et al., 2010). A környezeti hatásokban gondolkodva az egyetemi légkör valószínűleg egyaránt növeli a jövőorientációt és csökkenti a jelenorientációt, valamint a számos választási lehetőség és választható életpálya segítségével elősegíti az exploráció és az elköteleződés folyamatait (Luyckx et al., 2010).

3.4. Identitásállapot, mint „puha szakasz” strukturális modell

Maga Marcia (1993a) is felhívta a figyelmet az általa alkotott paradigma és a piaget-i szakaszok közötti „áthallásra”. Véleménye szerint az énidentitás fogalma ugyanúgy egy belső rendezőelvet ír le, mint Piaget (1965) kognitív fejlődésről szóló elmélete. Azonban, míg Piaget esetében főleg az élmények hátterében álló folyamatokra irányul a figyelem, addig Erikson elmélete a tartalommal és a folyamattal egyaránt foglalkozik. Marcia is ezt az eltérést hangsúlyozza, úgy véli, az identitásállapotok kutatásában a folyamat és tartalom feltárása szimultán zajlik, annak feltérképezésével, hogy az egyén hogyan kezeli az élményeit (folyamat), illetve milyen élményeket tekint fontosnak (tartalom) (Marcia, 1993a).

Jane Kroger (2003) azonban felveti annak lehetőségét, hogy az identitásállapot kutatásban szétválasszuk a tartalom és a struktúra vizsgálatát. Az identitás *strukturája* azokra a folyamatokra utal, amelyek mentén a személy az identitást meghatározó szerepeket és értékeket elrendezi, vagyis egy olyan szűrőrendszer, amelynek mentén az életünkben bekövetkező változásoknak értelmet adunk (Marcia, 1980; idézi: Kroger, 2003). Az identitás *tartalma* azokat a választásokat súrítja, amelyek mentén a személy a számára fontos értékeket és szerepeket kifejezi a társas környezetben belül. A legtöbb serdülő számára az identitás legfontosabb tartalmi vonatkozásai a pályával, az ideológiai értékekkel és a szexualitás megfelelő kifejezési lehetőségeivel kapcsolatosak. Kroger (2003) amellett érvel, hogy Marcia paradigmája megfelel a „puha szakasz”-okat leíró strukturális modellek követelményeinek. Az alábbiakban az emellett felhozott érveket ismertetjük.

Snarey és munkatársai (1983, idézi Kroger, 2003) létrehozták a strukturális szakasz modellek neo-piagetianus modelljét. Ennek fényében a strukturális szakasz a személyiség olyan egysége, amelyen keresztül az életünkben történő eseményeket és élményeket értelmezzük. A szakaszok fejlődésével az én meghatározása és újrendezése a „nem-én”-hez viszonyítottan

¹⁰ Az időperspektívák részletes leírását lásd a Zimbardo Time Perspective Inventory (Zimbardo és Boyd, 1999) mérőeszköz leírásánál.

egyre fejlettebb lesz. Snareyék (1983, idézi: Kroger, 2003) négy általános kritériumot fogalmaznak meg a strukturális szakasz modellekkel kapcsolatban:

1. A struktúra a tartalom rendezésének elvét jelenti, nem egyenlősíthető a feldolgozandó élmény tartalmával. A szakaszok fejlődése elkülönítendő az életkorral történő éréstől, mert a szakaszok egymásutánosságát nem az életévek számának növekedése adja, hanem az újabb szakasz jellemzőinek megjelenése.
2. A szakaszok minőségi különbséget mutatnak a személy viszonyulásában a világhoz. A *strukturált teljesség irányelv*ének értelmében van viszonylagos minőségi állandóság az adott szakaszban lévő egyén feladatmegoldásaiban, valamint viszonylagosan állandó minőségi különbség az eltérő szakaszban lévő személyek feladatmegoldásaiban, ugyanazon feladatot illetően.
3. A strukturális szakaszok hierarchikusan rendezettek, változatlan sorrendben jelennek meg egymás után a fejlődésben. A magasabb fejlettségű szakasz az előző szakasz eredményeit összegezte, arra épülve lép át egy magasabb rendezési elvre.
4. A strukturális szakaszok univerzálisak.

Kohlberg és munkatársai (1983, idézi: Kroger, 2003) elkülönítették a „kemény” és a „puha” strukturális modelleket. A „puha” strukturális modellek sokkal inkább a személyiség szerveződésére koncentrálnak, mint a kognitív működési folyamatokra. „...a hangsúly a selfen, vagy az egon van, úgy tekintünk erre, mint a teljesség valamilyen formájára, a jelentések rendszerére, ami szemben áll a világgal vagy a másikkal” (Kohlberg et al., 1983, 30. oldal; idézi: Kroger, 2003). Ugyanakkor ezekre a strukturális szakaszokra is jellemző az, hogy a fejlődéssel egyre komplexebbé válnak, azonban esetükben, a „kemény” szakaszokkal ellentétben nem támaszkodhatunk a kognitív működésmódok vizsgálatára, sokkal inkább az egész (az ént) meghatározó mögöttes logikát, valamint funkciókat és motívumokat próbáljuk tetten érni. Vagyis a „puha” szakaszok esetében nem magát a jelenséget figyelhetjük meg (mint a kemény szakaszoknál), hanem következtetünk rájuk, a struktúra meglétére utaló jelekből. További különbség, hogy a későbbi szakaszok nem helyettesítik a korábbiakat, hanem mintegy „hozzáadódnak” a korábbi szakaszok eredményeihez, így nem szabad meglepődnünk, ha a működés során nem „tisztá” eredményeket kapunk, vagyis tapasztalunk olyan jegyeket, amelyek a megelőző szakasz sajátosságait mutatják (Kohlberg et al., 1983; idézi: Kroger, 2003).

Miután bemutattuk a puha és kemény strukturális modellek közötti különbséget, röviden áttekintjük Kroger (2003) érveit amellyel, hogy az éni-identitás-állapot paradigma miért felel meg a puha strukturális modellek követelményeinek a serdülőkor és a felnőttkor időszakában.

3.4.1. Minőségileg elkülönülő strukturális elrendezések

Kroger (2003) első érve amellyel, hogy az identitásállapot modell minőségileg elkülönülő strukturális elrendezéseket ír le, amelyek hasonló feladatok ellátására szolgálnak az élet különböző pontjain, hogy maguk az állapotok az exploráció és elköteleződés dimenzióinak eltérő értéke mentén definiáltak. Ezen felül, ahogy azt a korábbiakban már láttuk, minden szakaszhoz eltérő személyiségjellemzők és a kommunikáció más változata kapcsolódik (Marcia, 1993b). Valamint minden státuszhoz az intrapszichés tárgykapcsolat más módja kapcsolható (pl. Kroger, 1990). A korai zárók identitását a jelentős másokkal való azonosulás alapozza meg. A moratórium állapotában lévőek identitásának hátterében a saját maguk által választott érdeklődések és vágyak állnak, az elért identitásúknál pedig a saját értelmezésüknek megfelelő és saját maguk által választott értékek. A diffúz személyek esetén az identifikáció a legtöbb esetben nem jól azonosítható, bár van néhány eredmény, ami éppen arra utal, hogy nem képesek azonosulni és belsővé tenni a családjuk által képviselteteket.

3.4.2. A strukturális teljesség kritériuma

A strukturális teljesség kritériuma megkívánja, hogy a különböző megoldandó helyzetekben összhang legyen a személy válaszaiban, mely összhang nem a feladat ismeretének fokából, hanem a mögöttes rendezőelvűből, esetünkben az identitáslállapotból fakad.

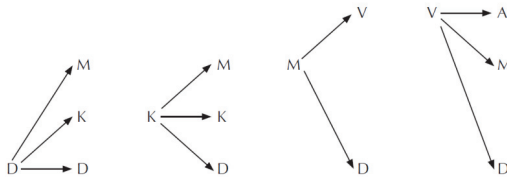
Az identitáslállapot kutatások jelentős részében területspecifikusan állapítják meg a személy identitáslállapotát, általában négy és nyolc közötti területen. Mivel a területek identitáslállapotai között sok esetben eltérés van, a strukturális teljesség bizonyításával kapcsolatban további kutatások szükségesek. Bizakodásra adhat okot, hogy a személy számára aktuálisan legfontosabbnak tartott területeken elért identitáslállapot, és az általános énidentitáslállapot között 90% fölötti megfelelés van (Kroger, 2003).

3.4.3. Fejlődési sorrend, hierarchikus elrendeződés

A puha modellek kritériumai közül a fejlődési sorrend hierarchiája a legnehezebben elfogadható, sokat vitatott kérdéskör. Az identitáslállapotok fejlődési mintázataival kapcsolatos eredmények, elméletek nem mentesek az ellentmondásoktól.

Erikson epigenetikus elvének értelmében, azok a személyek, akik a korábbi fejlődési szakaszok kríziseit sikeresen feloldották, a serdülőkor kezdetén valószínűleg korai záró, vagy diffúz identitáslállapotúak lesznek. Waterman (1982; 1993) korai leíró modelljében a serdülőkori és a serdülőkortól a felnőttkorig ívelő identitáslváltozások lehetséges útvonalait vázolja fel. Ahogyan azt modelljéből (1. ábra, a rövidítéseket lásd ott) tisztán láthatjuk, a fejlődés iránya lehet progresszív (pl. D-> K, D->M, K-> M, M-> V), avagy lehet regresszív (K-> D, M-> D, V-> D), hiszen alacsonyabb identitáslszintre tér vissza a személy. Valamint az is előfordulhat, hogy a személy nem fejlődik, hanem ugyanabban az identitáslállapotban marad (D-> D, K-> K). A regresszív kritériuma a diffúz identitáslállapotba való visszalépés. A valódi identitáslból a moratóriumba való visszalépést Waterman (1993) nem tekinti regresszióknak, hiszen valószínű, hogy ennek hátterében nem az eredeti identitásl megtagadásának célja áll, hanem sokkal inkább az, hogy a személy még kedvezőbb megoldásokat találjon önmaga számára az identitáslát érintő kérdésekben.

Láthatjuk azt is, hogy azokból az állapotsokból, ahol megkezdődött az exploráció, már nem feltételezi a korai zárásba való visszalépés lehetőségét, hiszen ez az identitáslállapot per definíció az identitáslkrízis hiányán alapul (Waterman, 1993). Az ábrán továbbá nincs feltüntetve a moratórium és a valódi identitásl esetén a szakaszban való megmaradás. A moratórium esetén azért hiányzik ez a lehetséges kapcsolat, mert Waterman (1993) feltételezi, hogy ez az állapot olyan szintű szorongással kapcsolódik össze, hogy valószínűtlen, hogy a személy sokáig ebben az állapotban maradjon. Ezt az indoklást azonban későbbi kutatási eredmények megkérdőjelezzik. Továbbá a diffúz identitáslállapot is hasonlóan magas szorongással kapcsolódik össze, ott mégis felmerül a szakaszban való megmaradás eshetősége. Waterman (1993) feltételezése szerint a serdülőkor és a felnőttkor közötti átmenet, fejlődés során a fejlettebb identitáslállapotsok megjelenésével számolhatunk. Az ábráról az általa elgondolt lehetséges fejlődési útvonalakat is leolvashatjuk, a legnegatívabb jellemzőkkel társított diffúz identitásltól egész an elért identitáslig (pl. lehetséges útvonalak: D-> K-> M-> V, vagy D-> M-> V).

1. ábra. Waterman modellje

1.ábra: Waterman modellje az identitásállapotok lehetséges fejlődési útvonalairól

(Szekeres Ágota, 2008, 112. oldal; Waterman, 1982 alapján)

Megjegyzés: D = diffúz, M = moratórium, K = korai zárás, A = elért identitás

Van Hoof (1999) az identitásállapot-kutatások áttekintése után arra hívja fel a terület kutatóinak figyelmét, hogy az általános identitást mérő eszközök gyakran nem tudják kimutatni azt az elméleti alapon várt eredményt, miszerint az identitásalakulás során a kevésbé fejlett állapotokat az identitás magas szintjével bíró állapotok követik.

Kroger (2003) úgy gondolja, hogy a van Hoof (1999) által leírt kritikában megfogalmazott hiányosságok feloldhatóak, amennyiben a korábbi kutatások áttekintésekor elkülönítjük az identitásállapotok tartalmát azok struktúrájától. Továbbá a hierarchikus sorrend megállapításához nem az egész életutat vesszük figyelembe, csak azokat az életszakaszokat, amelyek az identitás kérdésének megoldásával leghangúlyosabban foglalkoznak – és amelyek jelen dolgozat tárgyát is képezik. A serdülőkorban és fiatal felnőttkorban végzett kutatások alátámasztják az identitásállapotok fejlődését. A korai zárás vagy diffúz identitásállapotból a moratóriumon át az elért identitásig vezet ez az út. Ezért a fejlődés bizonyítékának tekinthetjük azt, ha a keresztmetszeti és longitudinális vizsgálatokból kimutatható, hogy az idő előrehaladtával egyre több személy lesz elért identitású, a korai zárók és a diffúz identitásúak száma pedig csökken, de legalábbis nem változik.

Az Anne van Hoof (1999) által áttekintett, serdülőkre és felnőttekre vonatkozó keresztmetszeti vizsgálatok eredményeit így megvizsgálva, az eredmény alátámasztja a szakaszok fejlődésének hipotézisét (Isd.4. táblázat).

Identitásállapot	Az adott állapotú személyek száma nő	nem változik	csökken
Elért identitás	9/10(nő)	5/6(fffi)	0
Moratórium	1	9	4
Korai zárás	0	11	4
Diffúz identitás	0	9	6

4. táblázat: Van Hoof (1999) eredményeinek áttekintése Kroger (2003) alapján, (a számok a tanulmányok számára utalnak, ahol adott irányú változást találtak)

Az identitásállapotok fejlődését a van Hoof (1999) által áttekintett longitudinális vizsgálatok egy része is igazolja. Azokban a vizsgálatokban, szám szerint háromban, ahol az általános identitásállapotot legalább 1 éves longitudinális vizsgálatban állapították meg, serdülők és fiatal felnőttek körében, a fejlődés vagy legalábbis a vissza nem lépés (ugyanabban az állapotban való megmaradás) volt kimutatható. Cramer (1998) és Kroger (1995) késői

serdülőkorban végzett (egyetemista minták) longitudinális vizsgálatait, amelyekben az identitáslámpapotokat 2-3 éves időtartamban nyomon követték, szintén ezt a mintázatot mutatták.

Az életkor előrehaladtával kimutatható fejlődés ellenére a vizsgálati eredmények azt a jelenséget is jól mutatják, hogy a legtöbb személy az utánkövetés vizsgálatok során hasonló identitáslámpapotban van, mint az első besorolásnál. Mindez azonban nem jelenti törvényyszerűen azt, hogy az identitás mérőeszközei ne tudnák jól megjeleníteni a közben bekövetkezett változásokat. Az, hogy van Hoof (1999) korábbi kutatások eredményeit összegezve arra jut, hogy a moratórium állapotában lévő személyek száma kevésbé változik a késői serdülőkor¹¹ alatt, kihívás elé állítja a fejlődés igazolását, de nem rengeti meg alapjaiban az elgondolást. Ugyanis a személyek ismételt vizsgálatáig eltelt idő viszonylag hosszú volt, különösen, ha számba vesszük, hogy a moratórium állapotában való „tartózkodás” viszonylag rövid időre valószínűsíthető. Így lehetséges, hogy a vizsgálati elrendezések hiányosságai miatt nem került dokumentálásra a moratórium állapotából való kilépés, illetve az abba való visszalépés (lsd. MAMA ciklusok, Stephen, Fraser, Marcia, 1992).

A másik lehetséges magyarázat az alacsonyabb identitáslámpapotok nagyszámú megjelenésére, hogy a személyek jelentős része valóban még a serdülőkor végén is ilyen identitáslámpapotban van. Ez a feltételezés összhangban van Kegan (1994) eredményeivel a tudatosulás negyedik szintjével kapcsolatban (ami Kegan elméletében az eriksoni énidentitás szintjének megfelelő állapot), amelyet a felnőtt populáció egy-harmad és két-harmad közötti hányada nem ér el.

Meeus (2011) a személyes és etnikai identitással kapcsolatos, serdülőkn és fiatal felnőtteken, valamint felnőtteken végzett, identitáslámpapotokat mérő, longitudinális vizsgálatok (N=48) eredményeit tekintette át. Céljával tűzte, hogy az Anne van Hoof (1999) által felvetett kérdésekre megnyugtató válaszokat kapjon. Az identitásfejlődéssel kapcsolatos eredmények arra utalnak, hogy az identitás látványosan fejlődik a serdülőkorban, ugyanakkor Kroger (2003) megállapítását erősíti meg az a tény, hogy az utánkövetés vizsgálatokban sok személy (pl. Meeus, van de Shoot et al., 2010 két mintájának 63%-a), hosszú idő elteltével is ugyanazzal az identitáslámpapottal volt jellemezhető. Valamint azon személyek közül, akiknél változás volt kimutatható (a minta 37%-a), a nagy többség, mintegy 80%, csak egy identitáslámpapotot váltott a vizsgálat négy éve alatt. Meeus (2011) szerint rögzített sorrend nem mutatható ki az identitáslámpapotok fejlődésében, de amennyiben beérjük azzal a gyengébb kritériummal, hogy az adott identitáslámpapotokban lévő személyek számában bekövetkező változást a fejlődés jelének tekintjük; úgy az eredmények a feltevést alátámasztják. Fontos eltérés azonban a Kroger (2003) által elfogadott kritériumtól, hogy Meeus (2011) a fejlődés jelét abban véli felfedezni, ha nő a magas elköteleződéssel jellemezhető identitáslámpapotokban (elért felvitetés és korai zárás) lévőek száma, míg az alacsony elköteleződésszerű állapotoké (moratórium, kereső moratórium¹² és diffúz identitás) csökken. További érdekes eredmény, ami a fejlődési elvet színezi, hogy felnőttkorban az identitás állandóbbnak bizonyul.

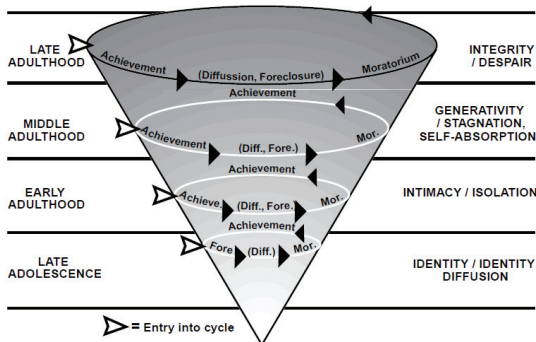
3.4.3.1. Marcia (2002) elgondolása a felnőttkori identitásfejlődésről

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy az identitásfejlődésben felfedezhető-e egyfajta szekvencialitás, Marcia felnőttkori identitáslámpakulással kapcsolatos gondolatait is meg kell ismernünk. Az általunk vizsgált csoportok, a serdülők és a fiatal felnőttek szempontjából is fontos ez a kérdés, mert Marcia az elsődlegesen kialakított identitáslámpapothoz képest gondolkodik az identitás változásairól. Vagyis a későbbi fejlődési mintázatok segítségünkre lehetnek az adott identitáslámpapotban lévő személyek későbbi életútjának „bejósításában”; a lehetséges problémák megelőzése, intervenciós beavatkozások megtervezésének érdekében.

¹¹ A késői serdülőkor ebben az esetben az egyetemista minták leírására szolgál.

¹² A kereső moratórium identitáslámpapot leírását lásd a IV.4. alfejezetben (Új identitáslámpapotok)

Fontos eltérés Waterman (1993) elgondolásától, hogy Marcia (2002) lehetségesnek tartja az elért identitásból a korai zárásba való visszatérést, valamint úgy gondolja, hogy a moratórium szakaszában való hosszabb ideig tartó „megragadás” is fennállhat bizonyos személyeknél.

24

Az identitásfejlődésben megtalálható törvényszerűségek bemutatása után térjünk vissza a puha strukturális modellek kritériumaihoz, annak további vizsgálatával, hogy mennyiben felel meg az identitásállapot-modell az univerzalitás feltételének.

3.4.4. Univerzalitás

Marcia (1993b) az identitásállapotok kutatásainak áttekintésében 21, különböző kulturális közegben végzett vizsgálatot összesít. Az azóta eltelt időszakban (1993-) legalább még 10 különböző ország kapcsolódott be a jelenség kutatásába (Kroger, 2003). Az identitás irodalmában vitatták azt a kérdést, hogy az individualista kultúrában gyökerező modell alkalmas-e a különböző kultúrákban az identitás jelenségének megragadására. A vitában felhozott érveket nincs módunkban teljes mélységükben ismertetni, azonban meg kell jegyezzük, hogy Phinney (2000; idézi: Kroger, 2003) hitelt érdemlően bizonyította, hogy a kollektivisták kultúrákban is megjelenik a Marcia-féle identitásállapotok teljes spektruma, amennyiben a serdülőket olyan területekkel kapcsolatban mérjük fel, amelyek illeszkednek a kollektivisták kultúrák célkitűzéseihez.

3.4.4.1. Nemi különbségek az identitásállapotok kutatásában

Kroger (2003) ugyan nem tárgyalja külön az identitásállapot paradigma puha strukturális modellként való bevezetésénél a modell alkalmazhatóságának kérdését a nemek tekintetében, azonban az általános alkalmazhatóság tekintetében kiemelt fontosságú ennek a kérdésnek a vizsgálata. Annál is inkább teret kell szentelnünk az ezzel kapcsolatos eredmények megvitatásának, mivel 1. vizsgálati mintákban férfi és női vizsgálati személyek egyaránt szerepelnek.

Az identitásállapotok vizsgálatának kezdetén különbség volt a férfiak és a nők számára összeállított félig-strukturált interjúkérdésekben. Különbséget tettek továbbá a „hagyományos” (nemi szerepet valló) és a „liberális” nők között. A szexuális forradalom hatására azonban, az ilyen irányú különbségtétel idejét múlttá vált. A korai vizsgálatok leginkább a férfi populáció identitásának feltárására szolgáltak, így a későbbiekben a náluk feltárt eredményeket összehasonlították a nők identitásfejlődésének sajátosságaival. Schenkel és Marcia (1972) eredményei szerint, a szexualitással kapcsolatos ideológia területén elért identitású nők mutatták a legkisebb szorongást. Ugyanakkor az interjú korábbi változatával való vizsgálatkor, amelyben a szexualitás nem, csak a pályával, politikával és vallással kapcsolatos kérdések szerepeltek, az elért identitású nők magasabb fokú szorongást mutattak, mint az elért identitású férfiak (Marcia és Friedman, 1970). Ezen eredmények alapján úgy tűnt, hogy a nőknél nem kizárólag a krízis megjelenése szorongást keltő, hanem az is, hogy milyen mértékben fogadja el őket a férfiközpontú társadalom.

A kontrollhely vizsgálataiban is találtak nemi különbségeket, miszerint a nők esetében az elköteleződés dimenziója jár együtt nagyobb autonómiával, míg a férfiaknál az exploráció dimenziója; mivel nők esetében a többi csoporthoz viszonyítva a korai zárók és az elért identitásúak mutatnak nagyobb függetlenséget a külső kontrolltól, míg férfiaknál az elért és a moratórium identitású csoportok. Az előbbieken bemutatott eredmények fényében az 1970-es és 80-as években arra a kérdésre keresték a választ, hogy az exploráció dimenziója ugyanolyan jelentőséggel bír-e a nők identitásának alakításában, mint a férfiaknál. A válasz egyértelműen igenlő (bár ebben az időszakban kimutatható volt, hogy a nők explorációja alacsonyabb társas támogatottságnak örvendett, mint a férfiaké). Az a korábbi eredmény is megdőlt, miszerint a korai zárás állapota a nők esetén – a férfiaktól eltérően – adaptívnak mondható, hiszen ezt a későbbiekben nem sikerült megnyugtatóan bebizonyítani (Matteson, 1993).

Jelen dolgozatnak nem tárgya a nemi szereppel kapcsolatos jelenségek vizsgálata, ezért a női identitás kapcsán a feminin, maskulin és androgün útvonalakkal kapcsolatos szakirodalmi tanulmányok ismertetésétől eltekintünk.

Mindenképpen említést érdemel azonban a feminista identitáskutatók (pl. Sorrell és Montgomery, 2001) kritikája az eriksoni alapokon nyugvó kutatásokkal kapcsolatban. Hiszen amennyiben felvetésük, miszerint az elmélet kialakításakor fennálló társadalmi és szociokulturális közeg jelentős különbsége napjainktól csorbíthatja az elmélet hasznosíthatóságát, igaznak bizonyulna; úgy ez jelen dolgozat eredményeire is hatással bír. Sorrell és Montgomery (2001) kritikájukban felvetik, hogy Erikson elméletének kialakításakor nem vette kellőképp figyelembe a nők és más marginalizált csoportok fejlődésének sajátosságait, valamint hogy elmélete biológiai alapokon nyugodva, az élmények egységességét hangoztatja, holott kutatási bizonyítékok arra utalnak, hogy a nők fejlődésében eltérések mutathatóak ki a férfiakhoz képest. Míg a nők a szocializáció hatására sokkal inkább a kapcsolatokban ragadják meg az identitásukat, addig a férfiak sokkal inkább a külső világban, az önérvényesítésben (Erikson elmélete utóbbira épül, ezt tekintik a „normális” fejlődésnek).

Tanulmányukban ők maguk is bizonyítottak látják azonban, hogy az eriksoni fogalmak napjainkban is használhatóak, hiszen maga Erikson is személyes élményei széles körére, és több kulturális közeg megfigyelésére alapozta azokat, valamint nem határolja be azt sem, hogy a szakaszok megoldottságának pontosan miben kellene tükröződnie, így a megoldottság tartalmi tényezői igen változatosak lehetnek (Kroger, 2002). Emellett, azt is kiemelik, hogy az elmélet szociokulturális hangsúlya összhangban van a feminista identitáskutatás kontextualista elgondolásával. Kritikával illetik azonban, hogy annak ellenére, hogy Erikson a korai fejlődési szakaszok esetén kiemeli a biológiai megalapozottság gondolatát, a serdülőkor utáni szakaszok esetén már nem beszél a biológiai meghatározottságról. Továbbá nehezményezik, hogy Erikson 1968-as írásában „az autonómia a sors” szöfordulattal él, valamint hogy a szaporítószervek analógiájára a férfiakat önérvényesítőnek, míg a nőket befogadóknak tűnteti fel. Kroger (2002) válaszában az Eriksont ért kritikákra, azzal érvel, hogy a későbbi szakaszok biológiai megalapozottságának hiánya fakadhat Erikson analitikus gyökereiből, hisz Freud sem lép túl pszichoszexuális fejlődéseméletében a serdülőkoron, valamint, hogy Joan Erikson (Erikson felesége) javaslatára egy kilencedik szakasz is megfogalmazásra került, amely pont az elkerülhetetlenül öregedő test és az integritás megőrzése közötti harcot hivatott leírni.

Sorrell és Montgomery (2001) véleménye szerint az eriksoni elmélet egyértelműen férfiközpontú, hiszen csak a bizalom vs. bizalmatlanság, az intimitás vs. izoláció és a generativitás vs. stagnálás szakaszaiban számol expliciten a másokról való gondoskodással, ami legtöbbször a nők feladata, így fejlődésük sajátja is egyben.

Kroger (2002) ennek az állításnak a megdöntése érdekében, összegyűjtötte az Erikson (1968) által különböző helyeken leírt identitásfogalmakat, amelyek bizonyítják, hogy elméletének legfontosabb szakaszával kapcsolatban is, a társakkal való kölcsönhatásban gondolkodott.

Összességében az identitásfejlődéssel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy elenyésző nemi különbségről számolnak be az irodalomban (pl. Kroger, 1997-es metaanalízise, idézi: Kroger, 2002), ugyanakkor a nem mediáló hatású lehet bizonyos személyiségjellemzők és az identitás kapcsolatában.

A négy kritériumnak való megfelelést vizsgálva összegzésképp elmondhatjuk, hogy Kroger (2002) igazoltnak tekinti, hogy a Marcia-féle identitásállapotok megfelelnek a „puha szakasz” strukturális modellekkel szemben támasztott követelményeknek. Hangsúlyozza továbbá, hogy míg a serdülőkorban a struktúra változásán van a legfőbb hangsúly, addig felnőttkorban a tartalom változása a struktúra változatlanlansága mellett gyakoribb jelenség.

Kroger (2003) elgondolását többen vitatják (pl. Kunnen és Bosma, 2003), valamint alternatív modellek használatát javasolják. Az identitásállapotok, az identitásfejlődés „rögzített sorrendjének” hiányával érvelve, több szerző úgy véli, az identitást nem lehet fejlődési szakaszok segítségével leírni, valamint hogy a mikro- és makroszintű változások sokfélesége

miatt olyan elméleti keretben kell gondolkodnunk, amely megengedőbb a „puha szakasz” modelleknel a változások tekintetében, illetve azokat pontosabban le tudja írni (pl. Kunnen és Bosma (2003) Fisher képesség elméletét javasolják az identitás leírására).

4. Marcia identitásállapot paradigmájának „utóélete”

4. 1. Az identitásállapot kutatás helyzete, története

Jane Kroger (2000) az ezredfordulón összegezte az identitásállapot-kutatás helyzetét. Történeti áttekintésében rámutat, hogy míg az 1960-as évek, és az 1970-es évek eleje azzal telt, hogy az identitástatuszok érvényességének bizonyítékait keresték, mára a területen folytatott kutatások száma hatalmas méreteket öltött (több mint 500 elméleti és empirikus kutatás; Sneed, Schwartz, Cross, 2006). Az 1970-es években arra törekedtek, sikerrel, hogy olyan interjúmódszert dolgozzanak ki, amely jobban fel tudja tártani a nők identitásával kapcsolatos folyamatokat. Ekkor kerültek, Erikson (1968) írásainak nyomán, a „női” interjúkérdések közé a házasság előtti szexualitással kapcsolatos kérdések (ld. pl. Marcia és Friedman, 1970; Toder és Marcia, 1973). Azonban nem kellett sok időnek eltelti ahhoz, hogy bizonyossá váljon a szexualitással és a nemi szerepekkel kapcsolatos kérdéskörök hasonlóan nagy fontossága a férfiak esetében is, mint a nőknél, amely eredmény mind a mai napig helytállónak bizonyul (Matteson, 1993).

Az identitást meghatározó tartalmi tényezők, *területek* vizsgálata igen kiterjedt volt az 1980-as években. Az identitás vizsgálatára szánt papír-ceruza alapú eljárások (pl. EOM-EIS2; Adams, Bennion és Huh, 1989) és új interjúváltozatok (pl. Grotevant, Thorbecke és Meyer, 1982 – középiskolásoknál beillesztették a barátság, randevúzás és nemi szerepek kérdésköreit is az interjúkérdések közé; Archer (1989) a család/karrier elsőbbségét, mint témát építette be interjúba) kidolgozása is folyamatos volt.

Az identitásalakítás *folyamatának* vizsgálata a 1970-es évektől napjainkig tart. A tárgykörben végzett longitudinális vizsgálatok tanulsága szerint mind a hivatással kapcsolatban, mind a ideológiai területeken az idő elteltével nő az elért identitásúak és a moratóriumban lévők (*magas identitású állapotok, high identity status*) száma, és ezzel összhangban csökken a diffúz identitásállapotban lévők és a korai zárók (*alacsony identitású állapotok, low identity status*) száma. Az identitásfejlődés mintázata a legtöbb serdülőkorban megkezdett és fiatal felnőttkorig követett csoportban az előző fejezetben leírt elvi identitásfejlődési útvonalakat követte. Vagyis a fiatalok a diffúz identitás, vagy a korai zárás állapotából léptek a moratóriumba, és onnan az elért identitás állapotába (pl. Cramer, 1998). Ugyanakkor a felsőoktatási rendszerből kilépve a hallgatók legalább fele, minden identitásterületen továbbra is korai zárónak vagy diffúz identitásállapotúnak tekinthető.

A *kontextus és a környezeti feltételek* identitásalakításra gyakorolt hatását csak a 1980-as évek végén, az 1990-es években kezdték el vizsgálni. Adams és Fitch (1983) korai vizsgálatukban kimutatták, hogy a különböző egyetemi tanszékek sajátosságai kapcsolatba hozhatóak a személyek identitásállapotával. Az akadémiai, tanulmányi hangsúly, szemben a praktikus ismeretek nyújtásával jobban vonzotta a magas identitású személyeket (elért identitás és moratórium), ugyanakkor nemi különbségeket is fellelhetők a szakválasztással kapcsolatban. A nők esetében (valószínűleg a kor szellemének megfelelően) szerepet kapott a szak konvencionális szerepekhez való kötöttsége is, az elhelyezkedési lehetőségek kapcsán. További fontos eredmény, hogy a kritikai gondolkodás fontosságát hangsúlyozó tanszékek, mint környezet, elősegítik a fejlettebb identitásállapotok megjelenését. Ezt a hatást annak tulajdonítják a szerzők, hogy a kritikai gondolkodás szélesebb látókört kíván meg, ami miatt várhatóan a nem eléggé átgondolt elköteleződések meginganak. Fontos a kontextus tanulmányozásával kapcsolatban, hogy együttjárások megállapítása történt meg, ok-okozati kapcsolatok megállapítására nem voltak alkalmasak a kutatási eredmények.

Ahogy azt az előző fejezetben (3.1. alfejezet) már érintettük, az identitásállapotokat számos kognitív- és személyiségváltozóval is kapcsolatba hozták. A már ismertetett területeken kívül szerjeden vizsgálták a családi kommunikáció, az identitásstílusok, a társakkal való interakció kapcsolatát az egyes identitásállapotokkal.

Kroger (2000) fontos ajánlásokat fogalmaz meg az új évezred identitáskutatói számára is. Ezek közül legfontosabbnak, jelen dolgozatban is követendő irányelvnek tekintjük, a humán változatos etnikai identitász személyekkel végzett vizsgálatok számának növelését sürgetik. A alkalmazási lehetőségek megvilágításával.

További javaslatai (Kroger, 2000) az identitás *minőségének* vizsgálatát (Waterman nyomán, az instrumentális és az expresszív identitás elkülönítésével), valamint a longitudinális és változatos etnikai identitász személyekkel végzett vizsgálatok számának növelését sürgetik. A kontextus, pl. család, kortárs csoportok és iskolai légkör vizsgálatában is lát távlatokat a szerző. A konfliktus identitást előmozdító szerepének vizsgálata is fontos lenne, különösen annak fényében, hogy a túl sok konfliktus várhatóan inkább gátolja, mint segíti a fejlődési folyamatot. A felnöttek, idösek identitásának vizsgálatából is értékes tudásra tehetünk szert (pl. az identitásfejlödési útvonalakkal kapcsolatban).

4.2. A Marcia-féle identitásállapot paradigma kritikája

Az identitásállapot-kutatások áttekintése az 1993 és 2003 közötti idöszakban, alátámasztotta azt a feltevést, hogy a vizsgálatok többségét fehér, középosztálybeli, fiatalokkal; nem egy esetben egyetemistákkal végezték (Sneed, Schwartz és Cross, 2006). Ebben az évtizednyi idöben 124 tanulmányt sikerült felkutatni az identitásállapotokhoz kapcsoltn. 16 cikk témája nem felelt meg a kritériumoknak, ezért kizárásra került (pl. nemi identitás vizsgálata, az identitásállapot direkt vizsgálata nélkül; a pszichológia oktatásáról szölo cikkek, stb.). Következő lépésben csak a jelentös, legalább ez idöszak alatt 4 cikket a témában megjelenetö folyóiratokból válogattak. Hat folyóirat felelt meg ennek a kritériumnak (*Journal of Adolescence*, *Adolescence*, *Journal of Adolescent Research*, *Identity: An International Journal of Theory and Research*, *Journal of Youth and Adolescence* és *Journal of Research in Personality*). Így összesen 57 empirikus tanulmány 62 elkülönült mintáját vizsgálva elmondhatóak a következők:

1. mintegy 35%-ban (22 tanulmány), nem számolnak be az etnikai összetételről
2. főképp a nem Amerikában végzett kutatásokra jellemző ez (14 a 22-ből, 64%), feltehetjük tehát hogy a változatos etnikai összetételű és a politikai korrektséget a vizsgálatokban is megkövetelő országban, érzékenyebbek az etnikai kérdésekre
3. ha megtalálható az etnikai összetétel (bizonyos esetekben csak a „többség” leírására szorítkoznak) 50% az esélye annak, hogy a minta változatos etnikai összetételű
4. összességében a tanulmányok 74%-a fehér bőrű személyek vizsgálatával foglalkozik.

Amellett, hogy Sneed és munkatársainak (2006) kritikával messzemenően egyet tudunk érteni, vizsgálatunkban a serdüölők és fiatal felnöttek identitásfejlödésének és pályaválasztási bizonytalansága közötti általános összefüggések vizsgálatát tüztük ki célul, ezért az etnikai kérdések vizsgálatától eltekintettünk.

A marciai paradigma további fontos kritikáját Seth Schwartz (2001) fogalmazza meg a területen végzett elméleti és empirikus munkákat összefoglaló cikkében. Schwartz(2001), hasonlóan a Sneed és munkatársai (2006) által hangoztatott hiányosságokhoz, azzal „vádolja” az identitásállapot paradigmát, hogy túlságosan elszakad az eriksoni örökségtől, amennyiben nem teszi vizsgálat tárgyává a környezetet és a társadalmat, valamint kizárólag a személyes identitás feltérképezésére vállalkozik (érintve az énidentitás kérdéskörét), hanyagolva ezzel a szociális, etnikai identitás kérdéseit. Az identitásállapot paradigmából „kinövé” elméleteket több szempont mentén csoportosítja. Elkülöníti az identitásállapot paradigmát *továbbfejlesztö*,

bővítő elméleteket (expansions), az identitásállapot paradigmát kiterjesztő (extensions) modellektől. Előbbiek nem kérdőjelezik meg Marcia alapvetéseit, és eredeti elgondolásának kiegészítéseként, továbbfejlesztéseként szolgálnak (pl. Berzonsky identitásstílus modellje: 1987; Grotevant, 1987, majd az ő nyomán Kerpelman, Pittman és Lamke, 1997, és Waterman, 1990; idézi: Schwartz, 2001). A kiterjesztő modellek (pl. Kurtines, 1999; Adams és Marshall, 1996; Côté, 1997) azonban túllépnek a Marcia által kijelölt határokon, és olyan tényezők vizsgálatára is vállalkoznak, mint a szociális identitás, a társas hatások, a háttérben zajló kognitív folyamatok, társas felelősségvállalás, hogy csak néhányat említsünk. Míg a továbbfejlesztő, bővítő elméletek élesen elkülönülnek egymástól a fókuszba helyezett jelenség szerint, addig a kiterjesztő modellek között nagyobb átfedés van. Ennek egy lehetséges oka, hogy utóbbiak mind a szociális, mind a személyes identitás alakulását igyekeznek magyarázni, belső folyamatok és a társas környezet segítségével egyaránt, így a közöttük lévő áthallás jelentős.

Terjedelmi korlátok miatt nincs módunkban az identitásállapot paradigma „utóéletének” teljes fejlődésévé bemutatni, ezért azoknak az újításoknak a bemutatására szorítkozunk, amelyek dolgozatunk megértéséhez feltétlenül szükségesek.¹³ Mivel kutatásunkban, a kiterjesztő elméletekhez köthetően, az exploráció és az elköteleződés (rég és új) dimenzióinak vizsgálata szerepel, az identitáselméletek mondanivalójának vizsgálatát leszűkítjük erre a területre.

4.3. Az exploráció és elköteleződés dimenzióinak további differenciálása

4.3.1. Exploráció és elköteleződés jelentősége az egyes identitáselméletekben

Grotevant (1987) az explorációt tekinti az identitásalakítás kulcsának. Az exploráció a folyamat alakulását határozza meg, míg az elköteleződés a kimenetelnek feleltethető meg. Az exploráció háttérében két tényezőt feltételezett: a képességeket (pl. kritikus gondolkodás, problémamegoldás, stb.), valamint az attitűdszerű orientációkat (pl. rigiditást és halogatást). Az explorációs folyamat háttérében 5 jelenséget határozott meg, amelyek az exploráció beindulása után továbbra is irányítják, befolyásolják és akár le is állíthatják a folyamatot:

1. információkeresési tendencia
2. az egymással vetélkedő erőhatások jelenléte/ hiánya a személy életében
3. az aktuális identitással való elégedettség/ meg nem elégedettség
4. elvárások az explorációs folyamattal kapcsolatban
5. hajlandóság az explorációra (Grotevant, 1987; Schwartz, 2001).

Marciához (1993) hasonlóan; Watermant (1982) is az elköteleződés kialakulása (formation) érdekelte a leginkább (Luyckx, 2006b), vagyis azokat a *folyamatokat* vizsgálta, amelyek eredményeképp a serdülő a sok lehetséges alternatíva közül kiválaszt egyet. Waterman (1982) elgondolása szerint azonban az identitás a belső daimon megelégséből fakad, aminek a jelenléte célt és irányt ad az életünknek, a személyes kifejezőerőn (personal expressiveness) keresztül. Az ő elméletének lényege sokban hasonlít Maslow (1955) önmegvalósítás fogalmához. Az elköteleződés és az exploráció mellett harmadik tényezőként megjelenik a személyes kifejezőerő, amelynek megjelenéséhez tisztában kell, hogy legyünk a legjobb tulajdonságainkkal. Waterman több okot is felsorol, ami ahhoz vezet, hogy a személyes kifejezőerőt nélkülöző, instrumentális identitás mellett köteleződjünk el. Ezek a következők (Schwartz, 2001):

1. a környezet korlátozza a lehetőségeinket a választások felderítésében
2. a társas környezet a társadalmilag elfogadható választások irányába terel, a saját lehetőségeink kiaknázása helyett

¹³ Az identitással kapcsolatos elméletek áttekintéséért lsd. Schwartz, S. J. (2001). The evolution of Eriksonian and Neo-Eriksonian identity theory and research: A review and integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(1), 7-58.

3. az élvezetek is elterelhetnek bennünket a belsőbből fakadó céljainktól, valamint
4. a lehetséges nehézségek, veszélyek miatt állunk el a személyes kifejeződést tükröző választásoktól.

Más elméletalkotókat az elköteleződés *kiértékelésének* (evaluation) folyamata jobban foglalkoztatta az elköteleződés kialakulásánál, vagyis arra helyezték a hangsúlyt, ahogyan a serdülők a meghozott döntéseiket folyamatosan felülvizsgálják. Az identitáselméletek közül ehhez a megközelítéshez sorolhatjuk Kerpelman és munkatársainak (1997) identitáskontroll elméletét, amely Grotevant (1987) teóriájának kiterjesztése; valamint Kunnen és Bosma (2003) elgondolásait. A kontrollelmélet célt tulajdonít a személyeknek, és azt emeli ki, hogy hogyan érnek el szándékoltan bizonyos standardokat (Luyckx et al., 2006b), nagy hangsúlyt fektetve a környezettel való kölcsönös egymásra hatásokra és a reciprok okozásra (Schwartz, 2001). Az identitás kapcsán kiemelik a serdülő identitása és a számára fontos személyek visszajelzései közötti kölcsönhatást. Amennyiben a fontos személyektől érkező visszajelzés nem mutat egy irányba a már kialakított identitással, valószínűsíthető egy újabb keresési (explorációs) folyamat. A Berzonsky (1989) által leírt identitásstílusok is kapcsolhatóak Kerpelmanék (1997) elméletéhez. Az információ-orientált identitásstílusúak lesznek a legnyitottabbak az identitásukkal össze nem egyeztethető visszajelzésekre. A normatív identitásstílusúak csak az identitásukkal kongruens visszajelzéseket fogadják, amúgy zártak. A diffúz identitásstílusúak nem fordítanak figyelmet a visszajelzésekre.

Kerpelman (2001) úgy tekint az explorációra, mint az aktuálisan fennálló identitással kapcsolatos intra- és interperszonális feedback megszerzésének eszközére. Az identitás kontrollelméleti megközelítésével kapcsolatos kritikák ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy Kerpelman elgondolása ellentmond a szabad választás eriksoni hagyományának, determinisztikus, valamint hogy a körkörös okozás jelensége szintén az emberi fejlődés mechanisztikusságát, kontextualista jellegét sugallja (Schwartz, 2001).

4.3.2. Kettős tagolás az elköteleződés és az exploráció változói

Bosma (1985, idézi Luyckx, 2005) az elköteleződés dimenzióját két új dimenzióra bontotta: az elköteleződésre és az elköteleződéssel való azonosulásra. Az elköteleződés arra utal, hogy a személy hozott-e döntést az identitás szempontjából fontos kérdésekben, míg az elköteleződéssel való azonosulás azt mutatja, hogy a meghozott döntéssel tud-e érzelmi is azonosulni, vagyis milyen mértékben tudja belsővé tenni a döntését. Az elköteleződés dimenzió az eredeti marciai (1993) megfogalmazást tükrözi és az elköteleződés kialakítását tapogtatja le, míg az elköteleződéssel való azonosulás az elköteleződés kiértékeléséhez köthető. Meeus (1996, id. Luyckx, 2005), illetve Meeus, ledema és munkatársai (2002, id. Luyckx, 2005) az exploráció dimenziójának két típusra osztásával – széles körű és mély exploráció – folytatták vizsgálataikat. Mély explorációról akkor beszélhetünk, ha a személy egy témában merül el, annak vizsgálatát végzi el a lehető legalaposabban, azért, hogy megállapíthassa, hogy az alternatíva melletti elköteleződése milyen mértékben felel meg az általa felállított belső kritériumoknak. A mély exploráció jelensége az elköteleződés kiértékelésének vizsgálatában segít, azt a visszajelző (feedback) funkciót látja el, amit Kerpelman (2001) is hangsúlyozott az exploráció szerepével kapcsolatban. A széles körű exploráció a Marcia (1966) által megfogalmazott exploráció dimenzióának felel meg. Ebben az esetben a személy egy vagy több identitásterülettel kapcsolatban több lehetőséget igyekszik megismerni, de ennek a vizsgálódásnak nincs akkora mélysége. A széles körű exploráció annak mértéke, hogy a személy mennyire kutat különböző alternatívák után a céljaival, értékeivel és meggyőződéseivel kapcsolatban, mielőtt elköteleződik.

Az elköteleződés és az exploráció dimenziók felosztása magyarázza a korábbiakban talált ellentmondásos eredmények megjelenését is. Az Ego Identity Process Questionnaire (EIPQ; Balisteri et al., 1995) a széles körű explorációt és az elköteleződést méri (új fogalmaink szerint),

amelyek között több esetben szignifikáns negatív korrelációt találtak. Azonban, egy másik mérőeszköz, az Utrecht-Groningen Identity Development Scale (U-GIDS; Meeus és Dekovic, 1995) segítségével az elköteleződés és exploráció között pozitív együttjárás mutatkozott. Ennek oka, hogy utóbbi mérőeszköz a mély explorációt és az elköteleződéssel való azonosulást méri. A talált pozitív együttjárás így illeszkedik az elméleti megfontolásokhoz, hiszen mindkét folyamat a már meghozott döntések kiértékelését mozditja elől.

Luyckx, Goossens és Soenens (2006a) a kezdődő felnőttkor szakaszában lévő egyetemisták vizsgálatakor együtt vizsgálták az elköteleződés kialakulásához vezető tényezőket, az elköteleződés kiértékelésében részt vevő tényezőkkel. Amellett érvelnek, hogy az identitásalakulás vizsgálatához mindkét folyamatot (elköteleződés kialakítása és elköteleződés kiértékelése) vizsgálat tárgyává kell tennünk. Luyckx és munkatársai (2008b, idézi: Meeus, 2011) az identitásalakítás *kétciklusos (dual-cycle) modelljében* gondolkodnak. Ennek első körében az identitásalakulás történik meg, vagyis a széles körben történő exploráció után elköteleződnek a serdülők valamely kiválasztott alternatíva mellett. A második ciklusban, amit az identitás kiértékelésének és fenntartásának nevezetek el, a már kiválasztott identitáselemeket ismerik meg még jobban, a mély exploráció segítségével. Ez az elköteleződéssel való azonosulás növekedését eredményezi. A változók megjelenésének idői sorrendje a következő: széles körű exploráció – elköteleződés – mély exploráció – azonosulás az elköteleződéssel.

A kétciklusos modell egy alternatív változatát fogalmazzák meg Meeus és munkatársai (2010). Véleményük szerint a serdülőkör kezdetén a személyek már rendelkeznek bizonyos elköteleződésekkel az ideológiai és interperszonális területeken, még ha azok elenyésző erősségűek is. Elvetik tehát azt a gondolatot, miszerint a serdülők az identitásalakítás folyamatát „tisztá lappal” kezdenék, minden előzetes elköteleződéstől mentesen. Így azok a folyamatok, amelyekben ők gondolkodnak, némileg eltérnek a Luyckx és munkatársai által vallottaktól. Hasonlatos azonban a két kutatócsoport elgondolásában az, hogy az exploráció két fajtáját feltételezik. A mély exploráció mellett azonban Meeus (2011) a *felülvizsgálat (reconsideration)* dimenzióját vezeti be. A felülvizsgálat az a folyamat, melynek segítségével a személy az általa választott alternatívákat más lehetőségekkel összeveti, és eldönti, hogy szükséges-e változtatnia eddigi elköteleződésén. A mély exploráció az elköteleződések folyamatos monitorozását jelenti, abból a célból, hogy tudatosabbá váljanak, és fenntarthatóak legyenek. A legnagyobb különbség a két modell között, hogy Meeusék (2010) az elköteleződést egy dimenzióként tekintik, nem vizsgálják külön annak érzelmi részét. A két ciklus ebben a modellben a következőképp alakul. Az első ciklusban, az identitásalakulás során, a serdülők az alternatívák vizsgálatának és felülvizsgálatának a segítségével köteleződnek el. A második ciklusban, ami itt is az identitás fenntartását takarja, a serdülők a mély explorációt alkalmazva jobban megismerik az általuk választott identitáselemeket, ami segíti ezek megszilárdulását. Így a változók a következő idői sorrendben jelennek meg: felülvizsgálat – elköteleződés – mély exploráció.

4.3.3. Maladaptív exploráció? A ruminatív exploráció jelensége

Az explorációval kapcsolatos, eddigiekben ismertetett elméleti megfontolások és kutatási eredmények az explorációt mint adaptív identitásdimenzió leírását adják. Azonban a terület kutatásának irodalmában ellentmondásos eredmények születtek az exploráció szerepével kapcsolatban. Különböző, keresztmetszeti és longitudinális elrendezésű vizsgálatokban egyaránt kapcsolatba hozták a nyitottsággal és az általános kíváncsisággal (pl. Luyckx et al., 2006b), valamint a megnövekedett szorongással és depresszív tünetekkel is (pl. Kidwell et al., 1995). Korábban az exploráció két lehetséges megnyilvánulásával magyarázták az eltérő eredményeket, azonban Luyckx és munkatársai (2008) úgy vélekednek, hogy az exploráció két eltérő hatásmechanizmusa: adaptív és maladaptív változói okozzák az ellentmondásos eredményeket.

Ezért Luycx és munkatársai (2008) szükségesnek találták egy újabb exploráció dimenzió bevezetését. A folytatólagos (András, 2008) vagy körbeforgó (Lukács, 2010) exploráció megalkotását a rágódás (self-rumination) pszichológiai fogalma ihlette. Rágódás esetén a személy fenyegetést, veszteséget, az én sérülését feltételezve; negatív, krónikus és állandó figyelmet mutat énje felé. Ez a folyamat az aggodalomhoz hasonlít, amennyiben mindkét jelenség énhez közeli és fontos témák esetén jelentkezik, nehéz figyelmen kívül hagyni őket, valamint beleszólnak a mindennapi működésbe (Luycx et al., 2008). A rágódás a tervezés alacsonyabb fokával, a neuroticizmus, depresszív és szorongásos tünetek magasabb fokával jellemezhető, valamint az önirányított tervezés és a tervekkel kapcsolatos elköteleződés alacsonyabb fokát is maga után vonja (pl. Nolen-Hoeksema, 2000).

Luycx és munkatársai (2008) konceptualizálták a rágódás fogalmából kinövő, és az explorációval kapcsolatos ellentmondásos eredményeket elvárásai szerint magyarázni tudó, körbeforgó explorációt. Ez a jelenség áll a háttérben annak, hogy bizonyos személyek nem tudnak megállapodni az identitással kapcsolatos kérdésekben, folyamatosan ugyanazokat a kérdéseket teszik fel maguknak, újra-és- újra, bizonytalanságuk és meg nem felelés érzetük miatt.

A folytatólagos, körbeforgó exploráció definíciószerűen maladaptív exploráció dimenzió. Az explorációs folyamat nem vezet elköteleződéshez, a személy mindig újra kezdi a „keresési” folyamatot. Luycx és munkatársai (2008) úgy vélik (és eredményeik is ezt támasztják alá), hogy a korábbiakban a széles körű exploráció és az elköteleződés között talált negatív korreláció, abból fakadó műtermék, hogy nem különítettük el az adaptív és maladaptív explorációs folyamatokat. Vizsgálatuk tanulsága, hogy az adaptív explorációs dimenziók (széles körű és mély) az elköteleződés mindkét változójával pozitív együttjárást mutatnak, míg a körbeforgó exploráció esetén a kapcsolat iránya ellentétes.

5. Új identitásállapotok

Az identitásállapotok vizsgálata a paradigma megalkotása utáni évtizedekben meglehetősen nagy népszerűségnek örvendett. Ahogyan azt már a korábbiakban is láttuk, számos kutató igyekezett kapcsolatot találni az egyes identitásállapotok és különböző változók között (Ild. III.1. alfejezet). A Marcia által leírt négy identitásállapot ugyanakkor több esetben nem bizonyult elégségesnek a késő serdülőkori és fiatal felnőtt minták identitásjellemzőinek leírására. Bob (1968, Idézi: Orlofsky, et al., 1973) és Orlofszky (1970, Idézi: Orlofsky, et al., 1973) az *elidegenített teljesítés* (alienated achievement) identitástatusának kialakítását javasolták. Ugyan ez a kategória nem maradt fenn a tudományos irodalomban, ők mégis azért látták szükségesnek elkülönítését, mert az eredeti kategorizálás szerint ezek az egyének – véleményük szerint helytelenül – a diffúz kategóriába tartoztak. Ennek ellenére énerőben és az identitás megoldottságában hasonlóak az elért identitásba tartozókhoz; a különbség az identitáskrízis feloldottságában gyökerezik. Hivatásbeli elköteleződést nem mutatnak, de ezt „rendszerellenes” szemléletük igazolja, mintha egy olyan ideológiát tettek volna magukévá, ami eleve kizárja a választást. Ők éppen azok a diákok, akik a legtöbbet gondolkodnak és filozofálnak, és éppen ebből fakad cinikus elutasításuk. Ezért ezek a személyek inkább a más emberekhez való viszonyulásukban ragadják meg az identitásukat. Kicsit olyan, mintha „lemondanának” az identitáskrízisről, az intimitáskrízis javára, illetve ennek az utóbbinak az állapota lenne identitásuk alapja. (Orlofsky, et al., 1973)

Waterman elkülönítette a „nem érett”, *elsietett (premature) korai zárás* identitásállapotát. Ugyanezt az állapotot Marcia (2001) *tartós (firm) korai zárásnak* nevezi. Ez az állapot azokra a személyekre jellemző, akik tartósan nem mennek bele explorációs folyamatba, ragaszkodnak korábbi elköteleződésekhez. Kroger (1995) szintén ír erről az identitásállapotról, és szembeállítja azt a *fejlődési (developmental) korai zárás* állapotával. Utóbbi jellemzője, hogy a személy bár a serdülőkorban, kezdetben a korai zárás állapotával jellemezhető, a

későbbiekben hajlandó lesz korábbi elköteleződéseit felülvizsgálva explorációs tevékenységet végezni, és ennek nyomán egy érettebb identitásállapot elérése válik lehetővé a számára. Hasonló különbségtélt tesznek Meeus és munkatársai is (2010) a korai zárás (esetükben *early closure*, és nem *forclosure* néven) és a *bezárás* (*closure*) között. Hasonló profillal jellemezhető a két állapot (közepestől magas érték az elköteleződésen, alacsony a mély exploráción, és nagyon alacsony a felülvizsgálaton (reconsideration). Ami mégis megkülönbözteti a két változót, az a longitudinális vizsgálatok fényében, az eltérő fejlődési megvalósultságuk. Míg a korai zárás esetében, hasonlóan az eredetileg Marcia (1966) által megfogalmazott identitásállapothoz¹⁴, a személy viszonylag korán megállapodik bizonyos elköteleződések mellett, és nem vizsgálja felül ezeket; addig a bezárás esetében más útvonalról beszélhetünk. A bezárás esetén a személyek korábban egy más identitásállapottal voltak jellemezhetőek; vagy a moratórium, vagy a kereső moratórium (*searching moratorium*)¹⁵ állapotából lépnek át ebbe az elkötelezett, és mély explorációt nélkülöző állapotba.

A „*kereső moratórium*” szintén Meeus (2011) kutatócsoportjához köthető identitásállapot. Az elköteleződés¹⁶ és a mély exploráció egyaránt magas szintje, és a nagyon magas fokú felülvizsgálat jellemzi ezt az állapotot.

Mivel kutatásunkban Luyckx és munkatársai, belga kutatók mérőeszközét (DIDS, 2008, leírását lásd a mérőeszközöknél) használtuk, különösen fontosnak tartjuk az általuk talált új identitásdimenziók ismertetését.

Luyckx, Goossens és munkatársai (2006b) az elköteleződés, azonosulás az elköteleződéssel, széles körű exploráció, mély exploráció dimenzióit kérdőíves eljárással mérve öt identitásállapotot különítettek el középiskolás mintán, szemben a korábban oly sokszor megtalált marciai (1993a) négy identitástatusszal. Az új identitásállapot szintén diffúz volt, viszont annak ellenére, hogy a csoport tagjai nem köteleződtek el az identitás kapcsán jelentős kérdésekben, valamint nem is kerestek válaszokat az identitással kapcsolatos kérdések megválaszolására, szorongás nem volt kimutatható az esetükben. Állapotukat kielégítőnek találták, nem érezték szükségét az explorációnak. A vizsgált mintán elkülönült a Marcia által eredetileg diffúzként leírt csoport is a klaszteranalízis során. A kutatók ezért az újonnan feltárt identitásállapotot *gondtalan diffúz*nak nevezték el, míg a már korábbról is ismert, szorongással járó identitásállapotot *diffúz diffúz*ra módosították az elkülöníthetőség érdekében. A négy vizsgált identitásdimenzió jobban különbözött az egymástól az egyes csoportokat (illetve személyeket), mint a korábbi kutatások kevesebb számú változója; valamint a kutatásba bevont kapcsolódó pszichológiai konstruktumok (pl. szorongás, önbecsülés) eloszlását is nagyobb mértékben magyarázta.

A folytatólagos, körbeforgó identitásdimenzió mérésével újabb identitásállapot elkülönítése vált lehetővé (Luyckx et al., 2008). Ez azért is fontos, mert visszaadja a „hitet” abban, hogy a moratórium megjelenése a fejlődés irányába mutat, ez az identitásállapot mintegy az elért identitás előszobája. Ugyanis az exploráció mind pozitív, mind negatív tartalmú jelenségekkel való kapcsolata több szerzőt megingatott a moratórium jellemzőivel kapcsolatban (pl. Côté és Schwartz, 2002). A moratórium identitásállapotának újabb, klaszteranalízissel elkülöníthető változata, a *ruminatív moratórium* oldja fel némileg ezeket az ellentmondásokat. Ez az identitásállapot a körbeforgó exploráció magas szintjével jellemezhető, jellemzőiben pedig sok hasonlóságot mutat a diffúz diffúz identitásállapottal (Luyckx et al., 2008)¹⁷. Ez a megállapítás egybevág a Côté és Schwartz (2002) által korábban kifogásolt jelenséggel, miszerint az elhúzó moratórium állapotában lévő egyének a döntéshozatal minősége és tartóssága

¹⁴ Ezért is nem változtattuk meg a magyar fordításban az identitásállapot nevét.

¹⁵ Ennek az identitásállapotnak a leírását lásd a következő bekezdésben.

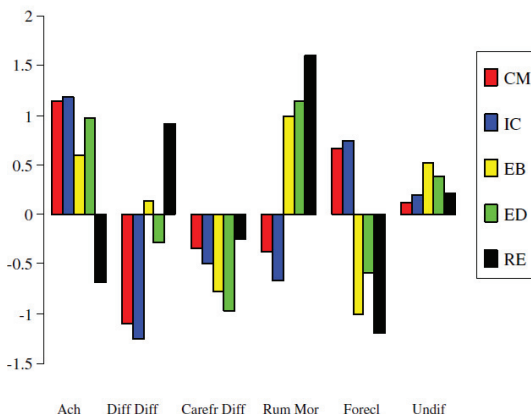
¹⁶ Emlékezzünk rá, hogy Meeus és mtsai (2010) nem választják szét az elköteleződést két dimenzióra.

¹⁷ Levon azonban némiképp az elkülönítés „szépségéből”, hogy Luyckx és munkatársai (2008) nem tudták kimutatni a moratórium identitásállapotot mintájukon.

mentén inkább a diffúz identitásállapothoz hasonlítanak. Levine (2002, idézi: Luyckx et al., 2008) is beszél a moratórium állapotában lévők egy olyan csoportjáról, akiknek nagyon magas elvárásai voltak saját működésükkel kapcsolatban, olyannyira, hogy ez vált az elköteleződés akadályává. Az ő esetükben az exploráció folytonossága volt jellemző, amellett, hogy saját helyzetüket reménytelennek és kontrollálhatatlannak érezték (Nolen-Hoeksema, 2000). Az alábbi táblázat (5. táblázat) összefoglalja az exploráció és az elköteleződés mentén, hogy mi jellemzi a Luyckx és munkatársai (2008) által talált identitásállapotokat, a következők ábrán (3. ábra) a dimenziók értékeinek szemléltetése látható az ismertetett identitásállapotok szerint.

Dimenzió	Elért identitás	Korai zárás	Moratórium	Ruminatív moratórium	Gondtalan diffúz	Diffúz diffúz
Elköteleződés	Magas	Magas	Alacsonytól közepesig	Alacsonytól közepesig	Alacsony	Alacsony
Azonosulás az elköteleződéssel	Magas	Magas	Alacsonytól közepesig	Alacsonytól közepesig	Alacsony	Alacsony
Széles körű exploráció	Magas	Alacsony	Magas	Magas	Alacsonytól közepesig	Alacsonytól közepesig
Mély exploráció	Magas	Alacsony	Közepestől magasig	Közepestől magasig	Alacsonytól közepesig	Alacsonytól közepesig
Ruminatív exploráció	Alacsony	Alacsony	Alacsonytól közepesig	Magas	Alacsonytól közepesig	Magas

5. táblázat: Az identitásállapotok és az identitásdimenziók kapcsolata Luyckx et al., (2008) alapján

3. ábra: Identitásállapotok átlagértékei a különböző identitásdimenziókon, Luyckx et al., 2008, 72. old (CM- elköteleződés, IC- azonosulás az elköteleződéssel, EB- széles körű exploráció, ED- mély exploráció, RE- folytatódó exploráció, Ach- elért identitás, Diff Diff- diffúz diffúz, Carefr Diff- gondtalan diffúz, Rum Mor- ruminatív moratórium, Forecl- korai zárás, Undif- behatárolhatatlan) Megjegyzés: A serdülő mintán (N=703) nem különült el a moratórium identitásállapota. Az átlagok Z-score-ok alapján vannak ábrázolva.

Schwartz, Beyers, Luyckx, Soenens és munkatársai (2011) 9034 amerikai egyetemistán vizsgálták a – régi és új – identitásállapotok eriksoni (1963/2002) konstruktumokon elért eredményeit; valamint a pszichoszociális működés pozitív és negatív oldalait. Erikson (1963/2002) és Marcia nyomán feltételezték, hogy a szerepkonfúzió legmagasabb szintje a diffúz identitásállapothoz, míg az identitás szintézisének legmagasabb szintje az elért identitáshoz lesz köthető (Côté és Schwartz, 2002). Vizsgálatuk jelentősége, amellelt, hogy hitelt érdemlően bizonyították az előbbi elméleti feltevés helyességét, ezzel megerősítve az identitásállapotok érvényességét; hogy igen kiterjedten vizsgálták mind a negatív, mind a pozitív pszichoszociális működések és az egyes identitásállapotok kapcsolatát a mintán talált öt identitásállapoton (elért identitás, kereső moratórium, korai zárás, diffúz diffúz, gondtalan diffúz) és a differenciálatlan csoporton is. A pozitív pszichoszociális működésmódok között szerepelt az önbecsülés, a belső kontroll, az értelemkeresés, az élettel való elégedettség, a pszichés jóllét, az eudaimónikus jóllét és az értelmes élet vizsgálata. Minden jellemzőn a legmagasabb pontszámot az elért identitásúak vagy a korai zárók érték el, kivéve az értelemkeresést, ahol a diffúz diffúz identitásúaknak volt a legmagasabb a pontszáma. A legrosszabb eredmények – az értelemkeresés kivételével, ahol a korai zárók végeznek az utolsó helyen – a gondtalan és a diffúz diffúz identitásállapotokhoz köthetőek. A negatív pszichoszociális működések esetén ennek a mintázatnak a fordítottját láthatjuk, azonban a legmagasabb pontszámoknál megjelenik a moratórium identitásállapota is (depressziós tünetek, generalizált szorongás). További erénye a vizsgálatnak, hogy viselkedéses kimenetek mentén is összeveti az identitásállapotokat, az ittas vezetés, a droghasználat, a kockázatos szexuális magatartás mentén. A gondtalan diffúz csoport mind az ittas vezetés, mind a könnyű és kemény drogok használatában élen jár. Ugyanakkor a könnyű drogok használata a kereső moratórium, a diffúz diffúz identitás esetében is magas szintű volt. Schwartz és munkatársainak (2011) vizsgálata alátámasztja a gondtalan diffúz és a diffúz diffúz identitásállapotok közötti különbségtételt, hiszen a diffúz diffúzok eredményei szignifikánsan eltérnek a pszichoszociális működésmódok és a viselkedéses jellemzők tekintetében a gondtalan diffúzokétól. A diffúz diffúz identitásállapotúak inkább keresik az élet értelmét, mint gondtalan társaik; ennek ellenére kevesebb értelmet találnak abban. További fontos tanulsága a vizsgálatnak, hogy az identitásfejlődés hasonlóan alakul a nyugati társadalmakban¹⁸; hiszen a Schwartz és munkatársai (2011) által Amerikában talált identitásállapotok eloszlása és jellemzői hasonlóak a Belgiumban találtakhoz (Luyckx et al., 2005, 2008).

Részösszegzés

Áttekintve az identitásállapot-kutatás előzményeit (Erikson 1963/2002) és az identitásállapotokkal kapcsolatban összegyűlt eredményeket, megállapíthatjuk, hogy a paradigma kiállta az idő próbáját (Marcia 1993a,b); valamint számos kutatás alapjául szolgált. A marciai identitásállapotok (Marcia, 1966, 1967, 1993a, 1993b) kapcsolatát számos jellemzővel (személyiségjellemzők, működési sajátosságok, az identitásállapotok előzményei) vizsgálták.

Az identitásdimenziókról való gondolkodás nagyban gazdagodott Marcia (1966, 1967) óta. Bosma (1985, idézi Luyckx, 2005) az elköteleződés dimenzióját kettéosztotta kognitív és érzelmi részekre: az elköteleződéssel való azonosulásra, míg Meeus (1996, id. Luyckx, 2005), illetve Meeus, Iedema és munkatársai (2002, id. Luyckx, 2005) az exploráció dimenzióját differenciálták a vizsgált területek kiterjedtsége és a vizsgálat alaposága szerint. Széles körű explorációról akkor beszélhetünk, ha a személy több területen, de felszínebben vizsgálódik; míg mély explorációról abban az esetben szólhatunk, ha a

¹⁸ Ez azért is jelentős eredmény dolgozatunk szempontjából, mert vizsgálatunkban Schwartz és munkatársaival (2011) azonos mérőeszközt használtunk (DIDS; Luyckx et al., 2008; leírását lásd a mérőeszközöknel).

személy azokat a területeket vizsgálja újra kimerítő alapossggal, ahol már – ha kis mértékben is, de – elköteleződött. Luyckx és munkatársai (2008) az identitásdimenziók körébe beemelték a ruminatív exploráció fogalmát, amely mint maladaptív explorációs folyamat, lehetőséget biztosít az egyes identitásállapotok közötti további differenciálásra.

Az identitásállapotok kapcsán sikerült bizonyítani, hogy kiterjedt használatuk megalapozott; bizonyos feltételek teljesülése mellett kiállják az univerzalitás, a minőségi elkülönülés és a hierarchikus elrendeződés kritériumait (Kroger, 2003). Továbbá az identitásállapotok hasonló jellemzőkkel írhatóak le a nyugati társadalmakban (Schwartz et al., 2011).

Új identitásállapotok jelentek meg a területen végzett empirikus kutatások eredményeképp, melyek közül kiemelten fontosnak tartjuk a gondtalan diffúz és a diffúz diffúz (pl. Luyckx et al., 2006b) identitás elkülönítését, valamint a ruminatív moratórium (Luyckx et al., 2008) megjelenését. A személy identitásállapota nem csak pszichológiai jellemzőire van hatással, hanem viselkedésére is (Schwartz et al., 2011).

A pályával kapcsolatos kutatásokban az identitásállapotokat főképp területspecifikusan, a pályaidentitás kerében vizsgálták ezeddig (pl. Vondracek et al., 1995). Mivel vizsgálatunkkal ezt a hiányt is pótolni igyekszünk, a következők részben a pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos elméleteket és releváns kutatásokat tekintjük át.

6. A pályaválasztási bizonytalanság fogalmi meghatározása

Az identitás irodalmában is megjelenik a pálya kérdésköre; egyrésztől az identitástartalmak között, másrészt az identitásfejlődés kapcsán, abban a gondolatkörben, amelyet röviden úgy foglalthatunk össze, hogy a fiatalokat leginkább az zavarja, ha az identitással kapcsolatos kérdések közül a foglalkozásválasztás kapcsán nem tudnak olyan alternatívát találni, amely számukra megfelelő (Kroger, 2007). A pályalélektan, a pályával kapcsolatos kérdéskörök vizsgálatának önálló tudományterülete a XX. század elejétől virágzik, hiszen ekkor a történelmi-társadalmi változások hatására oly mértékben megváltozott a munkamegosztás, hogy az újonnan megjelenő szakmákat az átlagember nem tudta nyomon követni. Megjelent tehát az igény a pályaválasztási tevékenységek iránt, hogy utat mutasson a zűrzavarban (Szilágyi, 2005). A pályaválasztással kapcsolatos elméletek a különböző lélektani iskolákhoz köthetően alakultak ki. Szilágyi (1993, idézi: Szilágyi, 2007) elkülöníti:

- a pályaalakmasságra alapuló megközelítéseket (Parsons, Mülle),
- a személyiség pszichodinamikai felfogására épülő elméleteket (Moser, Roe, Super, Holland),
- a döntést középpontba helyező elméleteket (Thomae, Ries, Tiedmann, Janis-Mann),
- a fejlődésselvet hangsúlyozó elméleteket (Ginsberg, Super),
- a szociokulturális meghatározottságú elméleteket (Kohli, Daheim, Musgrave), valamint
- a hazai szerzők (Csirszka, Rókusfalvy, Völgyes, Ritoókné, Szilágyi) elméleteit.

A pályaválasztási bizonytalanság fogalma nem köthető szorosan egyik elméleti irányzathoz sem, ezért a pályaválasztással kapcsolatos átfogó elméletek ismertetésétől eltekintünk. Fontosnak találjuk azonban kiemelni, hogy a pályaválasztási bizonytalanság kapcsán vizsgált jelenségek fellelhetők Super (1984) elméletében (az öndefiníció fogalmában, a szakmai pályaeértettség jellemzőiben: aktivitás és annak kategóriáján belül kérdezési magatartás; döntési kompetencia; realitásorientáció és annak kategóriáján belül az önismeretigény); a fejlődésselvet hangsúlyozó elméletekben, valamint a döntéseméletekben. Legszorosabban azonban Holland tipológiai modellje (Herr és Cramer, 1993 nyomán) kapcsolható a pályaválasztási bizonytalanság fogalmához, ezért ezt részletesebben ismertetjük.

6.1. A pályaválasztási bizonytalanság és a döntésképtelenség

Napjainkban a pályadöntés előtt álló fiatalok várhatóan nem egy pályán, de minden bizonnyal nem egyetlen munkakörben töltik el az aktív munkavégzés éveit. Bár a pályaválasztási döntésről alkotott elgondolások kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy várhatóan az ember pályája során több alkalommal kerül döntési helyzetbe, a középiskola végén történő, illetve az egyetemisták pályaválasztásával kapcsolatos kutatások továbbra is nagy népszerűségnek örvendenek.

A pályaválasztási bizonytalanság jelenségeköre viszonylag korán a szakma érdeklődésének tárgyává vált. Már az 1960-as évek előtt a pályatanácsadókat felkereső egyetemisták nagy része ezzel a problémával küzdött. Azonban ekkor még nem voltak meg a szükséges módszertani feltételek ahhoz, hogy a jelenséget kellő mélységben megragadják. Általában arra szorítkoztak, hogy egytől három kérdés terjedelemben rákérdezzenek a bizonytalanság fokára, a válaszadást Likert-skálán lehetővé téve. Azonban ezek a „méréseszközök” nem voltak standardizálva, valamint nem kezelték külön a bizonytalanságot (indecision) és a döntésképtelenséget (indecisiveness) sem.

A pályaválasztási bizonytalanság olyan fejlődési sajátosság, amin a személyek keresztülmennek, a döntéshozatal előtt, miközben a számukra legmegfelelőbb alternatívát keresik. A pályaválasztási bizonytalanság kognitív és érzelmi elemeket is magában foglal. A kognitív komponensek közé soroljuk a célállás, pályacél hiányát, az önismeret hiányosságait, a környezettel kapcsolatos ismeretek hiányát, és a munka-erőpiaci változások elfogadásának hiányát (Osipow, 1999). Az érzelmi tényezők között a szorongás, az ambivalencia, a kontrollvesztés és a jelenlegi álláslehetőségek és a hosszú távú karriercélok közötti eltérés miatt érzett frusztráció leírásával találkozhatunk (Feldman, 2003). A bizonytalanság olyan időleges állapot, ami a döntéshozatal előtt, vagy olyankor jelenik meg, ha egy korábbi döntés elavulttá válik, és új döntést kell hozni a pályával kapcsolatban. Ennek értelmében, a fejlődés során megjelenő, normatív állapotnak tekintjük. Az, hogy középiskolás, netán egyetemista korban a személy bizonytalan, egyáltalán nem jelenti azt, hogy a későbbiekben ne lenne képes, akár az egész életpályáját meghatározó elköteleződésre valamely foglalkozás, szakma mellett. Feltehetőleg ahogy halad előre az életpályájában a személy, egyre ritkábban kényszerül pályamódosításra, ezért a pályaválasztási bizonytalanság állapotainak megjelenése is ritkul. Azonban az első pályaválasztás előtt a bizonytalanság megjelenésével a legtöbb középiskolás és egyetemista esetében számolnunk kell.

A bizonytalanság állapotától eltérően (bár sokszor megjelenésében nagyon hasonló módon), a *döntésképtelenség* (indecisiveness) olyan, a személyre jellemző vonás, amely minden döntést igénylő helyzetben megjelenik. A döntésképtelenség nem tekinthető a normál fejlődés részének. Ahhoz, hogy a vonást és az állapotszintű bizonytalanságot elkülöníthessük a pályadöntések kapcsán, több döntési mozzanatot meg kell vizsgálnunk. Abban az esetben, ha a személy a pályát, vagy az életét érintő más kérdésekben többszörösen nem tud időben dönteni, meghiúsítva így a döntéshozatalhoz kapcsolható viselkedéses kimenetel kivitelezését, döntésképtelenséggel jellemezhetjük. Azonban az, hogy egy kliens életében a változások előtt bizonytalanság tapasztalható, de ezen felül tud kerekedni, még nem jelenti azt, hogy döntésképtelenségnek kellene tekintenünk őt. Ahhoz, hogy döntést tudjunk hozni, hogy a személy számára mi lenne a legmegfelelőbb intervenció eljárás, fel kell mérjük, hogy bizonytalanság vagy döntésképtelenség jellemzi őt.¹⁹ A döntésképtelenség mérése módszertani szempontból nem könnyű, mivel megjelenése nagyon hasonló a bizonytalansághoz.²⁰

¹⁹ Ezt kísérli meg bizonyos szempontból a dolgozatban általunk használt Career Factors Inventory (Chartrand et al., 1990).

²⁰ A döntésképtelenségről jó és elméleti megalapozottságú tanulmány Rassin (2007) A psychological theory of indecisiveness. *Netherlands Journal of Psychology*, Volume 61, Number 1, 1-11.

A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos érdeklődés, a megbízható mérőeszközök iránti igény az 1960-as, 1970-es években jelentősen megnövekedett. Ennek hátterében az állt, hogy ebben az időszakban jelentősen megnőtt azoknak a karrierlehetőségeknek a száma a fejlett nyugati országokban, amelyek közül a személy választhatott, így a bizonytalanság egyre gyakrabban jelent meg a döntés előtt állóknál (Osipow, 1999).

6.2. John Holland tipológiai modellje²¹

John Holland (Herr és Cramer, 1993 nyomán) elmélete bizonyult olyan teoretikus háttérnek, aminek a segítségével magyarázhatóvá vált a pályaválasztási bizonytalanság fogalma, legalábbis a fogalom megalkotásának kezdetekor. A modell a differenciálpszichológiai elméletek közé tartozik, s mint ilyen felteszi, hogy az egyén képességei, adottságai objektíven mérhetők, és viszonylag állandó a személyes motivációja is. A pályaválasztás Holland elgondolásában, a személyiség megnyilvánulásának egy módja, arra irányuló próbálkozás, hogy a személyiség stílusát a munkára vonatkoztatva kifejezze. Ennek érdekében minden ember egy hierarchiát állít fel, amit Holland a „személyes orientációk sémájának” nevezett. A hierarchia kialakulásában nagy szerepe van a szocializációs környezet megerősítéseinek, alapját pedig az adja, hogy az különböző tevékenységek végzése során, milyen megoldási módokat alkalmaz nagyobb gyakorisággal a személy.

A személy érdeklődési profiljának mérésére, a hierarchia megállapításának lehetővé tételére Holland hat kategóriát állít fel. Mind a hat munkaorientációs típushoz meghatározott biológiai és kulturális faktorok (a feladatokkal való megbirkózás szokásos módjai és bizonyos ügyességek, vágyak, értékek, önismeret) kapcsolódnak. A foglalkozások teljesítményi követelményeit és a hozzájuk kapcsolódó életstílust hangsúlyozva megkülönböztet realista, intellektuális, szociális, konvencionális, kezdeményező és művészi típusokat (Grinder, 1973). A környezettel kapcsolatban is elvégzi az előbbiekkal párhuzamos elkülönítést: realizmus, intellektuális, szociális, konvencionális, vállalkozó és művészi környezetről beszél (Szilágyi, 2007).

Az emberek olyan környezetet igyekeznek kialakítani, ami kedvező személyes orientációikat illetően. Szakmai preferenciáikon pedig azért változtatnak, mert ettől nagyobb egyezést, és ezen keresztül nagyobb elégedettséget remélnek életstílusukat illetően (Fonyó és Pajor (szerk.), 2000). A hasonló foglalkozási érdeklődéssel jellemezhető személyek attitűdjeik nagyobb fokú egyezése miatt hasonló reakciókat mutatnak, hasonló környezeti feltételeket részesítenek előnyben és egymással hatékonyabban tudnak kapcsolatba lépni.

Holland a környezet és a személyiség-összetevők kapcsolatának három fajtáját különböztette meg: az egybevágó vagy nem egybevágó kölcsönhatásokat, a konzisztens vagy nem konzisztens, illetve a homogén vagy heterogén kölcsönhatásokat. Ezek a személy-környezet kapcsolatok különböző hatásokat eredményeznek: például ha a szociális-intellektuális egyén szociális és intellektuális környezetbe kerül, a kapcsolat konzisztens és homogén lesz, ami pedig az egyén munkaelégedettségét és magas teljesítőképességét eredményezi. (Szilágyi, 2007)

Holland tipológiája lehetővé teszi, hogy a tevékenység jellemzőinek, a személy szükségleteinek ismeretében, a személyre jellemző típusok sajátosságait figyelembe véve, bejósoljuk a különféle szervezeti környezetben várható viselkedéseket. Ez állhat a hátterében annak, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a pályatanácsadás egyik „sarokkövévé” vált, valamint, hogy a tanulmányi tanácsadásban is előszeretettel alkalmazzák (Kiss, 2009).

Holland mérőeszközei közül kiemelnénk az Önirányított foglalkozáskeresési kérdőívet (Self-Directed Search), a Foglalkozási helyzetek kérdőívet (My Vocational Situation , MVS, Holland et

²¹ John Holland elméletéből csak azokat az aspektusokat ismertettük, amelyek szükségesek a pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos elgondolásainak megértéséhez.

al., 1980, idézi: Holland és Holland, 1977), amelyeket a pályaválasztási bizonytalanság és az azzal kapcsolatban álló jelenségek vizsgálatára használt.

6.2.1. John Holland a pályaválasztási bizonytalanságról

A fent ismertetett tipológiából levezethetőek a pályaválasztási bizonytalanság különböző alesetei.

Akkor áll fenn bizonytalanság, ha:

1. a személy több, egymással ellentmondásos típussal is jellemezhető, (példaként Osipow (1999) a realista és szociális típusok együttes dominanciáját említi, az ilyen típusú ütközés azért okoz problémát, mert nagy valószínűséggel nem találunk olyan pályát, amely mind a két típushoz egyformán illeszkedik; ez lesz a bizonytalanság forrása)
2. minden típuson alacsony a pontszáma a személynek, (vagyis nem elég kialakult az érdeklődése ahhoz, hogy egy terület mellett elköteleződhessen)
3. minden érdeklődéstípuson magas pontszámot ér el a személy, (túl tárgy az érdeklődése, ez megnehezíti a döntést).

Ez a három bizonytalansági ok, egyenesen következik Holland modelljéből. Osipow (1999) azonban leír egy negyedik okot is, amely ugyan nem mond ellen az elméleti keretnek, de nem következik közvetlenül abból.

4. Ha a személy nagyon tehetséges, képességeinek kiterjedtsége nagyszámú foglalkozás betöltésére teszi őt alkalmassá, ezért problémája adódhat a szakmák közötti választás során.

Holland, Gottfriedsen és Nafziger (1975) a pályadöntéssel kapcsolatos képességeket vizsgálták, az Önírányított foglalkozáskeresési kérdőív (SDS) és a Crites-féle Pályaérettségi kérdőív (Career Maturity Inventory, 1973; idézi Holland et al., 1975) segítségével.

Amellett érvelnek, hogy a konzisztens és jól meghatározott érdeklődési profillal jellemezhető személyek pályadöntése tartósabb, pályával kapcsolatos attitűdjeik érettek, valamint jó interperszonális képességekkel rendelkeznek. Ezzel szemben az inkonzisztens és szegényes érdeklődési profilú személyek a pályadöntés bizonytalanságával, rossz döntéshozatallal és az interperszonális kompetenciák hiányával jellemezhetőek. Az SDS öt, hat változós profilját (tevékenységek, kompetenciák, két önértékelésen alapuló profil és foglalkozások) használva egy diagnosztikára alkalmas modellt állítottak fel, amely az 6. táblázatban látható.

Ahogy a táblázatból is kiolvashatjuk, a pályadöntésről Hollandék azt gondolták, hogy az önismeret, a pályaismeret és az ezeken az információkon alapuló, megfelelő döntéshozás képessége határozza meg.²²

Annak ellenére, hogy a táblázatban bemutatott, diagnosztikai modellnek szánt kapcsolatrendszer teljes egészében nem sikerült igazolni, néhány fontos, bár ma már nem átütő erejűnek ható megállapításra adott módot a vizsgálat. Azok a személyek, akiknek éles, jól meghatározott profiljuk van a SDS-en, jobban megbirkóznak a pályával kapcsolatos problémákkal, mint azok, akik nem rendelkeznek ilyen profillal. Továbbá a Crites nevével fémjelzett CMI kritikáját fogalmazza meg, hiszen az a választással való elégedettségen kívül a döntést leíró többi, keményebb változóval nincs kimutatható kapcsolatban. Ezen felül az elméleti háttérrel összhangban megállapítást nyert, hogy a feltáró (intellektuális)

²² Az általunk használt mérőeszköz ezen változók hiányát jelöli meg a pályaválasztási bizonytalanság háttéréként (önismeretigény, pályaismeret-igény, általános bizonytalanság)

személyiség típusba tartozók jobb pályadöntést hoznak, mint a konvencionális típusúak, amely eredmény a világ és önmaguk pontosabb észleléséből fakad.

Személy állapota	SDS jelzés	Validáló skála (pontszám)
Önmagával kapcsolatos információ megfelelő	Konzisztens és differenciált SDS profil	Magas pontszám az önmagával kapcsolatos információn (CMI) és az identitás skálán
Önmagával kapcsolatos információ hiányzik	Differenciálatlan SDS profil	Alacsony pontszám az önmagával kapcsolatos információn
Az önmagával kapcsolatos információk ellentmondások	Nem konzisztens SDS profil	Alacsony identitás pontszám
Környezettel kapcsolatos információ megfelelő	Konzisztens és differenciált foglalkozási profil	Magas pontszám a hivatásokkal kapcsolatos információn (CMI)
Környezettel kapcsolatos információ hiányzik	Differenciálatlan foglalkozási profil	Alacsony pontszám a hivatásokkal kapcsolatos információn
Környezettel kapcsolatos információ konfliktusos elemei vannak	Nem konzisztens foglalkozási profil	<i>nem áll rendelkezésre</i>
Jó döntéseket hoz	Konzisztens, jól meghatározott SDS profil	Választással való elégedettség, megfelelés az SDS és a jelen választás között
Rossz döntéseket hoz	Nem konzisztens SDS	Választással való elégedetlenség
Nem tud dönteni	Differenciálatlan SDS profil	Saját kidolgozású item az „el nem döntöttséggel kapcsolatban”

6. táblázat: Holland és munkatársai (1975) diagnosztikai modelljének tervezete
413. oldalon található táblázat alapján

Megjegyzések:

- A Pályaérettség kérdőív (CMI) Crites nevéhez köthető
- az identitásskálát Holland et al (1975) állították össze
- az SDS esetében a konzisztenciát a hatszögű (hexagonális) modell alapján állapították meg (két legmagasabb pontszámánál szomszédos 3, közbülső 2, átellenben lévő típusok 1 pont)
- az SDS esetén a differenciáltságot a legmagasabb és legalacsonyabb pontszámok abszolút különbsége adta

Holland és Holland (1977) későbbi vizsgálatukban azok között a középiskolás és főiskolai hallgatók között, akik „döntöttek/ döntésképesek” és „bizonytalanok”, az identitásérzésben és a pályaérettségben találtak eltérést, míg a többi általuk vizsgált változón nem. Az identitás az énkép, érdeklődés és képességek stabil és tiszta képét foglalta magában. Az identitás skála pontszáma közepes korrelációban állt az interperszonális kompetencián elért eredménnyel, valamint közepes erősségű, ellentétes kapcsolatban az anómia skálával. Tekintve, hogy az anómia a patológiákhoz és elidegenedéshez köthető személyiségjellemzők széles körével hozható kapcsolatba, valamint kapcsolatban áll a szorongással is (McClosky és Schaar, idézi: Holland és Holland, 1977,) a bizonytalan személyeknél kimutatott viszonylag magas szorongás jól értelmezhető.

Holland és Holland (1977) már ebben a korai írásukban megfogalmazzák, hogy a bizonytalan személyekről nem mint egy homogén csoportról, egyetlen típusról kellene gondolkodnunk, hanem mint több alcsoportra osztható csoportosulásról.

Holland és Holland (1977) a feltárt változók mentén, az adatokat elemezve értelmes alcsoportokat alkottak. Mintájuk több mint fele egyet értett ezzel az állítással „Most még nem kell döntenem.” (a pályámmal kapcsolatban). Vagyis ezek a személyek elhalasztják a döntést egészen addig, amíg a realitás rá nem kényszeríti őket a választásra.

Két másik alcsoportot is sikerült elkülöníteniük, akiknek a tanácsadási beavatkozások rájuk „szabott” formája segíthet. Az első csoportot az alacsonytól közepes értékű éretlenség,

interperszonális kompetencia, szorongás és elidegenedés jellemzi. Körülbelül a bizonytalanok egynegyedét alkotják ezek a személyek. Az utolsó negyedben olyan bizonytalan személyek találhatók, akiknek az éretlenség, az inkompetencián, szorongáson és elidegenedésen elért pontszámaik a közepestől a magas értékekig terjednek.

Felhívják a figyelmet arra, hogy nem szabad önkényesen minden bizonytalan személyt döntésképtelenként kezelni, továbbá, hogy el kell fogadjuk, vannak olyan bizonytalan fiatalok, akik nem kívánnak élni a tanácsadók nyújtotta segítséggel. Ők azok, akik csak a realitás hívó szavára lesznek motiváltak cselekedni. A döntésképtelen személyek száma várhatóan elenyésző, ők azonban valóban igen negatív jellemzőkkel írhatóak le, így azonosításuk mindenképp szükséges, erre a munkával kapcsolatos attitűdök és az identitás vizsgálatát javasolják.

Holland és munkatársai (1980, idézi: Osipow, 1999) kifejlesztették a Foglalkozási helyzetem (My Vocational Situation, MVS) mérőeszközt. A skála kidolgozásának hátterében az az igény állt, hogy el tudják különíteni a nehézségek típusait, amelyekkel a pályadöntés előtt álló személyek küzdenek. A pályaidentitás alskála azt vizsgálja, hogy a személy tisztában van-e céljaival, érdeklődésével és képességeivel, valamint azzal, hogy ezek milyen szerepet játszanak a pályadöntésében.²³ A pályainformáció alskála mérésével a tanácsadónak lehetősége van felmérni, hogy hol hiányosak a tanácskérő ismeretei, és ezeket korrigálni. A korlátok (Barriers) skála azoknak az akadályoknak a listája, amelyek rossz hatással lehetnek a pályával kapcsolatos döntésekre. A skála felépítéséből is látható, hogy az alkotókat nem titkoltan az a szándék (is) vezette, hogy olyan eszközt adjanak a gyakorló szakemberek kezébe, amely lehetőséget ad a legmegfelelőbb beavatkozási módok megtalálására. Más lesz a megfelelő tanácsadási forma abban az esetben, ha valakinek az önismeretével vannak gondok, és másfajta segítségre szorul, ha a pályával, munka-erőpiaccal kapcsolatos információk hiányoznak. Holland ezen elgondolását több szerző követte (pl. Chartrand et al., 1990, 1996; Rochlen et al., 2004). Saját vizsgálati módszerünk megválasztásában is fontos szempontnak tartottuk, hogy olyan eszközt válasszunk, ami lehetőséget ad a bizonytalan fiatalok közötti különbségtételre, a személyek és a belőlük képzett csoportok közötti differenciálásra.

7. A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos jelenségek

A pályaválasztási bizonytalanság korai irodalmában szinte kizárólag a jelenség negatív következményeire koncentráltak, azonban ma már tudjuk, hogy a korai pályaválasztási bizonytalanságnak hosszú távon pozitív következményei is lehetnek, amelyek leginkább a jobb személy-pálya megfelelésben érhetőek tetten. Mindez természetesen csak abban az esetben igaz, ha a személy sikeresen túljut kezdeti bizonytalanságán, hatékonyan explorál, összeveti saját érdeklődését és képességeit a pályák jellemzőivel, majd elköteleződik valamilyen foglalkozás mellett (Feldman, 2003). A jelentős pályadöntési pontok (pl. szabadon választott tantárgyak kiválasztása, egyetemi szak kiválasztása, részmunkaidős állás elvállalása) előtt a bizonytalanság megjelenése valószínűbb, ami a helyzeti tényezők jelentőségére hívja fel a figyelmünket (Creed, Patton, Prideaux, 2006).

A megfelelő ön- és pályaismeret hiánya, valamint az elköteleződéstől való félelem, valóban negatív következményeket vonhatnak maguk után, azonban egyéb tényezőket is figyelembe kell vennünk a jelenség hátterében. A korai pályaválasztási bizonytalanság a személy sajátosságai mellett, fakadhat azokból a környezeti feltételekből is, amelyekkel a személynek szembe kell néznie (Super, 1957; idézi: Feldman, 2003). Az általunk is vizsgált serdülő és egyetemista csoportokat nagymértékben érinti a pályaválasztási bizonytalanság problémája²⁴.

²³ Az pályaidentitáshoz tartozó személyiségjellemzők (érdeklődés, képességek) Szilágyi (2007) magyar konzultációs modelljének is részét képezik.

²⁴ Gianakos (1999; idézi Creed, Patton és Prideaux, 2006) szerint a tanulók 50%-a él át pályaválasztási bizonytalanságot.

Mindkét csoport esetében számos körülmény is a bizonytalanság kialakulásának irányába mutat. A fiataloknak ezekben az időszakokban az életükkel kapcsolatos jelentős döntések sorozatát kell meghozniuk (elköltözni otthonról, egyetemi szakot választani, családalapítással kapcsolatos kérdésekben dönteni, szabadidős tevékenységek kiválasztani, barátságokat kiértékelni; dönteni arról, hogy milyen karrier irányába induljanak el, stb.), mindezt úgy, hogy valószínűleg kevés személyes tapasztalatuk van a fontos döntések meghozatalában. A karrierrel kapcsolatos átmeneti pontoknál kifejezetten gyakori a bizonytalanság megjelenése (pl. Creed, Patton, Prideaux, 2006).

Az idő is szerepet játszik annak megítélésében, hogy a fejlődésből adódó pályaválasztási bizonytalanságot negatívan vagy pozitívan értékeljük. Nem kizárólag a bizonytalanság és döntésképtelenség elkülönítésében támaszkodunk rá, hanem akkor is, amikor a következményekről gondolkodunk. Ha a személy olyan környezetben van, ahol az önéletrajzában jelentkező „lyukak” nem rontják az esélyeit, mert olyan időszaknak tekintik, amikor a „valós” pályaelektőlde után kutatott, akkor a bizonytalanságot pozitív fejlődési jelenségnek tekinthetjük. Amennyiben az előzőektől eltérő módon negatív események kapcsolódnak hozzá, megítélése, mint fejlődési jelenség is hasonlóan negatív lesz (Feldman, 2003).

A pályaválasztási bizonytalanság tárgyalása során az önismeret és a pályaismeret hiánya a legtöbb modellben megjelenik. Ezek a jellemzők már Holland és Holland (1977) eszközében is helyet kaptak, illetve a pályaválasztás korai irodalmában (pl. Super, 1984), valamint a magyar pályaválasztással kapcsolatos irodalomban is megjelentek (pl. Rókuszfalvy, 1969; Ritoók, 1989; Szilágyi, 2007).

7. 1. Pályaválasztási bizonytalanság és én-hatékonyság

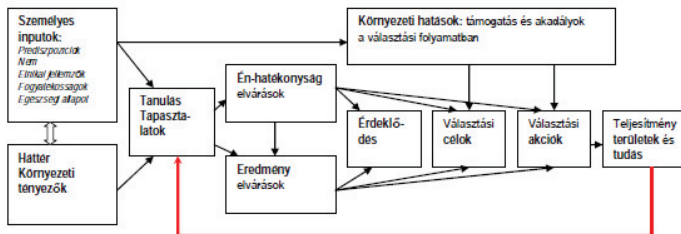
A pályaválasztási bizonytalanság kapcsolatát az én-hatékonysággal kiterjedten vizsgálták. Az én-hatékonyság fogalma az egyik sarokköve a *szociál-kognitív pályaelméletnek* (SCCT, Lent, Brown és Hackett, 2000), mely a Bandura (1993, idézi: Kiss, 2009) nevével fémjelzett szociális tanulás-elméletre épül. Az én-hatékonyság azt jelenti, hogy képesek vagyunk adott cselekvés véghezvitelére, a cselekvés elhatározásától, a kezdeti megvalósításon át, a teljesítmény, valamint a kitartás szakaszain keresztül (Betz és Vuyten, 1997). Az én-hatékonyság forrásai lehetnek a különféle problémahelyzetek sikeres megoldása esetén átélt eredményesség érzetek, a saját teljesítőképeség megismerése, a környezet visszajelzéseiből szerzett információk, a problémahelyzetben való részvételből fakadó érzelmi és motivációs tényezők, valamint a modelltanulás útján átvett minták sikerességének megtapasztalása. Az én-hatékonyság a gondolkodás, érzelmek, viselkedés és motiváció meghatározó tényezőjévé válhat; központi tényezője a célirányultságnak, az önvezéreltségnek, stb. (Kiss, 2009).

Lent, Brown és Larkin (1986, idézi: Kiss, 2009) emelték be az én-hatékonyság fogalmát a pályával kapcsolatos elméletek közé. Az *életpálya-építési énhatékonyság* (*career self-efficacy*) Kiss István (2009) eredményei szerint jó előrejelzője a karrierrel kapcsolatos információszerezésnek, a döntési hatékonyságnak és a tanulói szereppel kapcsolatos halogatásnak. Ez az eredmény azért is bír különös jelentőséggel számunkra, mert feltehetjük, hogy a pályával kapcsolatban megszerzett információk mennyisége hatással van a pályainformációk iránti igényre, míg a döntési hatékonyság jól kapcsolható az általános, döntési helyzetekben megjelenő bizonytalansághoz (generalized indecisiveness).

Az 4. ábrán Lent, Brown és Hackett (1994, 2000) életpálya-építéssel kapcsolatos szociál-kognitív modellje látható (Kiss, 2009 alapján). A modell gerincét alkotó elemek: az énhatékonysági elvárások (elővételezések, nézetek a személy énhatékonyságával kapcsolatban), az eredmény-elvárások és a személyes célok. Az én-hatékonyság élmény, a korábban elérhetetlennek látszó célok felé való törekvésre is serkenetheti a személyt. Lent és munkatársai (1994, 2000) a pályadöntési tevékenység kapcsán hangsúlyozzák, hogy a folyamat progresszív, a szociális tanulás során alakuló, egymásra kölcsönösen ható lépések sorozataként

írható le. A modell az egyéni jellemzők mellett figyelembe veszi (a pályaválasztási bizonytalanság irodalmában is hangsúlyozott) korlátozó és támogató tényezőket a környezet oldaláról, valamint a korábbi tapasztalatok szerepét a karrier-építéssel kapcsolatos énhatékonyság alakításában.

A modellből következik, hogy a tanácsadásban az észlelt énhatékonyság növelésére kell, hogy törekedjünk, kezelniünk kell az észlelt környezeti akadályokat, a reális eredmény-elvárások megfogalmazására kell szocializálnunk a személyt (pl. pályainformációk, pályaismeret vagy önismereti elemek nyújtásával), valamint adott esetben tágítanunk kell a személy érdeklődésének körét (pl. az előzetesen kizárt lehetőségek azonosításával)

Lent, Brown és Hackett (1994)

4. ábra:

A szociál-kognitív pályaelmélet modellje ; (Social-Cognitive Career Theory; SCCT)

Forrás: Lent, Brown és Hackett (1994) alapján Kiss (2009) ábrája; 24. oldal

A következőkben a pályaválasztási bizonytalanság és az énhatékonyság között feltárt összefüggéseket mutatjuk be.

Betz és Vuyten (1997) egyetemisták körében vizsgálta a pályaválasztási bizonytalanság, az énhatékonysági hiedelmek, az eredmény-elvárások és a pályával kapcsolatos keresési szándékok közötti összefüggéseket. Vizsgálatukban az SCCT modell három kulcselemét, az eredmény elvárásokat, a célokat és az énhatékonysági hiedelmeket mérték. A célok kifejeződésének a karrierrel kapcsolatos explorációt (keresési tevékenységet) tekintették. A pályaválasztási bizonytalanság legjobb bejósólójának a pályadöntéssel kapcsolatos énhatékonysági hiedelmek bizonyultak, míg a célok (keresési szándék) legjobb bejósói a karrierdöntéssel kapcsolatos viselkedés eredmény-elvárásai voltak. Így eredményeik alátámasztják a szociál-kognitív pályamodell elméleti megfontolásait. A férfiak esetében az énhatékonysági hiedelmek, illetve az eredmény elvárások a pályaválasztási bizonytalanság (28%), illetve a célok (29%) varianciájának nagyobb hányadát magyarázták, mint a nőknél (19%; valamint 25%). A keresési szándék esetében a pályaválasztási bizonytalanságot is beleértve, a variancia még nagyobb hányadát magyarázta az eredmény-elvárás (nők-33%, férfiak-34%). Elmondható, hogy az egyetemista nők bizonytalanabbak a pályaválasztásukkal kapcsolatban, ezért erősebb a szándékuk a karrierkérdésekkel kapcsolatos feltáró tevékenységekben részt venni.

Betz és Vuyten (1997) az eredményeket elemezve, és Crites (1978, idézi: Betz és Vuyten, 1997) pályadöntéssel kapcsolatos kompetenciáira²⁵ (önértékelés, pályainformációk gyűjtése, célok kiválasztása, tervek készítése és problémamegoldás) építve, a következő intervenciók lehetőségeit ajánlják a bizonytalan hallgatók esetében:

1. teljesítmény elérésével kapcsolatos információk rendszerezése,

²⁵ Ezek a kompetenciák jelennek meg Crites (1978, idézi: Betz és Vuyten, 1997) Career Maturity Inventory (CMI) mérőeszközében is.

2. vikariáló tanulás vagy modellálás,
3. szorongáskezelési technikák,
4. szóbeli meggyőzés, vagy bátorítás.

Ezen felül, ebből a vizsgálatból világosan kirajzolódik annak a szükségessége is, hogy a tanácsadók tájékozódjanak a kliens eredmény-elvárásaival kapcsolatban, és amennyiben szükséges, módosítsák ezeket.

Guay, Senécal és munkatársaik (2003) a pályaválasztási bizonytalanságot az önmeghatározási elmélet tükrében vizsgálták. Structural equation modeling²⁶ (a továbbiakban SEM) módszert alkalmazva bizonyították, hogy a szülők és barátok által biztosított autonómia, vagy éppen az általuk gyakorolt kontroll, az egyetemisták körében, befolyásolja a karrierdöntéssel kapcsolatban észlelt énhatékonyságot és észlelt autonómiát. Minél korlátozottabb a kortárscsoport, annál alacsonyabb lesz a személy észlelt énhatékonysága és észlelt autonómiája (a szülők korlátozásának szerepét érdekes módon nem sikerült bizonyítani). A szülők és a kortársak által biztosított autonómia viszont magasabb észlelt énhatékonyságot és autonómiát jósol be a személy pályadöntéssel kapcsolatos tevékenységeiben. Ez a pályaválasztási bizonytalanság szempontjából azért fontos eredmény, mert mind az észlelt énhatékonyság, mind az észlelt autonómia ellentétes előjellel jósolják be a pályaválasztási bizonytalanságot. Az önmeghatározási elmélettel összhangban, az interperszonális kapcsolatokban az autonómia biztosítása és a másik feletti kontroll gyakorlásának elkerülése a követendő út, amennyiben a környezet támogatni akarja a fiatalt a számára fontos pályával kapcsolatos kérdésekben. Téves lenne azonban ezt a megállapítást a gyermek/ barát pályadöntésével kapcsolatos teljesen passzív viselkedés igényére lefordítani; hiszen azok a szülők és barátok, akik választási lehetőségeket biztosítanak, információt adnak, bevonódnak a pályadöntéssel kapcsolatos folyamatokba (vagyis lehetőséget adnak a másik autonómiájának megnyilvánulására is) pozitív hatással vannak a pályadöntéssel kapcsolatos folyamatokra.²⁷ Eredményeik mellett, hogy alátámasztják az SDT-modellt, a szociál-kognitív pályamodellek által feltételezett okozásnak is megfelelnek.

Creed, Patton és Prideaux (2006) ausztrál középiskolások pályaválasztási bizonytalanságát és énhatékonyságát mérték longitudinális vizsgálatukban. A személyek az első időpontban 8. osztályosok, a második időpontban 10. osztályosok voltak. Az eltelt két év Creedék megfogalmazásában talán elég időnek bizonyulhatott arra, hogy a serdülők pályával kapcsolatos sajátosságai változzanak. Ugyanakkor a vizsgálat korlátai közé is beemelik ezt az elrendezést, mert az is lehetséges, hogy ez az időszak túl hosszúra nyúlik az okozás vizsgálatában. Az ausztrál serdülők esetében nem sikerült kimutatni, hogy az énhatékonyság és a pályaválasztási bizonytalanság között bármilyen oki kapcsolat lenne. Az énhatékonyság magasabb értéke az első időpontban nem jósolta a bizonytalanság alacsonyabb értékét a második időpontban. A két jelenség között csak gyenge korrelációt sikerült kimutatni.

Germeijs és De Boeck (2003) döntéselméleti keretben vizsgálódva empirikusan bizonyították, hogy a cél tisztázatlansága, illetve a döntésben rejlő értékek fel nem ismerése, valamint a lehetséges kimenetek eredményében való bizonytalanság a forrása a középiskolások pályaválasztási bizonytalanságának. Az információhiány szerepe, vagyis a lehetséges

²⁶ A módszer alkalmas a változók közötti oksági kapcsolat feltételezésére.

²⁷ Fontos hangsúlyoznunk, hogy a szülőktől való függetlenség, autonómia a nyugati, individualista kultúrákban viszonyul így a pályaválasztási bizonytalansághoz. Ma és Yeh (2005) 14 és 21 év közötti, kínai-amerikaiakkal végzett vizsgálata azt mutatja, hogy a generációk közötti konfliktus a pályaválasztási bizonytalanság előképe, míg a magas kapcsolati-interdependens önkonceptió a pályaválasztási döntésben való bizonyosság előrejelzője a kollektivista környezetben. Ezért a pályaválasztással kapcsolatos kérdésekben sem szabad megfeledkeznünk a kulturális különbségekről, és arról, hogy a szülőktől való függetlenedés fejlődési értéként való megjelenése, társas közegehez kötött.

alternatívákkal kapcsolatos tájékozatlanság nem igazolódott, azonban a vizsgálatot a döntéshozatalhoz közeli időpontban végezték, ami magyarázhatja ezt az eredményt.

7.2. A pályaválasztási bizonytalanságra ható egyéb tényezők

Ferrari et al. (2010) olasz középiskolások pályaválasztási bizonytalanságát vizsgálták az időorientáció tükrében. Mintájukban 675, 15 és 18 év közötti tanuló szerepelt különböző szocio-ökónómiai háttérrel. A pályaválasztási bizonytalanságot három változó mentén közelítették meg: a döntés és bizonyosság foka a személy iskolai- és pályaterveivel kapcsolatban (10 item), a pályával kapcsolatos problémamegoldás felett érzett kontroll helye (4 item), illetve a döntésben segítő információk gyűjtésének képessége (2 item). A jövőorientációval kapcsolatos változók között a folyamatosság érzete, az idő strukturálásának képessége, a jövőre való kivetítés képessége, a jövőbeli célok elérhetősége, az önérvényesítés és a különböző lehetséges útvonalak (pl. egy problémának sok megoldása van) szerepeltek. A szerzők feltevésével ellentétesen a szocio-ökónómiai státusz alapján nem sikerült különbséget találni a változókon, azonban az jövőorientáció és a pályaválasztási bizonytalanság között ellentétes kapcsolatot tártak fel. A lányok ezen felül magasabb eredményt értek el a jövőre való kivetítés képességében, mint a fiúk. Az iskolai teljesítmény bejósolásában a jövőbeli célok elérhetőségének és a jövőre való kivetítés képességének hatását sikerült kimutatni.

A pályaválasztási bizonytalanság jelensége gazdasági, szervezeti következményekkel is járhat, így az emberi erőforrások területén dolgozó kutatók érdeklődésére is számot tart. A terület jeles képviselője, Daniel C. Feldman (2003) a pályaválasztási bizonytalanság előzményeit és következményeit rendszerezi. Az általa leírt²⁸ folyamatokat szemlélteti az 5. ábra. Ahogy azt az ábrából is világosan láthatjuk, Feldman (2003) a korai pályaválasztási bizonytalanságot összefüggésbe hozza a munkakeresési viselkedéssel. Elgondolása szerint azok a személyek, akik bizonytalanabbak, több munkakört, munkahelyet kipróbálnak, mielőtt megállapodnak egy szervezet, munkakör mellett. Mindennek következményeit mind a személy, mind a szervezet szempontjából elemzi. Javasolja, hogy a cégek az első fél évben ne költsenek az új munkaerő továbbképzésére, hiszen a helyüket kereső, illetve a krónikusan bizonytalan egyének esetében várható a munkahelyről való kilépés, így a képzésükbe fektetett anyagi „beruházás” nem térül meg.

5. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság előzményei és következményei, Feldman, D. C. (2003) alapján

²⁸ Feldman (2003) impozáns modelljének indoklásakor korábbi kutatási eredményeket használ fel, amelyek azonban nem adnak módot- néhány kivételtől eltekintve- oksági kapcsolatok megállapítására.

Személyiséggel kapcsolatos eredmények:

A pályaválasztási bizonytalanság negatív kapcsolatban áll az önbecsüléssel és az élnétekonysággal, valamint a Big 5 változói közül az extravertióval. A neuroticizmus és a pályaválasztási bizonytalanság között pozitív korrelációt találtak. Az alacsonyabb önbecsüléshez a munkakeresési aktivitás alacsonyabb foka is társul. Feldman (2003) az élnétekonyságot is ide sorolja, hiszen Betz és Voyten (1997) kimutatták, hogy ez a leghatékonnyabb bejósolója a pályaválasztási bizonytalanságnak. Ennek ellenére, ahogyan a korábbiakban utaltunk rá, Creed és munkatársai (2006) vizsgálati eredményeinek fényében nem lehetünk bizonyosak abban, hogy az élnétekonyság valóban megbízhatóan jósolja a bizonytalanságot. Tanulmányukban a fentiek mellett ők a negatív érzelmi beállítódás, a sikerféltés, a szorongás és a rossz szociális képességek kapcsolatát is kiemelik a jelenséggel.

Nemi különbségek:

A nemi különbségekkel kapcsolatban, ami a legkiterjedtebben vizsgálat kérdése a pályadöntésnek (Huffman és Torres, 2001, idézi: Feldman, 2003) arra találtak több bizonyítékot, hogy a nők, mint csoport, kevésbé érintettek a pályaválasztási bizonytalanság jelenségében. Ugyanakkor a férfiakat jobban szankcionálják a valószínűleg bizonytalanságból fakadó, viselkedési kimenetelekért, mint amilyen a középfokú oktatás után, vagy az egyetem tartott „szünet”, vagy a munkavégzés szakaszossága. A külső nyomással és a társadalmi elvárásokkal lehet összefüggésben az a tény is, hogy az életkor előrehaladtával a bizonytalanság csökken. Azonban ismét egy ellentmondásra kell, hogy felhívjuk a figyelmet, hiszen az empirikus kutatásokban több ízben olyan eredményekkel találkozhatunk, amelyek a nők nagyobb bizonytalanságára utalnak (pl. az általános bizonytalanság (generalized indecisiveness) skálán elért magasabb érték (Chartrand et al., 1990; Lewis és Savickas, 1995; idézi: Chartrand et al., 1996; Betz és Voyten, 1997).

Pályaérdeklődés és képességek:

A pályaérdeklődés és képességek összefüggéseit a pályaválasztási bizonytalansággal elenyésző számú vizsgálat tanulmányozta. Feldman (2003) feltételezi, hogy minél gyakorlatiasabb egy szak, annál alacsonyabb lesz az oda járók bizonytalansága, valamint javasolja, hogy a szociális és művészi érdeklődéstípusba tartozókat vizsgálják közelebbről a későbbi kutatások, hiszen ezeken a területeken sok szakma közül választhat az ember, de az azok közötti határvonal nem olyan jól meghatározható, mint a többi területen, és ez várhatóan bizonytalanságot okoz. Az általános kognitív képességekkel is kapcsolatba hozható a bizonytalanság, a jó képességekkel bíró személyek kimutathatóan kevésbé bizonytalanok a pályájukkal kapcsolatban. Kelly és Pulver (2003) a jól alkalmazkodó, kevésbé bizonytalan személyek esetében kiemelkedő matematikai és verbális képességeket tártak fel, valamint a tanulmányi eredményeik (SAT) az amerikai, nemzeti átlag felett voltak. Ugyanakkor a gyenge képességekkel és rossz eredményekkel rendelkező csoport tagjainak nagy szüksége volt a pályákkal kapcsolatos információkra, valamint esetükben jóval nehezebb volt a tanácsadás során olyan egyetemi szakot és ahhoz kapcsolódó karriert találni, amittől remélhették, hogy megfelelő személy-környezet egyezést fog mutatni.

Ha a személy sok mindenre alkalmas, kiterjedt az érdeklődése és a képességei sok területen jónak mondhatóak, az szintén növeli a bizonytalanság esélyét (pl. Osipow, 1999; Feldman, 2003).

Korai munkatapasztalatok:

A fiatalok részmunkaidős foglalkoztatottságának hatásaival kapcsolatban az elmúlt évtizedben nagy érdeklődés mutatkozott. Főleg Amerikában, ahol az egyetemisták 38%-a, a középiskolások 25%-a dolgozik részmunkaidőben (Feldman, 2003). Egy korai, nagy visszhangot kiváltott vizsgálat (Steinberg és Greenberger, 1982) kimutatta, hogy a részmunkaidőben dolgozó serdülők, a szülői fantáziákkal ellentétben nem hogy a jellemükben fejlődnek és munkafegyelmet tanulnának, hanem sok esetben elhanyagolják tanulmányaikat, valamint antiszociális viselkedéssel elemeket mutathatnak. Ennek oka valószínűleg az, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás leginkább az alacsonyabb presztízsű munkakörökben, a szolgáltatói szektorban (pl. gyorséttermek, boltok) valósítható meg. Így a munka jellege és tevékenységei várhatóan nem igazodnak a fiatal érdeklődéséhez, nem feltétlenül adnak módot képességei kibontakoztatására, értékeinek vállalására. Feldman (2003) ezért azt feltételezi, hogy a serdülők körében a részmunkaidős feladatok száma pozitív együttjárást mutat a pályaválasztási bizonytalansággal.

Családi környezet:

A szülők bevonódása a pályaválasztási folyamatba a bizonytalanság csökkenéséhez vezet. Ugyanakkor, ahogy azt a korábbiakban már tárgyaltuk, létfontosságú, hogy a szülők megadják a kellő autonómiát a gyermekeknek a döntésében. A szülők munkahelyének bizonytalansága, a foglalkoztatottsággal kapcsolatos problémák a gyermekek életére is kihatnak. Az ilyen típusú probléma, elvonja a gyermek figyelmét a tanulásról, valamint a munkával kapcsolatos negatív attitűdök kialakulásához vezet. Ez megmutatkozik a bizonytalan munkahelyű szülők gyermekének tanulmányi átlagán is, amely romlásnak indul (Feldman, 2003).

A döntésképtelenség tanulmányozásában is figyelemre méltó eredmények születtek a pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatban. A döntésképtelenség, ahogyan az már korábbi meghatározásunkból is kiderült, olyan krónikus probléma, amely már a pályaválasztás előtt fennáll, és abban mutatkozik meg, hogy a személy a választást igénylő élethelyzetekben általában nem tud döntésre jutni (pl. Crites, 1969; Osipow, 1999). A döntésképtelenség vizsgálata sokáig kizárólag klinikai esetek segítségével történt. Germeijs, Verschueren és Soenens (2006) azonban iskolai körülmények között, a gimnázium utolsó évében, három különböző alkalommal vizsgálták a végzősök döntésképtelenségét, és annak következményeit a pályadöntéssel kapcsolatban.

Longitudinális vizsgálatukban bizonyították, hogy a döntésképtelen személyek motiváltak lehetnek a keresési folyamatra, lehetőségeik és saját személyiségük feltérképezésére, vagyis nem az explorációs folyamatban kell keresnünk problémáik gyökerét. Ez a megállapítás összhangban van Crites (1969) korai elgondolásával is. Ugyanakkor az észlelt információmennyiség, amelyet ezekből a keresési folyamatokból „kinyernek”, alacsony marad, különösen az önismeret tekintve. Továbbá a döntésképtelen diákok, ha választanak is valamilyen területet, ahol továbbtanulnának, kevésbé fognak azonosulni e döntésükkel. Ez azért is problematikus, mert így várhatóan a döntés kivitelezése sem zökkenőmentes. A pályaválasztási bizonytalanság oldaláról megközelítve a kérdéskört, kiemelkedően fontos az az eredmény, mely szerint a döntésképtelenség és kísérőjelenségei, valamint következményei között, (önismereti információ észlelt mennyisége, részletes információk mennyisége, eldöntöttség foka, valamint elköteleződés) a pályaválasztással kapcsolatos szorongás mértékétől szerepet tölt be. Vagyis azok a krónikus bizonytalansággal jellemezhető személyek, akik az ismételt felvétel során is a bizonytalanság magas fokát mutatták, így döntésképteleneknek tekinthetők; részben azért nem tudnak döntést hozni, valamint azt érezni, hogy elég önismeret és környezettel kapcsolatos információ birtokában vannak, mert a pályaválasztáshoz köthető szorongásszintjük magas. A szorongás szerepének hangsúlyozása a döntésképtelenség

kialakulásában már Crites (1969) korai írásában is megjelent. Azonban amennyiben a szorongás szintjét állandóan tartjuk, a döntésképtelenség kevesebb explorációhoz vezet. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a döntésképtelenség egyaránt vezethet megnövekedett keresési igényhez (ha szorongás is kíséri), valamint a keresés alacsonyabb szintjéhez. Mindez összhangban áll azzal az identitás irodalmában is gyakran felbukkanó jelenséggel, hogy a környezet és a különböző identitással kapcsolatos alternatívák explorációja, valamint a karrierrel kapcsolatos szorongás között összefüggés van (Germeijs, Verschueren, Soenens, 2006).

8. Tanácskérői típusok a pályaválasztási bizonytalanság alapján

A tanácsadás elméleti és gyakorlati szakemberei a pályaválasztási bizonytalanság konstruktumának megjelenése óta törekednek arra, hogy olyan mérőeszközök jelenjenek meg, amelyek lehetőséget adnak a tanácskérők eltérő típusai közötti különbségtételre. A kutatókat leginkább a pályaválasztási bizonytalanság bejósolása, valamint következményeinek feltárása foglalkoztatja; míg a gyakorlati szakemberek egyéni és csoportos esetvezetésekben, a kliensek felmérésében, valamint a hatékonyság ellenőrzésében támaszkodnak a mérés lehetőségére.

Meglehetősen nagy az egyetértés abban, hogy a pályaválasztási bizonytalanságot *többdimenziós problémaként* kell kezelnünk (pl. Osipow, 1999; Chartrand et al., 1990, 1996; Kelly és Pulver, 2003; Guay et al. 2006). A jelenség vizsgálatára alkalmazott mérőeszközök a magyarázatok eltérő szinteken való megfogalmazását teszik lehetővé. A leggyakrabban az Osipow és munkatársai (1976, idézi: Osipow, 1999) által kidolgozott Career Decision Scale-t (CDS)²⁹ alkalmazzák a kutatók. A skála 16 iteme méri a pályaválasztási bizonytalanságot, a különböző mintákon végzett faktorelemzések arra utalnak, hogy több, általában négy faktor (diffúzió, támogatás, megközelítés és külső akadályok; Guay et al., 2006) mutatható ki az adatok elemzéséből. Ennek ellenére, a legtöbb esetben egy skálaként kezelték a 16 itemet³⁰, a pályaválasztási bizonytalanság jelenségszintű megragadásának érdekében. A válaszadás négyfokú Likert-skála segítségével történik. További két item a pályaválasztással kapcsolatos bizonyosságot (certainty) méri. A skála egyes tételei lehetővé teszik a gyakorló szakemberek számára, hogy a bizonytalanság hátterében álló okot megállapítsák, valamint, hogy a tanácsadói beavatkozások előtt és után felmérjék a kliens bizonytalanságát; a folyamat értékelésének, hatékonyságának egyfajta mutatóját kapva meg így.

Szintén széles körben alkalmazzák a Career Decision-making Difficulties Scale-t (Gati et al., 1996). Ez a skála a döntésemleletekre építve határozza meg a pályaválasztási döntéssel kapcsolatos nehézségek körét. 10 kategóriát, vagy nehézséget tartalmaz, amelyek három főkategóriához kapcsolódnak. Az első csoport, a *készenlét hiánya* (lack of readiness); alkategóriái (3): (a) a motiváció hiánya, (b) általános bizonytalanság, döntésképtelenség (indecisiveness), (c) diszfunkcionális hiedelmek. A második csoport, az *információ hiánya*, alkategóriái (4) a következők: (a) a (döntési) folyamat lépéseivel kapcsolatos információ hiánya, (b) az önismeret hiánya, (c) a pályaismeret hiányossága és (d) további információ megszerzésének módjaival kapcsolatos ismeretek hiánya. A harmadik főcsoport az *inkonzisztens információk*; alkategóriái (3): (a) nem megbízható információ, (b) belső konfliktusok és (c) külső konfliktusok.

A Judy M. Chartrand és munkatársai (1990) által kidolgozott Career Factors Inventory³¹ a pályaválasztási bizonytalanság érzelmi (2) és kognitív (2) tényezőit méri. A bizonytalanság

²⁹ A mérőeszköz fejlesztéséről jó összefoglalást ad Winer (1992).

³⁰ Maga a skála megalkotója is erre buzdít (Osipow, 1999).

³¹ Vizsgálatunkban ezt az eszközt alkalmazzuk. A mérőeszköz részletesebb leírását lásd a vizsgálati eszközök bemutatásából.

érzelmi tényezők között megjelenik a pályaválasztási szorongás, valamint az általános bizonytalanság, döntésképtelenség. A kognitív tényezők közül az önismeretigényt és a pályaismerettel kapcsolatos igényt méri a kérdőív, amely tényezők bizonyítottan kapcsolatban állnak a döntési problémával, mint azt már a pályaválasztási tanácsadás kezdetei óta tudjuk (pl. Super, 1957 idézi: Szilágyi, 2007; Crites, 1981).

A pályaválasztási bizonytalanság különböző tényezőinek mintázódását azért is fontos vizsgálnunk, mert vannak olyan személyek, akiket a bizonytalanság a megfelelő segítségnyújtás- a pályatanácsadás- irányába terel, míg mások pontosan a bizonytalanság jellege (és esetleg nem a megfelelő intervenció-választás) miatt eltávolodnak a tanácsadási folyamattól, tovább görgetve sok esetben a problémát (Crites, 1981).

A különböző kutatásokban talált tanácskerői típusokat összefoglaló táblázatot az 1. mellékletben helyeztük el. Ahogyan az a táblázatból is látható, a pályaválasztási bizonytalanságon alapuló tipizálás Holland és Holland (1977) óta nagy változásokon ment keresztül. Ők még a döntött/ bizonytalan kategorizálást alkalmazták. Savickas (1989) szinteket állapított meg modelljében. Savickas (1989) három szintje között az átmenet folyamatos, viszont a szintek minőségileg elkülönülő problémákat jelenítenek meg, valamint a pályaválasztási bizonytalanság mértéke is- mérhetően- eltérő az egyes szinteken. Az első szinten a személyeket alacsonytól közepes pályaválasztási bizonytalanság és alacsony szorongás jellemzi, problémamegoldó képességük jó. A második szinten a bizonytalanság mértéke a közepestől az erősig terjed, közepes mértékű (állapot) szorongással. A harmadik szinten a nagyfokú bizonytalanságot vonásszorongás is kíséri, amely döntésképtelenséget okoz a személyben.

A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos elméletek következő meghatározó lépése, Chartrand és munkatársainak (1990) interakciós elgondolása, amely a kognitív és érzelmi tényezők kölcsönhatását feltételezik a bizonytalanság hátterében.

A tipizálások legújabb generációjában, a klaszteranalízisben, a pályaválasztási bizonytalanság alsóklái mellett személyiségjellemzőket, sőt bizonyos esetekben képességeket (Kelly és Pulver, 2003) is bevonnak. Három olyan bizonytalansági típus mutatható ki a pályaválasztási bizonytalanság irodalmában, amely a használt mérőeszköztől függetlenül megjelenik.

Az első ilyen típus, a „magabiztos elkötelezettek” (Wanberg és Muchinsky, 1992), „elkötelezettek” (Savickas és Jarjoura, 1991), „döntésképesek” (Cohen et al., 1995) vagy „*el nem köteleződött extravertáltak*” (Kelly és Pulver, 2003) csoportja. Az ebbe a típusba tartozó személyek a pályával kapcsolatos alacsony bizonytalansággal, kis vagy közepes pályaválasztási szorongással jellemezhetőek, megfelelő pályainformáció mennyiséggel rendelkeznek és kialakult a pályaidentitásuk. Nekik várhatóan nincs szükségük pályakonzultációra, vagy ha mégis hiányosak a pályával kapcsolatos információik, úgy elegendő lesz számukra az információs tanácsadás.

A második, gyakran megjelenő típus a „magabiztos, de informálatlan” (Larson et al., 1988, idézi: Kelly és Pulver, 2003), a „*fejlődési szintjükből adódóan bizonytalan*” (Cohen et al., 1995), „*jól alkalmazkodó, de információt igénylő*” (Lucas, 1993), „a döntést megnövekedett explorációval meghozó” (Savickas és Jarjoura, 1991), vagy „*jól alkalmazkodó információkereső*” (Kelly és Pulver, 2003) személyeket tömöríti. Nekik nagyon nagy szükségük van a karrierrel kapcsolatos információkra, és még nem kezdték meg a pályatervezést. Alacsony szorongási szint jellemzi őket, célorientáltak, és érett éniidentitásúak. Lucas (1993) emellett érvel, hogy számukra az információs tanácsadás a megfelelő tanácsadási forma.

A harmadik csoport a „*szorongó bizonytalanok*” (Wanberg és Muchinsky, 1992), „*tervvel nem rendelkező elkerülők*” (Larson et al., 1988), „*krónikusan bizonytalanok*” (Cohen et al., 1995), „*döntésképtelenek*” (Chartrand et al., 1994, idézi: Kelly és Pulver, 2003) vagy bizonytalan, neurotikus információkeresők (Kelly és Pulver, 2003) csoportja. Az ebbe a típusba sorolható személyek erősen szorongnak, nagy szükségük van a pályákkal kapcsolatos információkra, nincs önbizalmuk a döntéshozatallal kapcsolatban, alacsony önbecsülésűek, valamint alacsony a pályaidentitásuk. Számukra az információátadás mellett, a döntési készségek, problémamegoldás javítása, valamint önbecsülésük növelése lehet a kulcs a majdani sikeres pályadöntéshez.

A legtöbb klaszteranalitikus vizsgálatban nem kizárólag tanácskérők szerepeltek, így kevés az olyan vizsgálat, ami a pályaválasztási bizonytalanság típusának tanácsadásra kifejtett hatását vizsgálja. Lucas (1993) tanácskérőkkel folytatott vizsgálatában ugyanakkor nem talált különbséget az egyes csoportok tagjainak tanácsadásban eltöltött ideje között (ülések száma), valamint a velük folytatott tanácsadás tartalmi jellemzőiben sem. Az, hogy a tartalmi elemekben sem talált különbséget, felveti annak lehetőségét, hogy a tanácskérők nem problémáik megoldottsága miatt léptek ki a folyamatból, hanem éppen azért, mert úgy érezték, hogy a problémáikra nem fektetnek kellő hangsúlyt. A tanácsadás tartalmi jellemzőit emeli ki Barak és Friedkes (idézi: Kelly és Pulver, 2003) is, akik a tanácskérők típusainak vizsgálata során megállapították, hogy a tanácsadásból a legtöbbet a struktúráhiányos állapotban lévő személyek profitálnak, az ő bizonytalanságuk csökken a legnagyobb mértékben; míg a legkevesebb bizonytalanságcsökkenés a külső akadályokkal szembenező személyeknél várható.

Ahogy összefoglaló táblázatunkból is látszik, a legtöbb pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos kutatást (mint ahogy a pszichológiai kutatások nagy részét), egyetemista populáción végezték. Ennek csak egyik, és szakmailag kevésbé alátámasztható indoka az, hogy az egyetemistákat, mint vizsgálati személyeket viszonylag könnyebb elérni. A másik ok azzal kapcsolatos, hogy az életszakasz sajátosságai, a munkaerő-piaci változások, valamint a képzés átalakulása miatt a fiatalok nagyszámú lehetőséggel szembesülnek, ugyanakkor nem mindig rendelkeznek a döntéshez szükséges elegendő információval, vagy biztos érzelmi háttérrel, így a legmegfelelőbb segítségnyújtás meghatározását lehetővé tevő vizsgálatok mindenképp indokoltak.

Barton és Bizot (1995, idézi: Chartrand- Nutter, 1996) 683 Chicago külvárosi részében középiskolába járó diákot mértek fel a pályaválasztási bizonytalanság szempontjából, a CFI segítségével. A mérőeszköz alkalmasnak bizonyult a középiskolások pályaválasztással kapcsolatos problémáinak megragadására, valamint magasabb bizonytalanságot mutatott ki a középiskolásoknál, mint az egyetemistáknál az információs faktorokon; azonban a személyes-érzelmi faktorokkal nem kapcsolatban nem volt ilyen egyértelmű a helyzet; attól függően, hogy melyik egyetemista mintához hasonlítjuk őket, alacsonyabb vagy magasabb értékeket érnek el a középiskolások a faktoron (Chartrand- Nutter, 1996, 208. oldal).

9. A pályaválasztási bizonytalanság és az identitásfejlődés összefüggései³²

A pályadöntés és az identitásfejlődés közötti „áthallás”, a fogalmak ismeretében elég magától értetődőnek tűnik. Már Eriksonnál (1968) is megjelenik az a gondolat, hogy a késő serdülőkori identitásformálás egyik legfontosabb kihívása a hivatásbeli identitás megjelölése. A karrierfejlődés teoretikusai pedig azt feltételezik, a személy koherens karrierterv

³² Azokat a vizsgálatokat ismertetjük, amelyek nem szűkítik le az identitás vizsgálatát egyetlen területre.

összeállítására vonatkozó képességének mértéke kapcsolatba hozható az éni-identitás kialakításának képességével (pl. Super, 1957, idézi: Szilágyi, 2007; Holland et al., 1975). Ennek ellenére a pályafejlődés, pályadöntés jelenségeit kisszámú vizsgálatban próbálták összefüggésbe hozni az identitás alakulásával³³ (Blustein, Denevis, Kidney, 1989). Az alábbiakban ezeket a vizsgálatokat mutatjuk be.

Blustein és munkatársai (1989) 99 egyetemi hallgatón végzett vizsgálatukban kimutatták, hogy azok a személyek, akik identitásukat tekintve keresésben vannak, vagyis explorációval jellemezhetők a pályaválasztási döntésükkel kapcsolatban is a tervezési fázisban vannak. Az *elért identitás*, valamint a *moratórium* pozitív kapcsolatban állt a karrierrel kapcsolatos feltáró tevékenységgel, míg a *diffúz identitásállapot* negatív kapcsolatban. A pályával kapcsolatos elköteleződés negatív kapcsolatban állt a moratóriummal, azonban az adatokból nem sikerült kimutatni, hogy a pálya melletti elköteleződés együtt járna a jól kimunkált, érett identitással.

Lucas (1997) a moratórium és az elért identitás szakaszainak kapcsolatát vizsgálta a pályafejlődés különböző változóival és a szülőktől való pszichológiai elkülönülés (Hoffmann, 1984) változóival egyetemista mintán. Feltételezi, hogy a korábbi eredményeknek megfelelően, különbségek lesznek férfiak és nők között a szülőktől való függetlenség mutatóin. A nők a korábbi vizsgálatokban (pl. Lopez és Gover, 1993, idézi: Lucas, 1997) alacsonyabb érzelmi, funkcionális és attitűdbeli függetlenséggel bírtak szüleiktől, ami arra utal, hogy szocializációjukban nagy szerepe van a másokhoz való kötődésnek. Hoffman (1984) a szülőktől való függetlenség négy alcsoportját különböztette meg: a funkcionális, az érzelmi, a konfliktusos és a vélemény-, vagy attitűdbeli függetlenséget. A funkcionális függetlenség arra a képességre utal, hogy a személy szülői beavatkozás nélkül képes praktikus és személyes ügyeit lebonyolítani. A gyermek érzelmi függősége anyjától és apjától, illetve szignifikáns másoktól nagyon komplex jelenség, amely egyaránt eredményezhet pozitív értékeket, illetve konfliktust és negatív érzelmeket. Ezért a függetlenedést két részre osztották: az érzelmi függetlenség azt jelenti, hogy a személynek nincs szüksége közelségre, együttlétre és érzelmi támogatásra apja vagy anyja részéről. Míg a konfliktusos függetlenség a szülővel szemben érzett büntudattól, felelősségérzéstől, szorongástól, bizalmatlanságtól és haragtól való szabadságot jelenti. A véleménybeli (attitűdbeli) függetlenség annak a tudata, hogy a személy független anyjától és apjától, saját értékekkel, meggyőződéssel és véleménnyel rendelkezik.

A szerző az exploráció mennyiségére az EOMEIS (Bennion és Adams, 1986; idézi: Lucas, 1997) moratórium állapotán elért pontszámából, míg az elköteleződés mennyiségére az elért identitás pontszámából következtetett.

A mintában szereplő nők a várakozásoknak megfelelően alacsonyabb pontszámot értek el a funkcionális és érzelmi függetlenség skálákon, mint a férfiak. Azonban az attitűdbeli függetlenségen nem volt kimutatható különbség a két csoport között. A pszichológiai függetlenség azonban nem adott hozzá érdemi magyarázóerőt az identitással kapcsolatos exploráció (moratórium) bejósolásához. Az exploráció mennyiségét az életpálya-építési énhatékonyság és a pályával kapcsolatos önismeret (self-clarity; személyiség ismerete, érdeklődés és képességek ismerete) jósolta be. Az elköteleződés dimenzióján azonban megjelent a szülőktől való függetlenedés hatása. A szülőktől való attitűdbeli függetlenség negatívan jósolta az elköteleződés mértékét. Mindezek alapján elmondható, hogy a nők esetében- legalábbis ezen a mintán-, a szülők attitűdjeivel való egyetértés köthető az elért identitáshoz.

A férfi csoportban az exploráció mértékét (moratórium) negatívan jósolja a szülőktől való konfliktusos függetlenség. Ez arra utal, hogy miközben a férfiak a számukra elfogadható értékek és meggyőződések felkutatásával foglalkoznak, meg kell küzdeniük a szüleikkel szemben érzett negatív érzelmekkel, haraggal, dühvel és szorongással is. Az elköteleződés

³³ Ezek a vizsgálatok továbbá az identitás egy szűk területét (pl. pályaidentitás) vizsgálták.

mértékét (elért identitás) negatívan jósolta a szülőtől való érzelmi függetlenség. Ez az eredmény szemben áll a férfiakkal kapcsolatos széles körben elterjedt sztereotípiákkal, és arra utal, hogy identitásuk eléréséhez szükségük van a szülei által nyújtott érzelmi támogatásra (Lucas, 1997).

Lucas (1997) hipotézisének megfelelően mindkét nemnél pozitív kapcsolat volt a *pályafejlődés változói* (eldöntöttség mértéke, a döntéssel való elégedettség, pályával kapcsolatos önismeret és életpálya-építési én-hatékonyág) és az *elért identitás* között, illetve negatív kapcsolat a változók és a *moratórium* identitáslapota között. Ugyanakkor a várakozásokkal ellentétben a pályával kapcsolatos önfeltárás, *exploráció*; nem állt kapcsolatban a moratórium szakaszával, míg az *elért identitással* pozitívan korrelált mindkét nem esetében. Az elért identitás kapcsolata mind az pályákkal kapcsolatos explorációval, mind az adott pálya melletti elköteleződéssel, alátámasztja a hivatásválasztás jelentőségét az identitás alakításában (pl. Kroger, 2007).

A moratórium szakaszában lévő nők észlelt önhatékonyága a pályával kapcsolatos döntésekben alacsony volt, ami felveti annak szükségességét, hogy az én-hatékonyág, mint téma megjelenjen a nőkkel végzett tanácsadás gyakorlatában.

A eredmények értelmezhetősége és kiterjeszthesége azonban korlátozott, hiszen egyrészt önbeszámolás papír- ceruza eljárásokon alapulnak, másrészt a minta szignifikáns része kisebbségi hallgatókból állt, az irodalomban pedig ismeretesek olyan adatok, amelyek arra utalnak, hogy az identitásfejlődés náluk eltérően alakulhat (Lucas, 1997).

Vondracek és munkatársai (1995) az ideológiai kérdésekre adott válaszok alapján kialakított identitáslapok és a pályaválasztási bizonytalanság közötti összefüggéseket vizsgálták serdülőknél. A vizsgálatban 7- 12. osztályos tanulók vettek részt. Az identitáslapokat az EOM-EIS (Bennion és Adams, 1986, idézi: Vondracek, 1995) ideológiai kérdésekre (32 item) adott válaszaiból állapították meg. A pályaválasztási bizonytalanságot a Career Decision Scale (Osipow, 1987, idézi: Osipow, 1999) segítségével mérték. A CDS-en négy faktor különült el: diffúzió, támogatás, megközelítések ütközése és külső akadályok. Az identitáslapok és a pályaválasztási bizonytalanság egymásra hatása valószínűleg kölcsönös. Elméleti alapon azonban feltételezhetjük, hogy mivel az ideológiai identitás egy átfogóbb jelenség, az okozás domináns iránya az identitástól a pályaválasztási bizonytalanság felé mutat. A CDS skáláit függő változóként szerepeltetve, az identitáslapok és a nem mentén is szignifikáns különbségeket mutattak ki. Vagyis az, hogy a személy milyen identitáslapotú meghatározza a pályaválasztási bizonytalanság rá jellemző mértékét. Az elért identitásúak a pályaválasztási bizonytalanság összes változóján szignifikánsan alacsonyabb értéket értek el, mint a többi csoport, kivéve a támogatás dimenzióját, ahol a moratóriummal a különbség nem volt szignifikáns. Az identitáslapok és a pályaválasztási bizonytalanság alkálán elért eredmények alapján való összevetésekor, a matematikailag lehetséges 24 eltérésből, 11 szignifikánsnak bizonyult. A különbségek megfelelnek az elméleti feltevéseknek. A magasabb explorációval jellemezhető állapotokba (*elért identitás és moratórium*) tartozó személyek a pályaválasztási bizonytalanság kisebb mértékét mutatták, mint a korai zárók és diffúz identitásúak csoportjai. Meglepő eredmény volt ugyanakkor, hogy a korai zárók nem különböztek jelentősen az el nem kötelezett identitáslapoktól a bizonytalanság tekintetében.

Cohen és munkatársai (1995) a pályaválasztási bizonytalanság különböző típusaiba tartozó személyek pszichoszociális fejlődésének eredményeit vették össze. A típusokat klaszteranalízis segítségével nyerték, Chartrand és munkatársainak (1990) eredményeire alapozva.

A **döntésképes** („Ready to Decide”) csoport tagjait alacsony szorongás, magas önbecsülés és jó pályaidentitás jellemezte. A **fejlettségi szintjükből adódóan bizonytalan** személyek („Developmentally Undecided”) csoportja emocionálisan stabil, de még nincs kialakult képük

önmagukról, valamint nagy az igényük a munkával kapcsolatos információkra; azonban önbecsülésük magas, szorongásszintjük az alacsony és közepes értékek között mozog. A **szorongó választó** („Choice Anxious”) csoportot magas szorongásszint jellemzi a döntési helyzetekkel kapcsolatban, kicsi az igényük a pályainformációra, valamint pályaidentitás is fejletlen. A **krónikusan bizonytalanok** („Chronically Undecided”) csoportjában a pályaidentitás szintje alacsony, nagy az igényük mind az önismeretire, mind a pályainformációra, önbecsülésük és céltudatosságuk viszont alacsony szintet ér csak el. (Cohen, Chartrand, Jowdy, 1995)

Mivel a vizsgálati személyek főiskolás hallgatók voltak, Cohen és munkatársai (1995) az első öt pszichoszociális szakasz kríziseinek megoldottságának fokát vizsgálták Ochse és Plug (1986) mérőeszközének vonatkozó alsóskálái segítségével.

Az alcsoportok közül a döntésképes csoport volt a legmagasabban funkcionáló a klaszteranalízis eredményei szerint, utána a fejlettségi szintből adódóan bizonytalanok, majd a szorongó választók következtek, míg a legalacsonyabb szinten a krónikusan bizonytalanok álltak.

Az eredmények igazolták a kutatók azon feltételezését, hogy a négy csoport között eltérés van az pszichoszociális szakaszok megoldottságát tekintve. A hipotézissel összhangban a *bizalmat, a teljesítményt és az éniidentitást* mérő skálákon a döntésképes csoport szignifikánsan magasabb eredményt ért el, mint a másik három; a fejlettségi szintjükből adódóan bizonytalanok és a szorongó választók pedig szignifikánsan jobban teljesítettek, mint a krónikusan bizonytalanok.

Az *autonómiát* mérő skálán a döntésképes csoport szignifikánsan magasabb eredményt ért el, mint a többi csoport. A másik szignifikáns különbséget a fejlettségi szintjükből adódóan bizonytalanok és a krónikus bizonytalanok között mutatták ki, az előbbieik javára.

A *kezdemenyezést* illetően mind a döntésképes, mind a fejlettségi szintjükből adódóan bizonytalanok csoportja szignifikánsan jobb eredményt mutatott, mint akár a szorongó választók, akár a krónikus eldöntetlenek csoportja (Cohen, et al, 1995).

Lukács (2007) szintén egyetemistákon végzett vizsgálatában hasonló eredményeket kapott, mint Cohen és munkatársai (1995). A mintán elkülönülő négy csoport a legmagasabban funkcionálótól a legalacsonyabbig a következő volt: döntésképesek, irányt keresők, szorongó választók és krónikusan bizonytalanok. Az irányt keresők hasonló jellegzetességekkel bírtak, mint Cohenék (1995) vizsgálatában a „fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanok”. Az angolul értékeslegesen (vagy akár pozitívnak is tekinthető) elnevezés megváltoztatásának oka az volt, hogy magyar nyelven ez a címke nem a fejlődés lehetőségét sugallja sokkal inkább diagnosztikus kategóriaként hat.

A csoportok összehasonlításakor szignifikáns különbség mutatkozott az *identitás* megoldottságának tekintetében, minden esetben a magasabban funkcionáló csoportok javára. A megelőző pszichoszociális szakaszok megoldottsága kapcsán azonban az eredmények némileg eltértek a Cohen és munkatársai (1995) által feltártaktól. A *bizalom és az autonómia* szakaszok megoldottságában a döntésképesek és az irányt keresők között szignifikáns eltérés volt, az előbbieik javára, valamint ez a két csoport szignifikánsan magasabb eredményt ért el, mint a szorongók és a krónikusan bizonytalanok. A *kezdemenyezés* megoldottságában a döntésképesek és az irányt keresők szignifikánsan jobb eredményt értek el, mint a másik két csoport tagjai. A *teljesítmény* szakaszán a döntésképesek szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, mint az irányt keresők és a szorongó választók, akiknek viszont szignifikánsan jobb volt az eredményük a krónikusan bizonytalanoknál. Az *intimitás* tekintetében az első három csoport egyaránt magas pontszámot ért el, míg a krónikusan bizonytalanok szignifikánsan alacsonyabb értékekkel jellemezhetőek.

A pálya-tanácsadási folyamatban gyakran építünk a kliens pályaválasztási érettségére. A folyamat sokszor a karrierlehetőségek felmérésével kezdődik, ami azt az implicit feltételezést foglalja magában, hogy a személy viszonylag jól megoldotta a korábbi fejlődési szintek pszichoszociális kríziseit, és rendelkezik egy „alapszintű” pályaidentitással. Az identitás mellett a pszichoszociális fejlődést is vizsgáló tanulmányok (Cohen et al., 1995; Lukács, 2007) eredményeinek fényében azt mondhatjuk, hogy ez a feltételezés hibás. A pszichoszociális szakaszok megoldottsága közti különbségek arra utalnak, hogy a különböző csoportoknak más és más beavatkozásra van szükségük a pályatanácsadásban. Mivel az identitás volt mindkét vizsgálatban az a változó, amelyen legjobban elkülönültek a pályaválasztási bizonytalanság különböző típusaiba sorolható személyek eredményei, az identitás és a pályaválasztási bizonytalanság közötti kapcsolat mélyebb megértése mindenképp indokolt. A pályaválasztási bizonytalanság eltérő tulajdonságokkal jellemezhető csoportjai között az identitás megoldottságában, valamint az identitás kialakulásához szükséges pszichoszociális feladatok megoldottságában jelentkező különbségeknek fontos következményei vannak a tanácsadás gyakorlatával kapcsolatban, ezeket az ajánlásokat eredményeink tükrében ismertetjük.

Cohen és munkatársai (1995) ajánlásokat fogalmaztak meg,- eredményeik tükrében- az egyes pályaválasztási bizonytalanság típusokba tartozó személyek számára legmegfelelőbb tanácsadási formákkal kapcsolatban. Mivel a *döntésképes* csoport identitásszintje magas, a megelőző pszichoszociális szakaszok megoldottságával együtt; számukra az *online tanácsadást* valamint a pályák jellemzőivel kapcsolatos könyvek használatát javasolják a szerzők. A *fejlődési szintjükből adódóan bizonytalan* csoport is jól megoldotta a pszichoszociális szakaszok kríziseit, valamint viszonylag kevés, pályával kapcsolatos problémával találkozhatunk esetükben. Mindezek fényében a csoport tagjai számára szintén az *információt tartalmazó szakkönyvek* forgatását javasolják a szerzők; valamint a *rövid konzultációs formát*, értékeik és karriercéljaik megállapítása érdekében, valamint azért, hogy megerősödjön bennük a teljesítmény- és identitás érzete. A *szorongó választó* csoport kapcsán ajánlásaik általános jellegűek; a *szorongás csökkentését* írják elő, a fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanoknak is javasolt megoldási módok mellett. A *krónikusan bizonytalan* személyek körében az összes pszichoszociális szakasz megoldottsága problémás, ezért a szakaszokhoz kapcsolódó énerők megszerzése, a *szakaszok átdolgozása* a pályával kapcsolatos témák segítségével elengedhetetlen (tanácsadási témák: bizalom fókusz - a tanácsadó/ terapeuta megbízható segítő; általános nyitottság kifejlesztése emberek és eszmék iránt; autonómia – a preferenciák szabad kifejezése különösen a pályákkal kapcsolatban; szülőkről való leválás, stb.). Ahogyan a javaslatokból világosan kiolvasható, a krónikusan bizonytalanok számára nyújtott tanácsadás hosszabb időtartamú és a személyiség mélyebb rétegeit érinti.

10. Wiegiersma kompetenciaszintjeiről

A pályaválasztási bizonytalanság típusok jellemzése során gyakran fogalmaznak meg a szerzők ajánlásokat a gyakorlati felhasználással kapcsolatban. A pályaválasztási bizonytalansággal küzdő személyek segítségével a megfelelő tanácsadási forma kiválasztása, valamint a probléma „mélységének” megfelelő, kompetens szakemberrel folytatott munka egyaránt fontos. Wiegiersma (1992) a tanácsadással kapcsolatos modelljében a probléma jellege, a kliens jellemzői és a tanácsadás jellege és célja mentén öt tanácsadási szinteket különít el. Az egyes szinteket piramisszerűen egymásra épülőnek gondolja. Ez jól kifejezi azt az elgondolását is, hogy a magasabb szintek egyre kevesebb számú klienst érintenek. Ahogy haladunk a magasabb szintek felé egyre nagyobb a költségráfordítás is, hiszen magasabb képzettségű szakemberekre van szükség, valamint a tanácsadás idő ráfordítása is nagyobb lehet. Az egyes *tanácsadási szintek* kompetenciaszinteknek feleltethetők meg; minden szinthez meghatározható a tanácsadást végezni jogosult szakemberek köre (Karner, 2010).

A pályaaorientáció interdiszciplináris területén szükség van a szakemberek közötti együttműködésre, illetve annak világos megállapítására, hogy a probléma jellegétől függően kinek a kompetenciája a feladat ellátása. Az öt szint egyre mélyebb problémákat, és rosszabb kliens jellemzőket ír le (részletes leírásukat lásd a 2. mellékletben):

Az **információs szinten** a tanácskérők képesek az önálló döntésre, amennyiben az ehhez szükséges információk birtokába jutnak őket. A tanácsadók széles köre alkalmas az ezen a szinten való tevékenykedésre (pl. BA Andragógus Munkavállalási Tanácsadó szakirány, Pályaaorientációs tanár, Iskolai tanácsadó és konzultáns pedagógus, stb.). Az életpályatanácsadás (Borbély, 2010) rendszerében ezt a szintet minden állampolgár számára elérhetővé kell tenni.

A **konzultáció** szintjein (2-3. szint) már bonyolultabb döntési helyzetekkel és mélyebb konfliktusokkal rendelkező egyénnel találkozunk. A 2. szinten MA Pszichológus, BA Andragógus Munkavállalási Tanácsadó szakirány és MA Emberi Erőforrás Tanácsadó diplomával egyaránt képzett szakemberekkel találkozhatunk. A 3. szinten az előzőekben felsoroltak közül BA képesítéssel már nem, de MA végzettséggel lehet dolgozni.

A **fokális tanácsadás** (4. szint) esetében nem reális elvárásokkal, döntési és neurotikus problémák kölcsönös egymásra hatásával küzdő személyeknek segítenek Tanácsadó szakpszichológusok (munka-pálya szakirány).

A **pszichoterápia** (5. szint) esetében már a tanácsadás határait feszegeti a probléma, amennyiben régóta vita folyik tanácsadás és pszichoterápia különbségeiről. Ezen a szinten a jelen- és problémafókusz megtartása mellett pszichés- és, vagy organikus problémák kezelése folyik Pszichoterapeuta végzettségű tanácsadók segítségével (Karner, 2010).

Résszösszegzés

A pályaválasztási bizonytalanság kutatása az 1970-es években kezdődött Holland (1975, 1977) érdeklődéstípusaihoz kötötten. Mivel a jelenség vizsgálata módot ad mind egyéni szinten, mind csoportszinten,- típusok létrehozásával – a tanácskérők „felmérésére” a bizonytalanság okait és/ vagy következményeit illetően, a terület ma is virágzik. A kezdetek óta azonban nagy változások történtek; napjainkban a kutatók érzelmi és kognitív tényezőkre bontják a bizonytalanság okait, továbbá elszakadtak (néhány kivételtől eltekintve) az érdeklődés középpontba helyezésétől. Bár a pályaválasztási bizonytalanság nem köthető szorosan egyetlen pályaválasztási elmélethez sem, abban egy véleményen vannak a terület szakértői, hogy többdimenziós problémának kell a jelenséget tekinteni. Chartrand és munkatársai (1990) olyan mérőeszközt fejlesztettek ki, amelynek segítségével mérhetővé válik a pályaválasztási bizonytalanság kognitív és érzelmi oldala is, továbbá a skálakon elért eredmények klaszteranalitikus vizsgálatával kimutathatóak a pályaválasztási bizonytalanság különböző típusai. A tipologizálás jelentősége, hogy célzottan a csoport tulajdonságainak megfelelően tudunk javaslatot tenni az intervenciókkal kapcsolatban. Wiegiersma (1992) modelljének beemelése a pályaválasztási bizonytalanság kutatásába azzal kecsegtet, hogy az egyes típusokhoz, - sajátosságaihoz megfelelően –hozzá tudjuk rendelni a beavatkozás szintjét, illetve a megfelelő szakembert.

A vizsgálat célkitűzései

Vizsgálatunkban a pályaválasztási bizonytalanság problémája által leginkább érintett csoportok: középiskolások és egyetemisták jellemzőit kívánjuk feltárni az identitás, az időorientáció, az iskolai motiváció és az önbecsülés változói. A mintavétel során az egyetemista nők döntő többségben voltak, így eredményeiket nem lett volna jogszerű összevetni a férfiakéval, ezért vizsgálatunkat leszűkítettük a pályaválasztási bizonytalanság

magasabb szintjével jellemezhető nőkre (Chartrand et al., 1990; Lewis és Savickas, 1995, idézi: Chartrand et al., 1996, Betz és Voyten, 1997).

Az időorientáció mind a pályaválasztási bizonytalanság (Ferrari et al., 2010), mind az identitás alakulása (Luyckx et al., 2010) kapcsán fontos sajátosság. A jövőre való tervezés képessége kiemelt jelentőségű az általunk vizsgált életkorokban, valamint az is fontos, hogy a személyek megfelelőképp kapcsolódjanak múltjukhoz, és jelen legyenek a jelenben. Az iskolai motiváció vizsgálatát azért tartjuk fontosnak, mert a legmagasabb iskolai végzettség meghatározza a munka-erőpiaci lehetőségeket (Diederer, Meijers és Wessenlingh, 1983; Meijers, 1989 idézi: Meeus, 1992); valamint azért, mert az iskolázottság mennyisége és milyensége befolyásolja a pályaválasztási folyamatot (Ginzberg, 1971, idézi: Herr és Cramer, 1993). Az iskolázottsági szint determináló hatását már Super (1957, idézi: Herr és Cramer, 1993) is kimondja. Az iskolai motiváció szoros összefüggésben van az iskolai teljesítménnyel (Vallerand et al., 1993), amely hatással van arra, hogy a személynek milyen lehetőségei vannak az iskolarendszerben való továbblépésre (Meleg, 2012). A majdani pályájukkal kapcsolatban döntésképesek (Kelly és Pulver, 2003) és az elért identitásúak (Cross és Allen, 1970) jobb eredményeket érnek el; az ennek hátterében álló motivációs háttér feltárása fontos tanulságokkal szolgálhat. Az önbecsülés kapcsolata mind a pályaválasztási bizonytalansággal (pl. Chartrand et al., 1990), mind az identitással (pl. Marcia, 1993a) kapcsolatban a múltban is vizsgálat tárgya volt. Az ellentmondásos eredmények (ld. 3. táblázat) tisztázását várjuk a jelenség vizsgálatától.

Vizsgálatunkban a pályaválasztási bizonytalanság típusainak jellemzése és a típusok sajátosságainak mentén levonható, gyakorlati felhasználással kapcsolatos tanácsok megfogalmazása mellett le kívánjuk írni az identitásállapotok sajátosságait, valamint vizsgálat tárgyává tesszük, hogy a középiskolás és egyetemista nők identitása között milyen különbségek vannak, tehát beszélhetünk-e az identitás fejlődéséről a két szakasz között (Kroger, 2003).

Céljaink megvalósítása érdekében több angol nyelvű mérőeszközt érvényesítünk magyar mintán.

II. Hipotézisek

Hipotéziseinket a vizsgált kérdés jellege szerint elkülönülten mutatjuk be. Feltevéseink között egyaránt megtalálhatóak módszertani és jelenségszintű hipotézisek. A hipotézisek bemutatását a módszertani feltevéseink megfogalmazásával kezdjük. A jelenségszintű hipotézisek esetében a két vizsgált mintára általánosságban, illetve a minták összevetésével kapcsolatban is megfogalmazunk feltevéseket. A jelenségszintű hipotézisek között is differenciálunk, annak tükrében, hogy személyközpontú vagy változóközpontú az a megközelítés, amelyet megfogalmazásukkor alkalmazunk.

Módszertani hipotézisek:

Feltételezzük, hogy:

1. Az Ego Development Scale (EDS; Ochse és Plug, 1986) magyar mintán való elemzésével kimutathatóak az Erikson által leírt szakaszok megoldottságát leíró faktorok.
2. A Dimensions of Identity Development Scale (DIDS; Luyckx et al., 2008) hátterében magyar mintán is több identitásdimenzió lesz kimutatható, ezek között megjelenik a folytatólagos, ruminatív exploráció.
3. A Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al., 1990) hátterében magyar mintán is kimutatható lesz a két érzelmi (pályaválasztási szorongás és általános bizonytalanság), valamint a két kognitív (pályainformáció szükséglete és önismeretigény) faktor.

Jelenségszintű hipotézisek:

Személyközpontú megközelítés:

- A. A középiskolás mintával, valamint az egyetemista nők mintájával kapcsolatos hipotézisek^{34,35}.

Feltételezzük, hogy:

1. A DIDS (Luyckx et al., 2008) alapján létrehozott identitásdimenziók között megjelenik Marcia (1966, 1993a) eredeti négy identitásállapota, valamint a ruminatív moratórium (Luyckx et al., 2008)
2. Kimutathatóak lesznek a pályaválasztási bizonytalanság változóinak különböző mintázataival rendelkező értelmes csoportok, a mintán több mint két klaszter különül el; mindenképp megjelennek az irodalomban mérőeszköztől függetlenül kimutatható típusok: a döntésképesek, a fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanok és a krónikusan bizonytalanok (Kelly és Pulver, 2003; Cohen et al, 1995).
3. Az identitásállapotok között minőségi különbségek lesznek a(z):
 - a. *identitás megoldottságában*
 - a legmagasabb megoldottság az elért identitásúakra jellemző (Marcia, 1967); a legmagasabb pontszámot éri el az identitás szintézise faktoron, valamint a legalacsonyabb pontszámot a szerepkonfúzió faktoron (Schwartz et al., 2011)

³⁴ Ezek a hipotézisek az egyes mintákra külön-külön érvényesítendőek, a 7. hipotézis csak a középiskolás mintával kapcsolatos.

³⁵ Második mintánkban csak az egyetemista nők adatait elemezzük, mert a férfiak aránya a mintavétel során olyan alacsony volt, hogy az adatokból nem vonhatóak le következtetések a férfi egyetemista populációval kapcsolatban (N = 33). A szakirodalmi adatok arra utalnak, hogy az egyetemista nők esetében magasabb a pályaválasztási bizonytalanság szintje (Betz és Voyten, 1997; Chartrand et al., 1990; Lewis és Savickas, 1995; idézi: Chartrand et al., 1996).

- a legalacsonyabb megoldottságot a diffúz diffúz identitásúaknál találjuk (Marcia 1967, 1993a; Schwartz et al, 2011); a legalacsonyabb pontszámot éri el az identitás szintézise faktoron, valamint a legmagasabb pontszámot a szerepkonfúzió faktoron (Schwartz et al., 2011)

b. *pályaválasztási bizonytalanságban*

- leginkább a moratórium és a diffúz identitás állapotában lévők szoronganak (Marcia, 1967; Marcia és Friedman, 1970; Oshman és Manosevick, 1974, Podd et al., 1970, Sterling és van Horn, 1989, idézi: Marcia, 1993b)
- az elért identitású és moratóriumban lévő személyek kevésbé bizonytalanok, mint a korai zárók vagy a diffúz identitásúak (Vondracek et al., 1995)

c. *iskolai teljesítményben*

- az elért identitásúaknál jobb tanulmányi átlagot várunk (Cross és Allen, 1970; Raphael, 1977)

d. *időperspektívában*

- a diffúz identitás esetében a jelenorientáció domináns; ezért a jövőorientáció alacsony, a jelenorientáció magas szintjét várjuk (Marcia, 1993a)
- jelenorientáció faktorokon a legmagasabb pontszámot a diffúz identitásúak érik el (Luyckx et al., 2010)
- az elért identitásúak érik el a legmagasabb pontszámot a jövőorientáció faktoron (Luyckx et al., 2010)

e. *önbecsülésben*

- az elért identitásúak és a korai zárók önbecsülése lesz a legmagasabb
- a diffúz identitásúak önbecsülése lesz a legalacsonyabb (Marcia és Friedman, 1970; Schenkel és Marcia, 1972, idézi: Marcia, 1993b, Schwartz et al., 2011)

4. A férfiak és nők identitáslakulásának tekintetében nem várhatóak nemi különbségek az identitásdimenziók eredményein (Luyckx et al., 2008)

5. A pályaválasztási bizonytalanság alapján elkülönülő klaszterek (típusok) között minőségi különbségek lesznek a(z)

a. *identitás tekintetében*

- az identitás megoldottsága a döntésképesek és/ vagy a fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanok típusain a legmagasabb
- az identitás megoldottsága a krónikusan bizonytalanok típusán a legalacsonyabb (Cohen et al, 1995; Wanberg és Muchinsky, 1992; Kelly és Pulver, 2003; Larson et al., 1988, idézi: Kelly és Pulver, 2003; Savickas és Jarjoura, 1991)

b. *identitásállapotok tekintetében*

az identitás megoldottságával kapcsolatos eredmények (lsd. a. pont) tükrében azt várjuk, hogy:

- a döntésképes és fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanok nagyobb arányban jelennek meg az elért identitásúak és a moratóriumban lévő között, mint a krónikusan bizonytalanok
- a krónikusan bizonytalanok a diffúz identitás állapotában szerepelnek nagyobb súllyal

c. *iskolai motiváció tekintetében*

a krónikusan bizonytalanokra az amotiváció magasabb szintje jellemző

d. *önbecsülésben*

- Az önbecsülés a döntésképesek között a legmagasabb
- Az önbecsülés a krónikus bizonytalanok között a legalacsonyabb

e. *időorientációban*

a jövőorientáció magasabb szintje jellemzi döntésképesek/ fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanok típusait

f. *teljesítményben (tanulmányi átlag)*

a döntésképes és a fejlődési szintjükből adódóan bizonytalan csoportok magasabb tanulmányi átlaggal rendelkeznek (Kelly és Pulver, 2003)

B. A középiskolás és egyetemista minta összehasonlításával kapcsolatos hipotézisek:

Feltételezzük, hogy:

1. A pályaválasztási bizonytalanság információs faktorain elért pontszám magasabb lesz a középiskolás nőknél, mint az egyetemista nők esetében (Chartrand- Nutter, 1996).
2. Az egyetemista nők között több lesz az elért identitású és moratórium állapotában lévő, mint a középiskolás nők között, a diffúz identitásúak és korai zárók aránya pedig alacsonyabb lesz, de legalábbis nem változik (Kroger, 2002).
3. Az egyetemista nők esetében magasabb lesz az elköteleződés és az exploráció szintje, mint a középiskolás nők esetében (Luyckx et al, 2008; Waterman és Archer, 1990).

C. Változóközpontú hipotézisek:

1. Az identitás és a pályaválasztási bizonytalanság között kölcsönös kapcsolat van.
2. A pályaválasztási bizonytalanság faktorait (pályaválasztási szorongás, általános bizonytalanság, pályainformáció szükséglete, önismeretigény) bejósoló tényezők között az identitás változói megjelennek (Chartrand et al., 1990; Osipow et al., 1976, idézi: Herr és Cramer, 1993).
3. A pályaválasztási bizonytalanság alskáláit tekintve erősebb kapcsolat lesz az egyes érzelmi és az egyes kognitív faktorok között, mint az érzelmi és kognitív faktorok között (Chartrand et al., 1990).

III. Módszerek

1. Vizsgálati személyek

1.1 A középiskolás minta jellemzői:

Első vizsgálatunkban 683 középiskolás személlyel vettük fel az általunk összeállított kérdőívcsomagot. A középiskolásokat minden esetben az intézményükön keresztül értük el. A vizsgálat lefolytatásához engedéllyel rendelkezünk az intézmény vezetőjétől, a szülőktől, maguktól a diákoktól, és egy budapesti almintá esetében a fenntartó önkormányzattól is.

A vizsgálatban való részvétel önkéntes és anonim volt, a diákok a kérdőívcsomag kitöltésének megkezdése után is elállhattak a részvételi szándékuktól. Ahol az intézmény vezetője ezt igényelte (két intézmény, N1=240 fő, N2=175 fő) biztosítottuk az eredmények csoportos visszajelzésének lehetőségét.

A középiskolás mintában egyaránt szerepelnek gimnazisták (N=506; 74,1%), valamint középiskolába járó tanulók (N=175; 25,6%), 2 fő (0,3 %) nem tüntette fel intézményének típusát. A minta nemi összetétele a következő: 285 férfi (41,5%), 388 nő (56,6%), valamint 10 fő (1,9%) nem tüntette fel a nemét. Az átlagéletkor a mintában 16,943 év (SD=1,24 év). A középiskolás minta életkori eloszlása a 6. ábrán látható. A 20 és 21 éves diákok középiskolai tanulók voltak, a mintából alacsony számuk miatt nem kerültek törlésre. Lakhelyüket tekintve 281 fő (41%) él a fővárosban, 48 fő (7%) megyeszékhelyen, 168 fő (24,5%) városban és 173 fő (25,3%) faluban, 16 fő (2,2%) nem válaszolt a kérdésre. Testvéreik számát tekintve csak a minta 70%-áról van adatunk (481 fő). Közülük 62 főnek (12,9%) nincs testvére, 221 főnek (45,9%) egy testvére, 131 főnek (27,2%) két testvére, 50 főnek (10,4%) három testvére, 9 főnek (1,9%) négy testvére, 5 főnek (1%) öt testvére, egy-egy diáknak pedig hat, illetve 8 testvére van.

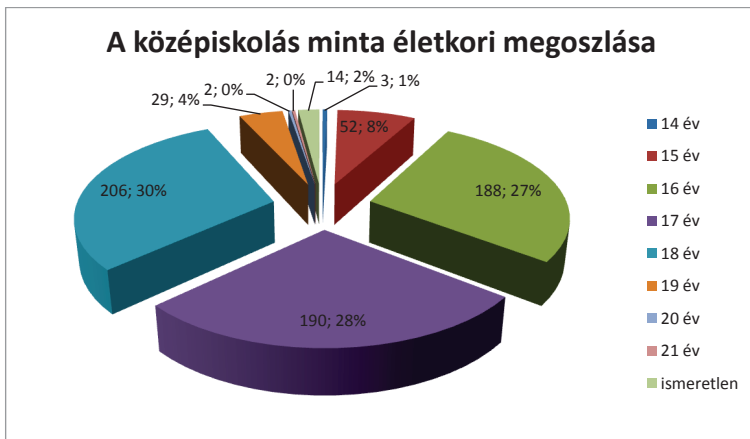
A szülők végzettségét tekintve 7 kategóriát adtunk meg, amelyben jelezni lehetett az anyá és az apa legmagasabb iskolai végzettségét.

Az apa végzettsége alapján: nincs olyan akinek édesapja ne fejezte volna be az általános iskolát, 20 fő (2,9 %) esetében az apa legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, 116 fő (17 %) esetében szakmunkásképző, vagy szakiskola, 89 fő (13 %) esetében szakközépiskolai érettségi, 86 fő (12,6 %) esetében középiskolai érettségi, 319 fő (46,7 %) esetében főiskolai, egyetemi diploma, vagy felsőfokú technikum, 25 fő (3,7 %) esetében posztgraduális képzés; 28 fő (4,1 %) nem adta meg édesapja legmagasabb iskolai végzettségét.

Az anyá legmagasabb iskolai végzettsége a következőképp alakul: nincs olyan, akinek édesanyja ne fejezte volna be az általános iskolát, 20 fő (2,9 %) esetében az anyá legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, 70 fő (10,2 %) esetében szakmunkásképző, vagy szakiskola, 82 fő (12 %) esetében szakközépiskolai érettségi, 122 fő (17,9 %) esetében középiskolai érettségi, 348 fő (51 %) esetében főiskolai, egyetemi diploma, vagy felsőfokú technikum, 22 fő (3,2 %) esetében posztgraduális képzés; 19 fő (2,8 %) nem adta meg édesanyja legmagasabb iskolai végzettségét.

Osztályát tekintve 135 fő (19,8 %) tizedikes, 166 fő (24,3 %) tizenegyedikes, 200 fő (29,3 %) tizenkettedikes, 4 fő (0,6 %) tizenharmadik osztályos; valamint 178 tanuló (26,1 %) nem tüntette fel osztályát.

Kapcsolati státuszuk alapján 186 fő egyedülálló (27,2 %), 265 fő kapcsolatban van (38,8 %); valamint 232 főről (34 %) nem rendelkezünk adattal.

6a) ábra: A középiskolás minta (N = 683) életkori megoszlása

A kérdőíveket a diákok papír-ceruza alapon, illetve online töltötték ki. Mind az online, mind a papír-ceruza alapú kitöltés iskolaidőben,³⁶ a legtöbb esetben osztályfőnöki óra keretében történt. A diákok a papír-ceruza alapú kérdőíveket osztálytermükben, míg az online kérdőívet az iskola informatika termében töltötték ki.

A következőkben az egyes alminták rövid bemutatása történik, ahol a kitöltés módját is jeleznifogjuk.

Összegezve: a középiskolás mintában a személyek több intézménytípusból érkeznek (gimnázium, szakközépiskola), azonban, ahogy azt láthattuk, jó eredményekkel rendelkező iskolákról van szó. Vizsgálatban való részvételüket motiválta a visszajelzés lehetősége, valamint az, hogy a pályaválasztással kapcsolatos tudományos eredmények bővülését segíthetik. Mindez a pszichológia tudománya iránti nyitottságot, valamint intézményi rugalmasságot, és innovatív szellemet feltételez, ezért eredményeinket fenntartással kell, hogy kezeljük. A vizsgálati mintában valószínűleg szerepelhettek hátrányos helyzetű diákok is (bár erre vonatkozólag nem tettünk fel kérdést), azonban vizsgálatunkban jó tanulmányi- és továbbtanulási eredményekkel rendelkező iskolák diákjai szerepelnek. A rosszabb személyi- és dologi (pl. számítógépek alacsony száma) feltételekkel rendelkező, kevésbé innovatív intézmények diákságának, valamint a hátrányos helyzetű és alacsony iskolai teljesítménnyel rendelkező tanulók vizsgálata a jövőbeli kutatások egy lehetséges feladata.

1.2. Az egyetemista nők mintájának jellemzői³⁷:

Második vizsgálati csoportunk az egyetemista nők köréből került ki. Az adatfelvétel során számtalan nehézségbe ütköztünk. A kérdőívsomag hossza miatt az egyetemi órákon való kitöltés csak elenyésző mértékben volt lehetséges, hiszen az adott tanegységekre (előadások és gyakorlatok egyaránt) fordítandó időkeret viszonylag alacsony. Összesen 219 főt sikerült

³⁶ Kivéve a 5. számú almintát, a kollégistákat, akik szabadidejükben végezték el a kérdőívsomag kitöltését.

³⁷ Az eredeti egyetemista mintában szerepelt további 29 férfi (ld. 5. számú melléklet), akiket alacsony elemszámuk miatt kizártunk a vizsgálatból.

elérnünk, főképp támogató szakmákhoz kapcsolódó egyetemi szakokról. Ezekben a segítő foglalkozásokban a nők dominanciája kimutatható; hiszen a nők gyakrabban választanak olyan hivatást, amely mások segítésén alapul, valamint amelyek hierarchiagyengítőnek tekinthetők (Kovács, 1999).

Az átlagéletkor 24,06 év volt, a szórás 7,11 év. Ez az életkori sáv megfelel az irodalomban definiált kezdődő felnőttkor, illetve fiatal felnőttkor életkori szakaszainak. A viszonylag nagy szórás oka, hogy a mintában levelezős hallgatók is szerepelnek, így 25 fő 30 év feletti (11,4%). A minta elemszámának alacsony volta miatt az elemzésből nem zártuk ki őket, hiszen az egyetemista lét az ő életüknek is része; valamint a feldolgozott adatok arra utalnak, hogy pályafejlődésük előremozdítása érdekében döntöttek a tanulmányok mellett, így a pályaválasztással és identitásalakítással kapcsolatos kérdések esetükben is jogszerűek. A harminc év feletti, levelezős hallgatók eredményeit összehasonlítva a fiatalabbak eredményeivel, szignifikáns eltérést 4 változón találtunk a 18 vizsgált változóból (22,2 %), így a külföldi szakirodalomban is bevett gyakorlatnak megfelelően (pl. Zimbardo és Boyd, 1999), a mintában való megtartásuk mellett döntöttünk.

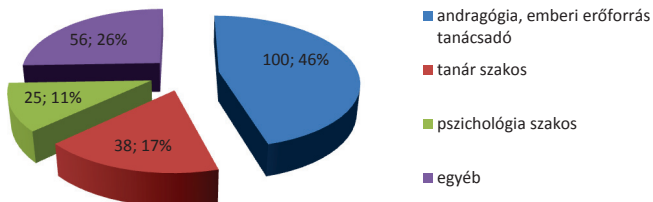
A különbségek a következő változókon jelentkeztek: exploráció, intrinzik motiváció a tudásra, pályainformáció szükséglete és jelen hedonista orientáció. A harminc év felettiiek szignifikánsan magasabb eredményt értek el az intrinzik motiváció a tudásra skálán ($F(1, 173) = 5,188$; $p < 0,05$), valamint szignifikánsan alacsonyabb eredményeket az exploráció ($F(1, 200) = 5,104$; $p < 0,05$), a pályainformáció szükséglete ($F(1, 210) = 5,135$; $p < 0,05$) és a jelen hedonista orientáció ($F(1, 215) = 7,372$; $p < 0,01$) skálán, mint a harminc év alatti társaik.

Az egyetemisták közül 92 fő lakik életvitelszerűen Budapesten (42,01%), 21 fő megyeszékhelyen (9,6%), 68-an városban (31,1%), 37 fő falvakban (16,89%), 1 személy (0,4%) pedig nem adta meg lakóhelyét. Testvéreik számát tekintve: nincs testvére 36 főnek (16,44%), 1 testvére 109 főnek (49,77%), 2 testvére 53 főnek (23,29%), 3 testvére 15 főnek (6,85%), 4 testvére 6 főnek (2,74%), 5 testvére 1 főnek (0,46%) van. 1 személy nem válaszolt a testvérek számával kapcsolatos kérdésre.

A mintában szereplő 219 nő családi állapotát tekintve elmondható, hogy egyedülálló 122 fő (55,7 %), kapcsolatban él 74 fő (33,8 %), elvált 1 fő (0,5 %), valamint házasságban él 19 fő (8,7 %). Testvéreik számát tekintve: nincs testvére 36 főnek (16,44 %), egy testvére 109 személynek (49,77 %), két testvére 51 főnek (23,29 %), három testvére 15 főnek (6,85%), 4 testvére 6 főnek (2,74 %), 5 testvére 1 főnek (0,46 %) van, valamint egy személy nem nyilatkozott testvéreinek számáról.

Az anya- és az apa legmagasabb iskolai végzettségét vizsgálva megállapítottuk, hogy legnagyobb számban az egyetemista, főiskolai végzettségű apák és anyák gyermekei képviseltetik magukat a mintában.

Az egyetemista nők mintájának szakonkénti eloszlása

6b) ábra: Az egyetemista nők mintájának szakonkénti eloszlása

Tanulmányi átlagukat tekintve azok a hallgatók, akik vállalták a kérdőívcsomag önkéntes kitöltését jó eredményeket érnek el (2010/2011 2. félév átlaga = 4,28, SD=0,57; 2011/2012 1. félév átlaga = 4,35, SD=0,47). Ugyanakkor meg kell, hogy jegyezzük, hogy a minta kisebb hányada válaszolt csak az átlagával kapcsolatos kérdésre, így feltehetőleg más képet látnánk, ha az összes adat rendelkezésre állna. A tavalyi év végi átlagát 105 fő (47,95 %), az idei félévi átlagát 91 fő (41,55%) adta meg.

A kérdőívek kitöltése ebben az esetben is, mind papír-ceruza, mind online módon történt. A hallgatók többségét intézményünkön keresztül értük el. Ugyanakkor 48 fő (21,92%), intézménytől függetlenül az online felületen töltötte ki a kérdőívet, amelyről oktatója, vagy volt tanára segítségével szerzett tudomást (a középiskolás mintavétel során megismert tanárokat kértük fel a felhívásra).

2. Mérészközök

2.1.Ego Development Scale (EDS; Ochse és Plug, 1986)

Az alábbiakban az Ego Development Scale (EDS) kérdőív bemutatása következik. Mivel dolgozatunk egyik célja az volt, hogy használhatóvá tegyük a mérőeszközt magyar mintán is, elengedhetetlen, hogy a skála érvényességének vizsgálata előtt, röviden megismerkedjünk az elméleti megfontolásokkal, amelyekre épül, illetve a mérőeszköz kialakításának lépéseivel.

Annak ellenére, hogy az identitáskutatás irodalmában általában csak utalnak az EDS-re (pl. Marcia, 1993a; Kroger, 2007a), a külföldi tankönyvek több helyütt bemutatják a mérőeszköz identitás skáláját (pl. Burger, 2010, 110. oldal; Carducci, 2009, 197. oldal), valamint a magyar felsőoktatás gyakorlatában és a pályaválasztás előtt álló fiatalok önismeretének mélyítésében is találkozhatunk a mérőeszközzel (pl. felvi.hu, „A fejlődés életen át tart” önismereti teszt). A skála érvényessé tétele azért is különösen kíváncsúnak lenne, mert nem csak az identitás szakaszát, hanem az azt megalapozó fejlődési szakaszokat, valamint az arra épülő, azt követő szakaszok megoldottsági fokát is vizsgálat tárgyává lehet a segítségével tenni.

Ochse és Plug (1986) mérőeszköze, az eriksoni szakaszokon kívül a szociális kíváncsiságot is méri, 93 önértékelő alapuló itemmel. A kérdőív az első hét szakasz megoldottsági fokát méri, valamint a szociális kíváncsisági skála 17 itemet tartalmaz (a skála pontos összetétele a 6. számú mellékletben található meg).

Az eriksoni konstuktumok nehezen operacionalizálhatóak, mivel meghatározásuk bizonytalan (pl. Waterman, 1982), és a fogalmak komplexek. Éppen ezért a szerzők elkerülték a szakaszok megoldottságának vagy meg nem oldottságának megfigyelhető viselkedéstípusokra való átfordítását. A skála megalkotásának kezdetén gyűjtötték (Ochse és Plug, 1986) Erikson írásából a hét szakaszhoz tartozó pozitív és negatív kimenetekkel kapcsolatos, érzéseket és attitűdöket leíró írásrészleteket, majd ezeket olyan állításokká formálták, amelyekre „igaz” vagy „hamis” választ lehetett adni. Az egyes alskálák eltérő számú itemet tartalmaztak, a szakaszok komplexitásának megfelelően, valamint azért, mert Erikson bizonyos szakaszokról többet és kimerítőbben írt, mint másokról. A kérdőív alkotói igyekeztek ugyanannyi a negatív kimenettel kapcsolatos állítást létrehozni, mint a pozitívval, de ezt végül nem sikerült megvalósítani. Egyrészt, van olyan szakasz, aminek a negatív kimeneteléről sokkal többet írt Erikson, mint a pozitív megoldottságról (ilyen pl. az autonómia), másrészt néhol ezt az egyensúlyt az érzetesség és az érvényesség jegyében kellett feláldozni (Lukács, 2007).

Ezek után két fejlődésleléktant tanító egyetemi oktató, valamint doktori hallgatók vizsgálták át az állításokat, hogy mennyiben felelnek meg az eredeti elmélet szellemének. Ők 11 olyan elemet zártak ki, amelyek e kritériumnak nem feleltek meg. A következő lépésben 5 személy véleményezte a maradék 171 itemet. A tanulások összegzése után, több negatív szövegezésű itemet pozitívra változtattak, valamint 18 félreérthető itemet kizártak. A maradék 153 itemen elővizsgálatot végeztek négy életkori csoportban (15-19 év; 20-24 év; 25-39 év; 40-60 év) 364 fő részvételével (210 nő és 154 férfi). A vizsgálat tanulsága szerint a skála még így is túl hosszúnak, valamint a kényszerválasztásos válaszadás túlságosan szigorúnak bizonyult. Az itemek analízise után ezért további 22 itemet eltávolítottak. Ezek azok az itemek voltak, amelyek nem adtak hozzá érdemi magyarázóerőt ahhoz a skálához; annak a fejlődési szakasznak a vizsgálatához, amin elhelyezkedtek. A válaszadást négyfokú Likert-skálán tették lehetővé, szemben a korábbi kényszerválasztásos megoldással. Az instrukció arra szólítja fel a kitöltőt, hogy ítélje meg, az egyes állítások milyen gyakorisággal jellemzőek rá (1- soha nem jellemző rám, 2- csak alkalmanként, vagy ritkán jellemző rám, 3- elég gyakran jellemző rám; 4- nagyon gyakran jellemző rám).

A mérőeszköz kidolgozása során sarkalatos kérdésként jelent meg, hogy az egyes szakaszok pozitív és negatív kimeneteleit egy dimenzióon belül, vagy külön skálaként kezeljék. Erikson (2002) a sikeres fejlődéssel járó énerő megszerzéséről így ír: 'a pszichoszociális szakaszok minden lépcsőjét illetően...(a) „kedvező arányok” maradandó következményei' (271. oldal). Mindezek fényében jogosan felvetődhet az operacionalizálás során, hogy pontosan mit is tekintünk a megfelelő aránynak, vagyis milyen arányban határozzuk meg az egyes szakaszok megoldottságának fokát. Ochse és Plug (1986) az Erikson (1963/ 2002; 1968, 1969) által leírt szakaszok pozitív és negatív kimeneteleit egy skálán belül kezelik. A negatív kimenetelhez kapcsolódó állítások fordított pontozásúak. A magasabb pontszámot magasabb megoldottsághoz kötik, valamint kultúrafüggetlen vizsgálatuk eredményeit publikálva, az általuk leírt átlagokhoz való hasonlítást teszik lehetővé.

A skála magyar nyelvre történő fordítása a nemzetközi és magyar előírásoknak megfelelően történt (Vallerand, 1989). Az eredeti, angol nyelvű skálát az első lépésben négy, anyanyelvi területen is élt angol tanár fordította le magyar nyelvre. A négy fordításból, a tanárokkal történő konzultáció után készült egy végleges magyar változat. A második lépésben, két kétnyelvű pszichológushallgató fordította vissza a magyar nyelvű tételeket angol nyelvre. Azokat a tételeket, amelyek megfogalmazásukban, és jelentésükben is megfeleltek az eredeti itemnek, megtartottuk. A problémás itemek esetén, ahol a visszafordítás és az eredeti tétel közötti különbséget kritikusnak ítéltük, a harmadik lépésben újabb magyar változat született. A kétnyelvű hallgatók ezeket is visszafordították. Ahol a változtatás megfelelőnek bizonyult, ott megtartottuk az újabb változatot. A különösen problémás tételek esetén a hallgatók elé tártuk

az eredeti angol tételt, és az angol tanárok által írt magyar változatokat, és együttesen döntöttünk a tétel végleges fordítását illetően. (A lefordított magyar nyelvű kérdőívet lásd a 6. számú mellékletben).

2.2 Dimensions of Identity Development Scale (Luyckx et al., 2008)

Az identitás különböző változóit, állapotait megragadó eszközök közül az EOM-EIS-II (Bielbauer, 2003 és Szabó, 2003; idézi: Szekeres, 2008) és az EIPQ egyaránt érvényesítve van magyar válaszadókra. A mérőeszközökkel számos szakdolgozó és kutató dolgozott. Így vizsgálatunk tervezésekor nem a már ismert mérőeszközök használata mellett döntöttünk³⁸, hanem azt tűztük ki célként, hogy az identitáskutatásban frissen megjelent és jó pszichometriai mutatókkal rendelkező mérőeszköz érvényesítését végezzük el³⁹. A továbbiakban a mérőeszköz bemutatása következik.

A Dimensions of Identity Development Scale Luyckx, Schwartz és munkatársai (2008) nevéhez fűződő kérdőív alapú mérőeszköz. Megalkotásának háttérében az az igény állt, hogy mérhetővé tegyék az exploráció maladaptív formáját, a ruminatív, folytatólagos explorációt. Ahogyan azt már korábban is említettük, az exploráció folyamatával kapcsolatban ellentétes eredmények láttak napvilágot, melyek arra a feltételezésre adtak okot, hogy az exploráció esetében is számolnunk kell olyan megjelenései formával, amely maladaptív természetű és negatív kimenetelhez vezet (pl. szorongás, depresszió; Luyckx et al., 2006b).

A skála megalkotásakor ezért a szerzők fő célja az volt, hogy mérhetővé tegyék az exploráció és elköteleződés összes ismert változóját, az újonnan konceptualizált körbeforgó explorációval (Lukács, 2010) együtt.

Így a papír-ceruza alapú eljárás öt identitásdimenziót vizsgál 25 item segítségével. A mérőeszköz az általános, jövőre vonatkozó tervekkel kapcsolatban vizsgálja a dimenziókat. A szerzők azért döntöttek a jövőbeli tervek, mint tartalmi elem megjelenítése mellett, mert - ahogyan azt már a korábbiakban láttuk -, a serdülőkor és a fiatal felnőttkor a jövővel kapcsolatos tervezés időszakának tekinthető, és az identitás alakulását a leggyakrabban ezekben az életkori- és fejlődési szakaszokban vizsgáljuk. A jövő tervezésével kapcsolatos egyéni különbségek lehetőséget adnak az identitás dimenziói közötti variancia megjelenésének (Nurmi, 1991; idézi: Luyckx et al., 2008).

A mérőeszköz a jövőbeli tervekkel kapcsolatos állításokat tartalmaz. A személynek ötfokú Likert-skálán kell jelölnie egyetértését az egyes itemekkel (1- egyáltalán nem értek egyet; 5- teljes mértékben egyetértek). Minden identitásdimenzióra öt item vonatkozik. A *széles körű exploráció (SZK)* azt a fajta kereső tevékenységet írja le, amelyet a személy az identitásával kapcsolatos kérdések megválaszolása érdekében több témában, több területen végez. A széles körű exploráció pontszámából következtethetünk arra, hogy a személy milyen mértékben méri fel a különböző alternatívákat, mielőtt valamelyik mellett elköteleződné. A kérdőívben erre vonatkozik pl. a 13. tétel⁴⁰: „Próbálok rájönni, hogy milyen életstílus volna nekem jó.” A *mély exploráció (ME)* feltételezi, hogy a személy már valamilyen mértékben elköteleződött egy bizonyos alternatíva mellett, és ennek vizsgálatát végzi el újra, sokkal alaposabban. A cél annak megállapítása, hogy az általa választott alternatíva melletti elköteleződés milyen mértékben felel meg belső kritériumainak, céljainak és értékeinek. Erre vonatkozó item pl. 18. item:

³⁸ A validitás méréséhez szerencsés lett volna valamely ismert kérdőívet is felvenni válaszadóinkkal, azonban a kérdőívsomag hosszúsága miatt erre nem volt mód.

³⁹ András (2008) 31 fővel végzett, valamint Lukács (2010) 90 fővel végzett vizsgálatukban a kérdőív első változatának faktorstruktúráját írják le, feltáró faktoranalízis (EFA) alapján

⁴⁰ Az eredeti Luyckx et al. (2008) féle számozást tüntetjük fel itt, azonban az egy változóhoz tartozó itemeket az eredeti szerzőktől eltérően vizsgálatunkban nem egymás után, hanem kvázi véletlenszerű sorrendben tüntettük fel.

„Magamtól rá tudok jönni arra, hogy a kitűzött céljaim tényleg passzolnak-e hozzám.” A széles körű és a mély exploráció egyaránt adaptív identitásdimenziók.

A *ruminatív exploráció (RU)* azt a maladaptív folyamatot ragadja meg, amely a rágódáshoz hasonlatos, és amelynek sajátossága, hogy a személy a keresési folyamat során negatív kimenetelt elővételezve, nem tud megállapodni egyetlen alternatíva mellett sem. Az explorációs folyamat kielégítő eredmény hiányában mindig újraindul, mintegy „körben forog”. A ruminatív exploráció magas szintjével jellemezhető személyek ugyanazokat a kérdéseket teszik fel maguknak újra és újra, a bizonytalanság és a meg nem felelés érzetével kísérve. Ezt a jelenséget ragadja meg pl. a 23. tétel: „Azon jár az eszem, hogy milyen irányt kell, hogy vegyen az életem.”

Az *elköteleződés (elköt)* az eredeti marciai fogalomnak felel meg, vagyis azt vizsgálja ez a változó, hogy a személy döntött-e az identitásával kapcsolatos kérdésekben. Ide tartozik pl. az 1. item: „Eldöntöttem, hogy milyen utat követelek az életemben”.

Az *elköteleződéssel való azonosulás* az elköteleződés érzelmi dimenzióját megragadó változó. Bevezetésére azért volt szükség, mert mind a tapasztalatok, mind a kutatási eredmények arra utaltak, hogy a döntés még önmagában nem garantálja a kedvező kimenetelt. Úgy is el lehet köteleződni, pl. egy szak/ szakma mellett, hogy a személy nem azonosul döntésével, amely hosszú távon negatív kimenetelt jósol. Erre vonatkozik pl. 9. item: „Úgy érzem, hogy az életút, amit választottam, tényleg illik hozzám.”

A kérdőív fejlesztése során Luyckx, Schwartz és munkatársai (2008) átdolgozták az EIPQ (Balistreri et al., 1995), az U-GIDS (Meeus, 1996, idézi: Luyckx et al., 2008), az ISI-3 (revised Identity Style Inventory; Berzonsky, 1992; idézi Luyckx et al., 2008) és a PEAQ (Personally Expressive Activities Questionnaire, Waterman, 1993, idézi: Luyckx et al., 2008) itemeit. A korábban létező eltérő elméleti megalapozottságú kérdőívek áttekintése mellett saját itemeket is generáltak.

A kérdőív faktorstruktúrájának ellenőrzésére konfirmációs faktoranalízist (CFA) végeztek két, késő serdülőkorban lévő személyekből álló mintán (N=703). Az első mintában 263 elsőéves egyetemista, többségében nők szerepeltek, míg a második mintában 440 12. osztályos középiskolai tanuló. A konfirmációs faktoranalízis mindkét esetben igazolta a feltételezett faktorstruktúrát, egy itemet sem kellett eldobni (1. minta: $df=265$, $SBS-\chi^2=653.93$, $RMSEA=0,07$, $CFI=0,94$; 2. minta: $df=265$, $SBS-\chi^2=835,46$, $RMSEA=0,07$, $CFI=0,94$; Luyckx et al., 2008). Ugyanakkor mindenképp ki kell hangsúlyozni, hogy módszertani szempontból vitathatóan jártak el a szerzők, amikor az egy dimenzióra vonatkozó tételeket közvetlenül egymás után szerepeltették, ami torzítja az eredményeket, és valószínűleg nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a feltételezett faktorstruktúrát egy- az-egyben sikerült megtalálni.

A skála magyar nyelvre történő fordítása (Vallerand, 1989) a nemzetközi és magyar előírásoknak megfelelően, az Ego Development Scale esetében leírtakhoz hasonlóan történt. Az itemeket az eredeti szerzőktől eltérően kvázi véletlen sorrendben szerepeltettük. A kérdőív eredeti és magyarra fordított tételeit, valamint a skálákat a 7. számú melléklet tartalmazza.

2.3. Career Factors Inventory (Chartrand et al., 1990)

A Career Factors Inventory (CFI) kialakítása előtt két olyan multidimenziós skálát tekintettek át a szerzők, amelyek szintén a pályaválasztási bizonytalanságot mérik.

A Vocational Decision Scale (VDS) kialakításakor Jones és Chenery (1980, idézi: Chartrand et al., 1990) racionális- empirikus megközelítést alkalmaztak. Modelljük a következő három dimenziót tartalmazza: pályadöntés szintje, a pályadöntéssel kapcsolatos meglepedség és a bizonytalanság oka. Az első két dimenzióra egy-egy kérdés vonatkozik, míg a bizonytalanságot 23 item fedi le (a variancia 65%-át magyarázva). A bizonytalanság dimenzión

három faktor jelenik meg: a self bizonytalansága, döntéssel/munkával való elárasztottság (choice/ work salience), átmeneti self. A későbbiekben Jones (1989) kifejlesztette a VDS továbbfejlesztett változatát, a Career Decision Profile-t (Pályadöntési Profil).

Osipow és munkatársai (1976, idézi: Osipow, 1999) a Career Decision Scale kifejlesztésekor szintén empirikus megközelítést alkalmaztak. 19 ítemes mérőeszközük esetében 16 ítem méri a tanulmányi és pályaválasztási bizonytalanság előképeit, 2 ítem a tanulmányi és karrierválasztott változatát és egy ítemet nem pontoznak. A skálán négy faktort sikerült kimutatni konfirmációs faktoranalízissel: a struktúra és bizalom hiánya, észlelt külső korlátok, jelentős válaszok közötti konfliktus és személyes konfliktus. Ezt a faktorstruktúrát viták övezték, mert a megismételt vizsgálat során, más szerzők az explorációs faktoranalízisben más eredményeket kaptak. Shimizu és munkatársai (1988, idézi: Chartrand et al., 1990) a következő négy faktort találták a CDS korábbi eredményeinek ferde forgatásos faktoranalízissel való elemzésekor: a. a bizonytalanság érzete, a következő elemekkel együtt: zavar, helytelenítés és tapasztalat hiányának érzete és/ vagy információhiány érzete; b. viszonylagos döntésképeség, de a döntés mások általi támogatásának vágya; c. szemléletmódok ütközése és d. külső és belső akadályok. Shimizu és munkatársainak explorációs faktoranalízissel végzett vizsgálatában sem egyeztek meg a CDS-faktorok az eredetiekkel. Mindez, illetve az, hogy más kutatók is eltérő struktúrát tártak fel a CDS elemzésekor, kétségbe vonták a mérőeszköz alkalmazhatóságát.

A korábbi kutatások is azt mutatták, hogy az információ és személyes-érzelmi faktorok interakcióban vannak, ami vagy elősegíti, vagy hátráltatja a pályával kapcsolatos döntéshozási mechanizmust. Crites (1981) írásaiban is találunk példát mindkét típusú faktor bizonytalanságot okozó hatására. Az információ hiányából fakadó bizonytalanság akadályozhatja a pályadöntést, de a pályadöntés akadályja lehet a döntéshozással kapcsolatos szorongásból fakadó bizonytalanság is. A fejlődépszichológiai, illetve pszichodinamikai elméletalkotók a belső faktorok fontosságára hívták fel a figyelmet, mint például az önbecsülés, választási szorongás és a szelfen belüli konfliktus.

Chartrand és munkatársai (1990) az irodalmat áttekintve 5 átható pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos faktort ragadtak meg. Ezt követően kidolgozták a konstruktumok leírásait, és mindegyikhez több ítemet kapcsoltak. Az eredeti változatban a varimax forgatás után 31 ítem helyezkedett el öt faktoron.

Áttekintésünket a faktorok leírásával folytatjuk:

1. Önbecsülés

Ez a faktor azért vált a mérőeszköz részévé, mert az önbecsülésnek központi szerepe van a pályával kapcsolatos énkép kialakításában. A magas önbecsülés jellemzője a személyes megfelelés és komfort érzete.

2. Pályaválasztási szorongás

Ez a faktor a pályaválasztási bizonytalanság előképének bizonyult. A CFI esetében definíció szerinti jelentése az a szorongás, amelyről a személy a pályával kapcsolatos döntés kapcsán beszél. Befolyásolja a pályával kapcsolatos döntést, valamint azt is, hogy a személy hogyan kezeli a pályaválasztási bizonytalanságot.

3. Általános bizonytalanság

Az általános bizonytalanság a személy képtelensége arra, hogy döntsön, annak ellenére, hogy minden szükséges feltétel adott ehhez. A magas általános bizonytalanság azt jelenti, hogy a személy nincs birtokában a döntéshez szükséges kompetenciáknak.

4. Pályainformáció szükségessége

A személy észlelt szükséglete azzal kapcsolatban, hogy tényszerű adatokat ismerjen és tapasztalatokat szerezzen több foglalkozással kapcsolatban, mielőtt valamelyik pályát mellett elköteleződik.

5. Önmeretigény

Az önismeret pályaválasztással kapcsolatos jelentősége több elméleti modellben, valamint Holland és kollégáinak (1975, 1977) diagnosztikus jellegű elgondolásaiban is megjelenik. Az önismeretigény ebben az elméleti keretben a személy öndefinálása és saját szelfjének felfedezése iránti igényét jelenti. Az alacsony önismerettel rendelkezők esetében valószínűsíthetően zavart az identitás alakulása, valamint ők nincsenek tisztában képességeikkel és érdeklődésükkel sem.

Chartrand és munkatársai (1990) két, egyetemista minta adatait használták a mérőeszköz faktorstruktúrájának vizsgálata során.

Az első minta 409 egyetemi hallgatóból állt, akik egy nagy méretű nyugat-amerikai egyetem különböző szakjainak voltak hallgatói. A hallgatók az órák alatt kaptak időt a kérdőívek kitöltésére. Kevesebb, mint 20 hallgató hagyott ki tételeket a kitöltés során. A nemi megoszlás: 66% nő és 34% férfi volt. Az etnikai megoszlás: 74% fehér bőrű, 20% fekete, 4% ázsiai/ Csendes-óceáni Szigetektől származó és 2% mexikói-amerikai. A válaszadók átlagéletkora 20,62 év ($SD=5,11$) és az oktatásban eltöltött éveik alapján a megoszlás a következő volt: 19% első éves, 51% másodéves, 16% harmadéves és 14% végzős.

A második minta 331 vidéki egyetemi hallgatóból állt, akik főleg egy nagy délnyugati egyetem pszichológiába bevezető kurzusáról kerültek ki. Az ő esetükben is az órán kaptak lehetőséget a kérdőívek kitöltésére. Kevesebb, mint 15 hallgató hagyott ki tételeket a kitöltés során. A nemi eloszlás a következő volt: 71% nő és 29 % férfi. Az etnikai megoszlás így alakult: 83% fehér, 16% afrikai-amerikai és 1% egyéb kisebbség tagja. A válaszadók átlagéletkora 19,9 év volt ($SD=4,00$). Az oktatásban eltöltött évek alapján az eloszlás ebben az esetben a következő: 28% első éves (golya), 49% másodéves, 16% harmadéves és 7% végzős. Az első és a második minta jellemzőit összehasonlítva, szignifikáns különbséget csak az életkor esetében találtak, az első minta javára. A minták leírásából látható, hogy a vizsgálati személyek legnagyobb számban mindkét esetben fehér bőrű, másodéves, nők.

A modell helyállóságát konfirmációs faktoranalízissel vizsgálták meg. A konfirmációs faktoranalízis az explorációs faktoranalízissel ellentétben lehetővé teszi, hogy a változók közötti kapcsolat struktúráját a tapasztalati tényeket megelőzve adjuk meg. A független változók lehetnek rögzítettek (pl. értéke nullára állítva), vagy szabadon hagytak (pl. egy algoritmus becsli meg az értékét), így lehetséges pontosabban meghatározni a latens változók közötti összefüggést, illetve a megfigyelt és latens változók közötti kapcsolatot.

A konfirmációs faktoranalízis során vizsgálták a négyfaktoros modellt, az ötfaktoros modellt, illetve az egyfaktoros megoldást (pályaválasztási bizonytalanság) és a kétfaktoros modellt (információ iránti, illetve személyes- érzelmi szükségletek alkotnak külön faktort). A konfirmációs faktoranalízis eredményeképp a négyfaktoros (pályaválasztási szorongás, általános bizonytalanság, pályainformáció szükséglete és önismeretigény) modell illeszkedett legjobban az adatokhoz ($\chi^2/ df = 1,63$; $\chi^2/ df = 2,08$).

A Career Factors Inventory (CFI) reliabilitásának és validitásának vizsgálatára Chartrand és munkatársai (1990) újabb elemzéseket végeztek. A teszt-reteszt reliabilitás vizsgálatban 88 diák vett részt az első mintából, akik két különböző időpontban, két hét eltéréssel töltötték ki a mérőeszközt. A teszt-reteszt vizsgálatban a korrelációk 0,79 és 0,84 közötti értékeket vettek fel. A belső konzisztencia a skála összességét tekintve 0,87. A faktorok Cronbach- α értékei a következők (csökkenő sorrendben): pályaválasztási szorongás 0,86; önismeretigény 0,83; általános bizonytalanság 0,79 és pályainformáció iránti igény 0,73. Az érzelmi skálák közötti korreláció ($r=0,65$) magasabb, mint az információs skálák közötti ($r=0,53$). De az információs skálák közötti korreláció még mindig magasabb, mint az érzelmi és információs skálák korrelációinak átlaga ($r=0,38$). Ez a mintázat hasonló volt a konfirmációs faktoranalízis eredményeihez, bár a korrelációk gyengébbek voltak.

A konvergens validitás megállapítása érdekében a konfirmációs faktoranalízisben is használt 2. minta (331 egyetemi hallgató) CFI-n elért eredményeit hasonlították össze a szorongás, a célok realizálása, a pályaidentitás és az önbecsülés egyes mérőeszközein kapott eredményekkel. A kapcsolatok az előzetes hipotéziseknek megfelelően alakultak. A vonásszorongás a

pályaválasztási szorongással volt a legmagasabb korrelációban ($r=0,32$, $p < 0,05$), ezt követte az általános bizonytalanság ($r=0,31$; $p < 0,05$). A célok bizonytalansága skála, ahol az alacsonyabb pontszámra nagyobb instabilitásra utal, az általános bizonytalansággal volt a legerősebb kapcsolatban ($r= -0,43$, $p < 0,01$). A pályaidentitás pontszáma közepes erősséggel korrelált az önismeretigénnyel ($r= -0,40$; $p < 0,01$), ugyanakkor a pályaválasztási szorongással is magasban korrelált ($r= -0,40$; $p < 0,05$). Chartrand és munkatársai (1990) nem emelik ki ezt az összefüggést, de a pályaidentitás mértéke a CFI másik két faktorával is szignifikáns negatív összefüggésben állt. Az önbecsülés (ahol szintén az alacsonyabb pontszám jelzi az önbecsülés magasabb fokát) erősebb kapcsolatban volt az érzelmi faktorokkal: az általános bizonytalansággal ($r=0,43$; $p < 0,01$) és pályaválasztási szorongással ($r=0,31$; $p < 0,05$), mint az információk faktorokkal. Az információk faktorok közül csak a pályainformáció iránti igény áll szignifikáns kapcsolatban az önbecsüléssel ($r=0,26$; $p < 0,05$).

A diszkriminációs elemzés részeként a pályával kapcsolatos döntés szerint két csoportra osztották a vizsgálati személyeket. A csoportbontás alapját egy item szolgáltatta, ahol a személyeknek 6-fokú Likert-skálán azt kellett megítélniük, hogy mennyire érzik úgy, hogy döntöttek a pályájukkal kapcsolatban. A „magas eldöntöttség” kategóriába azok kerültek, akiknek a skálaértéke 4 vagy afelé volt, az „alacsony eldöntöttség” kategóriába pedig azok, akiknek a skálaértéke 1 volt. A személyek 85%-a került a CFI alapján összességében megfelelő kategóriába, ez az „alacsony eldöntöttség” csoport esetén 81%-ot, a „magas eldöntöttség” csoport esetén 88%-ot jelent. Ezek a számok jóval felette vannak a valószínűségi alapon várható 32%-nak.

A CFI kifejlesztése a pályaválasztási bizonytalanság irodalmának áttekintéséből indult. Ki kell emelnünk azonban azt a tényt, hogy a skála nem kapcsolódik szervesen egyetlen elméleti irányzathoz sem. A Career Factors Inventory alkalmazhatóságát korlátozhatja az a tény, hogy önbeszámolón alapul, valamint, hogy a CFI skálái esetén nem lehetünk biztosak az okozásban. Vagyis lehetséges, hogy a CFI faktorai nem a pályaválasztási bizonytalanság okait, hanem annak következményeit mérik.

Ugyanakkor a CFI előnye, hogy segítségével a pályaválasztási bizonytalanság különböző alcsoportjai írhatóak le és válhatnak vizsgálat tárgyává. Annál is inkább fontos ez, mivel az eltérő sajátosságú pályaválasztási bizonytalanságban „szervenődő” csoportok esetén valószínűleg eltérő intervenciók lesznek hatásosak.

A skála magyar nyelvre történő fordítása (Vallerand, 1989) a nemzetközi és magyar előírásoknak megfelelően történt. A kérdőív eredeti és magyarra fordított tételeit, valamint a skálákat a 8. számú melléklet tartalmazza.

2.4. Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999)

Annak ellenére, hogy az idő pszichológiai jelentőségére, mint láhattuk, számos bizonyíték létezik, egészen az elmúlt évekig az időperspektíva kutatása nem volt része a pszichológia főáramlatának. Zimbardo és Boyd (1999) ezt a hiányt igyekeztek pótolni, amikor megalkották az idő felfogásával kapcsolatos mérőeszközüket.

Az időorientáció olyan jelenség, amelyet a környezeti tényezők jelentősen befolyásolnak, azonban egy viszonylag stabil, egyénre jellemző beállítódás. Jelentős hatással van döntéseinkre, ítéleteinkre és tetteinkre. A korábbiakban a jövő- és a jelenorientáció vizsgálatára került sor, azonban a múltorientáció elhanyagolt terület maradt. A múltnak ennek ellenére jelentős hatása van, amennyiben tetteink megtervezésekor, vagy döntési helyzetben a múlt hasonló eseményeit hívjuk elő, visszaemlékezve azokra a költségekre és következményekre, amelyekkel akkor döntésünk, és viselkedésünk járt. Ez a felidézés egyaránt lehet nosztalgikus, pozitívumokat hangsúlyozó vagy a traumákra koncentáló, ruminatív és negatív. Bizonyos esetekben a múlt torzítását is magában foglalja az események felidézése, a „megfelelő” irány (pozitív vagy negatív) elérésének érdekében. A múltra való fókuszálás

jelentősen befolyásolhatja a jelenben fennálló döntési helyzet megítélését és az arra adott választ, akár a helyzet intrinzik hívóerejének meghatározásával is.

A korábbi kutatásokban a jövőorientáció kedvező kimeneteit hangsúlyozták, mint például a magasabb szocio-ökonomiai státuszt, a kimagasló iskolai teljesítményt, az alacsonyabb újdonságkeresést és az alacsonyabb egészségügyi kockázatokat. A jövőorientáció egydimenziós mérései során több esetben (pl. jövő szorongás skála, Future Anxiety Scale - Zaleski, 1996; a jövőbeli következmények figyelembe vétele skála, Consideration of Future Consequences Scale, Strathman et al, 1994; újdonságkeresési skála, sensation-seeking scale - Zuckermann, 1994; idézi: Zimbardo és Boyd, 1999) helytelenül azt feltételezték, hogy a skálán elért magas érték nem csak a jövőorientációt tükrözi, hanem alacsony jelenorientációra is utal. Míg a jövőreorientáció alacsony értékét egyenlővé tették a jelenorientációval. Zimbardo és Boyd (1999) mérőeszköze a múlt, jelen, jövő idői orientációit külön skálákon kezeli.

A korábbi elgondolásokkal ellentétben, mindhárom döntési típus vezethet jó eredményekhez bizonyos körülmények között. Zimbardo és Boyd (1999) az orientációk kiegyensúlyozottságában látják a megfelelő működés zálogát. A kiegyensúlyozott időperspektíva alatt a múlt pozitív, a jelen hedonista és a jövőorientáció kiegyensúlyozott használatát értik a szerzők, azonban a kiegyensúlyozott időorientáció vizsgálatával kapcsolatban nem találtak empirikus kutatási eredményt tollukból.

Abban az esetben, ha a személy eltávolodik valamelyik orientáció irányába, vagyis valamelyik időkeretet túlértékeli, azt kimutathatóan gyakrabban használja, olyan torzulás figyelhető meg, amelynek értelmében képesek leszünk bejósolni, hogy a személy milyen viselkedést fog előnyben részesíteni a mindennapi élet során előforduló döntési helyzetekben. Valamelyik időkeret túlzott használatának hátterében számos faktort tárhatunk fel. Mindenképpen ki kell azonban emelnünk, a kulturális, oktatási, vallási tényezőket, a társadalmi osztály szerepét, valamint a család modelláló hatását.

A ZTPI megalkotását kiterjedt elméleti áttekintés, a témában végzett interjúk, fókuszcsoportos vizsgálatok, megismételt faktoranalitikus eljárások előzték meg. A skála megalkotásának alapötletét Philip G. Zimbardo egy korábbi élménye inspirálta. A szociálpszichológia egyik legismertebb törénéséről, a híres stanfordi börtönkísérletről (Zimbardo et al, 1973) van szó. Egyéb jelentős tanulságai mellett, a kísérlet arra is rávilágított, hogy bizonyos körülmények között milyen mértékben megváltozhat az idő szubjektív átélése. A kísérleti személyek, akik a híres Stanford egyetem hallgatói közül kerültek ki, és valószínűleg jövőorientációval voltak jellemezhetőek⁴¹, teljesen elvesztek a börtön jelenében, és sem a társaikkal közös múltra, sem a jövőre nem tudtak tekintettel lenni.

Zimbardo az idő vizsgálatát már a 80-as években megkezdte, Alex Gonzalez-szel, aki szociálpszichológusként a kulturális dimenziók szerepét hangsúlyozta az idő kérdésének kapcsán. Első empirikus vizsgálatukban (Gonzalez és Zimbardo, 1985, idézi: Zimbardo és Boyd, 1999; Zimbardo és Gonzalez, 1984, idézi: Zimbardo és Boyd, 1999), amely jelen mérőeszköz vázát is adja, a Psychology Today című folyóiratban közöltek a jövő- és a jelenorientációra vonatkozó kérdőívet. Az újság hasábjain közétett kérdőívre, több mint 12.000 személy küldte vissza válaszait. Már ekkor sikerült faktoranalízis segítségével, elkülönülő idői dimeziókat feltárni, amelyek érdekes kapcsolatokban álltak az emberek foglalkozásával, és más életmód változókkal.

A ZTPI végleges formába öntése empirikus munkán alapul. Több, mint egy évtized munkája során több ízben faktoranalízist hajtottak végre azokon az itemeken, amelyek a különböző időperspektívákat írják le, míg végül kialakult a jelenlegi, 5 faktoros modell. A faktorok

⁴¹ Hiszen az egyetemi környezetben való működéshez szükséges a célállítás, illetve a pillanatnyi örömről a nagyobb jutalom érdekében való lemondás képessége. Az egyetemi környezetben töltött idő növeli a személy jövőorientáción elért pontszámát (Luyckx et al., 2010).

számával kapcsolatban nem volt a priori elgondolásuk a szerzőknek, a skála kialakításában teljes mértékben a pszichometriai jellemzőkre támaszkodtak.

A ZTPI arra szólítja fel a kitöltőt, hogy 5-fokú Likert skálán jellemezze, hogy mennyire jellemzők az egyes állítások. A öt fokozat két véglete: a nagyon nem jellemző rám (1) és a nagyon jellemző rám (5). A San Mateo és a Stanford Egyetem hallgatói (N=606) vettek részt az 56 ítemes skála validálásában, egy részük kurzus kreditpontért, míg mások egy kisebb pénznyeremény reményében. A Kaiser-Meyer-Olkin mutató a minta megfelelőségével kapcsolatban 0,83 volt. A személyek átlagéletkora almintától függően 16,5 és 23,6 év között volt. A mintában legmagasabb számban fehér nők képviseltették magukat. Ugyanakkor a mintában más etnikumú személyek (ázsiai-amerikaiak, spanyul ajkúak) is nagy számban szerelek.

A feltáró faktoranalízis (varimax forgatással) öt elkülönülő faktort mutatott ki, amelyek a teljes variancia 36%-át magyarázzák. Az itemek közül a 11. és a 25. item két faktoron is szignifikáns súllyal jelent meg. Mindkét item ahhoz a faktorhoz került besorolásra, amelyhez az elméleti keret alapján jobban illeszkedett. A konfirmációs faktoranalízis újabb egyetemi minta alapján történt (N=361), és igazolta az addigi eredményeket.

A öt faktor (csökkenő sorrendben a variancia magyarázatának százaléka alapján) a múlt negatív, a jelen hedonista, a jövőorientáció, a múlt pozitív, valamint a jelen fatalista orientáció.

Múlt negatív orientáció:

Az ZTPI első faktora a múlt negatív olyan idői keretben való gondolkodásra utal, ahol a viszonyítás alapját a negatív, averzív múlt adja (eigenvalue= 6,86; 12,3%-át magyarázza a varianciának, n=10, M=2,98, SD= 0,72). A skála itemei között ilyen állítások szerepelnek: „Nehezen tudom elfelejteni a gyermekkorom kellemetlen emlékeit”, „Eszembe szöktak jutni a múltban történt rossz dolgok” és „Gyakran gondolkodom arra, hogy mit kellett volna másképpen tennem az életemben”. A múlt rekonstruktív természetéből adódóan, ezek a negatív attitűdök fakadhatnak tényleges kellemetlen, vagy traumatikus emlékekből, a kellemes emlékek negatív felidézéséből, vagy a kettő keverékéből. Ugyanakkor Zimbardo és Boyd (1999) azt feltételezik, hogy ez a faktor nagyobb hangsúllyal jelenik meg az Amerikai Egyesült Államokban, abból adódóan, hogy a téves memória szindróma áthatóan jelen van, valamint gyakran számolnak be a médiában poszt traumás stressz betegségről (PTSD). A skála Cronbach- α -ja 0,82 volt.

Jelen hedonista orientáció:

A második faktor, a jelen hedonista a hedonista, kockázattvállaló, „lesz, ami lesz” attitűdöt tükrözi az étellel és az idővel kapcsolatban (eigenvalue= 5,01; a variancia 8,9%-át magyarázza; n=15; M=3,44, SD= 0,51). Az itemek változatosságát tükrözik a következő példaitemek: „Kockázatok, hogy izgalmasabbá tegyem az életem”; „Gyakran magával ragad a pillanat izgalma”; „Gyakrabban hallgatok a szívemre, mint az eszemre” és „Amikor a kedvenc zeném hallgatom, gyakran elvesztem az időérzékem”. Az ezzel az orientációval jellemezhető személyek sajátja, hogy a jelen élvezetét választják, és nem igazán aggódnak a jövőbeli következmények miatt. A skála Cronbach- α -ja 0,79 volt.

Jövőorientáció:

A harmadik faktor az általános jövőorientációt jeleníti meg (eigenvalue= 3,54; a variancia 6,3%-át magyarázza; n= 13; M= 3,47; SD= 0,54), amelyet a jövőbeli célokra és jutalmakra való vágyakozáshoz kapcsolódó viselkedés dominál. Az itemek között szerepelt: „Első a munka, aztán a szórakozás”; „Úgy gondolom, hogy az embernek minden reggel előre meg kellene terveznie a napját”, „A feladataimat időre befejezem, mivel folyamatosan dolgozom rajtuk” és „Felbosszant, ha kések egy találkozási”. A nők szignifikánsan magasabb eredményt értek el a skálán, mint a férfiak. A Cronbach- α a skála esetében 0,77 volt.

Múlt pozitív orientáció:

A negyedik faktor a múlt pozitív, amely a múlt negatívtól merőben eltérő attitűdöt ír le a múlttal kapcsolatban; itt szentimentális, meleg attitűddel találkozunk (eigenvalue= 2,50; a variancia 4,5%-át magyarázza; n=9; M=3, 71; SD= 0,64). Az itemek közül néhány példaitem: „Gyakran beugranak a régi szép idők boldog emlékei”, „Összességében sokkal több jó dologra

emlékszem, mint rosszra”, „Élvezettel halgatom azokat a történeteket, amelyek arról szólnak, hogy a régi szép időkben hogyan mentek a dolgok” és „Szeretem az olyan családi összejöveteleket és hagyományokat, amelyeket rendszeresen megtartunk”. A nők pontszáma magasabb volt, mint a férfiaké. A skála Cronbach- α -ja 0,80 volt.

Jelen fatalista orientáció:

Az ötödik és egyben utolsó faktor a jelen fatalista orientáció, amely az étellel és a jövővel kapcsolatos reménytelen, lemondó és fatalista attitűdöt jelent (eigenvalue = 2,21; a variancia 3.9%-át magyarázza, $n = 9$; $M = 2,37$; $SD = 0,60$). Az itemek közül néhány: „Az életemet olyan erők irányítják, amelyeket nem tudok befolyásolni”, „Nincs értelme a jövőn aggódni, mert úgysem tudom befolyásolni azt” és „Gyakran többre méssz szerencsével, mint kemény munkával”. A Cronbach- α a skálán 0,74 volt.

Zimbardo és Boyd (1999) kiemelik, hogy a jövőorientációval kapcsolatban csak egy faktort sikerült kimutatni, annak ellenére, hogy a jövő idői keretének szemlélésében is létezik egy másik változat. Ezt a transzcendentális jövő időperspektívának nevezik, melynek lényege, hogy a fókusz, aminek mentén az eseményeket értelmezi a személy, szintén a jövő, de annak egy módosult változata; a halál utáni élet. Azok a személyek, akiket ez az orientáció jellemez, szintén abban hisznek, hogy a jelenben végrehajtott cselekedeteikért jutalmazásban vagy büntetésben lesz részük, de ennek eljövetele csak a haláluk utánra tehető. Nagy mintán sikerült a jelenség mérése, amely leginkább a vallásos embereket jellemzi, és a nőket inkább, mint a férfiakat. A ZTPI mindkét múlt dimenziójával, valamint a jelen fatalista faktorról kimutatható a kapcsolata a transzcendentális jövő orientációnak, azonban a jövőorientációval és a jelen hedonista faktorról nem.

A jövőorientáció szárnyakat ad az új magasságok eléréséhez, a múlt pozitív orientáció tovább élteti a hagyományt és megalapozza a személyes identitást, a jelen hedonista orientáció pedig megtanít a pillanat élvezetére, a fiatalság játékosságán és az érzékiség örömein keresztül. Ahhoz, hogy minden emberi lehetőségünket kiteljesítsük, mindegyikre szükség van. A megbeszélés teszt-reteszt reliabilitását 58 hallgató vizsgálatából számolták ki. A reliabilitás értékei 0,70 és 0,80 közé estek, a több mint 4 hetes periódus után. A legjobb értéke a jövőorientációnak (0,80) volt, majd a jelen fatalista orientációnak (0,76) és a múlt pozitív skálának (0,76), aztán következett a jelen hedonista orientáció (0,72). A sort a múlt negatív orientáció (0,70) zárja (Zimbardo és Boyd, 1999). A kérdőív magyar változata a 9. számú mellékletben található meg.

2.5. Academic Motivation Scale (AMS; Vallerand, 1992, 1993)

A skála megalkotását az vezérelte, hogy az iskolai motiváció, amely vitathatatlanul hatást gyakorol a kíváncsiság, a kitartás, a tanulás és a teljesítmény alakulására; megfelelőképp mérhetővé válik (Vallerand et al., 1992).

Az Academic Motivation Scale (Vallerand et al., 1992, 1993) 28 (7x4) itemen méri az intrinzik és az extrinzik motiváció különböző típusait, valamint az amotivációt. Mivel az AMS McClelland (1985, idézi: Vallerand, 1992) megállapításával összhangban úgy tekint a motivációra, mint a viselkedés okára, éppen ezért az iskolai motiváció tanulmányozása során arra szólítja fel a kitöltőt, hogy arra a kérdésre keresse a választ, hogy „Miért jár Ön középiskolába/ egyetemre?” (Vallerand, 2012). Az itemeket 7-fokú Likert-skálán kell megítélnie a személyeknek, a fenti kérdésre válaszolva.

A leginkább önrányított motivációs típus, az intrinzik (belső, önjutalmazó) motiváció (IM), ahol a cselekvés kivitelezésének oka, magában a cselekvésben, az azzal kapcsolatosan érzett élvezetben és elégedettségben keresendő. Az extrinzik (külső) motiváció (EM) nem egységes jellegű, hanem átfogó fogalom (Fodor, 2007), az önrányítotttság, autonómia eltérő fokban állnak az ide sorolható motivációk. Közös elemük, hogy a cselekvés hátterében olyan tényező áll, amely külsőnek számít a cselekvéshez képest (pl. jutalmazás, büntetés). Az amotiváció az intrinzik és extrinzik motiváció hiányával írható le (Ratelle et al., 2007). Az intrinzik motiváció

hármás felosztását alkalmazzák a szerzők. Az *intrinzik motiváció a tudásra* (to know), a tudás, megértés és jelentéskeresés episztemikus igényének szükséglete, az oktatás kutatásának irodalmában jól megalapozott jelenség. Úgy határozhatjuk meg az iskolai motivációval kapcsolatban ezt a faktort, mint egy tevékenység végzését abból a célból, hogy a tanulás, felfedezés, vagy valami új megértésének örömét átélje a személy. Jó példa erre egy könyv olvasása, azért az örömet, amit akkor él meg az ember, ha valami újat tanulhat. Az itemek között szerepel például a következő állítás: „Azért, mert örömet és elégedettséget érzek új dolgok tanulása közben”.

Az *intrinzik motiváció a végrehajtásra, dolgok elérésére* (IM to accomplish things) az intrinzik motiváció második típusa. A személy azért az örömet és elégedettséget vesz részt a tevékenységben, amit akkor él át, amikor megpróbál valamit elérni vagy létrehozni. Ebben az esetben tehát a hangsúly nem az eredményen van első sorban, hanem az eléréshez vezető úton, folyamaton. Vallerand és munkatársai (1992) példája erre a típusú IM-ra, az a tanuló, aki a kötelező feladaton túlmutató kutatást végez egy évfolyamdolgozathoz. Az AMS itemei közül, ehhez hasonló állítások olvashatóak ezen a skálán: „Azért az örömet, amit a tanulás során akkor érzek, amikor felülmúlok önmagam”.

Az intrinzik motiváció harmadik, és egyben utolsó típusa az *intrinzik motiváció a stimuláció megélésére* (IM to experience stimulation). Az intrinzik motiváció e típusánál, a személy azért vesz részt a tevékenységben, hogy stimuláló élményeket (pl. érzelmi élvezet, esztétikai élmény, valamint öröm és izgalom) éljen meg a cselekvés által. Az iskolai környezetben mindez úgy jelenik meg, hogy a személy stimulációt él meg egy izgalmas osztálytermi vita során, vagy azért olvas egy könyvet, hogy kognitív élvezetben legyen része. Az itemek között található például: „Azért a „durván” jó érzésért, amit akkor érzek, mikor érdekes dolgokról olvasok.”

Az extrinzik motivációt is három alskálára bontják a szerzők, ezek a növekvő önirányítottság sorrendjében a következők: külső szabályozás, introjektált szabályozás és identifikációs szabályozás. Ez a felosztás összhangban van Ryan és Deci (2000) felosztásával, melyben az extrinzik motivációt négy szintjé különítik el. A hiányzó szint, az integrált szabályozás. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy ez a szabályozástípus az érett identitású személyeket jellemzi leginkább, így életkorilag nem tartották megfelelőnek mérését.

A *külső szabályozás* esetén a személy a jutalmazás, valamint a büntetés elkerülése végett tesz meg dolgokat. Vallerand és munkatársai (1992) példaként erre a motivációra azt a személyt írják le, aki a számonkérés előtti este azért tanul, mert a szülei erre kényszerítik. Az AMS-ben erre a típusú motivációra vonatkozó item például: „Azért, hogy később egy nagyobb presztízsű álláshoz juthassak”.

Az *introjektált szabályozás* esetén a korábbi külső megfelelések belsővé tételéről van szó. Ennek példája az a tanuló, aki a számonkérés előtti este azért tanul, mert „az embernek ezt kell tennie”. Az AMS-ben erre a motivációs típusra vonatkozó item például: „Azért, hogy magamat intelligensnek érezzem”. Az *identifikációs szabályozás*, avagy a *szabályozás azonosuláson keresztül* szint esetén a személy tudatosan értékeli a cselekvésének fontosságát. Ennek példája az a számonkérés előtti este tanuló személy, aki azért teszi ezt, mert ez fontos a számára. Az AMS-ben ehhez a szinthez tartozó tétel például: „Azért, mert úgy hiszem, hogy az egyetemi/középiskolai tanulmányaim fejlesztik a munkához szükséges kompetenciámat”.

Az intrinzik és extrinzik motiváció mellett, az amotiváció vizsgálata is kiterjed a mérőeszköz. Az amotiváció együtt jár az inkompetencia és a kontrollálhatatlanság érzetével. A személyek ebben az esetben kiábrándultak, elkezdik megkérdőjelezni, hogy miért vesznek részt az oktatásban, ami végül a lemorzsolódásukhoz is vezethet. Az AMS-ben az amotivációra vonatkozó tétel például: „Nem tudom ; képtelen vagyok megérteni, mit keresek az egyetemen/ a középiskolában”.

Mivel az AMS a francia nyelvű Echelle de Motivation en Education angol nyelvre történő adaptálásából jött létre, megkerülhetetlen, hogy szóljunk néhány szót az EME pszichometriai jellemzőiről. Az előzetes és a validálás során végzett vizsgálatokban, több mint 3000 tanuló, hallgató vett részt. A vizsgálatok értelmében a belső konzisztencia mutatók megfelelőek

(Cronbach- α -k átlaga 0,80), a teszt-reteszt korreláció 0,75 volt egy hónap után. A konfirmációs faktoranalízis megerősítette a 7-faktoros elrendezést. A konstruktumvaliditást a skálák korreláltatásával, valamint számos pszichológiai jellemzővel (iskola iránti érdeklődés, tanulmányokkal töltött idő, figyelem elterelődése az iskolában, tanulmányokkal kapcsolatos elégedettség, pozitív érzelmek az osztályteremben, oktatással szemben érzett nihilizmus) való összevetésükkel bizonyították. Az EME továbbá képes bejósolni a középiskolások és egyetemisták lemorzsolódását (Vallerand et al., 1989).

Az EME angol nyelvre történő fordítása a párhuzamos visszafordítási technika segítségével történt.

Magyar mintán Orosz és Farkas (2011) 620 középiskolással végzett vizsgálatában a megerősítő faktoranalízisen (CFA) csak 3 faktort sikerült kimutatni. Vizsgálatunkban az Orosz és Farkas (2011) által leírt skálákat használjuk. Így az intrinzik tudni (3 item, 1 item törlésre került), az extrinzik motiváció külső szabályozás (4 item) és az amotiváció (4 item) faktorait vizsgáljuk. A kérdőív magyar változatát Orosz és Farkas (2011) engedélyével használtuk fel, az itemeket az egyetemista oktatási környezet megragadására is alkalmassá téve. A mérőeszköz magyar változata a 10. számú mellékletben található meg.

2.6. Rosenberg Self-Esteem Scale (RSE, Rosenberg, 1965)

Az általános önbecsülést a legszélesebb körben használta; Rosenberg (1965) által létrehozott Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg Önbecsülés Skálával, Rosenberg, 1965) segítségével vizsgáltuk. Az önbecsülést a skála a személyes érték vagy kiválóság tartós érzeteként ragadja meg és egy dimenzióan méri. A mérőeszköz tíz itemet tartalmaz, melyeket négyfokú Likert skálán kell megítélni. A skála fordított pontozású (2.,5.,6.,7.,8.,9. item) és normál pontozású (1.,3.,4.,7.,10.) itemeket egyaránt tartalmaz. A globális önbecsülés mérésére a leggyakrabban ezt a skálát alkalmazzák. Fejlesztése során 5024 középiskolai diákkal vették fel a skálát, tíz véletlenszerűen kiválasztott iskolában, New York államban. Egyszerűsége miatt a mérőeszköz igen kedvelt, több mint 3000 hivatkozásban szerepel 1991 és 2004 között; ez ötször annyi, mint az összes többi önbecsülés mérésére alkalmas skála idézettsége. Az új önbecsülés skálák validálásakor a konstruktumvaliditás megállapítására ezt a skálát használják, ami általános elfogadottságát jelzi (Kwan, 2007). A skála belső konzisztenciája megfelelő, a Cronbach- α értéke 0,77 (Dobson et al., 1979; idézi: Kwan, 2007) és 0,88 (Fleming et al., 1984; idézi: Kwan et al.) között mozog. Középiskolás kortól alkalmazható, így az általunk vizsgált mintákon alkalmas az önbecsülés mérésére. A skála magyar változata a 11. számú mellékletben található.

IV. Eredmények

Az adatokat az SPSS for Windows 19.0 és az AMOS 18 statisztikai programcsomagokkal elemeztük.

A Career Factors Inventory (CFI, Chartrand et al., 1990), Dimensions of Identity Development Scale (DIDS, Luyckx et al., 2008), Ego Development Scale (EDS, Ochse és Plug, 1986), valamint a Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) kérdőívek magyar változatának érvényességét feltáró és megerősítő faktoranalízissel vizsgáltuk. A feltáró faktoranalízis (EFA) alkalmával főtengeleyelemzést (Principal Axis Factoring- PAF) alkalmaztunk Promax forgatással. A faktorok megállapításához a scree plot tesztet (Cattell, 1966) használtuk. A Kaiser-Meyer-Olkin mutatóval (KMO) azt vizsgáltuk, hogy a változók mennyire alkalmasak a faktorelemzésre. A KMO értéke 0,9 felett kiváló, 0,8 felett nagyon jó, 0,7 felett megfelelő, 0,5 alatt azonban faktoranalízist nem végezhetünk (Sajtos és Mitev, 2007). A hiányzó adatok törlésre kerültek (listwise). Az EFA esetében az egyes faktorokon megjelenő elemek töltése 0,5 felett megfelelő. Keresztöltésnek azokat a töltéseket tekintjük, amelyek 0,32 feletti értékkel rendelkeznek és több faktoron is megjelennek (Tabachnik és Fidell, 2001). A keresztöltéssel rendelkező változók eltávolítása a faktorstruktúrából javasolt. Amennyiben a vizsgált modell illeszkedésének javulását és / vagy a reliabilitás növekedését eredményezte a keresztöltéssel rendelkező item törlése; így jártunk el. A megerősítő faktoranalízis (CFA) során a kapott modell illeszkedését számos mutató mentén vizsgáltuk. Ezek a következők: a khí-négyzet és a szabadságfok aránya (χ^2/df), a Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA), az RMSEA 90%-os konfidencia intervalluma (90%CI), a Comparative Fit Index (CFI) és a Tucker-Lewis Index (TLI). A mutatók értelmezése során Brown (2006) elfogadható illeszkedéssel kapcsolatos kritériumait tekintettük mérvadónak: RMSEA ($\leq 0,06$, 90%CI $\leq 0,06$), CFI ($\geq 0,95$) és TLI ($\geq 0,95$). A mérőeszközök belső konzisztenciájának vizsgálatára a Cronbach- α mutatót alkalmaztuk, mivel számos magyar és nemzetközi tanulmány hasonlóképp jár el. A Cronbach- α értéke 0,70 felett elfogadható, 0,80 felett jelez jó belső konzisztenciát (Nunnally, 1978, idézi: Schweizer, 2011). Eredményeink bemutatását a kérdőívek (CFI, DIDS, EDS, ZTPI) magyar mintára való érvényesség tételeinek bemutatásával kezdjük. Az egyes teszteknl közöljük a minták (középiskolás és egyetemista nők) szociológiai jellemzőivel való összefüggéseket. Eredményeink bemutatását az identitásállapotok klaszteranalitikus vizsgálatának leírásával, majd az identitásállapotok bemutatásával folytatjuk. Először a középiskolás minta eredményeit, majd az egyetemista nők mintájának eredményeit ismertetjük. Hasonló sorrendben tárgyaljuk a pályaválasztási bizonytalanság típusait. Végül a pályaválasztási bizonytalanságot bejósoló változókat mutatjuk be, illetve azokat a kovariációs modelleket, amelyek a pályaválasztási bizonytalanság és az identitás közötti összefüggéseket írják le.

1. Mérőeszközök érvényessé tétele magyar mintára

1.1. Az Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) érvényességének vizsgálata

Feltáró faktoranalízis (Exploratory factor analysis= EFA)

A feltáró faktoranalízis (EFA) során főtengeleyelemzést végeztünk (principal axis factoring) promax forgatással (Kappa=1). A cél annak vizsgálata volt, hogy a kérdőívet alkotó elemek mögött meghúzódó látens faktorok megfelelnek-e az angol változatban találtaknak. Az EFA érzékeny az elemszámr, ezért az egyetemista és középiskolás minta mellett a felnőtt válaszadók⁴² eredményeit is bevontuk az elemzésbe (N= 1056). A felnőtt válaszadók bevonását

⁴² A kérdőívek érvényesítése során igyekeztünk a lehető legmagasabb elemszámon elvégezni a vizsgálatokat. Az EDS, ZTPI és DIDS skálákat 121 felnőtt is kitöltötte online formában. Továbbá 29 egyetemista férfi adatai is szerepeltek a mintában, valamint 4 olyan személy, akik nem adták meg

a vizsgálatba az is indokolja, hogy a mérőeszköz kifejlesztése során, kifejezetten arra törekedtek a szerzők, hogy olyan skálát hozzanak létre, amely kortól (és kultúrától) függetlenül alkalmas az eriksoni szakaszok megragadására.

A skála elsődleges elemzése során szembesültünk azzal, hogy annak ellenére, hogy Ochse és Plug (1986) Erikson írásai alapján dolgozták ki a mérőeszközüket, illetve hogy több vizsgálatban és tankönyvben szerepel a skála faktorstruktúrája, a mi mintákon nem különül el megbízhatóan a várt hét faktor (Erikson első hét szakaszának megfelelően), valamint a szociális kíváncsiság faktor. A feltáró faktoranalízist principal axis factoring módszerrel, Promax forgatással elvégezve 12 faktor különült el. Ugyanakkor a scree plot teszt alapján három faktor elkülönítése tűnt szerencsésnek. Annak ellenére, hogy a KMO alapján a skála kiválóan alkalmas a faktorelemzésre (a KMO értéke 0,969 volt) az egyes szakaszokhoz tartozó változók nagyon vegyes összetételben jelentek meg a faktorokon. Ennek oka többek között⁴³ az is lehet, hogy a skála létrehozásakor a pszichometriai feltételek sokkal megengedőbbek voltak, mint napjainkban. Maguk a szerzők, Ochse és Plug (1986), a skála faktoranalízisen alapuló vizsgálatát 1455 fehér bőrű és 384 fekete bőrű, 15 és 60 év közötti személy vizsgálatával végezték el. A faktorstruktúra megállapításához ferde faktor elforgatást alkalmaztak. Hét faktor különült el mind a fehér, mind a fekete bőrűek mintáján. Mivel jelen vizsgálathoz a fehér személyek eredményei kapcsolódnak szervesen, a továbbiakban ezeket ismertetjük. Az első faktor, amely általános faktornak tekinthető, hiszen tételei több eriksoni szakasz állításaiból tevődnek össze, a variancia 53%-át magyarázta. Ez a fehérek esetén a nyilvános képpel kapcsolatos negatív érzelmeket írta le leginkább. A második faktor tételei leginkább az önbizalmat ragadják meg, és az összvariancia 14%-át magyarázzák. A harmadik faktor az intimitás vs. izoláció szakasz megoldottságára vonatkoznak, és az összvariancia 12%-át magyarázzák. A negyedik faktor az alkotóképeség pozitív kimenetelére vonatkozik, és az összvariancia 7%-át magyarázza. Az ötödik faktor a megelégedettség és optimizmus érzéséhez kapcsolódik, az összvariancia 6%-át magyarázza. A hatodik faktor a célállítással és teljesítménnyel kapcsolatos tételeket tartalmazza és az összvariancia 4%-át magyarázza. A hetedik faktor a személyes meg nem felelés érzetét írja le, és szintén az összvariancia 4%-át magyarázza. Összességében az általuk elvégzett faktoranalízis eredményei is azt mutatják, hogy a faktorstruktúra a különböző skálák itemeinek keverékéből alkotott faktorokat tartalmaz. A legtisztábban az eriksoni elmélethez a 3. és 4. faktor köthető, amelyek az intimitást és az alkotóképeséget mérik. Annak ellenére, hogy a faktoranalízis eredményei ezt esetükben sem támasztották alá, Ochse és Plug (1986), illetve más szerzők (pl. Cohen et al., 1995) az elméleti megfontolás alapján kialakított faktorstruktúrát használták vizsgálataikban. Ezt a gyakorlatot, azonban nem érezzük pszichometriai szempontból indokolhatónak, ezért úgy döntöttünk, hogy a vizsgálatunk szempontjából legfontosabb szakaszok: az identitás vs. identitásdiffúzió változóiból kísérünk meg megbízható és a magyar mintára érvényes skálákat létrehozni.

Feltáró faktoranalízis - identitás vs. identitásdiffúzió

Az identitás vs. szerepazavar (szerepkonfúzió) skála változói újabb feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk. Az eredeti mérőeszközön egy skálaként szereplő változók két faktoron különülnek el. A scree plot teszt alapján is egyértelműen, két részre válik szét a skála. A két faktoron következetesen oszlanak el a változók. Az első faktoron a szerepkonfúziót leíró itemek szerepelnek, míg a második faktoron az identitás szintézisére utaló itemek találhatók meg. Az

nemüket, életkorukat. A felnőttek és az egyetemista férfiak legfontosabb leíró adatait az 5. számú melléklet tartalmazza.

⁴³ Továbbá okozhatják a kulturális különbségek is, azonban Ochse és Plug (1986) vizsgálatai szerint - bár megengedőbb feltételek alapján, mint a maiak - a skála alkalmas kultúrafüggetlen vizsgálatok lefolytatására.

identitás szintézise, vagy röviden identitás faktoron 7 item szerepel, míg az identitáskonfúzió faktoron 12 változó található meg.

Az egész skálán elvégzett faktoranalízissel összevetve, a szerepkonfúzió faktoron megjelennek így olyan itemek, amelyek keresztöltéssel vagy alacsony töltéssel rendelkeztek a mérőeszköz egészén. Így, mivel ezek töltése az identitás skálán is alacsonyabb, törlésük mellett döntöttünk. A szerepkonfúzió skála végleges verzióján így négy item található meg. A szerepkonfúzió skálán az EDS 6, 60, 80, 86 –os változók szerepelnek. A skála reliabilitása megfelelő (Cronbach- α = 0,76). Az identitás skálán hét item szerepel: EDS 16, 26, 30, 36, 50, 56, 93. A skála reliabilitása megfelelő (Cronbach- α = 0,81). Az első faktor, az identitás, a variancia 31,228 százalékát magyarázza, míg a második faktor, a szerepkonfúzió, a variancia 21,165 százalékát magyarázza. A két faktor együttesen az összvariancia 52,393 százalékát magyarázza.

Konfirmációs faktoranalízis - CFA

Az Ochse és Plug (1986) által javasolt faktorstruktúra vizsgálatán alapuló modellel kezdtük meg a faktoranalitikus vizsgálatokat. Az identitás vs. szerepkonfúzió skálán ök 19 itemet szerepeltettek, melyből 12 item fordított pontozású, 7 item pedig normál pontozású volt. Az így felállított modell mutatói messze elmaradnak a Brown (2006) által leírt kritériumoktól ($N=1056$; $\chi^2/df= 16,386$; RMSEA= 0,123; CI= 0,119- 0,127; CFI= 0,66; TLI=0,63), valamint az itemeken lefutott EFA is arra utal, hogy a változók két, és nem egy faktoron rendeződnek.

A következő CFA modellben (eredeti modell 2.) az identitásszintézist és az szerepkonfúziót külön skálaként kezeltük. Az első faktoron, az identitás szintézisén (röviden: identitás) hét változó, míg a második faktoron, a szerepkonfúzió, tizenkét változó szerepel. A két faktor magas Cronbach- α -val rendelkezik (identitás Cronbach- α = 0,81; identitáskonfúzió Cronbach- α = 0,90). A modell illeszkedése megfelel a Brown (2006) által támasztott kritériumoknak is ($N=1056$; $\chi^2/df= 3,817$; RMSEA= 0,053; CI= 0,048- 0,057; CFI= 0,94; TLI=0,93).

A következő modellben (első modell) az EFA-n átszűrt 11 változót vizsgáltuk. Az identitás faktoron hét, az identitáskonfúzió faktoron négy változó szerepelt. A skálák Cronbach- α -ái megfelelőek (identitás Cronbach- α = 0,81; identitáskonfúzió, Cronbach- α = 0,76). Az első faktor, az identitás, a variancia 31,228 százalékát, az szerepkonfúzió az összvariancia 21,165 százalékát magyarázza. A modell illeszkedése megfelel Brown (2006) kritériumainak, a CI (az RMSEA 90%-os konfidencia intervalluma) és a TLI kivételével. A CI kicsivel túllépi a megengedett intervallumot, míg a TLI nem éri el a kívánt 0,95-ös határt ($N=1056$; $\chi^2/df= 4,031$; RMSEA= 0,055; CI= 0,046-0,063; CFI= 0,96; TLI=0,94).

A második modell a módosítási index és a reziduális mátrix eredményeit figyelembe véve került kialakításra. Az EDS 50 és az EDS 93 változók, valamint az EDS 6 illetve EDS 86 változók között kovariancia hibákat adtunk hozzá a modellhez. A modell illeszkedése ennek hatására javult; teljes mértékben megfelel a Brown (2006) által támasztott kritériumoknak ($N=1056$; $\chi^2/df= 3,229$; RMSEA= 0,047; CI= 0,038-0,056; CFI= 0,97; TLI=0,96).

Megerősítő faktoranalízis (CFA) a középiskolás mintán:

A harmadik modellhez, amelyet a középiskolás minta eredményeinek érvényesítésére használtunk, a feltáró faktoranalízis során átszűrt 11 változót használtuk fel. A modell illeszkedése jobb, mint az eredeti Ochse és Plug (1986) faktorstruktúrája alapján felállított modellé. Azonban az RMSEA, illetve az RMSEA 90 százalékos konfidencia intervalluma túllépi a megengedett határt, valamint a CFI és TLI értékek nem érik el a Brown (2006) által javasolt határértékeket (0,95). A modell illeszkedési mutatói a következők: $N = 683$; $\chi^2/df= 3,921$; RMSEA= 0,066; CI= 0,055- 0,076; CFI= 0,88; TLI=0,85. A belső konzisztencia tekintetében a skálák eredményei nem érik el a 0,7-es határt, azonban elfogadhatónak mondhatóak. Mindehhez hozzájárulhat az is, hogy a serdülőkor az az időszak, amelyben az identitásalakítás zajlik, így a serdülők eredményei nagyobb változatosságot mutatnak az identitást mérő egyes

állításokon. Az identitás skála Cronbach- α -ja 0,65, míg a szerepkonfúzió skála Cronbach- α -ja 0,66. A feltáró faktoranalízist a 11 kiszűrt változón elvégezve, a változók faktortöltése az EDS 16-os változó kivételével megfelelő, a faktorok között keresztöltés nem jelentkezik. Az EDS 16-os item növeli a skála reliabilitását, ezért megtartása mellett döntöttünk. A változó megtartása azt is biztosítja, hogy a középiskolás és egyetemista nők identitás szintézis és identitáskonfúzió skálákon elért eredményei összehasonlíthatóvá váljanak.

A *negyedik modell* a harmadik modell javított változata. A módosítási indexek figyelembevételével öt kovariancia hibát adtunk hozzá a struktúrához: EDS 30 és EDS 56, EDS 30 és EDS 26, EDS 30 és EDS 93, EDS 50 és EDS 93, valamint EDS 50 és EDS 26 között, az identitás faktoron. A modell illeszkedése megfelelő, a TLI kivételével minden mutató a Brown (2006) által leírtak szerint alakul ($N = 683$; $\chi^2/df = 2,349$; RMSEA= 0,045; CI= 0,032- 0,057; CFI= 0,96; TLI=0,93).

A végső, kétfaktoros modell, összesen 11 itemet tartalmaz (lsd. a 12. számú mellékletben). Az első faktor az identitás szintézise, amely 7 itemet tartalmaz (EDS 16, 26, 30, 36, 50, 56, 93); az összvariancia 20,848 százalékát magyarázza. A második faktor, a szerepkonfúzió, négy itemet tartalmaz (EDS 6, 60, 80, 86), az összvariancia 6,125 százalékát magyarázza. Így a középiskolások esetében a két faktor az összvariancia 26,975 százalékát magyarázza.

Megerősítő faktoranalízis (CFA) az egyetemista nők mintáján (N = 219):

Az *ötödik modell*hez a feltáró faktoranalízis során átszűrt 11 változót és két faktort használt fel. A modell illeszkedése jobb, mint az eredeti Ochse és Plug (1986) faktorstruktúrája alapján felállított modellé. A modell illeszkedése a CI és TLI értékeket kivéve, megfelelő ($N = 219$; $\chi^2/df = 1,577$; RMSEA= 0,051; CI= 0,026- 0,074; CFI= 0,95; TLI=0,94). A belső konzisztencia az egyetemista nők mintáján megfelelő: az identitás szintézise skála Cronbach- α -ja 0,76, a szerepkonfúzió skála Cronbach- α -ja 0,73. A 11 változón elvégezve a feltáró faktoranalízist az egyetemista nők eredményei alapján, a két faktor megbízhatóan elkülönül. Alacsony töltést és keresztöltést nem találtunk. A középiskolás mintán problémás EDS 16-os változó az egyetemista nők mintáján magas faktortöltéssel (0,543) rendelkezik az identitás szintézise skálán (lsd. a 12. számú mellékletben).

A *hatodik modell*ben az előbbieken leírt modell illeszkedését igyekeztünk javítani a módosítási indexek figyelembevételével. A struktúrához három kovariancia hiba lett hozzáadva. Az EDS 50 és EDS 36, EDS 50 és EDS 93, valamint az EDS 56 és EDS 26 elemeket kovariáltuk egymással, javítva ezzel a modell illeszkedését ($N = 219$; $\chi^2/df = 1,038$; RMSEA= 0,013; CI= 0,000- 0,049; CFI= 0,99; TLI=0,99). A modell illeszkedése ebben a formában különösen jónak mondható.

A végső kétfaktoros modell összesen 11 itemet tartalmaz (lsd. a 13. számú mellékletben). Az első faktor, az identitás szintézise, hét itemet tartalmaz (EDS 16, 26, 30, 36, 50, 56, 93); az összvariancia 28,377 százalékát magyarázza. A második faktor, a szerepkonfúzió, négy itemet tartalmaz (EDS 6, 60, 80, 86), az összvariancia 7,240 százalékát magyarázza. Így a középiskolások esetében a két faktor az összvariancia 35,615 százalékát magyarázza. A modellek legfontosabb adatait a 7. táblázat foglalja össze.

	Teljes magyarázott variancia	KMO	Faktorok elemszáma	Cronbach α	χ^2/df	RMSEA	90% CI of RMSEA	CFI	TLI
Eredeti modell (19 elem) N = 1056			ID vs. IDKON = 19	ID vs. IDKON= 0,84	16,386	0,123	0,119- 0,127	0,66	0,63
Eredeti modell 2. (19 elem) N = 1056	48,625	0,925	ID = 7 IDKON = 12	ID = 0,81 IDKON= 0,90	3,817	0,053	0,048- 0,057	0,94	0,93
Első modell (11 elem) N = 1056	52,393	0,842	ID = 7 IDKON = 4	ID =0,81 IDKON = 0,76	4,031	0,055	0,046- 0,063	0,96	0,94
Második modell (11 item) N = 1056	52,393	0,842	ID = 7 IDKON = 4	ID=0,81 IDKON= 0,76	3,229	0,047	0,038- 0,056	0,97	0,96
Harmadik modell (11 item) N = 683	26,975	0,78	ID = 7 IDKON = 4	ID=0,65 IDKON= 0,66	3,921	0,066	0,055- 0,076	0,88	0,85
Negyedik modell (11 item) N = 683	26,975	0,78	ID = 7 IDKON = 4	ID=0,65 IDKON= 0,66	2,349	0,045	0,032- 0,057	0,96	0,93
Ötödik modell (N = 219)	35,617	0,831	ID = 7 IDKON = 4	ID=0,76 IDKON= 0,73	1,577	0,051	0,026- 0,074	0,95	0,94
Hatodik modell (N = 219)	35,617	0,831	ID = 7 IDKON = 4	ID= 0,76 IDKON= 0,73	1,038	0,013	0,000- 0,049	0,99	0,99

7. táblázat: A EDS identitás szintézise és a szerepkonfúzió skáláival kapcsolatos hat modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összegzése

Megjegyzés: KMO= Kaiser-Meyer-Olkin mutató; χ^2/df = khi-négyzet és a szabadságfok hányadosa; RMSEA= root mean square error of approximation, 90% CI= az RMSEA 90%-os konfidencia intervalluma, CFI= comparative fit index, TLI= Tucker-Lewis index, ID = identitás szintézise/ identitás, IDKON = identitáskonfúzió

Az EDS identitás skáláinak végleges, 11 elemet tartalmazó struktúrája A középiskolás minta (N = 683) jellemzői

A 11 elemet tartalmazó, kritériumoknak megfelelő illeszkedéssel rendelkező CFA modell felállítását követően az előzőekhez hasonló módon újra feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk főteengelyelemzéssel (principal axis factoring) és promax forgatással külön a középiskolás, valamint külön az egyetemista mintára.

A középiskolás mintán a KMO értéke 0,78, vagyis a változók alkalmasak a faktorelemzésre. A scree plot teszt ismét két faktor megjelenését indikálta, amely a struktúra teljes varianciájának 26,975 százalékát magyarázza. A CFA alapján lefutott EFA megfelelő értékeket mutatott: a struktúrában alacsony (0,32 alatt) töltés csak egy esetben, EDS 16 változó (identitás skála) esetében található. Az EDS 16-os változó („Biztosnak érzem magam abban, hogy mit kellene tennem az életemmel.”) megtartása mellett több indokunk is van. Egyrészt a változó megtartása növeli az identitás skála belső konzisztenciáját, másrészt az item megtartása mindenképp szükségeltetik ahhoz, hogy a középiskolás és egyetemista nők eredményei összevethetőek legyenek (az egyetemista nők mintáján a változó megfelelő faktortöltéssel

rendelkezett). Továbbá a változó törlésével a faktorstruktúra „szétesik”, megjelenik egy harmadik faktor (bár eigenvalue-ja 1 alatt van), valamint keresztöltés jelentkezik az EDS 60-as változón. Ezért a fentiek figyelembe vételével, illetve annak okán, hogy a CFA mutatók is megfelelnek a kritériumoknak, az EDS 16-os item megtartásával, a változót az identitás faktoron megtartottuk.

A végső, kétfaktoros modell, összesen 11 itemet tartalmaz (lsd. 12. számú melléklet). Az első faktor az identitás szintézise, amely 7 itemet tartalmaz (EDS 16, 26, 30, 36, 50, 56, 93); az összvariancia 20,848 százalékát magyarázza. A második faktor, a szerepkonfúzió, négy itemet tartalmaz (EDS 6, 60, 80, 86), az összvariancia 6,125 százalékát magyarázza. Így a középiskolások esetében a két faktor az összvariancia 26,975 százalékát magyarázza.

A EDS magyar változatából kialakított identitás szintézise és szerepkonfúzió skálák eredményeit középiskolások mintán a 8. táblázat szemlélteti.

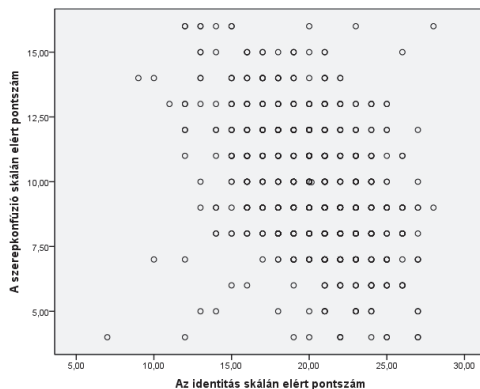
	Identitás szintézise	Szerepkonfúzió
Átlag	20,27	9,73
Szórás	3,43	2,57
Belső konzisztencia (α)	0,65	0,66
Magyarázott variancia %	20,848	6,125

8. táblázat: A Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) identitás és szerepkonfúzió skáláinak középiskolások mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálk belső konzisztenciája. Teljes magyarázott variancia: 26,975 %.

Az EDS identitás szintézise és szerepkonfúzió faktorainak segítségével képeztük az „identitás megoldottsága” nevű mutatót; az identitás szintézise skálán elért pontszámból kivonva a szerepkonfúzió skálán elért pontszámot. A megoldottság minimum értéke a középiskolások mintán -5, maximuma 23. Az átlag 10,53 pont, szórás 5,01. Az identitás szintézise és mindkét változó között, amelyből képeztük, kapcsolat van. Az identitás megoldottsága erős negatív korrelációban van a szerepkonfúzióval ($r = -0,774$; $p < 0,01$); valamint pozitív együttjárást mutat az identitás szintézisével ($r = 0,878$; $p < 0,01$).

Az identitás szintézise és szerepkonfúzió faktorok közt talált korreláció a középiskolások mintán

Az identitás szintézise és a szerepkonfúzió között szignifikáns, negatív korrelációt találtunk ($r = -0,378$; $p < 0,01$). A közepes erősségű, negatív korreláció arra utal, hogy bár a faktorokon elért eredmények között van összefüggés, külön faktorként való kezelésük indokolt.

7. ábra: A középiskolás mintán feltárt negatív kapcsolatot az identitás és a szerepkonfúzió között

Az ábráról leolvashatjuk azt is, hogy amennyiben nem a változók, hanem a személyek oldaláról közelítjük meg az identitás kérdését, találunk olyan személyeket, akik mind a két változón alacsony vagy mind a két változón magas értékeket érnek el, bár a többség esetében az identitás szintéziséen elért magasabb érték alacsonyabb értékkel jár együtt a szerepkonfúzió változón. A középiskolások identitás szintézise és szerepkonfúzió skálákon elért eredményein, a demográfiai változók mentén talált különbségeit a 14. számú melléklet tartalmazza.

***Az EDS identitás skáláinak végleges, 11 elemet tartalmazó struktúrája
Az egyetemista nők mintájának (N = 219) jellemzői***

Az egyetemista mintán a KMO értéke 0,831, vagyis a változók alkalmasak a faktorelemzésre. A scree plot teszt ismét két faktor megjelenését indikálta, amely a struktúra teljes variációjának 35,617 százalékát magyarázza. A CFA alapján lefutott EFA megfelelő értékeket mutatott: a struktúrában alacsony (0,32 alatt) töltést és keresztöltést sem találtunk. A középiskolás mintán alacsony faktortöltéssel rendelkező EDS 16-os változó („Biztosnak érzem magam abban, hogy mit kellene tennem az életemmel.”), az egyetemista nők mintáján megfelelő faktorsúllyal (0,543) jelentkezett az identitás skálán.

A végső, kétfaktoros modell, összesen 11 itemet tartalmaz (lsd. 13. számú melléklet). Az első faktor az identitás szintézise, amely 7 itemet tartalmaz (EDS 16, 26, 30, 36, 50, 56, 93); az összvariancia 28,377 százalékát magyarázza. A második faktor, a szerepkonfúzió, négy itemet tartalmaz (EDS 6, 60, 80, 86), az összvariancia 7,240 százalékát magyarázza. Így az egyetemista nők esetében a két faktor az összvariancia 35,617 százalékát magyarázza.

A EDS magyar változatából kialakított identitás és szerepkonfúzió skálák eredményeit középiskolások mintán a 9. táblázat szemlélteti.

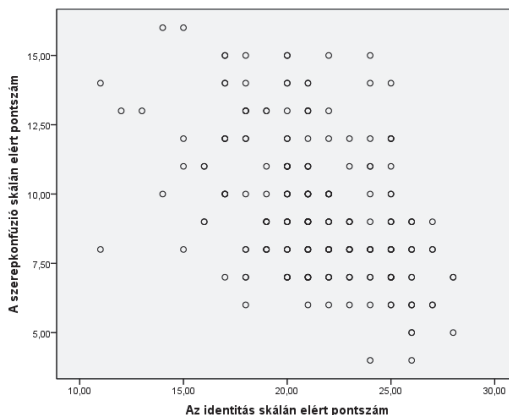
	Identitás	Szerepkonfúzió
Átlag	21,38	9,42
Szórás	3,26	2,50
Belső konzisztencia (α)	0,76	0,73
Magyarázott variancia %	28,377	7,240

9. táblázat: A Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) identitás szintézise és szerepkonfúzió skáláinak egyetemista nők mintáján feltárt leíró statisztikái és az alskálák belső konzisztenciája. Teljes magyarázott variancia: 35,617 %.

Az EDS identitás szintézise és szerepkonfúzió faktorainak segítségével képeztük az „identitás megoldottsága” nevű mutatót; az identitás szintézise skálán elért pontszámból kivonva a szerepkonfúzió skálán elért pontszámot. A megoldottság minimum értéke az egyetemista nők mintáján 3, maximuma 23. Az átlag 11,94 pont, szórás 4,05. Az identitás szintézise és mindkét változó között, amelyből képeztük, kapcsolat van. Az identitás megoldottsága erős negatív korrelációban van a szerepkonfúzióval ($r = -0,809$; $p < 0,01$); valamint pozitív együttjárást mutat az identitás szintézisével ($r = 0,893$; $p < 0,01$).

Az identitás szintézise és a szerepkonfúzió között feltárt korrelációk az egyetemista nők mintáján

Az identitás és a szerepkonfúzió között szignifikáns, negatív korrelációt találtunk ($r = -0,457$; $p < 0,01$). A közepes erősségű, negatív korreláció arra utal, hogy bár a faktorokon elért eredmények között van összefüggés, külön faktorként való kezelésük indokolt (ld. 8. ábra).

8. ábra: Az egyetemista nők mintáján feltárt negatív kapcsolat az identitás szintézise és a szerepkonfúzió skálái között

Hasonlóan a középiskolás mintában találtakhoz, az ábráról leolvashatjuk azt is, hogy amennyiben nem a változók, hanem a személyek oldaláról közelítjük meg az identitás kérdését, találunk olyan személyeket, akik mind a két változón alacsony vagy mind a két

változón magas értékeket érnek el, bár a többség esetében az identitás szintéziséen elért magasabb érték alacsonyabb értékkel jár együtt a szerepkonfúzió változón.

1.2. A Dimensions of Identity Development Scale (DIDS) érvényességének vizsgálata:

Feltáró faktoranalízis (EFA)

A Dimensions of Identity Development Scale (DIDS, Luyckx et al., 2008) az identitásdimenziók mérésére alkalmas mérőeszköz. A jövőbeli tervekkel kapcsolatos állításokat tartalmaz. A kérdőívet az általunk elért összes csoport kitöltötte (serdülők, egyetemisták, felnőttek). Mivel az EFA érzékeny az elemszáma, a feltáró faktoranalízist a minta egészen elvégeztük (N=1057). A feltáró faktoranalízis (EFA) során főtengeleylemezést végeztünk (principal axis factoring) promax forgatással (Kappa=1). A cél annak vizsgálata volt, hogy a kérdőívet alkotó elemek mögött meghúzódó látns faktorok megfelelnek-e az angol változatban találtaknak.

Az első elemzés során 4 faktor különült el a mintán (lsd. a 16. számú mellékletben), ez a faktorstruktúra a variancia 51,249%-át magyarázza. A scree plot teszt alapján azonban a háromfaktoros megoldás célszerűbbnek tűnik (az 4. faktor eigenvalue-ja 1 környékén van). További érv a háromfaktoros megoldás mellett, hogy a negyedik faktorba tartozó itemek közül egy két faktorstruktúrán is megtalálható, valamint hogy a negyedik faktoron megtalálható változók faktortöltése alacsony (0,333; 0,449). Továbbá a faktoron két változó található csak meg.

A továbbiakban a keresztöltéssel és nem megfelelő faktortöltéssel rendelkező változókat (öt változó) eltávolítottuk és így is elvégeztük a feltáró faktorelemzést. A faktorstruktúra jó illeszkedést mutatott. A változók magas faktortöltéssel rendelkeznek (0,520-0,851, kivéve DIDS 15 változót, amelynek faktortöltése 0,396). A Kaiser-Meyer-Olkin kritérium értéke 0,924, így elmondható, hogy a változók kiválóan alkalmasak a faktorelemzésre (Sajtos-Mitev, 2007). Három faktor jelent meg. Az első faktor az *elköteleződés*, mely tíz itemet tartalmaz (1,3,4,5,8,9,10,22,23,24). A faktor a variancia 31,342%-át magyarázza. A skála reliabilitása magas (Cronbach- α =0,914). A második faktor az *exploráció*, öt itemet (11,14,17,20,25) tartalmaz. A faktor a variancia 16.654%-át magyarázza, Cronbach- α -ja szintén magas (α =0,810). A harmadik faktor a *ruminatív exploráció*, négy itemet tartalmaz (7,13,16,19). A faktor az összvariancia 2,528 %-át magyarázza. A skála reliabilitása elfogadható (α =0,775).

Megerősítő faktoranalízis (CFA)

A CFA eljárással külön is vizsgáltuk a középiskolásokra és az egyetemistákra a CFI-vel kapcsolatos modell illeszkedését, mivel az útelemzés során is külön kezeltük a csoportokat. A azonban a korcsoportos bontás előtt megvizsgáltuk az adatok összességén (N=1056) az eredeti Luyckx és munkatársai (2008) által kidolgozott faktorstruktúra illeszkedését az adatokhoz. Az EFA alapján nem vártunk jó illeszkedési mutatókat. Valamint Luyckx és munkatársainak (2008) eredményeit jelentős mértékben javíthatta az a szakmailag nehezen indokolható elrendezés, hogy az egy faktoron megjelenő változókat közvetlenül egymás után szerepeltették a mérőeszközben. Ezt a gyakorlatot nem követtük, a változókat kvázi véletlen elrendezésben szerepeltettük. Az *első modell* öt faktorának belső konzisztenciái a következők: azonosulás az elköteleződéssel - α =0,824, ruminatív exploráció - α =0,689; elköteleződéssel - α =0,864; mély exploráció - α =0,67; széles körű exploráció - α =0,753). A ruminatív exploráció és a mély exploráció reliabilitása kissé elmarad az elfogadhatótól. Továbbá a modell illeszkedése nem felel meg a Borwn (2006) által támasztott kritériumoknak sem (N=1056, χ^2/df = 10,554 RMSEA= 0,096, CI= 0,093- 0,099, CFI= 0,79, TLI=0,77).

A *második modell*hez (N=1056) a feltáró faktoranalízis során átszűrt 19 változót és három faktort használtuk fel. A modell illeszkedése jobb, mint a Luyckx és munkatársainak (2008)

eredeti faktorstruktúrája alapján felállított modellé. Ugyanakkor a mutatók még így sem érik el a kívánt értéket ($N = 1056$, $\chi^2/df=8,912$, $RMSEA=0,087$, $CI=0,083-0,092$, $CFI=0,88$, $TLI=0,86$). A belső konzisztencia tekintetében megfelelőek az eredmények (Cronbach- α elköteleződés= 0,914, Cronbach- α exploráció=0,810, Cronbach- α ruminatív exploráció= 0,775). Ez a faktorstruktúra az összvariancia 50,524 százalékát magyarázza.

A *harmadik modell*t esetében célunk az volt, hogy olyan megoldást találjunk, amely a lehető legjobban megfelel a Brown (2006) által támasztott kritériumoknak, valamint az egyes faktorok belső konzisztenciája is a lehető legmagasabb legyen, de legalábbis 0,7 környékén vagy afelélt mozogjon. A faktorok kialakításakor egyaránt figyelembe vettük az EFA eredményeit, valamint a változók megfogalmazásának illeszkedését ahhoz a faktorhoz, amelyen elhelyezkednek. A modell így tizenkét változót tartalmaz. Mivel mindenképp célunk volt a ruminatív exploráció faktorának kialakítása, az ehhez a faktorhoz eredetileg tartozó itemeket megvizsgálva a DIDS 12-es változót is visszaemeltük a modellbe. A változó nem rontja a modell illeszkedési mutatóit. A módosítási index (modification indices) és a reziduális mátrix (residual matrices) értékeit figyelembe véve négy kovariancia hiba lett hozzáadva a struktúrához: a DIDS 3-DIDS 4, DIDS 3- DIDS 5, DIDS4- DIDS 5 és a DIDS 20- DIDS 25 elemeket kovariáltuk egymással, javítva ezzel az illeszkedés mértékét. A modell ebben a formában elfogadható illeszkedéssel rendelkezik ($N=1056$, $\chi^2/df=5,197$, $RMSEA=0,063$, $CI= 0,056-0,071$, $CFI= 0,96$, $TLI= 0,95$). Az EFA-t lefutató a Kaiser-Meyer-Olkin kritérium azt jelzi, hogy a faktorelemzés végrehajtható ($KMO=0,884$). A három faktor az összvariancia 56,277 százalékát magyarázza. A skálák reliabilitása megfelelő (Cronbach- α elköteleződés= 0,872, Cronbach- α elköteleződés=0,805, Cronbach- α ruminatív exploráció= 0,788). A magyar mintán használható változatnak e modell változóit tekintjük.

Megerősítő faktoranalízis- a középiskolás mintán

A középiskolás mintán ($N=683$) külön is elvégeztük a konfirmációs faktoranalízist (*negyedik modell*). A konfirmációs faktoranalízis előtt ellenőriztük a faktorstruktúrát az EFA segítségével. A három faktor elkülönül egymástól, jelentős keresztöltés nem jelenik meg. Ugyanakkor a scree plot két faktort mutat. Ennek ellenére a három faktor megtartása mellett döntöttünk, mivel mindenképp szeretnénk mérhetővé tenni a ruminatív explorációt, maladaptív változóját. A KMO értéke 0,875, ami jó értéknek tekinthető. A három faktor az összvariancia 54,273 százalékát magyarázza. A skálák reliabilitása megfelelő (Cronbach- α elköteleződés= 0,856, Cronbach- α exploráció=0,795, Cronbach- α ruminatív exploráció= 0,778). A módosítási index (modification indices) és a reziduális mátrix (residual matrices) értékeit figyelembe véve egy kovariancia hiba lett hozzáadva a struktúrához a DIDS 3 és a DIDS 4 között. A modell illeszkedése megfelelőnek tekinthető ($N=683$, $\chi^2/df=3,688$, $RMSEA=0,063$, $CI= 0,054-0,073$, $CFI= 0,96$, $TLI= 0,95$).

A középiskolás minta eredményeinek elemzése során ezt a faktorstruktúrát vesszük alapul (Isd. a 16. számú mellékletben). A skála mutatóit a következő részben tárgyaljuk.

Megerősítő faktoranalízis - egyetemista nők mintáján⁴⁴

Az *ötödik modell*hez szintén a feltáró faktoranalízis során átszűrte 12 változót és három faktort használtuk fel. Az elköteleződés, exploráció és ruminatív exploráció elkülönül az egyetemista nők mintáján is, bár az elköteleződés és a ruminatív exploráció változói között szoros kapcsolat mutatkozik a csak az egyetemista nők adatain lefuttatott feltáró faktoranalízisben (a ruminatív

⁴⁴ Az egyetemista nők és férfiak adatait együttesen bevonva az elemzésbe ($N = 252$) jobb illeszkedési mutatókat kaptunk. Mivel vizsgálatunkban az egyetemista nők eredményeit értelmezzük, jelen dolgozatban csak az ő adataikon elvégzett EFA és CFA eredményeket ismertetjük.

exploráció tételei keresztöltéssel rendelkeznek az elköteleződés faktoron, és viszont; valamint DIDS 13 változó nagyobb faktorsúllyal szerepel az elköteleződés faktoron).

A belső konzisztencia mutatói megfelelőek (Cronbach- α elköteleződés= 0,889, Cronbach- α exploráció=0,813, Cronbach- α ruminatív exploráció= 0,771). Ez a modell egyetlen mutató tekintetében sem felel meg az általunk alkalmazott (Brown, 2006) kritériumoknak (N=219, $\chi^2/df=2,386$, RMSEA=0,075, CI= 0,062-0,099, CFI= 0,94, TLI= 0,93).

A hatodik modell a módosítási index (modification indices) és a reziduális mátrix (residual matrices) értékeit figyelembe véve került kialakításra. Az exploráció és a ruminatív exploráció közötti összefüggés nem volt szignifikáns, ezért a két változó közötti kapcsolatot töröltük. Két kovariancia hiba lett hozzáadva a struktúrához a DIDS 4 és a DIDS 5, illetve a DIDS 5 és DIDS 8 között. A modell illeszkedése elfogadhatónak tekinthető (N = 219, $\chi^2/df = 2,203$, RMSEA = 0,075, CI = 0,056-0,094, CFI= 0,95, TLI= 0,94). A CFI értéke megfelelő, ugyanakkor az RMSEA és a TLI nem éri el a kritériumnak megfelelő szintet. A modellek összegzése a 10. táblázatban olvasható.

	KMO	teljes magyarázott variancia	Faktorok elemszáma	Cronbach α	χ^2/df	RMSEA	90% CI of RMSEA	CFI	TLI
Eredeti modell (25 elem) N=1056	nm	nm	AZ=5 EK=5 SZK=5 ME=5 RU=5	AZ= 0,824 EK=0,864 SZK=0,753 ME=0,67 RU=0,689	10,554	0,096	0,093-0,099	0,79	0,77
Második modell (19 item) N=1056	0,924	50,524	EK=10 E=5 RU=4	EK=0,914 E=0,810 RU=0,775	8,912	0,087	0,083-0,092	0,88	0,86
Harmadik modell (12 item) N=1056	0,884	56,277	EK=5 E=4 RU=3	EK=0,872 E=0,805 RU=0,788	5,197	0,063	0,056-0,071	0,96	0,95
Negyedik modell (12 item) N=683	0,875	54,273	EK=5 E=4 RU=3	EK=0,856 E=0,795 RU=0,778	3,688	0,063	0,054-0,073	0,96	0,95
Ötödik modell (12 item) N=219	0,867	59,075	EK=5 E=4 RU=3	EK=0,889 E=0,813 RU=0,771	2,386	0,075	0,062-0,099	0,94	0,93
Hatodik modell (12 item) N = 219	0,867	59,075	EK = 5 E = 4 RU = 3	EK= 0,889 E=0,813 RU=0,771	2,203	0,075	0,056-0,094	0,95	0,94

10. táblázat: A DIDS öt modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összessége

Megjegyzés: KMO= Kaiser-Meyer-Olkin mutató; χ^2/df = khi-négyszet és a szabadságfok hányadosa; RMSEA= root mean square error of approximation, 90% CI= az RMSEA 90%-os konfidencia intervalluma, CFI= comparative fit index, TLI= Tucker-Lewis index, AZ= azonosulás az elköteleződéssel; EK= elköteleződés; SZK= széles körű exploráció; ME= mély exploráció; RU=ruminatív exploráció, E= exploráció

A DIDS magyar változatának végleges, 12 elemet tartalmazó struktúrája A középiskolás minta jellemzői

A tizenkét elemet tartalmazó, kritériumoknak megfelelő illeszkedéssel rendelkező CFA modell felállítását után az előzőekhez hasonló módon újra feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk el főteengelyanalízissel (principal axis factoring) és promax forgatással. A scree plot teszt két

faktort jelzett, illetve az EFA két faktort különített el. Az exploráció faktor változói valamint a ruminatív exploráció változói egy faktorra kerültek, bár a ruminatív exploráció változói negatív faktortöltéssel jelentek meg a faktoron. Mivel a CFA modellben elfogadható illeszkedési mutatókkal három faktort sikerült megbízhatóan elkülönítenünk, a faktoranalízist újra lefuttattuk három faktor megtalálására (lsd. a 16. számú mellékletben). A CFA modell faktoraí így elkülönülnek egymástól. A KMO értéke 0,875, ami azt jelzi, hogy a változók alkalmasak a faktorelemzésre. Az első faktor az elköteleződés, mely a variancia 33,156 százalékát magyarázza. A második faktor az exploráció, mely a variancia 17,727 százalékát magyarázza. A harmadik faktor a ruminatív exploráció, mely a variancia 3,390 százalékát magyarázza. A struktúrában nem szerepelt alacsony töltés. A középiskolások által a magyar DIDS-en elért eredmények leíró statisztikáit a 11. táblázat szemlélteti.

	Elköteleződés	Exploráció	Ruminatív exploráció
Átlag	17,70	14,59	8,27
Szórás	4,5	3,52	3,26
Belső konzisztencia (α)	0,856	0,795	0,778
Magyarázott variancia %	33,156	17,727	3,390

11. táblázat: A DIDS (Luyckx et al., 2008) leíró statisztikái a középiskolás mintán (N=683)

A faktorok közt fellelhető korrelációk

Spearman féle korrelációanalízissel vizsgáltuk az egyes faktorok közötti kapcsolatot. A ruminatív exploráció faktor erős negatív korrelációban áll az elköteleződéssel ($r(683) = -0,539$, $p < 0,01$), valamint gyenge pozitív korrelációban az explorációval ($r(683) = 0,092$, $p < 0,5$). Továbbá az exploráció közepesen erős pozitív korrelációban áll az elköteleződéssel ($r(683) = 0,348$, $p < 0,01$). A feltárt korrelációkat a 12. táblázat foglalja össze.

	1	2	3
<i>Elköteleződés (1)</i>	1	0,348**	-0,539**
<i>Exploráció (2)</i>		1	0,092*
<i>Ruminatív exploráció (3)</i>			1

12. táblázat: A DIDS dimenziói között feltárt korrelációk a középiskolás mintán

Az egyetemista nők mintájának jellemzői

A tizenkét elemet tartalmazó, kritériumoknak megfelelő illeszkedéssel rendelkező CFA modell felállítását követően az előzőekhez hasonló módon újra feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk el főtelengyanalízissel (principal axis factoring) és promax forgatással. A scree plot teszt két faktort jelzett, illetve az EFA két faktort különített el. Az elköteleződés faktor változói valamint a ruminatív exploráció változói egy faktorra kerültek, bár a ruminatív exploráció változói negatív faktortöltéssel jelentek meg a faktoron. Mivel a CFA modellben elfogadható illeszkedési mutatókkal három faktort sikerült megbízhatóan elkülönítenünk, a faktoranalízist újra lefuttattuk három faktor megtalálására (lsd. a 17. számú mellékletben). A CFA modell faktoraí így elkülönülnek egymástól; azonban a DIDS 13 változó továbbra is az elköteleződés faktoron helyezkedik el negatív faktortöltéssel. A skála eredeti szerzőjének javaslatára (Luyckx et al., 2008) azonban a változót az elméletnek megfelelően (és a CFA által igazoltan) a ruminatív exploráció faktoron tartottuk.

A KMO értéke 0,867, ami azt jelzi, hogy a változók alkalmasak a faktorelemzésre. Az első faktor az elköteleződés, mely a variancia 37,265 százalékát magyarázza. A második faktor az

exploráció, mely a variancia 18,618 százalékát magyarázza. A harmadik faktor a ruminatív exploráció, mely a variancia 3,193 százalékát magyarázza. Az egyetemista nők magyar DIDS skálákon elért eredményeinek leíró statisztikáit a 13. táblázat szemlélteti.

	Elköteleződés	Exploráció	Ruminatív exploráció
Átlag	18,49	15,14	7,15
Szórás	4,193	3,068	2,886
Belső konzisztencia (α)	0,889	0,813	0,771
Magyarázott variancia %	37,625	18,618	3,193

13. táblázat: A DIDS (Luyckx et al., 2008) leíró statisztikái az egyetemista nők (N = 219) mintáján

A faktorok közt fellelhető korrelációk

Spearman féle korrelációanalízissel vizsgáltuk az egyes faktorok közötti kapcsolatot. Egyetlen kapcsolatot sikerült feltárni. A ruminatív exploráció faktor erős negatív korrelációban áll az elköteleződéssel ($r(219) = -0,713$, $p < 0,01$). Az elköteleződés és exploráció, illetve az exploráció és a ruminatív exploráció faktorai között a vizsgált egyetemista mintán nem találtunk összefüggést.

1.3. A Career Factors Inventory (CFI, Chartrand et al., 1990) érvényességének vizsgálata

Feltáró faktoranalízis (Exploratory factor analysis= EFA)

A feltáró faktoranalízis (EFA) során főtengelemzést végeztünk (principal axis factoring) promax forgatással ($Kappa=1$). A cél annak vizsgálata volt, hogy a kérdőívet alkotó elemek mögött meghúzódó látens faktorok megfelelnek-e az angol változatban találtaknak. Az EFA érzékeny az elemszámról, ezért az egyetemista és középiskolás minta egészén (N=936) végeztük el a feltáró faktoranalízist.

Az első elemzés során 5 faktor különült el a mintán (ld. a 20. számú mellékletben) ez a faktorstruktúra a variancia 61,33%-át magyarázza. A scree plot teszt alapján azonban a négyfaktoros megoldás célszerűbbnek tűnik (az 5. faktor eigenvalue-ja 1 közelében van). További érv a négyfaktoros megoldás mellett, hogy az ötödik faktorba tartozó itemek közül kettő két faktorstruktúrán, egy item pedig három faktorstruktúrán is megtalálható. A keresztöltések értéke magasabb, mint 0,32; így ezek a változók eltávolításra kerültek. A három érintett változó: a 2., 7., 9. item.

Ezután a faktorstruktúra jó illeszkedést mutatott. A változók magas faktortöltéssel rendelkeznek (0,606-0,879), és egyetlen változó esetén sem találtunk keresztöltést. A Kaiser-Meyer-Olkin kritérium értéke 0,831, így elmondható, hogy a változók alkalmasak a faktorelemzésre (Sajtos-Mitev, 2007). Négy faktor jelent meg. Az első faktor a *pályaválasztási szorongás*, mely öt itemet tartalmaz (1,3,4,5,6). A faktor a variancia 22,132%-át magyarázza. A skála reliabilitása magas (Cronbach- $\alpha = 0,89$). A második faktor az *önismeretigény*, négy itemet (18, 19, 20,21) tartalmaz, így egy az egyben megegyezik Chartrand et al. (1990) hasonló elnevezésű faktorával. A faktor a variancia 20,46%-át magyarázza, Cronbach- α -ja szintén magas ($\alpha = 0,868$). A harmadik faktor a *pályainformáció szükséglete*, hat itemet tartalmaz (12,13,14,15,16,17). A faktor az összvariancia 10,212 %-át magyarázza. A skála reliabilitása megfelelő ($\alpha = 0,774$). A negyedik faktor az *általános bizonytalanság*, három itemet tartalmaz. Az összvariancia 8,92%-át magyarázza a faktor. Cronbach- α -ja éppen elfogadható ($\alpha = 0,686$).

Összegezve a kérdőív háttérében négy faktort különítettünk el, három item eltávolításával. Ez a faktorstruktúra az összvariancia 61,724 százalékát magyarázza.

Megerősítő faktoranalízis (Confirmatory factor analysis- CFA)

A megerősítő faktoranalízis olyan módszer, amelyet már létező faktorstruktúra tesztelésére használunk. A CFA eljárással külön vizsgáltuk a középiskolásokra és az egyetemistákra a CFI-vel kapcsolatos modell illeszkedését.

Azonban a korcsoportos bontás előtt megvizsgáltuk a két minta együttesén az eredeti Chartrand és munkatársai (1990) által kidolgozott faktorstruktúra illeszkedését az adatokhoz. Az *első modell* négy faktorának belső konzisztenciái a következők: pályaválasztási szorongás- $\alpha=0,757$, általános bizonytalanság- $\alpha=0,191$; pályainformáció szükséglete- $\alpha=0,756$, önismeretigény- $\alpha=0,868$. Az általános bizonytalanság reliabilitása messze elmarad az elfogadhatótól. Továbbá a modell illeszkedése nem felel meg a Brown (2006) által támasztott kritériumoknak sem ($N=936$, $\chi^2/df= 4,705$, RMSEA= 0,075, CI= 0,07- 0,08, CFI= 0,87, TLI=0,87). Az eredeti modell faktorai a variancia 56,396%-át magyarázzák.

Megerősítő faktoranalízis (CFA)- a középiskolás mintán

A *második modell*hez a feltáró faktoranalízis során átszűrt 18 változót és négy faktort használtuk fel. A modell illeszkedése jobb, mint a Chartrand és munkatársainak (1990) eredeti faktorstruktúrája alapján felállított modellé. Ugyanakkor a CFI, a TLI és a CI még így sem érik el a kívánt értéket. A többi mutató értéke az előírásoknak megfelelően alakul ($N= 683$, $\chi^2/df=3,337$, RMSEA=0,059, CI=0,053-0,066, CFI=0,93, TLI=0,92). A belső konzisztencia tekintetében megfelelőek az eredmények (Cronbach- α pályaválasztási szorongás= 0,887, Cronbach- α általános bizonytalanság=0,704, Cronbach- α pályainformáció szükséglete= 0,774, Cronbach- α önismeretigény= 0,854).

A *harmadik modell*t az EFA középiskolásokra való külön lefuttatásával, illetve az eredeti EFA modell javításával végeztük el. Célunk az volt, hogy olyan megoldást találjunk, amely a lehető legjobban megfelel a Brown (2006) által támasztott kritériumoknak, valamint az egyes faktorok belső konzisztenciája is a lehető legmagasabb, de legalábbis 0,7 környékén vagy afelett mozog. Az EFA újbóli lefuttatása során azt tapasztaltuk, hogy csak a középiskolás mintán vizsgálódva, a CFI 17-es változójának faktortöltése nem éri el a kritikus 0,5-ös határt. A módosítási index (modification indices) és a reziduális mátrix (residual matrices) értékei is a változó eltávolítása mellett szóltak. A CFI 17 változó ugyanis magas kovarianciában áll a CFI 14, CFI 12 illetve a CFI 19-es itemmel. Utóbbi esetén a kovariancia hiba hozzáadására sincs módunk, ugyanis a változó nem ugyanazon a faktoron helyezkedik el (CFI 12, 14, 17- pályainformáció szükséglete; CFI 19 önismeretigény). A módosítási index alapján egy kovariancia hiba lett hozzáadva a struktúrához: a CFI 18 és CFI 19 elemeket kovariáltuk egymással, javítva ezzel az illeszkedés mértékét. A pályaválasztási szorongás és az önismeretigény faktorai közötti korreláció nem szignifikáns volta miatt került eltávolításra. A modell ebben a formában megfelelő illeszkedéssel rendelkezik ($N=683$, $\chi^2/df= 1,98$, RMSEA=0,038, CI= 0,031-0,046, CFI= 0,97, TLI= 0,97).

A végső négyfaktoros modell összesen 17 itemet tartalmaz (ld. 20. számú melléklet). A *pályaválasztási szorongás faktort* öt (1,3,4,5,6), az *általános bizonytalanság faktort* három (8,10,11), a *pályainformáció szükséglete faktort* öt (12,13,14,15,16), az *önismeretigény faktort* négy (18,19,20,21) elem alkotja. Az így kapott modell Cronbach α -ái megfelelőek. Annak ellenére, hogy a pályainformáció szükségletének Cronbach α -ja némiképp csökken a CFI 17 elem törlésével ($\alpha= 0,750$), a belső konzisztencia így is megfelelő, valamint a modell ebben a formában jobb illeszkedési mutatókkal bír.

A három modell közül figyelembe véve az EFA és a CFA kritériumait, valamint a faktorok belső konzisztenciáját, a harmadik, 17 elemet tartalmazó faktorstruktúra bizonyul a legmegfelelőbbnek a középiskolás minta esetén.

Megerősítő faktoranalízis (CFA) – az egyetemista nők mintáján (N = 219)

A negyedik modellhez a feltáró faktoranalízis során átszűrt 18 változót és négy faktort használtuk fel. A modell illeszkedése jobb, mint a Chartrand és munkatársainak (1990) eredeti faktorstruktúrája alapján felállított modellé (N=936). A mutatók értékei az előírásoknak megfelelően alakultak, a TLI kivételével, amely nem éri el a 0,95-ös határértéket (N= 219, $\chi^2/df=1,553$, RMSEA=0,051, CI=0,037-0,064, CFI=0,95, TLI=0,94). A CI értéke ugyanakkor éppen az elfogadható határon van. A belső konzisztencia tekintetében vegyesek az eredmények, két faktornak megfelelő a reliabilitása, míg az általános bizonytalanság faktoré és a pályainformáció szükséglete faktoré alacsonyabb az elvártnál (Cronbach- α pályaválasztási szorongás= 0,89, Cronbach- α általános bizonytalanság=0,61, Cronbach- α pályainformáció szükséglete= 0,69, Cronbach- α önismeretigény= 0,89). Ez a modell az összvariancia 61,571 %-át magyarázza.⁴⁵

Az ötödik modell a középiskolás mintán kialakított végleges modell (17 item) megfelelője az egyetemista mintán. A CFI 17 item a negyedik modellben többször megjelenik a módosítási indexek között. Eltávolításával a modell illeszkedése javul. Ugyanakkor a belső konzisztenciára negatív hatással van ez a módosítás (Cronbach- α pályaválasztási szorongás= 0,900; Cronbach- α általános bizonytalanság= 0,614; Cronbach- α pályainformáció szükséglete= 0,624; Cronbach- α önismeretigény= 0,896). Ez a modell az összvariancia 60,838%-át magyarázza. A modell illeszkedési mutatói jók (N= 219, $\chi^2/df=1,283$, RMSEA=0,037, CI=0,015-0,053, CFI=0,98, TLI=0,97). Ezt a struktúrát tekintjük a végleges, egyetemista nők mintáján használt változat alapjának (lásd a 21. számú mellékletben). Az egyes modellek adatait a 14. táblázat összegzi.

⁴⁵ Csak az egyetemista mintán végrehajtva az EFA-t a pályainformáció szükséglete faktor nem különül megbízhatóan el, a faktortöltések többsége 0,5 alatt van, melynek oka valószínűleg abban keresendő, hogy az egyetemista minta 50%-a olyan hallgatókból áll, akik jelentős tudással bírnak tanulmányaikból kifolyólag a pályaismeret területén. További probléma, hogy a CFI 8 keresztöltéssel rendelkezik, azonban eltávolítása esetén az általános bizonytalanság faktor megbízhatósága jelentősen csökken, ezért megtartása mellett döntöttünk.

	Teljes magyarázott variancia	KMO	Faktorok elemszáma	Cronbach α	χ^2/df	RMSEA	90% CI of RMSEA	CFI	TLI
Eredeti modell (21 elem) N=936	56,396%	0,842	PSZ=6 ÁB=5 PI=6 ÖI=4	PSZ=0,757 ÁB=0,191 PI=0,756 ÖI=0,868	4,705	0,075	0,07-0,08	0,87	0,87
Második modell (18 item) N=683	52,060%	0,823	PSZ= 5 ÁB=3 PI=6 ÖI=4	PSZ=0,887 ÁB=0,704 PI=0,774 ÖI=0,854	3,337	0,059	0,053-0,066	0,93	0,92
Harmadik modell (17 item) N=683	52,877%	0,817	PSZ= 5 ÁB= 3 PI=5 ÖI=4	PSZ=0,887 ÁB=0,704 PI=0,750 ÖI=0,854	1,98	0,038	0,031-0,046	0,97	0,97
Negyedik modell (18 item) N=219	60,838%	0,825	PSZ= 5 ÁB=3 PI=6 ÖI=4	PSZ=0,894 ÁB=0,613 PI=0,69 ÖI= 0,893	1,553	0,051	0,037-0,064	0,95	0,94
Ötödik modell (17 item) N=219	61,571%	0,825	PSZ= 5 ÁB= 3 PI=5 ÖI=4	PSZ=0,894 ÁB=0,613 PI=0,608 ÖI=0,893	1,283	0,037	0,015-0,053	0,98	0,97

14. táblázat: A CFI öt modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összegzése

Megjegyzés: KMO= Kaiser-Meyer-Olkin mutató; χ^2/df = khi-négyzet és a szabadságfok hányadosa; RMSEA= root mean square error of approximation, 90% CI= az RMSEA 90%-os konfidencia intervalluma, CFI= comparative fit index, TLI= Tucker-Lewis index, PSZ= pályaválasztási szorongás, ÁB= általános bizonytalanság, PI= pályainformáció szükséglete, ÖI= önismeretigény

A CFI magyar változatának végleges, 17 elemet tartalmazó struktúrája Középiskolás minta jellemzői

A 17 elemet tartalmazó, kritériumoknak megfelelő illeszkedéssel rendelkező CFA modell felállítását az előzőekhez hasonló módon újra feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk főteengyelemzéssel (principal axis factoring) és promax forgatással külön a középiskolás, valamint külön az egyetemista mintára.

A középiskolás mintán a scree plot teszt ismét négy faktor megjelenését indikálta, amely a struktúra teljes varianciájának 52,877 százalékát magyarázza. A CFA alapján lefutott EFA megfelelő értékeket mutatott: a struktúrában alacsony (0,32 alatt) töltés, valamint keresztöltés (0,32 felett) sem található. Az első faktor a pályaválasztási szorongás, amely a variancia 20,278 százalékát magyarázza. A második faktor az önismeretigény, amely a variancia 17,953 százalékát magyarázza. A harmadik faktor a pályainformáció szükséglete, amely a variancia 7,364 százalékát magyarázza. Végül a negyedik faktor az általános bizonytalanság, amely a variancia 7,282 százalékát magyarázza. A CFI magyar változatának középiskolás mintán talált leíró statisztikáit a 15. táblázat szemlélteti.

	Pályaválasztási szorongás	Önismeretigény	Pályainformáció szüksége	Általános bizonytalanság
Átlag	13,87	12,80	16,91	8,4939
Szórás	4,79	4,07	3,93	2,691
Belső konzisztencia (α)	0,887	0,854	0,750	0.704
Magyarázott variáció %	20,278	17,953	7,364	7,282

15. táblázat: A CFI magyar változatának középiskolások mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálák belső konzisztenciája.

Teljes magyarázott variáció: 52,877 %.

A faktorok között fellelhető korrelációk a középiskolás mintán

Spearman féle korrelációanalízissel vizsgáltuk az egyes faktorok közötti kapcsolatot. A pályaválasztási szorongás pozitívan korrelál az általános bizonytalanság faktoral (r(683)=0,130, p< 0,01), illetve negatívan korrelál a pályainformáció szüksége faktoral (r(683)= -0,107, p<0,01). Az általános bizonytalanság faktor pozitív korrelációban áll a pályainformáció szüksége faktoral (r(683)=0,117, p<0,01), illetve az önismeretigény faktoral (r(683)=0,151, p<0,01). A pályainformáció szüksége faktor pozitív együttjárást mutat az önismeretigény faktoral (r(683)=0,345, p<0,01). A korrelációk a legtöbb faktor között fennállnak, azonban erősségük nem jelentős (lsd. 16. táblázat).

	1	2	3	4
<i>Pályaválasztási szorongás (1)</i>	1	0,130**	-0,107**	n.s
<i>Általános bizonytalanság (2)</i>		1	0,117**	0,151**
<i>Pályainformáció szüksége (3)</i>			1	0,345**
<i>Önismeretigény (4)</i>				1

16. táblázat: A CFI faktorai közötti korrelációk a középiskolás mintán

** A korreláció p<0,01 szinten szignifikáns

ns. Nem szignifikáns

Az egyetemista nők mintájának jellemzői

Az egyetemista nők mintáján a scree plot teszt ismét négy faktor megjelenését indikálta, amely a struktúra teljes variációjának 61,571 százalékát magyarázza. A CFA alapján lefutott EFA (principal component analysis) megfelelő értékeket mutatott: a struktúrában alacsony (0,32 alatt) töltés nem található. Keresztöltés több esetben megjelent, azonban a változó minden ilyen esetben jóval magasabb faktortöltéssel rendelkezett azon a faktoron, amelyre az elméleti megfontolások alapján tartozna. Továbbá egy esetet kivéve (CFI 13) a változóknál azon a faktoron jelent meg keresztöltés, amely hasonló dimenziót vizsgált; pl. önismeretigény és pályainformáció szüksége (kognitív faktorok), valamint pályaválasztási szorongás és általános bizonytalanság (érzelmi faktorok). A CFI 15, CFI 16 azonban a pályainformáció szüksége faktoron kívül az önismeretigény faktoral is megjelentek. Valamint a CFI 8, CFI 11 változók az általános bizonytalanság mellett a pályaválasztási szorongás faktoral is megjelentek jóval alacsonyabb faktorsúllyal. Mivel a CFA értékei megfelelőek voltak, valamint az elméleti keretbe is így illeszkedik, az eredeti faktorokon tartottuk őket. A faktorstruktúra

egyetemistákon való érvényesítéséhez nagyobb mintára lenne szükség, valamint több olyan személyre, akik szakjukból adódóan nem rendelkeznek a pályaválasztás szempontjából előzetes szakmai tudással. A pályainformáció szükségletének, valamint az általános bizonytalanságnak a gyengébb faktorstruktúrája és alacsonyabb reliabilitása valószínűleg abból is fakad, hogy a minta fele olyan hallgatókból áll, akik az egyes pályák képzési feltételeivel, munka-erőpiaci jellemzőivel tanulmányaikból adódóan tisztában vannak.

Az első faktor a pályaválasztási szorongás, amely a variancia 24,117 százalékát magyarázza. A második faktor az önismeretigény, amely a variancia 20,841 százalékát magyarázza. A harmadik faktor a pályainformáció szükséglete, amely a variancia 9,316 százalékát magyarázza (a feltáró faktoranalízis eredményeit lásd a 21. számú mellékletben). Végül a negyedik faktor az általános bizonytalanság, amely a variancia 7,295 százalékát magyarázza. A CFI magyar változatának, az egyetemista nők mintájára jellemző leíró statisztikáit a 17. táblázat szemlélteti.

	Pályaválasztási szorongás	Önismeretigény	Pályainformáció szükséglete	Általános bizonytalanság
Átlag	12,98	14,02	16,56	8,21
Szórás	4,35	4,48	3,40	2,37
Belső konzisztencia (α)	0,89	0,89	0,61	0,61
Magyarázott variancia %	24,117	20,841	9,316	7,295

17. táblázat: A CFI magyar változatának az egyetemista nők mintáján feltárt leíró statisztikái és az alskálák belső konzisztenciája. Teljes magyarázott variancia: 61,571 %.

A faktorok között fellelhető korrelációk az egyetemista nők mintáján

Spearman féle korrelációanalízissel vizsgáltuk az egyes faktorok közötti kapcsolatot. A pályaválasztási szorongás pozitívan korrelál az általános bizonytalanság faktoral (r =0,368; p< 0,01). Az általános bizonytalanság faktor pozitív korrelációban áll a pályainformáció szükséglete faktoral (r = 0,187; p<0,01). A pályainformáció szükséglete faktor pozitív együttjárást mutat az önismeretigény faktoral (r =0,385; p<0,01). A korrelációk az érzelmi, illetve a kognitív faktorok között jelentkeznék, valamint a pályainformáció szükséglete és az általános bizonytalanság között. A korrelációk erőssége nem jelentős (lsd. 18. táblázat).

	1	2	3	4
<i>Pályaválasztási szorongás (1)</i>	1	0,368**	ns.	ns.
<i>Általános bizonytalanság (2)</i>		1	0,187**	ns.
<i>Pályainformáció szükséglete (3)</i>			1	0,385**
<i>Önismeretigény (4)</i>				1

18. táblázat: A CFI faktorai közötti korrelációk az egyetemista mintán

** A korreláció p<0,01 szinten szignifikáns
ns. Nem szignifikáns

1.4.A Zimbardo Time Perspective Scale (ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) érvényességének vizsgálata

Feltáró faktoranalízis (Exploratory factor analysis= EFA)

A feltáró faktoranalízis (EFA) során főtengeleyelemzést végeztünk (principal axis factoring) promax forgatással ($Kappa=1$). A cél annak vizsgálata volt, hogy a kérdőívet alkotó elemek mögött meghúzódó látens faktorok megfelelnek-e az angol változatban találtaknak. Az EFA érzékeny az elemszámról, ezért az egyetemista és középiskolás minta mellett a felnőtt válaszadók eredményeit is bevontuk az elemzésbe ($N=1056$). A felnőtt válaszadók bevonását a vizsgálatba az indokolja, hogy az időorientáció olyan a személyre jellemző sajátosság, amely viszonylag állandó. A felnőtt mintában 121 személy szerepelt.

Az első elemzés során 14 faktor különült el a mintán, ez a faktorstruktúra a variancia 46,764%-át magyarázza. A scree plot teszt alapján azonban öt faktor különült el. A keresztöltéssel és alacsony töltéssel rendelkező változók eltávolítása után folytatott az elemzést.

Ezután a faktorstruktúra jól illeszkedést mutatott. A változók a legtöbb faktoron magas faktortöltéssel rendelkeznek (0,36-0,87), és egyetlen változó esetén sem találtunk keresztöltést. A Kaiser-Meyer-Olkin kritérium értéke 0,777, így elmondható, hogy a változók alkalmasak a faktorelemzésre (Sajtos-Mitev, 2007). Az elemzés során öt faktor különült el. Az első faktor a *múlt negatív orientáció*, mely négy itemet tartalmaz (22, 25, 34, 50). A faktor a variancia 15,39%-át magyarázza. A skála reliabilitása magas (Cronbach- $\alpha = 0,83$). A második faktor a *jövőorientáció*, hat itemet (10, 13, 21, 40, 45, 51) tartalmaz. A faktor a variancia 11,12%-át magyarázza, Cronbach- α -ja megfelelő ($\alpha = 0,71$). A harmadik faktor a *múlt pozitív orientáció*, négy itemet tartalmaz (2, 15, 20, 29). A faktor az összvariancia 8,77 %-át magyarázza. A skála reliabilitása megfelelő ($\alpha = 0,72$). A negyedik faktor a *jelen hedonista orientáció*, három itemet tartalmaz (31, 32, 42). Az összvariancia 5,69%-át magyarázza a faktor. Cronbach- α -ja elfogadható ($\alpha = 0,73$). Az ötödik faktor a *jelen fatalista orientáció*. A faktoron három item helyezkedik el (37, 38, 39). A skála reliabilitása némileg alacsonyabb az elvárhatónál, de elfogadható ($\alpha = 0,65$). Összességében, az ötfaktoros modell az összvariancia 44,69 százalékát magyarázza.

Az eredeti, Zimbardo és Boyd (1999) által kidolgozott változatban a múlt negatív faktoron 10 item, a jövőorientáció faktoron 13 item, a múlt pozitív faktoron 9 item, a jelen hedonista faktoron 15 item, valamint a jelen fatalista faktoron 9 item volt megtalálható. Az általunk talált faktorstruktúrában a változók jóval alacsonyabb száma jellemző, azonban minden változó azon a faktoron helyezkedik el, amelyen az eredeti változatban is megtalálható volt. A skála magyar validálását Orosz (2012) is elvégezte 1364 fő vizsgálatával. Mintájában a legmagasabb iskolai végzettség szerint 142 fő általános iskolát, 53 fő szakközépiskolát, 399 fő gimnáziumot, 712 fő egyetemet végzett és 51 fő posztgraduális képzéssel rendelkező személy szerepelt ($N = 32,19$; $SD = 14,7$). A résztvevők életkoruk szerint 14 és 86 év közöttiek voltak. Az Orosz (2012) által feltárt faktorstruktúrában a múlt negatív és a jelen fatalista faktor megegyezik az általunk találtakkal. A jelen hedonista faktoron szintén három változó szerepelt, azonban a 32. item Orosz (2012) mintáján nem szerepelt a faktoron, helyette a 46. item került be a skálába. A múlt pozitív faktor esetében csak három változó szerepel, a mi mintánkon negyedik változóként a 2. item jelent meg. A jövőorientáció esetében Orosz (2012) vizsgálatában négy változó rendelkezett megfelelő faktorsúllyal, ezek a mi skálánkon is szerepelnek. Azonban az általunk feltárt faktorstruktúrában szerepel a 10. és a 51. item is.

Megerősítő faktoranalízis (Confirmatory factor analysis - CFA)

A CFA eljárással a későbbiekben külön is vizsgáltuk a középiskolásokra és az egyetemistákra a CFI-vel kapcsolatos modell illeszkedését, mivel az útelemzés során is külön kezeltük a csoportokat.

Azonban a korcsoportos bontás előtt megvizsgáltuk a minta egészén az eredeti Zimbardo és Boyd (1999) által kidolgozott faktorstruktúra illeszkedését az adatokhoz. Az *első modell* négy

faktorának belső konzisztenciái a következők: múlt negatív orientáció - $\alpha = 0,812$, jövőorientáció - $\alpha = 0,636$; múlt pozitív orientáció - $\alpha = 0,600$, jelen hedonista orientáció - $\alpha = 0,808$ és jelen fatalista orientáció - $\alpha = 0,701$. A múlt pozitív orientáció reliabilitása messze elmarad az elfogadhatótól. Továbbá a modell illeszkedése nem felel meg a Brown (2006) által támogatott kritériumoknak sem ($N=1056$; $\chi^2/df= 5,186$; RMSEA= 0,064; CI= 0,063- 0,066; CFI= 0,63; TLI=0,62).

A második modell az EFA során feltárt végleges faktorstruktúrát vizsgálja. A első faktor, a múlt negatív, a variancia 15,39 százalékát magyarázza, Cronbach- α -ja 0,832. A második faktor a jövőorientáció a variancia 11,12%-át magyarázza, Cronbach- α -ja megfelelő ($\alpha = 0,713$). A harmadik faktor a múlt pozitív orientáció az összvariancia 8,77 %-át magyarázza. A skála reliabilitása megfelelő ($\alpha = 0,72$). A negyedik faktor a jelen hedonista orientáció az összvariancia 5,69%-át magyarázza, Cronbach- α -ja elfogadható ($\alpha = 0,73$). Az ötödik faktor a jelen fatalista orientáció, az összvariancia 3,73 százalékát magyarázza. A skála reliabilitása némileg alacsonyabb az elvárhatónál, de elfogadható ($\alpha = 0,65$). A modell legtöbb mutatója megfelel a Brown (2006) által támogatott kritériumoknak, azonban a CFI és a TLI érték némileg alacsonyabb az elvártnál ($N=1056$; $\chi^2/df= 3,547$; RMSEA= 0,050; CI= 0,046- 0,055; CFI= 0,92; TLI=0,91).

A harmadik modell a második modell módosítása a modifikációs indexek alapján. Mivel a jelen hedonista és a jövőorientáció között nem szignifikáns a kapcsolat, a modellben a két faktor között nem tételeztünk fel kapcsolatot. A modifikációs (módosítási) indexek alapján egy kovariancia hiba lett hozzáadva a modellhez: a jelen fatalista faktoron ZTPI 37 és ZTPI 38 változók között. Így a modell illeszkedésében némi javulás tapasztalható ($N=1028$; $\chi^2/df= 3,388$; RMSEA= 0,049; CI= 0,044- 0,053; CFI= 0,93; TLI=0,91).

Összességében az EFA alapján kialakított faktorstruktúrát a konfirmációs faktoranalízis megerősítette. A 20 változós változat illeszkedési mutatói bár nem merítik ki Brown (2006) összes kritériumát, de megfelelőnek tekinthetők.

Megerősítő faktoranalízis (CFA) - a középiskolás mintán

A negyedik modellhez a feltáró faktoranalízis során átszűrt 20 változót és öt faktort használtuk fel. A modell illeszkedése jobb, mint az eredeti Zimbardo és Boyd (1999) faktorstruktúrája alapján felállított modellé. Ugyanakkor a CFI, a TLI még így sem érik el a kívánt értéket. A többi mutató értéke az előírásoknak megfelelően alakul ($N= 683$; $\chi^2/df=2,763$; RMSEA=0,051; CI=0,045-0,057; CFI=0,91; TLI=0,89). A belső konzisztencia tekintetében - a jelen fatalista orientáció kivételével - megfelelőek az eredmények (Cronbach- α múlt negatív = 0,814, Cronbach- α jövőorientáció=0,751, Cronbach- α múlt pozitív = 0,702, Cronbach- α jelen hedonista = 0,704, Cronbach- α jelen fatalista = 0,620).

Az ötödik modell kialakításában a modifikációs indexek által mutatott problémák orvoslása volt a célunk. Olyan megoldást igyekeztünk találni, amely a lehető legjobban megfelel a Brown (2006) által támogatott kritériumoknak, valamint az egyes faktorok belső konzisztenciája is a lehető legmagasabb. A módosítási index alapján négy kovariancia hiba lett hozzáadva a struktúrához: a ZTPI 37 és ZTPI 39, ZTPI 21 és ZTPI 51, ZTPI 22 és ZTPI 50, valamint a ZTPI 34 és ZTPI 50 elemeket kovariáltuk egymással, javítva ezzel az illeszkedés mértékét. A jövőorientáció és a jelen hedonista, valamint a jövőorientáció és a jelen fatalista faktorok közötti korrelációk nem szignifikánsak voltak miatt kerültek eltávolításra. A modell ebben a formában jobb illeszkedéssel rendelkezik ($N=683$; $\chi^2/df= 2,462$; RMSEA=0,046; CI= 0,041-0,052; CFI= 0,93; TLI= 0,91).

A végső négyfaktoros modell összesen 20 itemet tartalmaz (ld. 24. számú melléklet). Az első faktor, a múlt negatív orientáció, amely négy itemet tartalmaz (ZTPI 22, 25, 34, 50), a variancia 13,466 százalékát magyarázza. A második faktor, a jövőorientáció, hat itemet tartalmaz (ZTPI 10, 13, 21, 40, 45, 51), az összvariancia 12,403 százalékát magyarázza. A harmadik faktor, a múlt pozitív orientáció, négy itemet tartalmaz (ZTPI 2, 15, 20, 299, az összvariancia 8,329 százalékát magyarázza. A negyedik faktor, a jelen hedonista orientáció, három itemet

tartalmaz (ZTPI 31, 32, 42), az összvariancia 5,075 százalékát magyarázza. Az ötödik faktor, a jelen fatalista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 37, 38, 39), az összvariancia 3,469 százalékát magyarázza.

Megerősítő faktoranalízis - az egyetemista mintán (N= 219)

A *hatodik modell*hez a feltáró faktoranalízis során átszűrte 20 változót és öt faktort használtuk fel. A modell illeszkedése jobb, mint az eredeti Zimbardo és Boyd (1999) faktorstruktúrája alapján felállított modellé. Ugyanakkor a CFI, a TLI még így sem éri el a kívánt értéket. A többi mutató értéke az előírásoknak megfelelően alakul (N= 219; $\chi^2/df=1,564$; RMSEA=0,051; CI=0,038-0,063; CFI=0,93; TLI=0,91). A belső konzisztencia tekintetében- a jelen fatalista orientáció kivételével- megfelelőek az eredmények (Cronbach- α múlt negatív = 0,86, Cronbach- α jövőreintáció=0,71, Cronbach- α múlt pozitív = 0,72, Cronbach- α jelen hedonista = 0,69, Cronbach- α jelen fatalista = 0,66).

Az *hetedik modell* kialakításában a modifikációs indexek által mutatott problémák orvoslása volt a célunk. Célunk az volt, hogy olyan megoldást találjunk, amely a lehető legjobban megfelel a Brown (2006) által támasztott kritériumoknak, valamint az egyes faktorok belső konzisztenciája is a lehető legmagasabb. A módosítási index alapján két kovariancia hiba lett hozzáadva a struktúrához: a ZTPI 22 és ZTPI 25, valamint a ZTPI 34 és ZTPI 50 elemeket kovariáltuk egymással, javítva ezzel az illeszkedés mértékét. A múlt negatív és jelen hedonista, a múlt pozitív és jelen fatalista, a múlt pozitív és jelen hedonista, valamint a jelen hedonista és a jelen fatalista faktorok közötti korrelációk nem szignifikánsak voltak miatt kerültek eltávolításra. A modell ebben a formában jobb illeszkedéssel rendelkezik (N=219; $\chi^2/df= 1,46$; RMSEA=0,046; CI= 0,033-0,058; CFI= 0,94; TLI= 0,93).

A végső négyfaktoros modell összesen 20 itemet tartalmaz (ld. 25. számú melléklet). Az első faktor, a múlt negatív orientáció, amely négy itemet tartalmaz (ZTPI 22, 25, 34, 50), a variancia 16,278 százalékát magyarázza. A második faktor, a jövőorientáció, hat itemet tartalmaz (ZTPI 10, 13, 21, 40, 45, 51), az összvariancia 10,544 százalékát magyarázza. A harmadik faktor, a múlt pozitív orientáció, négy itemet tartalmaz (ZTPI 2, 15, 20, 299, az összvariancia 9,149 százalékát magyarázza. A negyedik faktor, a jelen hedonista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 31, 32, 42), az összvariancia 7,610 százalékát magyarázza. Az ötödik faktor, a jelen fatalista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 37, 38, 39), az összvariancia 3,384 százalékát magyarázza.

Az egyes modellek jellemzői könnyen áttekinthetőek a 19. táblázatban.

	Teljes magyarázott variancia	KMO	Faktorok elemszáma	Cronbach α	χ^2/df	RMSEA	90% CI of RMSEA	CFI	TLI
Eredeti modell (56 elem) N=1056			MN = 10 J = 13 MP = 9 JH = 15 JF = 9	MN=0,81 J = 0,64 MP =0,60 JH =0,81 JF = 0,70	5,186	0,064	0,063-0,066	0,63	0,62
Második modell (20 item) N=1056	44,693%	0,777	MN =4 J = 6 MP = 4 JH = 3 JF = 3	MN=0,83 J =0,713 MP =0,72 JH =0,73 JF =0,65	3,547	0,050	0,046-0,055	0,92	0,91
Harmadik modell (20 item) N=1028	44,693%	0,777	MN = 4 J = 6 MP = 4 JH = 3 JF = 3	MN=0,83 J = 0,713 MP =0,72 JH =0,73 JF =0,65	3,388	0,049	0,044-0,053	0,93	0,91
Negyedik modell (20 item) N= 683	42,742%	0,758	MN = 4 J = 6 MP = 4 JH = 3 JF = 3	MN=0,81 J = 0,75 MP= 0,70 JH = 0,70 JF = 0,62	2,763	0,051	0,045-0,057	0,91	0,85
Ötödik modell (20 item) N=683	42,742%	0,758	MN = 4 J = 6 MP = 4 JH = 3 JF = 3	MN=0,81 J =0,75 MP =0,70 JH =0,70 JF =0,62	2,462	0,046	0,041-0,052	0,93	0,91
Hatodik modell (20 item) N = 219	46,965%	0,724	MN = 4 J = 6 MP = 4 JH = 3 JF = 3	MN=0,86 J = 0,71 MP =0,72 JH =0,69 JF =0,66	1,564	0,051	0,038-0,063	0,93	0,91
Hetedik modell (20 item) N = 219	46,965%	0,724	MN = 4 J = 6 MP = 4 JH = 3 JF = 3	MN=0,86 J = 0,71 MP =0,72 JH =0,69 JF =0,66	1,460	0,046	0,033-0,058	0,94	0,93

19. táblázat: A ZTPI hat modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összeglése

Megjegyzés: KMO= Kaiser-Meyer-Olkin mutató; χ^2/df = khi-négyszet és a szabadságfok hányadosa; RMSEA= root mean square error of approximation, 90% CI= az RMSEA 90%-os konfidencia intervalluma, CFI= comparative fit index, TLI= Tucker-Lewis index, MN = múlt negatív orientáció, J = jövőorientáció, MP = múlt pozitív orientáció, JH = jelen hedonista orientáció, JF = jelen fatalista orientáció

A ZTPI magyar változatának végleges, 20 elemet tartalmazó struktúrája

Középiskolás minta jellemzői

A 20 elemet tartalmazó, kritériumoknak megfelelő illeszkedéssel rendelkező CFA modell felállítását után az előzőekhez hasonló módon újra feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk főteengyelemzéssel (principal axis factoring) és promax forgatással külön a középiskolás, valamint külön az egyetemista mintára.

A középiskolás mintán a scree plot teszt ismét öt faktor megjelenését indikálta, amely a struktúra teljes varianciájának 42,742 százalékát magyarázza. A CFA alapján lefutott EFA megfelelő értékeket mutatott: a struktúrában alacsony (0,32 alatt) töltés nem található. Három item esetében keresztöltést találtunk, azonban a faktorsúlyokban nagy különbségek mutatkoztak, mindhárom változó azon a faktoron szerepelt jóval magasabb faktorsúllyal,

amelyhez az elméleti megfontolások, valamint Zimbardo és Boyd (1999) leírása alapján is tartozik, így megtartásuk mellett döntöttünk. A három érintett változó a ZTPI 21, ZTPI 25 és ZTPI 38. A ZTPI 21 változó („A barátaimmal és a hatóságokkal szembeni kötelességeimnek időben eleget teszek”) a jövőorientáció faktoron (0,52-es faktortöltés) és a múlt pozitív faktoron (0,327-es faktorsúllyal) is megjelent. Az itemet mind az elméleti háttérrel, mind a faktortöltéseket figyelembe véve, meghagytuk a jövőorientáció faktoron. A ZTPI 25 változó („Túl sok olyan kellemetlen emlékem van, amire nem szívesen gondolok vissza”) egyaránt megjelent a múlt negatív (0,785-ös faktortöltéssel) és a jelen hedonista (0,32-es faktortöltéssel) faktorokon. A változót a múlt negatív faktoron helyeztük el. A ZTPI 38 változó („Az életemet olyan erők irányítják, amelyeket nem tudok befolyásolni”) mind a múlt negatív (0,351-es töltés), mind a jelen fatalista (0,553-as töltés) faktoron megjelent. A változót megtartottuk, a jelen hedonista faktoron. A feltáró faktoranalízis adatait lásd a 24. számú mellékletben.

Az első faktor, a múlt negatív orientáció, amely négy itemet tartalmaz (ZTPI 22, 25, 34, 50), a variancia 13,466 százalékát magyarázza. A második faktor, a jövőorientáció, hat itemet tartalmaz (ZTPI 10, 13, 21, 40, 45, 51), az összvariancia 12,403 százalékát magyarázza. A harmadik faktor, a múlt pozitív orientáció, négy itemet tartalmaz (ZTPI 2, 15, 20, 299, az összvariancia 8,329 százalékát magyarázza. A negyedik faktor, a jelen hedonista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 31, 32, 42), az összvariancia 5,075 százalékát magyarázza. Az ötödik faktor, a jelen fatalista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 37, 38, 39), az összvariancia 3,469 százalékát magyarázza.

A CFI magyar változatának középiskolás mintán talált leíró statisztikáit a 20. táblázat szemlélteti.

	Múlt negatív	Jövő-orientáció	Múlt pozitív	Jelen hedonista	Jelen fatalista
Átlag	10,53	19,47	14,25	9,59	8,31
Szórás	4,17	4,41	3,33	2,65	2,63
Belső konzisztencia (α)	0,81	0,75	0,70	0,70	0,62
Magyarázott variancia %	13,466	12,403	8,329	5,075	3,469

20. táblázat: A ZTPI magyar változatának középiskolások mintáján feltárt leíró statisztikái és az alskálák belső konzisztenciája. Teljes magyarázott variancia: 42,742 %.

A faktorok között fellelhető korrelációk a középiskolás mintán

Spearman féle korrelációanalízissel vizsgáltuk az egyes faktorok közötti kapcsolatot. A múlt negatív faktor pozitívan korrelál a jelen hedonista ($r(683) = 0,098$, $p < 0,05$) és a jelen fatalista faktoral ($r(683) = 0,289$; $p < 0,01$), illetve negatívan korrelál a jövő ($r(683) = -0,082$, $p < 0,05$) és a múlt pozitív ($r(683) = -0,082$; $p < 0,05$) faktoral ($r(683) = -0,085$; $p < 0,05$). A jövő faktor pozitív korrelációban van a múlt pozitív faktoral ($r(683) = 0,203$; $p < 0,01$), valamint nincs szignifikáns kapcsolatban a jelen hedonista és jelen fatalista faktorokkal. A múlt pozitív faktor pozitív korrelációban áll a jelen hedonista ($r(683) = 0,232$; $p < 0,001$) és a jelen fatalista ($r(683) = 0,157$; $p < 0,001$) faktorokkal. A jelen fatalista és a jelen hedonista faktorok között szignifikáns, pozitív együttjárás mutatható ki ($r(683) = 0,253$; $p < 0,001$). A korrelációk a legtöbb faktor között fennállnak, azonban erősségük nem jelentős (ld. 21. táblázat). A középiskolások ZTPI-n elért eredményei és a demográfiai adatok közötti összefüggéseket a 27. számú melléklet tárgyalja.

	1	2	3	4	5
<i>Múlt negatív (1)</i>	1	-0,082*	-0,085*	0,098*	0,289**
<i>Jövő (2)</i>		1	0,203**	ns	ns
<i>Múlt pozitív (3)</i>			1	0,232**	0,157**
<i>Jelen hedonista (4)</i>				1	0,253**
<i>Jelen fatalista (5)</i>					

21. táblázat: A ZTPI faktorai közötti korrelációk a középiskolás mintán

* A korreláció $p < 0,05$ szinten szignifikáns

** A korreláció $p < 0,01$ szinten szignifikáns
ns. Nem szignifikáns

A ZTPI magyar változatának végleges, 20 elemet tartalmazó struktúrája Az egyetemista női minta jellemzői

A 20 elemet tartalmazó, kritériumoknak megfelelő illeszkedéssel rendelkező CFA modell felállítása után az előzőekhez hasonló módon újra feltáró faktoranalízist (EFA) végeztünk főteengelyelemzéssel (principal axis factoring) és promax forgatással külön a középiskolás, valamint külön az egyetemista mintára.

Az egyetemista nők mintáján a scree plot teszt ismét öt faktor megjelenését indikálta, amely a struktúra teljes varianciájának 46,956 százalékát magyarázza. A CFA alapján lefutatott EFA megfelelő értékeket mutatott: a struktúrában alacsony (0,32 alatt) töltés egyetlen változó esetében találtunk: ZTPI 32 itemen. A faktorstruktúrában keresztöltés nem jelent meg. A ZTPI 32-es változó („Sokkal fontosabb, hogy élvezzem az életet, mint az, hogy csak a célra koncentráljak”) Zimbardo és Boyd (1999) leírása és elméleti megfontolások alapján a jelen hedonista faktoron helyezkedik el. Ugyanakkor a skála reliabilitása (Cronbach- $\alpha = 0,69$) éppen az elfogadható érték körül helyezkedik el, és jelentősen növekedne ZTPI 32 item törlésével (Cronbach- $\alpha = 0,896$). Figyelembe véve azonban azt, hogy a változó törlésével a skálán csak két item helyezkedne el, valamint, hogy a CFA eredményeinek tükrében a modell illeszkedése elfogadható, a változó megtartása mellett döntöttünk. A kétváltozós skála használatát módszertani szempontból nem javasolják (Sajtos-Mitev, 2007), valamint a középiskolás és egyetemista nők eredményeinek összehasonlítása lehetetlenné válna a jelen hedonista faktoron, amennyiben az item törlése mellett döntünk. Így az előnyöket és a veszélyeket mérlegelve a változó megtartása mellett döntöttünk. A feltáró (és a megerősítő faktoranalízis eredményeit lásd a 25. számú táblázatban).

Az első faktor, a múlt negatív orientáció, amely négy itemet tartalmaz (ZTPI 22, 25, 34, 50), a variancia 16,278 százalékát magyarázza. A második faktor, a jövőorientáció, hat itemet tartalmaz (ZTPI 10, 13, 21, 40, 45, 51), az összvariancia 10,544 százalékát magyarázza. A harmadik faktor, a múlt pozitív orientáció, négy itemet tartalmaz (ZTPI 2, 15, 20, 299, az összvariancia 9,149 százalékát magyarázza. A negyedik faktor, a jelen hedonista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 31, 32, 42), az összvariancia 7,610 százalékát magyarázza. Az ötödik faktor, a jelen fatalista orientáció, három itemet tartalmaz (ZTPI 37, 38, 39), az összvariancia 3,384 százalékát magyarázza.

A CFI magyar változatának egyetemista nők mintájára jellemző leíró statisztikáit a 22. táblázat szemlélteti.

	Múlt negatív	Jövő-orientáció	Múlt pozitív	Jelen hedonista	Jelen fatalista
Átlag	9,18	22,01	14,74	8,78	7,67
Szórás	4,23	3,96	3,17	2,59	2,59
Belső konzisztencia (α)	0,86	0,71	0,72	0,69	0,66
Magyarázott variancia %	16,378	10,544	9,149	7,610	3,384

22. táblázat: A ZTPI magyar változatának egyetemista nők mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálak belső konzisztenciája. Teljes magyarázott variancia: 46,965 %.

A faktorok között fellelhető korrelációk a középiskolás mintán

Spearman féle korrelációanalízissel vizsgáltuk az egyes faktorok közötti kapcsolatot. A múlt negatív faktor pozitívan korrelál a jelen fatalista ($r(219) = 0,275$; $p < 0,01$), illetve negatívan korrelál a jövő ($r(219) = -0,135$; $p < 0,05$) és a múlt pozitív ($r(219) = -0,148$; $p < 0,05$) faktorról. A múlt negatív és a jelen hedonista faktorok között nem találtunk szignifikáns kapcsolatot. A jövő faktor pozitív korrelációban van a múlt pozitív faktorról ($r(219) = 0,162$; $p < 0,05$), valamint negatív kapcsolatban a jelen hedonista ($r(219) = -0,179$; $p < 0,01$) és jelen fatalista ($r(219) = -0,261$; $p < 0,01$) faktorokkal. A múlt pozitív faktor és a jelen hedonista, valamint a múlt pozitív faktor és jelen fatalista faktor között nem találtunk szignifikáns együttjárást. A jelen fatalista és a jelen hedonista faktorok között sem mutatható ki szignifikáns együttjárás az egyetemista nők esetében. A korrelációk a legtöbb faktor között fennállnak, azonban erősségük nem jelentős (ld. 23. táblázat). A jelen hedonista faktor esetében csak a jövőorientációval mutatható ki szignifikáns (negatív) együttjárás, a többi faktorról nem áll szignifikáns kapcsolatban. Az egyetemista nők ZTPI faktorokon elért eredményei és a demográfiai háttérváltozók közötti összefüggések a 27. számú mellékletben találhatóak meg.

	1	2	3	4	5
<i>Múlt negatív (1)</i>	1	-0,135*	-0,148*	ns	0,275**
<i>Jövő (2)</i>		1	0,162*	-0,179**	-0,261**
<i>Múlt pozitív (3)</i>			1	ns	ns
<i>Jelen hedonista (4)</i>				1	ns
<i>Jelen fatalista (5)</i>					1

23. táblázat: A ZTPI faktorai közötti korrelációk az egyetemista nők mintáján

* A korreláció $p < 0,05$ szinten szignifikáns

** A korreláció $p < 0,01$ szinten szignifikáns

ns. Nem szignifikáns

2. Az első minta eredményeinek bemutatása

2.1. Klaszterek a középiskolás mintán a Dimensions of Identity Development Scale (DIDS; Luyckx et al., 2008) alapján

A középiskolások mintáján az identitásállapotok megállapítására klaszteranalízist végeztünk a Dimensions of Identity Development Scale (DIDS; Luyckx et al., 2008) alsókálai alapján. A klaszteranalízis lehetővé teszi, hogy a személyeket egy viszonylag homogén csoportba rendezzük, az elemzésbe bevont változók alapján. A folyamat akkor sikeres, ha a csoporton belül lévő egységek (személyek) a lehető legnagyobb mértékben hasonlítanak csoporttársaikhoz, míg eltérnek a más csoportokba tartozó elemektől (személyektől) (Sajtos és Mitev, 2007).

A klaszteranalízisre való előkészületként megvizsgáltuk a mintában kiugró adatokkal (outliners) jellemezhető személyeket. A kiugró adatok lehetnek ténylegesen „abnormális” megfigyelések, amelyek nem jellemzők a mintában található alapsokaságra, illetve az is lehetséges, hogy a mintában szereplő egyedek alulreprezentálják az alapsokaságban lévő csoport nagyságát. Mivel a klaszteranalitikus eljárás különösen érzékeny a kiugró adatokra, ezért azok feltárása és a róluk való döntés mindenképp az eljárás lefolytatása előtt indokolt. Abban az esetben, ha az ilyen adatok „abnormális” megfigyelésből származnak, törlésük indokolttá válik. Azonban, ha az alulreprezentáció esetével van dolgunk, az adatok törlése nem jogszerű, hiszen így torzítanánk az adatstruktúrát (Sajtos és Mitev, 2007).

A DIDS skáláin (elköteleződés, exploráció és ruminatív exploráció) elért eredményeket vizsgálva találtunk kiugró adatokat. Kiugró adatnak tekintettük az olyan adatokat, amelyek az átlagtól több mint háromszórányira helyezkedtek el. Az elköteleződés skálán két, az exploráció skálán négy ilyen adatot találtunk. A ruminatív exploráció skálán nem találtunk kiugró adatot. (Isd. 28. számú melléklet) A minta elemszámához viszonyítva (N = 683) valószínűtlen, hogy ezek az adatok olyan sajátosságokat tükröznének, amely az alapsokaságban jellemző, de jelen mintában alulreprezentált. Ezért a kiugró adatokkal jellemezhető személyek törlése mellett döntöttünk. Továbbá a hiányos adatokkal rendelkező személyeket is töröltük a mintából. Így mindösszesen 649 középiskolás adatán kezdtük meg klaszteranalitikus vizsgálatunkat.

Az első lépésben hierarchikus klaszteranalízist végeztünk Ward módszerrel, négyzetes euklideszi távolságot használva. A Ward-féle eljárás gyakori varianciamódszernek számít. Az eljárás során minden egyes klaszterre kiszámolják az összes változó átlagát, majd minden megfigyelési egységre a négyzetes euklideszi távolságot. Ezek a távolságok összegződnek minden egyes megfigyelési egységre. Minden lépésnél az a két klaszter kerül összevonásra, amelyeknél a klaszteren belüli szórásnégyzet növekedése a legkisebb. A Ward módszer összevonó eljárással dolgozik, vagyis a megfigyelési egységeket egyre nagyobb klaszterekbe vonja össze, mindaddig, míg végül egyetlen olyan klaszter jön létre, amely az összes elemet tartalmazza. Nagyobb minták esetén célszerűbb a K-means (K- közép) módszert választani, ami egy nem hierarchikus módszer. Sajátossága, hogy az elemzéshez meg kell, hogy adjuk a létrehozni kívánt klaszterek számát. Célszerű ezért az elemzés előtt egy hierarchikus klaszteranalízis lefuttatása, a klaszterek számának megállapítására.

A továbbiakban a klaszteranalízis lefolytatását mindig ennek a módszernek, (hierarchikus, majd K-közép) megfelelően végezzük, azonban a módszer részletes leírását többet nem közöljük.

A hierarchikus klaszteranalízis eredményei alapján a három- négy illetve öt klaszteres megoldás alkalmazható a mintára (a dendrogram értelmezése alapján, Isd. 29. melléklet). A középiskolás mintára leginkább az öt klaszteres megoldás bizonyult értelmezhetőnek.

A végleges klaszterközéppontokat az alábbi táblázat mutatja⁴⁶:

	Klaszterek				
	1	2	3	4	5
elköteleződés	19,10	13,47	18,87	22,83	8,88
exploráció	17,29	14,26	11,61	17,14	7,35
ruminatív exploráció	10,32	10,63	6,93	4,56	7,42

24. táblázat: A középiskolás mintán (N = 649) talált öt klaszter klaszterközéppontjai

⁴⁶ A klaszterek elnevezésében Luyckx és munkatársainak munkáját (2008) vettük alapul (Isd. 34. oldal). Eltérés mutatkozik azonban több tekintetben az általunk feltárt klaszterek és az általunk találtak között. Ők öt változó segítségével hat klasztert különítettek el. Nem találtak azonban a moratóriumnak megfelelő csoportot a középiskolás mintán, viszont megjelent a gondtalan diffúz csoport. Továbbá az egyik klasztert „undifferentiated”-nek, azaz nem jól differenciáltnak nevezték el.

Megjegyzés: 1 = moratórium (N = 128); 2 = ruminatív moratórium (N = 198); 3 = korai zárás (N = 150); 4 = elért identitás (N = 147); 5 = gondtalan diffúz (N = 26)

Az első klaszter, a moratórium identitásállapotának feleltethető meg. Ebben a csoportba 128 fő tartozik, ez a minta 19,72 százaléka. A moratórium állapotában lévő személyekre az exploráció magas, a ruminatív exploráció közepes értéke, valamint a közepes mértékű elkötelezettség jellemző.

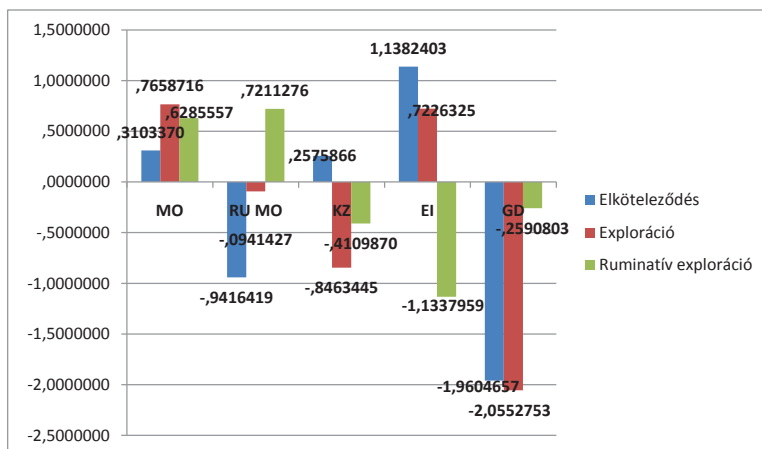
A második klaszter, a ruminatív moratórium identitásállapotát írja le, amelyre az elkötelezettség alacsonytól közepes értéke, az exploráció középestől magas értéke, valamint a ruminatív exploráció középestől magas értéke jellemző (a ruminatív exploráció klaszterközpontja ebben a csoportban a legmagasabb). Összesen 198 fő tartozik ebbe a klaszterbe, ez a minta 30,50 százaléka.

A harmadik klaszter, a korai zárás identitásállapotába tartozókat tömöríti. A korai zárók közé 150 fő tartozik, ez a minta 23,11 százaléka. A korai zárók csoportját az elkötelezettség magas és az exploráció alacsony értékei jellemzik. Mind az exploráció, mind a ruminatív exploráció esetén alacsony értékekkel találkozhatunk.

A negyedik klaszterbe az elért identitású középiskolások kerültek. Rájuk az elkötelezettség és az adaptív exploráció magas szintje jellemző, alacsony értékekkel a ruminatív exploráción. Az elkötelezettség szintje ebben a csoportban a legmagasabb, az exploráció hasonlóan magas a moratóriumban lévőkhöz. Ebben a csoportban 147 fő található meg, ami a minta 22,65 százaléka.

Az ötödik klaszter jellemzői a gondtalan diffúz identitásállapotnak felelnek meg. Az ide tartozó 26 személyre, (ami a minta 4,02 százaléka) az elkötelezettség és az exploráció alacsony foka jellemző. Ugyanakkor a ruminatív exploráción elért értékük magasabb, mint az elért identitásúaké; az alacsony és a közepes értékek között mozog.

A klaszterközpontok standardizált értékeit a 9. ábra mutatja be. A varianciaanalízis eredményeit a 25-26. táblázatok foglalják össze.

9. ábra: Az öt identitásállapot klaszterközpontjainak standardizált értékei (Z-score); a középiskolás mintán
Megjegyzés: MO = moratórium; RU MO = ruminatív moratórium; KZ = korai zárás; EI = elért identitás;
GD = gondtalan diffúz

	négyzetes átlag	F (4, 644) érték	Szignifikanciaszint
elköteleződés	2471,513	509,634	p < 0,001
exploráció	1151,420	209,379	p < 0,001
ruminatív exploráció	986,118	212,038	p < 0,001

25. táblázat: Az identitáállapotok hatása a DIDS dimenzióinak értékeire; középiskolás minta

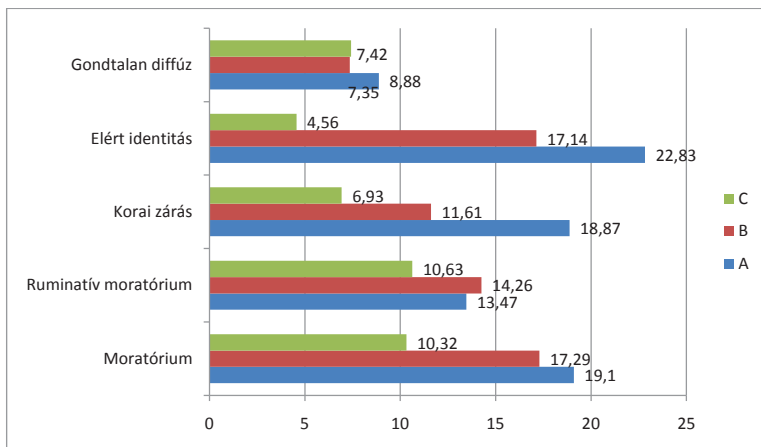
	Elköteleződés	Exploráció	Ruminatív exploráció
Moratórium (a)	19,10 b,d,e 2,24	17,29 b,c,e 2,22	10,32 c,d,e 2,49
Ruminatív moratórium (b)	13,47 a,c,d,e 2,33	14,26 a,c,d,e 2,58	10,63 c,d,e 2,02
Korai zárás (c)	18,87 a,b,d,e 2,32	11,61 a,b,d,e 2,29	6,93 a,b,d 2,13
Elért identitás (d)	22,83 a,b,c,e 1,78	17,14 b,d,e 2,13	4,56 a,b,c,e 1,57
Gondtalan diffúz (e)	8,88 a,b,c,d 2,46	7,35 a,b,c,d 2,61	7,42 a,b,d 3,84

26. táblázat: Az identitáállapotok átlagai közötti eltérések a DIDS skálán, a középiskolás mintán
Megjegyzés: A = elköteleződés; B = exploráció; C = ruminatív exploráció;

1 = moratórium; 2 = ruminatív moratórium; 3 = korai zárás; 4 = elért identitás; 5 = gondtalan diffúz

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoporttétől.

Az átlagok jobb áttekinthetősége érdekében készítettük a 10. ábrát. Az identitáállapotok összehasonlítását a DIDS skálák átlagai mentén lásd a 30. számú mellékletben.

10. ábra: Az identitáállapotok átlagai a DIDS (Luyckx et al., 2008) faktorokon, a középiskolás mintán (N = 649)

Megjegyzés: A = exploráció; B = ruminatív exploráció; C = elköteleződés

Az identitásállapotok és a nem kapcsolatának vizsgálata

Mivel az identitás nemi különbségeivel kapcsolatban foglalmaztunk meg hipotézist; annak eldöntésére, hogy az identitásállapotok és a nem kapcsolatban állnak-e egymással, keresztábra-elemzést végeztünk, Khi-négyzet próbával. A próba eredménye azt mutatja, hogy a nem és az identitásállapotok között nincs szignifikáns kapcsolat ($\chi^2 = 8,614$; $df = 4$, $p = 0,072$). Ahogyan a szignifikanciaszintből láthatjuk, a kapcsolat meglétét csak tendenciaszinten valószínűsíthetjük. Mivel a keresztábra-elemzés feltételei teljesülnek (egy cellában sem kisebb a várható érték, mint 5) bemutatjuk a keresztábrán belül megjelent szignifikáns különbségeket, hangsúlyozva azt, hogy mivel maga a változók közötti kapcsolat nem szignifikáns, ezért a különbségek sem tekinthetők annak. A korrigált standardizált reziduumok (adjusted standardized residual) elemzéséből az vált láthatóvá, hogy a férfiak között arányaiban több a korai záró, mint a nők között.

A következő szakaszban az identitásállapotok átlagait hasonlítjuk össze a pályaválasztási bizonytalanság, az iskolai motiváció, az időorientáció és az önbecsülés skálákon ANOVA (post hoc teszt: LSD) segítségével. A megértést elősegítendő, táblázatban összefoglaljuk a legfontosabb különbségeket, valamint ábrán megjelenítjük az egyes identitásállapotok átlagait. A következőkben minden csoportok átlagai közötti összehasonlítás esetén hasonlóan járunk el.

Az identitásállapotok jellemzése a pályaválasztási bizonytalanság, az iskolai motiváció és az időorientáció konstruktumainak segítségével

Az identitásállapotok a pályaválasztási bizonytalanság tükrében

A pályaválasztási bizonytalanság pontszámai között szignifikáns eltérések vannak az identitásállapotok mentén; vagyis az identitásállapot hatással van a pályaválasztási bizonytalanság skálákon elért pontszámokra. A pályaválasztási szorongás átlagaiban szignifikáns eltérések vannak az identitásállapotok között ($F(4, 623) = 6,037$; $p < 0,001$). A gondtalan diffúz identitásállapotú személyek pályaválasztási szorongás pontszáma szignifikánsan magasabb, mint az elért identitású ($p < 0,001$) és moratórium ($p < 0,001$) állapotban lévő személyeké, valamint szignifikánsan alacsonyabb, mint a ruminatív moratórium ($p = 0,001$) és a korai zárás ($p = 0,001$) állapotában. Az elért identitású személyek pályaválasztási szorongás pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a ruminatív moratórium ($p = 0,007$) és a korai zárás ($p = 0,025$) identitásállapotokban lévőké. A további összehasonlítások nem szignifikánsak.

Az általános bizonytalanság skála pontszámai között szignifikáns eltérések vannak az identitásállapotok mentén ($F(4, 627) = 17,218$; $p < 0,001$). A ruminatív moratórium identitásállapotúak pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,005$), a korai zárás ($p < 0,001$), az elért identitás ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotúaké. A moratórium identitásállapot általános bizonytalanság pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a korai zárás ($p = 0,026$) és az elért identitás ($p < 0,001$) állapotoké. A korai zárás identitásállapotúak általános bizonytalanság pontszáma szignifikánsan magasabb az elért identitásúak ($p = 0,022$). A moratórium és a gondtalan diffúz; a korai zárás és a gondtalan diffúz, valamint az elért identitás és a gondtalan diffúz identitásállapotok általános bizonytalanság pontszáma között nincs szignifikáns különbség.

A pályainformáció szükséglete faktor pontszámai között szignifikáns eltérések vannak az identitásállapotok mentén ($F(4, 634) = 19,242$; $p < 0,001$). A gondtalan diffúz identitásállapot pályainformáció szükséglete skálán elért pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium ($p < 0,001$), a ruminatív moratórium ($p < 0,001$), a korai zárás ($p < 0,001$) és az elért identitás ($p < 0,001$) állapotoké. A korai zárás identitásállapot pontszáma szignifikánsan alacsonyabb a pályainformáció szükséglete faktoron, mint a moratórium ($p < 0,001$) és a

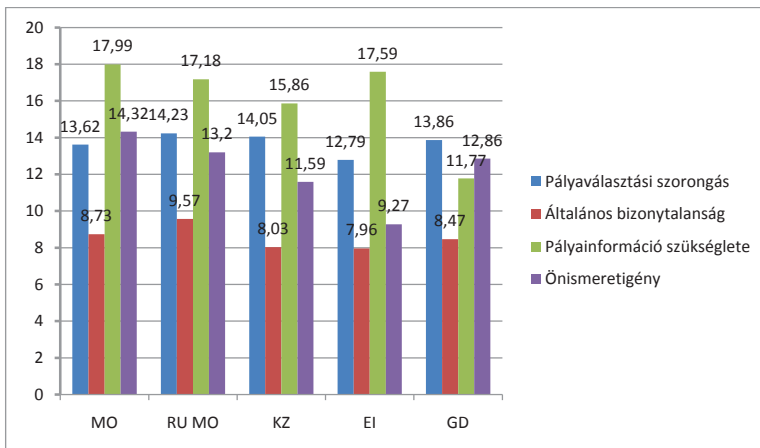
ruminatív moratórium ($p = 0,001$) állapotoké. Az elért identitású személyek pályainformáció szükséglete faktoron elért pontszáma magasabb, mint a korai zárás állapoté ($p < 0,001$).

Az önismeretigény faktor pontszámai között szignifikáns eltérések vannak az identitásállapotok mentén ($F(4, 633) = 13,989$; $p < 0,001$). A moratórium identitásállapotú személyek pontszáma szignifikánsan magasabb az önismeretigény skálán, mint a ruminatív moratórium ($p = 0,014$), a korai zárás ($p < 0,001$), az elért identitás ($p = 0,008$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotúaké. A ruminatív moratórium identitásállapotúak önismeretigény faktoron elért pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a korai zárók ($p = 0,008$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotúaké. A korai zárás identitásállapotúak önismeretigény pontszáma szignifikánsan magasabb, mint az elért identitásúaké ($p = 0,002$) és szignifikánsan alacsonyabb, mint a gondtalan diffúz ($p = 0,006$) identitásállapotúaké. Az elért identitásúak önismeretigény pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a gondtalan diffúz identitásállapotúaké ($p < 0,001$).

A pályaválasztási bizonytalanság összpontszámaira szignifikáns hatást gyakorolnak az identitásállapotok ($F(4, 607) = 12,895$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot a pályaválasztási bizonytalanság skálaösszegén a moratórium állapotában lévő személyek érték el, az ő eredményeik nem különböznek szignifikánsan a ruminatív moratóriumban lévőké eredményeitől. A moratórium pályaválasztási bizonytalanság összpontszáma szignifikánsan magasabb, mint a korai zárók ($p < 0,001$), az elért identitásúak ($p < 0,001$) és a diffúz identitásúak ($p < 0,001$) pontszáma. A ruminatív moratórium pályaválasztási bizonytalanság skálán elért összpontszámának átlaga szintén szignifikánsan magasabb, mint a korai zárók ($p < 0,001$), az elért identitásúak ($p < 0,001$) és a diffúz diffúz ($p < 0,001$) pontszáma. Az elért identitásúak pontszáma továbbá szignifikánsan magasabb, mint a gondtalan diffúz identitásúaké ($p = 0,014$). A további összehasonlítások nem vezetnek szignifikáns eredményre. A egyes identitásállapotban lévő személyek pályaválasztási bizonytalanság skálán elért átlagpontszámait a 11. ábra szemlélteti. Az átlagok közötti szignifikáns különbségeket a 27. táblázat tartalmazza.

	1	2	3	4	5
Moratórium (a)	13,62 e 4,29	8,73 b,c,d 2,62	17,99 b,c,e 3,62	14,32 b,c,d,e 3,28	54,67 c,d,e 6,95
Ruminatív moratórium (b)	14,23 d,e 4,34	9,57 a,c,d,e 2,51	17,18 a,c,e 3,05	13,20 a,c,e 3,74	54,16 c,d,e 8,44
Korai zárás (c)	14,05 d,e 4,57	8,03 a,b,d 2,25	15,86 a,b,d,e 3,32	11,59 a,b,d,e 3,76	49,35 a,b 7,58
Élért identitás (d)	12,79 b,c,e 5,52	7,96 a,b,c 3,34	17,59 c,e 4,64	9,27 a,c,e 4,46	50,75 a,b,e
Gondtalan diffúz (e)	13,86 a,b,c,d 4,83	8,47 b 2,69	11,77 a,b,c,d 5,38	12,86 a,b,c,d 4,09	45,95 a,b,d 10,97

27. táblázat: Az identitásállapotok pályaválasztási bizonytalanság átlagai közötti szignifikáns különbségek
Megjegyzés: 1 = pályaválasztási szorongás, 2 = általános bizonytalanság, 3 = pályainformáció szükséglete, 4 = önismeretigény, 5 = pályaválasztási bizonytalanság összpontszáma
Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoporttól.

11. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság skálák pontszámai az identitásállapotok tükrében a középiskolás mintán (N = 649)

Megjegyzés: MO = moratórium, RU MO = ruminatív moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, GD = gondtalan diffúz

Az identitásállapotok az iskolai motiváció tükrében

Az identitásállapotok hatását az iskolai motiváció faktorain elért pontszámokra varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) segítségével vizsgáltuk. Az identitásállapot az iskolai motiváció mindhárom faktorán elért pontszámra szignifikáns hatást gyakorol.

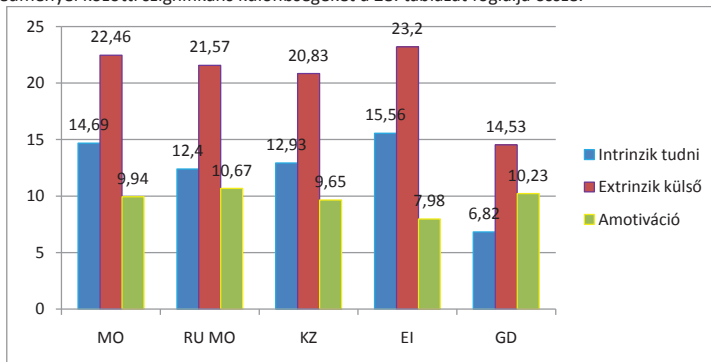
Az intrinzik tudni faktor átlagpontszámai között szignifikáns különbségek vannak az identitásállapotnak megfelelően ($F(4, 504) = 27,872$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot az elért identitásúak érik el, ami szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium ($p < 0,001$), a korai zárás ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotokban; azonban az elért identitásúak pontszáma nem különbözik szignifikánsan a moratóriumban lévők pontszámától. A gondtalan diffúz identitásúak pontszáma a legalacsonyabb az intrinzik motiváció tekintetében, szignifikánsan alacsonyabb, mint az összes többi csoporté (moratórium ($p < 0,001$); ruminatív moratórium ($p < 0,001$), korai zárás ($p < 0,001$). A moratóriumban lévők szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el az intrinzik tudni faktoron, mint azok, akik a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) és a korai zárás ($p = 0,0001$) állapotaiban vannak. A ruminatív moratórium és a korai zárás identitásállapotok intrinzik tudni faktoron elért eredményei nem különböznek szignifikánsan egymástól.

Az extrinzik motiváció külső szabályozás faktoron elért átlagpontszámok szignifikánsan különböznek az identitásállapotok mentén ($F(4, 511) = 11,907$; $p < 0,001$); vagyis az identitásállapot szignifikáns hatással van az extrinzik motiváción elért pontszámra.

Az extrinzik motiváció, külső szabályozás (EM) skálán, szintén a gondtalan diffúz identitásállapotban lévők érik el a legalacsonyabb pontszámot, ami szignifikánsan alacsonyabb, mint az összes többi identitásállapoté (minden esetben $p < 0,001$ szinten). Az elért identitásúak érik el a legmagasabb átlagpontszámot az EM skálán, ami szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium ($p = 0,0011$), és a korai zárás ($p < 0,001$) állapotaiban. A moratórium állapotában lévő extrinzik motiváción elért pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a korai záróké ($p = 0,021$).

Az amotiváció skálán elért pontszámra szignifikáns hatást gyakorol az identitásállapot ($F(4, 507) = 4,953$; $p < 0,001$). Az elért identitásúak szignifikánsan alacsonyabb pontszámot érnek el az amotiváció skálán, mint a moratórium ($p = 0,005$), a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) és a korai zárás ($p = 0,001$) identitásállapotában lévők. A további összehasonlítások nem mutattak ki szignifikáns eltérést.

Az egyes identitásállapotokban lévő személyek iskolai motiváció faktorokon elért átlagos pontszámait a 12. ábra mutatja be. Az identitásállapotok iskolai motiváció faktorokon elért eredményei közötti szignifikáns különbségeket a 28. táblázat foglalja össze.

12. ábra: Iskolai motiváció az identitásállapotok tükrében a gimnazista mintán (N = 649)

Megjegyzés: MO = moratórium, RU MO = ruminatív moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, GD = gondtalan diffúz

	Intrinzik tudni	Extrinzik motiváció	Amotiváció
Moratórium (a)	14,69 b,c,e 3,65	22,46 c,e 4,97	9,94 d 5,67
Ruminatív moratórium (b)	12,4 a,d,e 3,97	21,57 d,e 5,15	10,67 d 5,60
Korai zárás (c)	12,93 a,d,e 3,36	20,83 a,d,e 5,22	9,65 d 5,33
Elért identitás (d)	15,56 b,c,e 4,25	23,20 b,c,e 5,03	7,98 a,b,c 4,74
Gondtalan diffúz (e)	6,82 a,b,c,d 4,16	14,53 a,b,c,d 9,19	10,23 6,09

28. táblázat: Az identitásállapotok iskolai motiváció átlagai közötti szignifikáns különbségek

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoportétól.

Identitásállapotok az időorientáció tükrében

Az identitásállapotok hatását az időorientáció faktoraira varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) vizsgáltuk. Az identitásállapot szignifikáns hatással van mind az öt Zimbardo és Boyd (1999) által leírt időorientáción elért pontszámra.

A múlt negatív orientáción elért pontszámokban szignifikáns különbségek vannak az identitásállapotoknak megfelelően ($F(4, 632) = 3,256$; $p < 0,05$). Az elért identitásúak

pontszáma szignifikánsan alacsonyabb a múlt negatív skálán, mint a moratórium ($p = 0,017$) és a ruminatív moratórium ($p = 0,011$) állapotában lévőké. Hasonlóképp, a korai zárók pontszáma szignifikánsan alacsonyabb a múlt negatív skálán, mint a moratórium ($p < 0,023$) és a ruminatív moratórium ($p = 0,015$) állapotában lévőké. A múlt negatív faktor átlagainak összevetése a különböző identitásállapotok mentén további szignifikáns különbséget nem eredményezett.

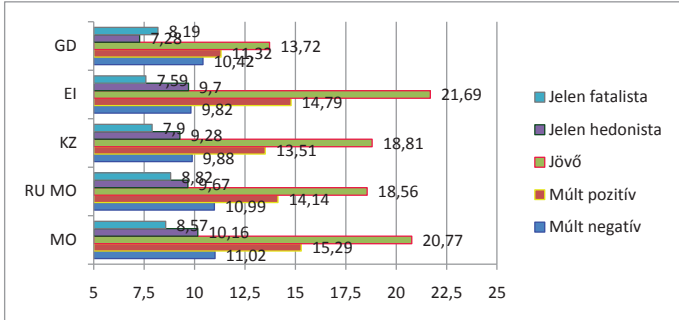
Az identitásállapot szignifikáns hatással van a múlt pozitív orientáción elért pontszámra ($F(4, 635) = 11,196$; $p < 0,001$). A múlt pozitív faktoron a legmagasabb pontszámot a moratóriumban lévők érték el. Az általuk elért pontszámok átlaga szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium ($p = 0,002$), a korai zárás ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotokban. A második legmagasabb pontszáma a múlt pozitív faktoron az elért identitású csoporté. Az ő pontszámuk a skálán szignifikánsa magasabb, mint a korai záróké ($p = 0,001$) és a gondtalan diffúz identitásúaké ($p < 0,001$). A múlt pozitív faktoron a legalacsonyabb pontszámot a gondtalan diffúz identitásállapotban lévő középiskolások érték el, pontszámuk az összes többi csoporténál szignifikánsan alacsonyabb (ruminatív moratórium ($p < 0,001$); korai zárás ($p = 0,002$)). A moratórium és az elért identitás, valamint a ruminatív moratórium és a korai zárás, illetve a ruminatív moratórium és az elért identitás állapotok átlagai a múlt pozitív faktoron nem különböznek szignifikánsan egymástól mintánkban.

A jövőorientáció faktoron elért pontszámok között szignifikáns különbségeket találtunk az identitásállapotoknak megfelelően ($F(4, 632) = 26,266$; $p < 0,001$); vagyis az identitásállapot szignifikáns hatást gyakorol a jövőorientáción elért pontszámokra. A legmagasabb pontszám az elért identitás állapothoz kapcsolódik, amely szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium ($p < 0,001$), a korai zárás ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotok átlaga; valamint tendenciaszinten magasabb, mint a moratórium identitásállapotának ($p = 0,085$) átlaga. Az elért identitásúak pontszáma után, a második legmagasabb értéket a jövőorientáció faktoron a moratórium állapotában lévők érték el. Pontszámuk szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium ($p < 0,001$), a korai zárás ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotoké. A legalacsonyabb pontszámot a jövőorientáció faktoron a gondtalan diffúz identitásúak mutatják, az ő pontszámuk szignifikánsan alacsonyabb a másik négy identitásállapotnál (ruminatív moratórium ($p < 0,001$); korai zárás ($p < 0,001$)). A ruminatív moratórium és a korai zárás identitásállapotok jövőorientáció átlagai között nincs szignifikáns eltérés.

A jelen hedonista faktor eredményei szignifikánsan eltérnek egymástól az identitásállapotok mentén ($F(4, 638) = 6,958$; $p < 0,001$). A legalacsonyabb pontszámot a jelen hedonista orientáción a gondtalan diffúz identitásállapotú csoport éri el. A skálán elért átlaguk szignifikánsan alacsonyabb, mint a többi csoporté (minden összehasonlításban $p < 0,001$ szinten). A moratóriumban lévők jelen hedonista faktoron elért átlaga szignifikánsan magasabb, mint a korai záróké ($p = 0,005$). A többi csoport átlagai közt (moratórium- ruminatív moratórium, moratórium- elért identitás, ruminatív moratórium- korai zárás, ruminatív moratórium- elért identitás, korai zárás- elért identitás) a különbség nem szignifikáns.

A jelen fatalista faktoron elért átlagokra szignifikáns hatást gyakorol az identitásállapot ($F(4, 638) = 5,995$; $p < 0,001$). Az elért identitásúak átlaga a jelen fatalista faktoron szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium ($p = 0,002$), illetve a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) állapotában lévőké. Hasonlóképp, a korai zárók jelen fatalista orientáción elért pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium ($p = 0,0031$) és a ruminatív moratórium ($p = 0,001$) identitásállapotok pontszáma. A klaszterek további páronkénti összehasonlítás során nem találtunk szignifikáns különbségeket a jelen fatalizmus átlagpontszámai között.

Az egyes identitásállapotok múlt negatív-, múlt pozitív-, jövő-, jelen hedonista- és jelen fatalista orientációkon elért átlagait a 13. ábra foglalja össze. Az identitásállapotok átlagai közötti szignifikáns különbségeket a 29. táblázat tartalmazza.

13. ábra: Időorientáció az identitásállapotok tükrében a középiskolás mintán (N = 683)

Megjegyzés: MO = moratórium, RU MO = ruminatív moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, GD = gondtalan diffúz

	Múlt negatív	Múlt pozitív	Jövő	Jelen hedonista	Jelen fatalista
Moratórium (a)	11,02 c,d 4,07	15,29 b,c,e 3,19	20,77 b,c,d,e 5,11	10,16 c,e 2,59	8,57 c,d 2,6
Ruminatív moratórium (b)	10,99 c,d 4,13	14,14 a,e 3,19	18,56 a,d,e 3,72	9,67 e 2,45	8,82 c,d 2,35
Korai zárás (c)	9,88 a,b 3,87	13,51 a,d,e 2,72	18,81 a,d,e 3,95	9,28 a,e 2,50	7,90 a,b 2,31
Elért identitás (d)	9,82 a,b 4,49	14,79 c,e 3,54	21,69 a,b,c,e 4,59	9,70 e 2,88	7,59 a,b 2,94
Gondtalan diffúz (e)	10,42 4,17	11,32 a,b,c,d 5,05	13,72 a,b,c,d 5,03	7,28 a,b,c,d 3,41	8,19 3,26

29. táblázat: Az identitásállapotok időorientáció átlagai közötti szignifikáns különbségek a középiskolás mintán

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoportjától.

Identitásállapotok az identitás (EDS, Ochse és Plug, 1986) tükrében

A Dimensions of Identity Development Scale (Luyckx et al., 2008) alapján kialakított identitásállapotok validitásának megállapítás érdekében megvizsgáltuk az egyes identitásállapotok eredményeit az eredeti Erikson-féle identitás konstruktumokon. Az identitásállapotok átlagai szignifikánsan eltérnek egymástól mind az identitás szintézise, mind a szerepkonfúzió, valamint az identitás megoldottságának szempontjából is.

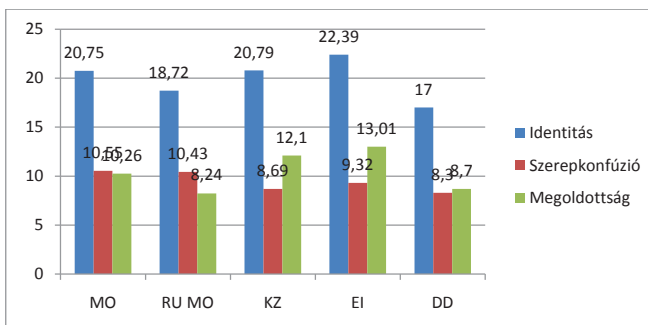
Az identitásállapotok átlagai az identitás szintézise skálán szignifikánsan eltérnek egymástól ($F(4, 635) = 37,939$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot az identitás szintézisen az elért identitású klaszter érte el a középiskolás mintán. Az identitás skálán átlaguk szignifikánsan magasabb, mint a többi identitásállapoté (minden esetben $p < 0,001$ szinten). A legalacsonyabb pontszámot az identitás skálán a gondtalan diffúz identitásúak érik el. Átlaguk szignifikánsan alacsonyabb, mint moratórium ($p < 0,001$), a ruminatív moratórium ($p = 0,008$)

és a korai zárás ($p < 0,001$) állapotoké. A korai zárók átlaga az identitás skálán szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium állapotában lévőké ($p < 0,001$). A korai zárók és a moratóriumban lévőek identitás szintézisen elért pontszámainak átlagai nem térnek el szignifikánsan egymástól. A moratórium átlaga a ruminatív moratórium átlagától sem tér el szignifikánsan.

A szerepkonfúzió skálán elért pontszámok között szignifikáns eltérés mutatkozik az identitásállapotoknak megfelelően ($F(4, 635) = 17,155$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot a moratórium állapotában lévők érik el a skálán, ami azonban nem különbözik szignifikánsan a ruminatív moratórium állapotában lévők átlagától. A moratóriumban lévők átlaga a szerepkonfúzió skálán szignifikánsan magasabb, mint a korai záróké ($p < 0,001$), az elért identitásúaké ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotban lévőké. A ruminatív moratórium szerepkonfúzió átlaga szintén szignifikánsan magasabb az előbb felsorolt három klaszterénél ($p < 0,001$ szinten). Az elért identitásúak szerepkonfúzió átlaga magasabb, mint a korai záróké ($p = 0,028$), valamint tendenciaszinten magasabb, mint a gondtalan diffúz identitásállapotúaké ($p = 0,054$). A korai zárók és a gondtalan diffúz identitásállapotúak átlagai közötti különbség nem szignifikáns.

Az identitásállapotok átlagai szignifikánsan eltérnek az identitás megoldottsága skálán ($F(4, 626) = 26,375$; $p < 0,001$) a középiskolás mintán. A legmagasabb pontszámot az identitás megoldottságát tekintve az elért identitásúak érik el. Az identitás megoldottságán elért átlaguk szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p < 0,001$), a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotoké, valamint tendenciaszinten magasabb, mint a korai zárás állapotában ($p = 0,095$). A moratóriumban lévőek átlaga az identitás megoldottságán szignifikánsan alacsonyabb, mint a korai záróké ($p = 0,001$), valamint szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratóriumban lévőeké ($p < 0,001$). A legalacsonyabb pontszámot az identitás megoldottságán a gondtalan diffúz identitásállapotúak érik el, átlaguk szignifikánsan alacsonyabb, mint az elért identitásúak ($p < 0,001$) és korai zárók ($p < 0,001$) átlaga, viszont nem különbözik szignifikánsan a moratóriumban és ruminatív moratóriumban lévő átlagaitól.

Az egyes identitásállapotok identitás skálákon (EDS, Ochse és Plug, 1986) elért pontszámait a 14. ábra mutatja, az átlagok közötti szignifikáns különbségek a 30. táblázatban találhatóak.

14. ábra: Az identitásállapotok pontszáma az EDS (Ochse és Plug, 1986) identitás skálán, a középiskolás mintán ($N = 683$)

Megjegyzés: MO = moratórium, RU MO = ruminatív moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, DD = gondtalan diffúz

	identitás szintézise	szerepkonfúzió	identitás megoldottsága
Moratórium (a)	20,75 b,d,e 3,28	10,55 c,d,e 2,42	10,26 b,c,d 4,63
Ruminatív moratórium (b)	18,72 a,c,d,e 3,27	10,43 c,d,e 2,52	8,24 a,c,d 5,02
Korai zárás (c)	20,79 b,d,e 2,99	8,69 a,b,d 2,31	12,09 a,b,d(+),e 4,57
Elért identitás (d)	22,39 a,b,c,e 2,65	9,32 a,b,c 2,55	13,01 a,b,c (+),e 4,40
Gondtalan diffúz (e)	17 a,b,c,d 3,73	8,30 a,b 2,74	8,69 c,d 4,46

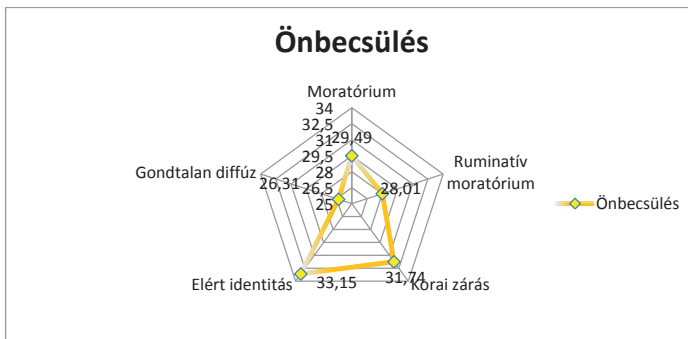
30. táblázat: Az identitásállapotok identitás skálán elért átlagai közötti különbségek a középiskolás mintán

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoportétől.

Identitásállapotok az önbecsülés és a tanulmányi átlagok fényében

Az önbecsülés átlagait az identitásállapot klasztereknek megfelelően varianciaanalízissel (ANOVA, LSD próba) hasonlítottuk össze. Az önbecsülés átlagaiban szignifikáns eltérések mutatkoznak a klasztertagságnak megfelelően ($F(4, 623) = 22,142$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot az elért identitásúak érik el, őket követik a korai zárók; a legalacsonyabb pontszáma a gondtalan diffúz identitásállapothoz kapcsolódik. Az elért identitásúak szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el, mint az összes többi csoport (moratórium- $p < 0,001$; ruminatív moratórium- $p < 0,001$; gondtalan diffúz- $p < 0,001$, korai zárás- $p = 0,039$). A korai zárók átlaga az önbecsülés skálán szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,002$), ruminatív moratórium ($p < 0,001$) és a gondtalan diffúz ($p < 0,001$) identitásállapotok átlaga. A harmadik legmagasabb pontszámot a moratórium tagjai érik el, amely szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium ($p = 0,027$) és a gondtalan diffúz ($p = 0,011$) identitásállapotoké. A ruminatív moratórium és a gondtalan diffúz identitásállapotok átlagai az önbecsülés skálán nem térnek el szignifikánsan egymástól.

Az identitásállapotok átlagait az önbecsülés skálán a 15. ábra mutatja, az identitásállapotok átlagai közötti különbségek az önbecsülés skálán a 31. táblázatban találhatóak.

15. ábra: Az identitásállapotok az önbecsülés tükrében a középiskolás mintán

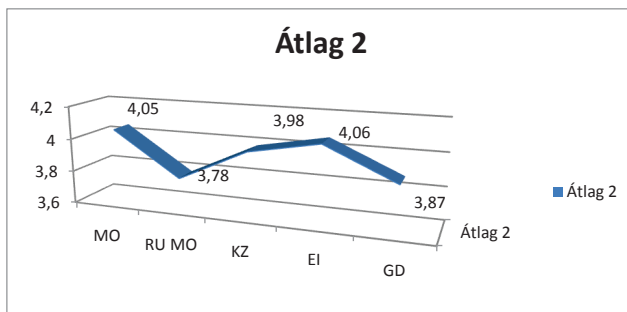
	Moratórium (a)	Ruminatív moratórium (b)	Korai zárás (c)	Elért identitás (d)	Gondtalan diffúz (e)
Önbecsülés	29,49 b,c,d,e 5,67	28,01 a,c,d 6,20	31,74 a,b,c,d 5,35	33,15 a,b,c,e 5,63	26,31 a,c,d 6,30

31. táblázat: Az identitásállapotok önbecsülés átlagai közötti szignifikáns különbségek a középiskolás mintán

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőket a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoporttól.

A tanulmányi átlag különbségeit az identitásállapot klaszterek között szintén varianciaanalízis segítségével vizsgáltuk. A 2010/ 2011 tanév végi átlagok (átlag 1) között szignifikáns eltérést nem találtunk a klaszterek között. A 2011/2012 tanév első féléves átlagai (átlag2) szignifikánsan eltérnek az egyes identitásállapotok között ($F(3, 121) = 3,375$; $p < 0,005$). A ruminatív moratórium identitásállapotában lévő tanulmányi átlaga a 2011/ 2012 tanév első félévében szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium ($p = 0,003$), az elért identitás ($p = 0,001$) és a korai zárás ($p = 0,001$) állapotában lévőké. A klaszterek átlagainak további összevetése a középiskolás mintán nem vezetett szignifikáns eredményekhez.

Az egyes identitásállapotok tanulmányi eredményeinek átlagát a 16. ábra tartalmazza. A tanulmányi átlagok közötti szignifikáns különbségeket a 32. táblázat tartalmazza.

16. ábra: Az identitásállapotok tanulmányi eredményeinek átlaga (2011/2012 első félév) a középiskolás mintán

Megjegyzés: MO = moratórium, RU MO = ruminatív moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, GD = gondtalan diffúz

	Moratórium (a)	Ruminatív moratórium (b)	Korai zárás (c)	Elért identitás (d)	Gondtalan diffúz (e)
Átlag 2011/2012. első félév	4,05 b 0,63	3,78 a,c,d 0,82	3,98 b 0,82	4,06 b 0,62	3,87 0,78

32. táblázat: Az identitásállapotok tanulmányi eredmény átlagai közötti szignifikáns különbségei

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőket a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoporttól.

Az összes szignifikáns különbség összefoglaló táblázatát a 31. számú melléklet tartalmazza.

2.2. Klaszterek a középiskolás mintán a Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al, 1990) alapján

A középiskolások mintáján a pályaválasztási bizonytalanság típusainak megállapítására klaszteranalízist végeztünk a Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al, 1990) alskálái alapján.

A CFI skálán (pályaválasztási szorongás, általános bizonytalanság, pályainformáció szükséglete, önismeretigény) elért eredményeket vizsgálva találtunk kiugró adatokat. A kiugró és hiányos adatokkal rendelkező személyeket is töröltük a mintából. Így mindösszesen 639 középiskolás adatán kezdtük meg klaszteranalitikus vizsgálatunkat.

A hierarchikus klaszteranalízis eredményei alapján a négy, öt, hat vagy hétklasztos megoldás alkalmazható a mintára. A középiskolás mintán leginkább az négyklasztos megoldás bizonyult értelmezhetőnek. Négy klasztert létrehozását beállítva K-közép klaszteranalízist végeztünk iterálással (a maximum iteráció számot 10-ben határoztuk meg; valamint a legszigorúbb kritériumot alkalmaztuk: a konvergencia szintjét 0-ban határoztuk meg).

A végleges klaszterközéppontokat a 33. táblázat táblázat mutatja:

	Klaszter			
	1	2	3	4
Pályaválasztási szorongás	10,04	11,71	20,67	18,09
Általános bizonytalanság	8,14	8,23	7,17	9,37
Pályainformáció szükséglete	19,71	15,57	10,67	17,98
Önismeretigény	16,14	10,21	7,35	14,86

33. táblázat: A CFI faktorai alapján létrehozott klaszterek végső klaszterközéppontjai

Megjegyzés: 1 = irányt kereső; 2 = döntésképes; 3 = szorongó választó; 4 = krónikusan bizonytalan

Az első csoport, az **irányt kereső** elnevezést kapta. Az elnevezésben azt próbáltuk visszaadni, hogy az ebbe a csoportba tartozó személyek esetében legmagasabb az önismeret- illetve a pályaismeret iránti igény (kognitív faktorok). Ugyanakkor ez a csoport az átlagosnál alacsonyabb pályaválasztási szorongással és általános bizonytalansággal jellemezhető. Ebbe a csoportba 154 fő tartozik, ami a minta 24,10 százalékát fedi le.

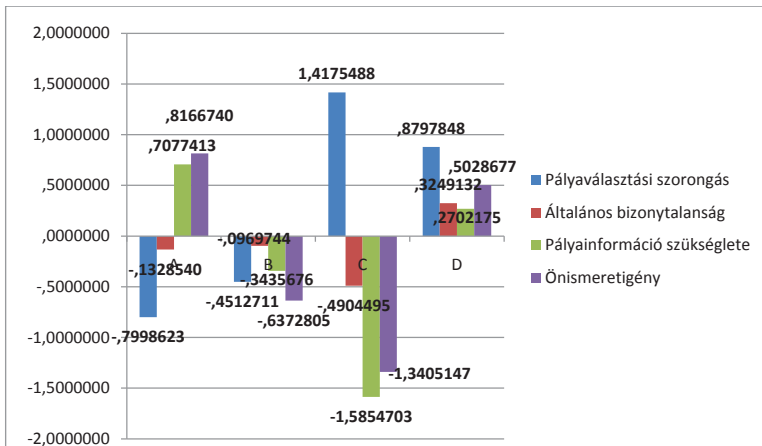
A második csoport, a **döntésképes csoport**. Pályaválasztási szorongásuk alacsonyabb, mint az átlagos (bár magasabb némileg, mint az irányt keresőké). Esetükben az általános bizonytalanság, amely a döntési helyzetekben való visszatérő döntésképtelenséget mutatja, a legalacsonyabb a vizsgált mintában. Pályaismeret- önismeret iránti igényük a közepes és magas értékek között mozog. Mintánkban 249 fő, azaz a besorolásra került személyek 38,97 százaléka tartozik a döntésképes csoporthoz.

A harmadik csoport, a **szorongó választó** csoport. A pályaválasztási szorongás értéke kiemelkedően magas, az ebbe a csoportba tartozó személyeknél. A pályaválasztási bizonytalanság másik három faktorán azonban alacsonyabb értékek jellemzik a szorongó személyeket, mint a minta átlaga, illetve mint a másik három csoportba tartozó személyeket. A szorongó választók csoportjába 46 személy tartozik, ez a minta 7,19 százaléka.

A negyedik csoport a **krónikusan bizonytalanok** tömöríti. Az ide tartozó személyek, a legmagasabb összpontszámot érik el a pályaválasztási bizonytalanság skálán. Az átlagnál magasabb pontszámot érnek el mind a négy faktoron. A pályaválasztási szorongás tekintetében közepes és magas értékeket érnek el, az általános bizonytalanság értéke ebben a csoportban a legmagasabb. A pályainformáció- és önismeretigény tekintetében az irányt

keresők után, a második legmagasabb pontszám az övék. A csoportban 190 személy található, amely a vizsgált minta 29,73 százalékát jelenti.

Az alábbi ábrán a pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek középpontjainak standardizált értékeit (Z-score) ábrázoltuk, annak érdekében, hogy szemléltessük a pályaválasztási bizonytalanság faktorain elért eredmények viszonyulását az átlaghoz. (Lsd. 17. ábra).

17. ábra: A CFI alapján kialakított klaszterek a középsikolás mintán (Z-score-ok alapján ábrázolva)
Megjegyzés: A = irányt kereső, B = döntésképes, C = szorongó választó, D = krónikusan bizonytalan

Annak megállapítására, hogy a csoportok között valóban szignifikáns eltérések jelennek meg a pályaválasztási bizonytalanság egyes faktorain, varianciaanalízist (ANOVA) végeztünk. A klasztertagság mentén szignifikáns különbségek mutathatók ki a pályaválasztási bizonytalanság faktorainak átlaibaiban (Lsd. 34. táblázat).

Faktor neve	F (3, 635) érték	Szignifikanciaszint
Pályaválasztási szorongás	323,340	p < 0,001
Általános bizonytalanság	12,687	p < 0,001
Pályainformáció szükséglete	119,831	p < 0,001
Önismeretigény	232,857	p < 0,001

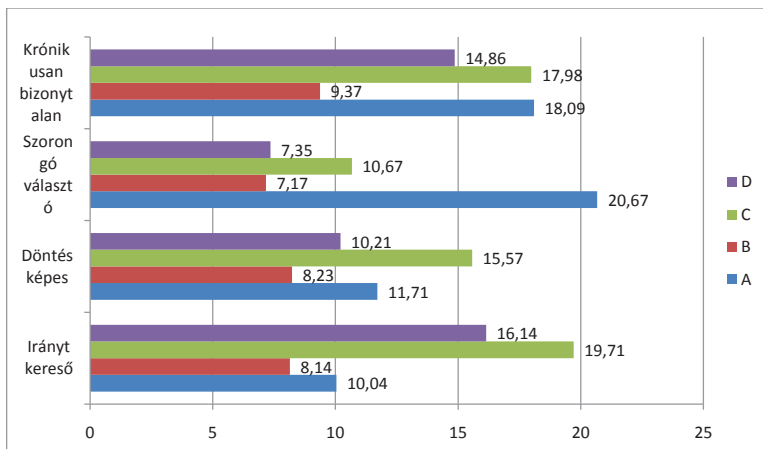
34. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek hatása a CFI faktorok átlagpontszámaira (ANOVA)

A post hoc tesztek (legkisebb négyzetes távolság – LSD- módszerrel) azt mutatták, hogy a klaszterek átlagai között egyetlen kivétellel minden változón szignifikáns különbségek vannak. Az irányt kereső és a döntésképes csoport átlagai között azonban nem találtunk szignifikáns különbséget az általános bizonytalanság faktorán. Így mindkét csoport eredménye szignifikánsan alacsonyabb, mint a krónikusan bizonytalan csoportba tartozóké, valamint szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választók csoportjáé. Az átlagok közötti különbségek összefoglaló táblázatát a 35. táblázat tartalmazza. A táblázatban betűvel jelöltük azokat a klasztereket, amelyekkel szignifikáns az eltérés a pályaválasztási bizonytalanság faktorain. Az elemzés pontos adatait lásd a 32. számú mellékletben.

	Pályaválasztási szorongás	Általános bizonytalanság	Pályainformáció szükséglete	Önismeretigény	CFI összes
Irányt kereső (a)	10,04 b,c,d 2,90	8,13 c,d 2,99	19,70 b,c,d 2,94	16,14 b,c,d 2,51	54,02 b,c,d 5,72
Döntésképes (b)	11,71 a,c,d 3,15	8,23 c,d 2,47	15,56 a,c,d 3,16	10,21 a,c,d 2,90	45,73 a,d 6,52
Szorongó választó (c)	20,67 a,b,d 3,33	7,17 a,b,d 2,68	10,67 a.b.d 3,81	7,34 a,b,d 3,01	45,87 a,d 6,99
Krónikusan bizonytalan (d)	18,09 a,b,c 2,92	9,36 a,b,c 2,48	17,98 a,b,c 3,25	14,86 a,b,c 2,89	60,31 a,b,c 6,01

35. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klaszterjeinek különbségei a pályaválasztási bizonytalanság skálákon, a középiskolás mintán (N = 639)

A klaszterek átlagainak egymáshoz történő hasonlítását megkönnyítendő készítettük az alábbi (18.) ábrát.

18. ábra: A CFI alapján létrehozott pályaválasztási bizonytalanság klaszterek klaszterközéppontjai a középiskolás mintán

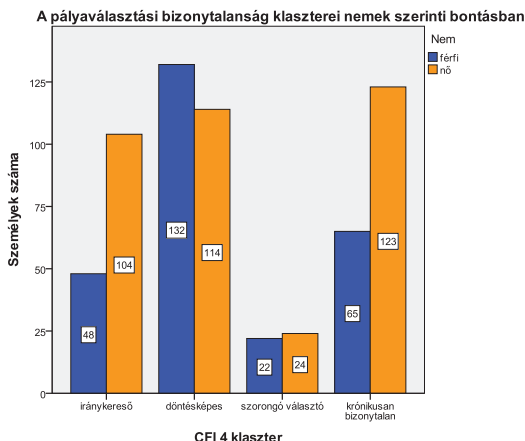
Megjegyzés: A = pályaválasztási szorongás; B = általános bizonytalanság; C = pályainformáció szükséglete; D = önismeretigény; Az összes különbség szignifikáns, kivéve az általános bizonytalanság (B) faktoron az irányt kereső és a döntésképes csoport között

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és a nem közötti összefüggés vizsgálata

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és a nem közötti összefüggés megállapításának érdekében keresztábra-elemzést végeztünk, Khi-négyszet próbával. A Khi-négyszet próba szignifikáns lett, tehát elmondható, hogy a pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és a nem között összefüggés van ($\chi^2 = 25,342$; $df = 3$, $p < 0,001$). A keresztábra adatait elemezve,

valamint figyelembe véve a korrigált standardizált reziduum (adjusted standardized residual)⁴⁷ értékeit, a következő szignifikáns kapcsolatokat találtuk: Az irányt kereső klaszterben szignifikánsan magasabb a nők megjelenési aránya (28,5%), mint ami akkor lenne várható, ha a nem és a pályaválasztási bizonytalanság klaszterei között nem lenne összefüggés (24 %; Adj. R = 3,1). A döntésképes csoportban szignifikánsan magasabb a férfiak aránya (49,4 %), annál, mint ami az elvárt érték (38,9 %) lenne, abban az esetben, ha a klasztertagság és a nem között nem tételezünk fel kapcsolatot (Adj. R = 4,6). A krónikusan bizonytalan csoportban szignifikánsan magasabb a nők aránya (33,7 %), annál az elvárható értéknél (29,7 %), ami a nem és a klasztertagság függetlenségét feltételezve kerül kiszámításra (Adj. R = 2,5). (Isd. 33. számú melléklet).

Az egyes pályaválasztási klaszterekben a férfiak és nők számát, illetve az egész mintára vetített százalékos arányukat a 19. ábra mutatja.

19. ábra: Pályaválasztási bizonytalanság csoportok nemek szerinti bontásban (N = 639)

A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek jellemzése az identitás, az iskolai motiváció és az időorientáció konstruktumainak segítségével

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei, a pályadöntésükkel kapcsolatban bizonytalan személyek eltérő sajátosságokkal jellemezhető csoportjait jelenítik meg. A csoportok közötti alapvető különbségek jobb megértése érdekében a pályaválasztási klaszterek közötti különbségeket kerestük az iskolai motiváció, az identitás, az identitásdimenziók és az időorientáció faktorainak segítségével.

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az identitás

A pályaválasztási bizonytalanság alapján létrehozott klaszterek átlagai közötti eltéréseket vizsgáltuk mind az eriksoni hagyományon alapuló identitást mérő eszköz faktorait (Ego Development Scale, Oche és Plug, 1986), mind az identitásdimenziók mérésére alkalmas, és a marciai hagyományon alapuló kérdőív (Dimensions of Identity Development Scale, Luyckx et

⁴⁷ Amennyiben a korrigált standardizált reziduum értéke + 2 felett van, a hozzá tartozó változók között szignifikáns összefüggésről beszélhetünk (Sajtos és Mitev, 2007).

al., 2008) skáláit tekintve. Az esetleges különbségek megállapítása érdekében varianciaanalízist (ANOVA) végeztünk, a legkisebb szignifikáns különbség (LSD) post hoc módszerét alkalmazva. Az identitás szintézise faktor átlagaiban különbségek jelennek meg a klaszterek között ($F(3, 628) = 9,516$; $p < 0,001$), vagyis a klasztertagság hatással van az identitás szintéziséen elért pontszámra. Az irányt kereső csoport pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választó ($p = 0,001$) és a krónikusan bizonytalan ($p < 0,001$) csoportba tartozóké. A döntésképes csoport tagjainak az identitás szintéziséen elért pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a szorongó ($p = 0,007$) és a krónikusan bizonytalan ($p < 0,001$) csoport tagjáié. Az irányt kereső és a döntésképes, valamint a szorongó választó és krónikusan bizonytalan csoportok tagja nem különböznek szignifikánsan az identitás szintéziséen elért pontszámuk tekintetében.

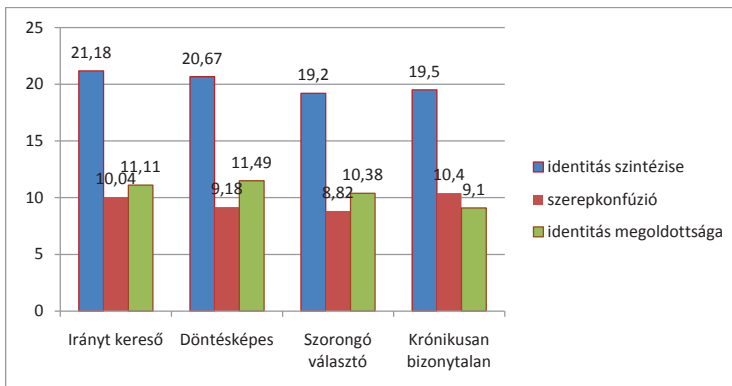
A szerepkonfúzió skálán elért pontszámokban szignifikáns különbségek találhatók a különböző csoportok között ($F(3, 625) = 10,858$; $p < 0,001$); vagyis a klasztertagság hatással bír a szerepkonfúzióan elért pontszámra. Az irányt keresők szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el a szerepkonfúzió skálán, mint a döntésképesek ($p = 0,001$) és a szorongó választók ($p = 0,004$). A döntésképesek pontszáma szignifikánsan alacsonyabb továbbá, mint a krónikusan bizonytalan csoportba tartozóké ($p < 0,001$). A krónikusan bizonytalan klaszterbe tartozók a szorongó választóknál ($p < 0,001$) is szignifikánsan magasabb eredményt érnek el a szerepkonfúzió skálán. Az irányt keresők és krónikusan bizonytalanok, valamint a szorongó választók és a döntésképesek között nem szignifikáns a különbség a szerepkonfúzióan elért eredményeik tekintetében.

Az identitás megoldottsága változó átlagaiban szignifikáns eltéréseket találtunk a klaszterek között ($F(3, 618) = 9,298$; $p < 0,001$). A krónikusan bizonytalan klaszter tagjai szignifikánsan alacsonyabb pontszámot érnek el az identitás krízisének megoldottsága tekintetében, mint az irányt kereső ($p < 0,001$) és a döntésképes ($p < 0,001$) csoport tagjai. A csoportok további páronkénti összehasonlítása nem vezetett szignifikáns eltérés feltáráshoz.

A fent leírt különbségeket a 20. ábra szemlélteti. A csoportok közötti szignifikáns eltéréseket a 36. táblázat foglalja össze.

	identitás szintézise	szerepkonfúzió	identitás megoldottsága
Irányt kereső (a)	21,18 c,d 3,42	10,04 b,c 2,55	11,11 d 5,12
Döntésképes (b)	20,67 c,d 3,17	9,18 a,d 2,43	11,50 d 4,73
Szorongó választó (c)	19,20 a,b 3,71	8,82 a,d 2,38	10,38 4,05
Krónikusan bizonytalan (d)	19,50 a,b 3,53	10,40 b,c 2,68	9,05 a,b 5,23

36. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az identitás skálákon; középsikolás minta. Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoportét.

20. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság alapján képzett klaszterek átlagai az identitás, a szerepkonfúzió és az identitás megoldottsága változókon; a középiskolás mintán (N = 639)

A Luyckx és munkatársai (2008) által leírt identitásdimenziók átlagainak alakulását szintén varianciaanalízissel (ANOVA) vizsgáltuk a klasztereken. Az elköteleződés faktoron szignifikáns különbségek vannak az egyes klaszterek eredményei között ($F(3, 620) = 5,176; p = 0,002$). A legmagasabb pontszámot az irányt keresők érik el. Az irányt keresők pontszáma szignifikánsan magasabb az elköteleződés faktoron, mint a krónikusan bizonytalanoké ($p < 0,001$) és a szorongó választóké ($p = 0,012$). A döntésképes csoport tagjai szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el az elköteleződés faktoron, mint a krónikusan bizonytalan csoport tagjai ($p = 0,019$). A többi összehasonlítás (irányt kereső- döntésképes, döntésképes- szorongó választó, szorongó választó- krónikusan bizonytalan) nem vezetett szignifikáns eredményre.

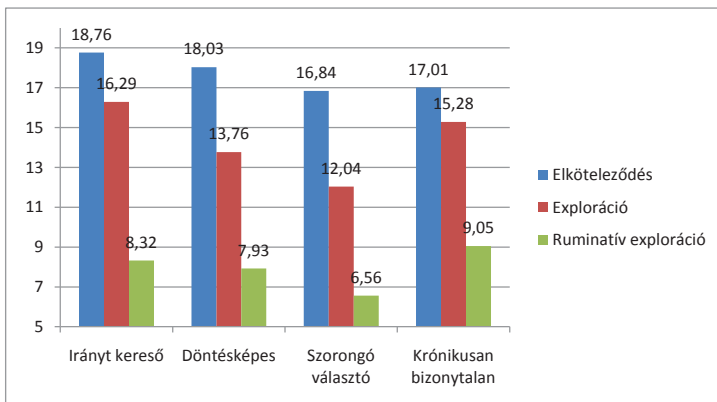
Az exploráció faktoron elért eredmények között szignifikáns eltérések mutatkoznak a klasztertagságnak megfelelően ($F(3, 623) = 29,933; p < 0,001$). Az exploráció tekintetében az irányt kereső csoport éri el a legmagasabb pontszámot, szignifikánsan magasabbat, mint a döntésképes ($p < 0,001$), a szorongó választó ($p < 0,001$), vagy a krónikusan bizonytalan ($p = 0,005$) csoport tagjai. A döntésképes csoport szignifikánsan magasabb exploráció átlaga szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p = 0,008$), valamint szignifikánsan alacsonyabb, mint a krónikusan bizonytalanoké ($p < 0,001$). A krónikusan bizonytalan csoportba tartozó személyek exploráción elért átlagpontszáma szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választó csoportba tartozóké ($p < 0,001$).

A ruminatív (folytatódagos, körbeforgó) exploráció skálán elért eredmények között is szignifikáns eltérések mutatkoznak a klasztertagság mentén ($F(3, 625) = 8,786; p < 0,001$); vagyis az, hogy a személy melyik pályaválasztási bizonytalanság klaszterbe tartozik, befolyásolja a ruminatív exploráció skálán elért eredményét. A irányt kereső csoport átlagpontszáma szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p = 0,001$), valamint szignifikánsan alacsonyabb, mint a krónikusan bizonytalanoké ($p = 0,041$). A döntésképes csoportnál hasonló mintázattal találoztunk. A döntésképes csoport átlaga szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p = 0,008$), és szignifikánsan alacsonyabb, mint a krónikusan bizonytalanoké ($p < 0,001$). Az irányt kereső és döntésképes csoportok átlagai közötti különbség nem volt szignifikáns,

Az irányt kereső, döntésképes, szorongó választó és krónikusan bizonytalan csoportok identitásdimenziókon elért átlagait a 21. ábra szemlélteti. A típusok közötti szignifikáns különbségeket a 37. táblázat foglalja össze.

	1	2	3
Írányt kereső (a)	18,76 c,d 4,59	16,29 b,c,d 3,03	8,32 c,d 3,51
Döntésképes (b)	18,03 d 4,14	13,76 a,c,d 3,28	7,93 c,d 3,03
Szorongó választó (c)	16,84 a 6,13	12,04 a,b,d 4,96	6,56 a,b,d 3,48
Krónikusan bizonytalan (d)	17,01 a,b 4,32	15,28 a,b,c 3,00	9,05 a,b,c 3,17

37. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az identitásdimenziókon; középiskolás minta. Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoporttól.

21. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság alapján képzett klaszterek átlagai az identitásdimenziókon, középiskolás minta (N = 639)

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az iskolai motiváció

Az iskolai motiváció faktorain elért átlagpontoszámokat az egyes klasztereken varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) vettettük össze. Az intrinzik tudni faktor átlagai között szignifikáns eltérések találhatók a klaszterek mentén ($F(3, 510) = 14,188$; $p < 0,001$); vagyis a klasztertagság hatással van az intrinzik tudni skálán elért pontszámra. Az írányt kereső csoport érte el a legmagasabb eredményt, szignifikánsan magasabbat, mint a döntésképes ($p < 0,001$), a szorongó választó ($p < 0,001$) és a krónikusan bizonytalan ($p = 0,002$) csoport tagjai. A döntésképes és krónikusan bizonytalan csoportok átlaga nem tér el szignifikánsan. A döntésképes csoport szignifikánsan magasabb eredményt ér el az intrinzik tudni faktoron, mint a szorongó választók csoportja ($p = 0,001$). Hasonlóképp a krónikusan bizonytalanok átlaga szignifikánsan magasabb az intrinzik tudni skálán, mint a szorongó választóké ($p < 0,001$).

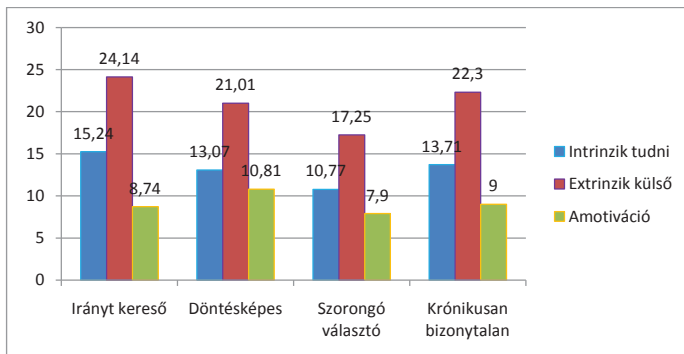
Az extrinzik motiváció- külső szabályozás (EK) faktor átlagaiban szignifikáns eltéréseket találtunk a klaszterek között ($F(3, 515) = 20,382$; $p < 0,001$); vagyis az, hogy melyik pályaválasztási bizonytalanság „csoporthoz” tartozik a személy, hatással lesz arra, hogy az iskolával és tanulással kapcsolatos extrinzik motiváció skálán milyen pontszáma van. A klaszterek közötti összes páronkénti összehasonlítás szignifikáns volt. A legmagasabb EK pontszám az irányt kereső csoporté, amely szignifikánsan magasabb, mint a döntésképes ($p < 0,001$), a szorongó választó ($p < 0,001$) és a krónikusan bizonytalan ($p = 0,004$) csoportoké. A döntésképes csoport EK pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p = 0,008$), valamint szignifikánsan alacsonyabb, mint a krónikusan bizonytalan csoporté ($p < 0,001$). A szorongó választók csoportja éri el a külső szabályozáson a legalacsonyabb pontszámot, amely szignifikánsan alacsonyabb a krónikusan bizonytalanok átlagánál is ($p < 0,001$).

Az amotiváció faktor átlagpontszámai között szignifikáns eltérések vannak a klaszterek mentén ($F(3, 511) = 6,491$; $p < 0,001$). A döntésképes csoport szignifikánsan magasabb pontszámot ér el az iskolai motiváció faktoron, mint a többi csoport: az irányt keresők ($p = 0,001$), a szorongó választók ($p = 0,002$) és a krónikusan bizonytalanok ($p = 0,002$). A többi összehasonlítás (irányt keresők- szorongó választók; irányt keresők- krónikusan bizonytalanok; szorongó választók-krónikusan bizonytalanok) nem vezetett szignifikáns eredményre.

A klaszterek átlagai az iskolai motiváció faktorain a 22. ábrán láthatóak. A típusok közötti szignifikáns különbségeket az iskolai motivációban a 38. táblázat foglalja össze.

	Intrinzik motiváció	Extrinzik motiváció	Amotiváció
Irányt kereső (a)	15,24 b,c,d 4,13	24,14 b,c,d 3,99	8,74 b 5,69
Döntésképes (b)	13,07 a,c 3,64	21,01 a,c,d 5,46	10,81 a,c,d 5,43
Szorongó választó (c)	10,77 a,b,d 6,22	17,25 a,b,d 7,87	7,90 b 4,53
Krónikusan bizonytalan (d)	13,71 a,c 3,92	22,30 a,b,c 4,97	9,00 b 5,14

38. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az iskolai motiváció tekintetében, középiskolás minta (N = 518). Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoportjától

22. ábra: Az iskolai motiváció átlagai a pályaválasztási bizonytalanság klaszterein; középiskolás minta (N = 518)⁴⁸

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az időorientáció

A különböző időorientációkon (múlt negatív, múlt pozitív, jövő, jelen hedonista, jelen fatalista; ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) elért eredmények összevetését a klaszterek mentén varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) segítségével végeztük. Szignifikáns eltérések találunk minden időorientáció átlagai között a klaszterek mentén.

A múlt negatív orientáció átlagpontszámai szignifikánsan különböznek bizonyos klaszterek között (F (3, 628) = 2,688; $p < 0,05$); vagyis a klasztertagság befolyásolja a múlt negatív faktoron elért eredményt. A krónikusan bizonytalan csoport szignifikánsan magasabb eredményt ér el a múlt negatív orientáción, mint a döntésképes ($p = 0,024$) és a szorongó választó ($p = 0,034$) csoportok. A klaszterek további páronkénti összevetése (írányt kereső- döntésképes; írányt kereső- szorongó választó; írányt kereső- krónikusan bizonytalan; döntésképes- szorongó választó) újabb szignifikáns eredményt nem hozott.

A múlt pozitív faktor átlagai között szignifikáns eltérések vannak a klaszterek mentén (F(3, 629) = 13,518; $p < 0,001$). Az írányt kereső csoport szignifikánsan magasabb pontszámot ér el, mint a döntésképes ($p = 0,044$) és a szorongó választó ($p < 0,001$) csoport. Az írányt kereső és a krónikusan bizonytalan csoportok átlagai között nincs szignifikáns eltérés. A döntésképes csoport eredménye szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p < 0,001$) a múlt pozitív faktoron. A döntésképes és a krónikusan bizonytalan csoportok átlagai közötti különbség nem szignifikáns a változón. A krónikusan bizonytalanok szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el a múlt pozitív orientáción, mint a szorongó választók ($p < 0,001$).

A jövőorientáció átlagai szignifikánsan eltérnek egymástól a klaszterek mentén (F(3, 622) = 18,963; $p < 0,001$), vagyis a pályaválasztási bizonytalanság alapján kialakított klaszter hatással van a jövőorientáció faktoron elért pontszámra. Az írányt keresők érik el a legmagasabb pontszámot, amely szignifikánsan magasabb, mint a döntésképes ($p < 0,001$), a szorongó választó ($p < 0,001$) és a krónikusan bizonytalan ($p < 0,001$) csoportoké. Az döntésképes csoport szignifikánsan magasabb pontszámot ér el, mint a szorongó választó csoport ($p = 0,006$). A döntésképes és a krónikusan bizonytalan csoportok átlagai között a különbség nem szignifikáns. A krónikusan bizonytalan csoport szignifikánsan magasabb eredményt ér el a jövőorientáció faktoron, mint a szorongó választó csoport ($p = 0,002$).

A jelen hedonista orientáció átlagai szignifikánsan eltérnek a klaszterek mentén (F(3, 630) = 7,276; $p < 0,001$). A szorongó választók szignifikánsan alacsonyabb értéket érnek el a jelen hedonista faktoron, mint a többi csoport: az írányt keresők ($p < 0,001$), a döntésképesek ($p <$

⁴⁸ Az elemszám azért tér el a középiskolás minta elemszámától, mert a szakközépiskolás minta esetében az iskola vezetője ezen kérdőív kivételét kérte a kérdőívcsomagból.

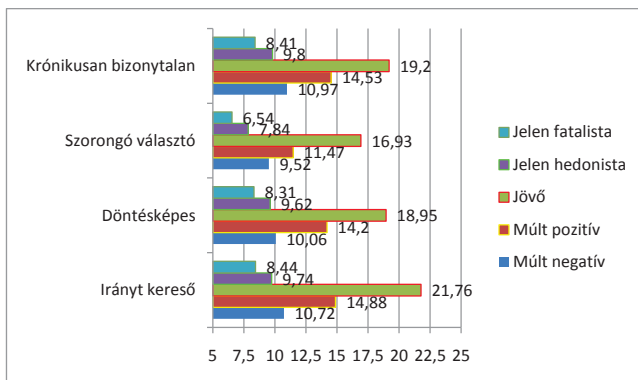
0,001) és a krónikusan bizonytalanok ($p < 0,001$). A csoportok között nincs további szignifikáns különbség (irányt kereső- döntésképes, irányt kereső- krónikusan bizonytalan, döntésképes- krónikusan bizonytalan összehasonlítás nem szignifikáns) a jelen hedonista faktor pontszámaiban.

A jelen fatalista faktor eredményei között is szignifikáns eltérések vannak a klasztereknek megfelelően ($F(3, 632) = 7,193$; $p < 0,001$). Az eredmény mintázata megegyezik a jelen hedonista faktoron találtakkal. A szorongó választók szignifikánsan alacsonyabb értéket érnek el a jelen fatalista faktoron, mint a többi csoport: az irányt keresők ($p < 0,001$), a döntésképesek ($p < 0,001$) és a krónikusan bizonytalanok ($p < 0,001$). A csoportok között nincs további szignifikáns különbség (irányt kereső- döntésképes, irányt kereső- krónikusan bizonytalan, döntésképes- krónikusan bizonytalan összehasonlítás nem szignifikáns) a jelen fatalista faktoron sem.

A klaszterek időorientáció skálákon elért átlagpontszámai a 23. ábra szemlélteti. A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns eltéréseket az időorientációban a 39. táblázat foglalja össze.

	Múlt negatív	Múlt pozitív	Jövő	Jelen hedonista	Jelen fatalista
Irányt kereső (a)	10,72 4,57	14,88 b,c 3,18	21,76 b,c,d 5,17	9,74 c 2,71	8,44 c 2,83
Döntésképes (b)	10,06 d 3,78	14,20 a,c 3,23	18,95 a,c 4,03	9,62 c 2,62	8,31 c 2,45
Szorongó választó (c)	9,52 d 4,17	11,47 a,b,d 4,05	16,93 a,b,d 6,00	7,84 a,b,d 3,28	6,54 a,b,d 2,83
Krónikusan bizonytalan (d)	10,97 b,c 4,29	14,53 c 3,10	19,21 a,c 4,04	9,80 c 2,40	8,41 c 2,54

39. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az időorientáció tekintetében. Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőket a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoportortól.

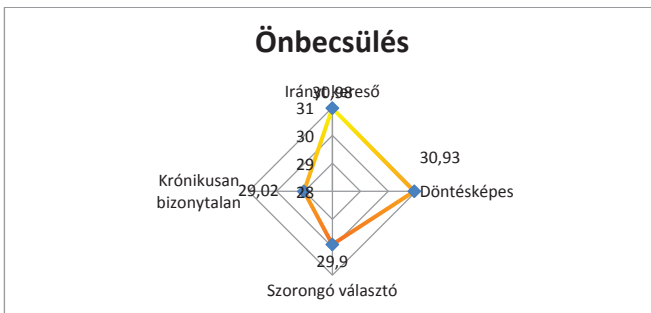
23. ábra: Az időorientáció átlagai a klaszterek mentén, középiskolás minta (N = 518)

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei az önbecsülés és a tanulmányi átlag fényében

Az **önbecsülés** átlagait a klasztereknek megfelelően varianciaanalízissel (ANOVA, LSD próba) hasonlítottuk össze. Az önbecsülés átlagaiban szignifikáns eltérések mutatkoznak a klasztertagságnak megfelelően ($F(3, 619) = 4,303$; $p < 0,01$). A krónikusan bizonytalan klaszter önbecsülés skálán elért átlagpontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a döntésképes és az irányt kereső klaszterek átlagpontszáma. A szorongó választók pontszáma nem tér el szignifikánsan a többi csoporttól. A döntésképes és az irányt kereső klaszterek átlagai között nincs szignifikáns eltérés. Az egyes klaszterek eredményeit az önbecsülés skálán (RSE, Rosenberg, 1965) a 24. ábra mutatja. A szignifikáns különbségeket a 40. táblázat foglalja össze.

	Irányt kereső (a)	Döntésképes (b)	Szorongó választó (c)	Krónikusan bizonytalan (d)
Önbecsülés	30,98 d 6,23	30,93 d 5,88	29,90 6,22	29,02 a,b 6,16

40. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az időorientáció tekintetében; középkircolás minta

24. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek pontszáma a Rosenberg-féle Önbecsülés Skálán (RSE, 1965)

A tanulmányi átlag különbségeit a klaszterek között szintén varianciaanalízis segítségével vizsgáltuk. A 2010/ 2011 tanév első féléves átlagai (átlag 1) között szignifikáns eltéréseket találtunk a klaszterek között ($F(3, 121) = 3,375$; $p < 0,05$). A szorongó választók tanulmányi átlaga szignifikánsan magasabb, mint az irányt keresők ($p = 0,038$), a döntésképesek ($p = 0,005$) és a krónikusan bizonytalanok átlaga (2010/ 2011-es tanév első félévében). A többi összehasonlítás (irányt kereső- döntésképes, irányt kereső- krónikusan bizonytalan, döntésképes- krónikusan bizonytalan) nem igazolta, hogy szignifikáns eltérés lenne a csoportok között a 2010/ 2011 tanév első félévének tanulmányi átlagában.

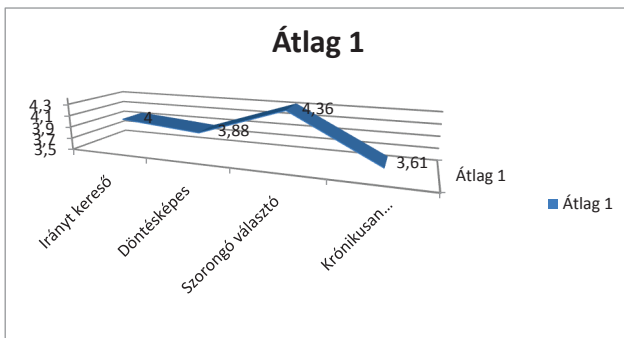
A klaszterek 2010/ 2011 tanév első féléves tanulmányi eredményének átlagait a 25. ábra mutatja.

A 2011/ 2012 tanév első félévének tanulmányi átlagaira szintén szignifikáns hatást gyakorol a pályaválasztási bizonytalanság skálái alapján kialakított klasztertagság ($F(3, 562) = 3,734$; $p < 0,05$). A krónikusan bizonytalanok iskolai eredményeinek átlaga a 2011/2012-es tanév első félévében szignifikánsan alacsonyabb volt, mint az irányt keresők ($p = 0,003$) és a szorongó választók ($p = 0,026$) ugyanebben a félévben elért átlaga. A krónikusan bizonytalanok és a döntésképesek átlagai között a különbség, valamint az összes többi összehasonlítás sem szignifikáns.

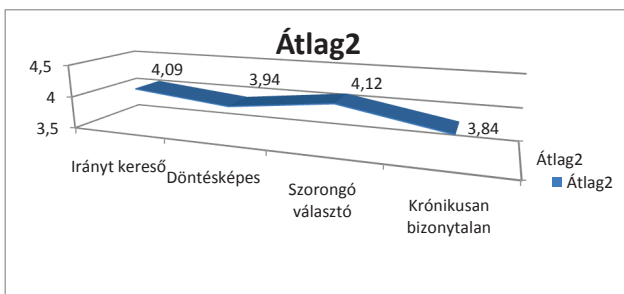
A 2011/ 2012 tanév első félévének tanulmányi eredményeit (átlag 2) klaszterek szerinti bontásban a 26. ábra tartalmazza. A pályaválasztási bizonytalanság típusok átlagai közötti szignifikáns eltéréseket a 41. táblázat foglalja össze.

	Irányt kereső (a)	Döntésképes (b)	Szorongó választó (c)	Krónikusan bizonytalan (d)
átlag 1	4 c 0,75	3,88 c 0,59	4,36 a,b,d 1,45	3,61 c 0,61
átlag 2	4,09 b,d 0,59	3,94 a 0,72	4,12 d 1,04	3,84 a, c 0,67

41. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek tanulmányi eredményekben; középiskolás minta. Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőket a szórás jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott oszlopban szereplő csoportjától.

25. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek tanulmányi eredményei 2010/ 2011 tanév végén a középiskolás mintán (N = 125)

26. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek tanulmányi eredményei 2011/2012 első félévében a középiskolás mintán (N = 566)

A pályaválasztási bizonytalanság típusok között található különbségek összefoglaló táblázatát ld. a 34. számú mellékletben.

2.3. Az identitásállapotok és a pályaválasztási klaszterek közötti összefüggések a középiskolás mintán

Az identitásállapotok és a pályaválasztási klaszterek közötti összefüggések feltárására keresztábra-elemzést végeztünk, KHI-négyzet próbával. A keresztábra-elemzés során az elvárt érték és a tényleges megfigyelt érték összevetését végezzük el. Az elvárt értéket a program abból az eloszlásból számolja, amely nem feltételezi a változók összefüggését. A KHI-négyzet próba az egyes cellákban lévő megfigyelt, és elvárt esetszámokat hasonlítja össze, szignifikanciája esetén a megfigyelt és az elvárt esetszámok között szignifikáns különbség van, vagyis a változók között összefüggés áll fenn. Az összefüggések további vizsgálatára a keresztábra egyes oszlopaiban a korrigált standardizált reziduum elemzését (adjusted standardized residuals; Adj. R) használtuk. Amennyiben ennek értéke + 2, vagy ezen értéknel magasabb; elmondhatjuk, hogy a keresztábrában összekapcsolt két változó amelynek kapcsolatát ez az érték jellemzi, szignifikáns összefüggést mutat (Sajtos és Mitev, 2007). Mivel a keresztábra-elemzések esetében nincs egyértelmű előírás arra, hogy melyik változót szerepeltessük sor- és melyiket oszlopváltozóként, az identitásállapotok és a pályaválasztási klaszterek közötti összefüggés megállapításának vizsgálata során mindkét változatot megvizsgáltuk (1. identitásállapot a sorváltozó, pályaválasztási bizonytalanság az oszlopváltozó; 2. identitásállapot az oszlopváltozó, pályaválasztási bizonytalanság a sorváltozó). A KHI-négyzet próba mindkét esetben ugyanazt az értéket vette fel, és az összefüggések is ugyanazon identitásállapotok és pályaválasztási klaszterek között jelentek meg, azonos korrigált standardizált reziduum értékkel. A különbség abban áll, hogy melyik változót tekintjük független (X; sorváltozó), illetve melyiket függő (Y, oszlopváltozó) változóknak, valamint az összehasonlítástól függően eltérő elvárt és tényleges százalékokat látunk.

A továbbiakban ismertetjük az összehasonlítás eredményeit a 2. változatnak megfelelően (pályaválasztási bizonytalanság klaszterei a sorváltozók, vagyis a független változó; az identitásállapotok az oszlopváltozók, vagyis a függő változó). A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az identitásállapotok között szignifikáns összefüggés van ($\chi^2 = 127,396$; $df = 12$, $p < 0,001$). A keresztábrát vizsgálva feltárulnak a jelentős összefüggések, ezek rövid leírásával folytatjuk, a pontos adatokat a 35. számú melléklet tartalmazza.

Az **irányt keresők** csoportján belül szignifikánsan magasabb arányban jelennek meg a **moratórium** (34,9 %; Adj. R = 3) és az **elért identitás** (36,1 %; Adj. R = 3,7) állapotában lévő személyek, mint az elvárt 24,5 százalék (ami ahhoz az eloszláshoz igazodik, ha feltételezzük, hogy az identitásállapot és a pályaválasztási bizonytalanság klasztertagsága között nincs összefüggés).

A **döntésképes** csoporton belül szignifikánsan magasabb arányban jelennek meg a **korai zárók** (54,3 %; Adj. R = 3,9), mint az elvárt 39,1 százalék.

A **szorongó választók** csoportjában az két változó függetlensége esetén elvárt 7,4 százaléknál szignifikánsan magasabb arányban vannak a személyek a **korai zárás** (12,2 %; Adj. R = 2,5), valamint a **gondtalan diffúz identitás** (50%; Adj R = 7,8) állapotában.

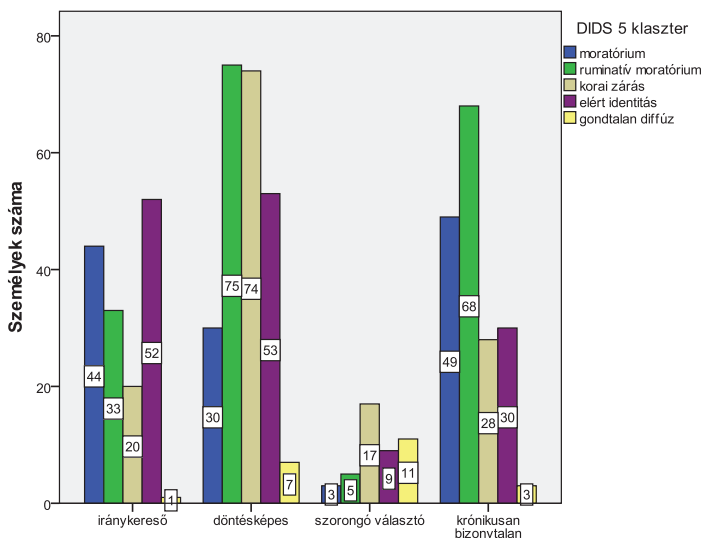
A **krónikusan bizonytalanok** csoportjában szignifikánsan magasabb arányban vannak jelen a **moratórium** (38,9 %; Adj. R = 2,7) és a **ruminatív moratórium** (37,6 %, Adj. R = 3) identitásállapotában lévők, mint a függetlenség esetén elvárt 29,1 százalék.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az identitásállapot és a pályaválasztási klasztertagság között erős ($p < 0,001$) összefüggés van. Az irányt keresők nagyobb valószínűséggel elért identitásúak vagy a moratórium állapotában vannak; a döntésképesek túlnyomó része korai záró; a szorongó választók csoportjában nagyobb valószínűséggel találunk korai zárókat és gondtalan diffúz identitásúakat; a krónikusan bizonytalanok csoportjában a moratórium és a ruminatív moratórium identitásállapotúak vannak jelen magasabb arányban.

A keresztábra-elemzés másik változatát területi korlátok miatt nem ismertetjük részletesen, (megtekinthető a 35. számú mellékletben) azonban az összefüggést ennek

fényében az identitásállapotok oldaláról is megfogalmazzuk.⁴⁹ A *moratórium* identitásállapotában lévők között magasabb arányban jelennek meg a pályaválasztási bizonytalanság klaszterei közül az *irányt keresők* (adj R = 3), valamint a *krónikusan bizonytalanok* (adj R = 2,7). A *ruminatív moratórium* identitásállapotában magasabb arányban jelennek meg a *krónikusan bizonytalanok* (adj R = 3), mint a változók függetlensége esetén elvárt érték. A *korai zárás* identitásállapotában a *döntésképesek* (adj R = 3,9) és a *szorongó választók* (adj R = 2,5) jelennek meg magasabb arányban. Az *elért identitás*uk esetében a vártnál magasabb arányban vannak jelen a pályaválasztási bizonytalanság *irányt kereső* csoportjának tagjai (Adj R = 3,7). Végül, a gondtalan diffúz identitásúak esetében a változók függetlensége esetén elvárt értéknél szignifikánsan magasabb arányban kerülnek a szorongó választók (adj R = 7,8) csoportjába a személyek.

Az identitásállapotok megoszlását a pályaválasztási bizonytalanság klaszterein a 27. ábra szemlélteti. A számok az adott pályaválasztási klaszteren belül az egyes identitásállapotokban lévő személyek számát jelzik.

27. ábra: Az identitásállapotok megoszlása a pályaválasztási bizonytalanság klaszterein belül, a középiskolás mintán (N = 612; hiányzó adat miatt az elemzésből kizárásra került: 71 fő)

⁴⁹ Azért választottuk a pályaválasztási klaszterek, mint független változó variáció részletes bemutatását az identitásállapot, mint független változóval szemben, mert célunk, hogy az egyes pályaválasztási bizonytalanság klaszterekkel kapcsolatban javaslatot tegyünk a későbbiekben a megfelelő intervenciók eljárásokat illetően. Ebben az eredmények ilyen irányú bemutatása jobban segíti munkánkat, bár az identitásállapotok, mint független változók szerepeltetése is fontos tanulságok levonására ad módot.

3. A második minta eredményeinek bemutatása

3.1 Klaszterek az egyetemista nők mintáján a Dimensions of Identity Development Scale (DIDS; Luyckx et al., 2008) alapján

Az egyetemista nők mintáján, hasonlóan a középiskolásokhoz; klaszteranalízissel állapítottuk meg az identitásállapotokat. Az exploráció skálán egy személy rendelkezett kiugró adattal, az elköteleződés faktoron hét ilyen adatot találtunk, míg a ruminatív exploráció esetében nem találtunk a mintában kiugró adatot. Töröltük ezeken az adatokon túl, azokat a személyeket is a mitából, akik valamely változón hiányos értékkel ($N = 11$) rendelkeztek. Mindösszesen 18 személy került törlésre, vagy rendelkezett hiányos adattal, így a klaszteranalízist 201 fő adatain futattuk le.

Hierarchikus, majd K-közép klaszteranalízist végeztünk (Sajtos és Mitev, 2007). A dendrogram alapján az öt- és a hatklaszeres megoldás egyaránt alkalmazható lett volna az egyetemista nők mintáján, azonban mind az elméleti feltevésekhez, mind az adatokhoz jobban illeszkedett az ötklaszteres megoldás.

A végleges klaszterközéppontokat az alábbi táblázat foglalja össze:

	Klaszterek				
	1	2	3	4	5
elköteleződés	9,43	17,54	22,36	20,51	12,47
exploráció	9,57	15,42	17,74	12,11	16,91
ruminatív exploráció	10,86	8,02	5,10	5,47	11,19

42. táblázat: Az egyetemista nők mintáján ($N = 201$) talált öt identitásállapot klaszterközéppontjai
Megjegyzés: 1 = diffúz diffúz, 2 = moratórium, 3 = elért identitás, 4 = korai zárás, 5 = ruminatív moratórium⁵⁰

Annak ellenőrzésére, hogy az ötklaszteres megoldás esetén a csoportok mennyire különböznek a klaszteranalízisben szereplő (DIDS; Luyckx et al., 2008) változókon, varianciaanalízist végeztünk. Az eredményeket a 43. táblázat foglalja össze.

változó neve	F (4, 196)	p
elköteleződés	165,861	< 0,001
exploráció	75,238	< 0,001
ruminatív exploráció	73,707	< 0,001

43. táblázat: Varianciaanalízis eredményei az identitásállapotok mentén a DIDS (Luyckx et al., 2008) változói, az egyetemista nők mintáján

Az első klaszter, a **diffúz diffúz** identitásállapotnak feleltethető meg. Ebben a csoportban mindösszesen 7 fő található, ami a minta 3,48 százaléka. A személyeket az elköteleződés és az exploráció átlagosnál alacsonyabb szintje jellemzi ebben a csoportban.

A második klaszter, az „alacsony profilú” **moratórium** (vagy differenciálatlan csoport) (Luyckx et al., 2011) identitásállapotának feleltethető meg. Ebben a csoportban 59 személy jelenik meg, ami a minta 29,35 százalékát jelenti. Az ide sorolható személyek értékei a teljes minta átlaga körül mozognak, azonban az elköteleződés alacsonyabb értéket vesz fel az átlagosnál, míg az exploráció némileg magasabbat.

⁵⁰ A klaszterek elnevezésében Luyckx és munkatársai (2008) munkáját tekintettük kiindulópontnak. Az identitásállapotokkal kapcsolatos gondolataik összefoglalását lásd a 34. oldalon.

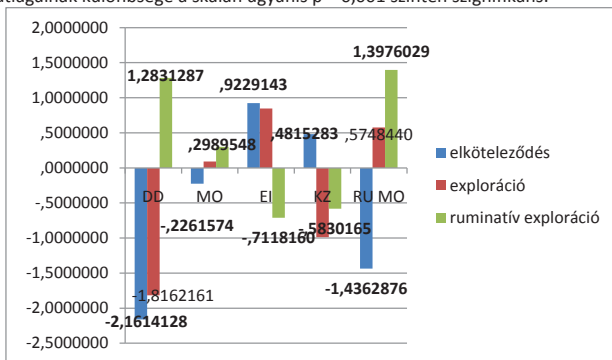
A harmadik klaszter, az **elért identitású** személyeket tömöríti, szám szerint 50 egyetemista nőt. Ők a minta 24,88 százalékát képviselik. Az elért identitásra az elköteleződés és az exploráció magas szintje jellemző, a ruminatív exploráció alacsony szintje mellett.

A negyedik klaszter, a **korai zárás** identitásállapotának feleltethető meg. Az ebbe a klaszterbe sorolt 53 egyetemista nőre (26,36 százalék) az elköteleződés magas, míg az exploráció alacsony vagy közepes értékei jellemzőek. Fontos azonban kiemelnünk, hogy a csoport tagjai a maladaptív, ruminatív exploráción alacsony értéket érnek el.

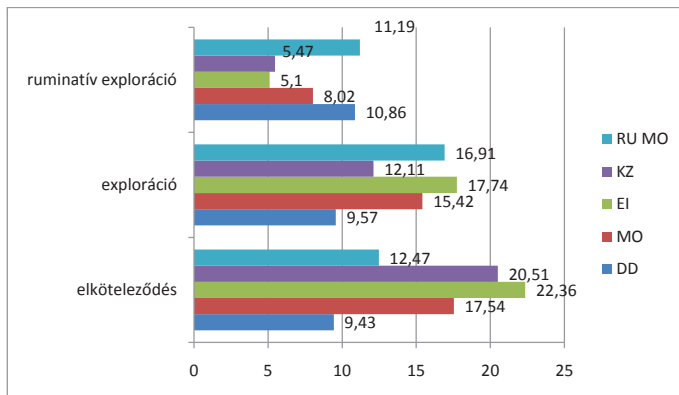
Az ötödik klaszter a **ruminatív moratórium** identitásállapotát képviseli. A csoportba tartozó 32 főt (15,93 százalék) az elköteleződés alacsony vagy közepes, míg az exploráció magas értéke jellemzi. Fontos azonban kiemelnünk a csoport elnevezésében is tükröződő sajátosságot, miszerint a ruminatív (maladaptív) exploráció értéke közepes, vagy magas.

Az egyes klaszterek identitásskálákon elért eredményeinek jobb áttekinthetősége érdekében a skálák átlagait az egyes klasztereken belül standardizált értékük (Z-score) és tényleges pontszámuk alapján is ábrázoltuk, a 28- 29. ábrákon.

A klaszterelemzésbe bevont változókon elvégzett faktoranalízis tanulságai (lsd. 36. számú melléklet) szerint azonban a klaszterek között nem minden esetben szignifikánsak a különbségek az egyes skálákon. A post hoc teszt (LSD- legkisebb szignifikáns távolság) során az exploráció változón csak tendenciaszintű különbséget ($p = 0,06$) találtunk az elért identitású és a ruminatív moratórium identitásállapotú csoportok között. A ruminatív exploráció faktoron nincs szignifikáns különbség a diffúz diffúz és a ruminatív moratórium, valamint az elért identitás és a korai zárás klaszterek átlagai között. Az elért identitás és a korai zárás átlagai az elköteleződés skálán sem különböznek szignifikánsan. Az összes többi összehasonlítás $p < 0,001$ szinten szignifikáns volt, egy kivétellel az exploráció skálán, a diffúz diffúz és a korai záró csoport átlagainak különbsége a skálán ugyanis $p = 0,001$ szinten szignifikáns.

28. ábra: Az egyetemista nők öt identitásállapotának végleges klaszterközéppontjai (Z-score)
Megjegyzés: DD = diffúz diffúz, MO = moratórium, EI = elért identitás, KZ = korai zárás,
RU MO = ruminatív moratórium

29. ábra: Az identitásállapotok átlagai a DIDS skálán, az egyetemista nők mintáján
Megjegyzés: DD = diffúz diffúz, MO = moratórium, EI = elért identitás, KZ = korai zárás, RU MO = ruminatív moratórium

	Négyzetes átlag	F (4, 196)	Sig.
elköteleződés	662,856	142,156	p < 0,001
exploráció	308,992	92,410	p < 0,001
ruminatív exploráció	256,049	74,379	p < 0,001

44. táblázat: Az identitásállapotok eltérései a DIDS dimenziói mentén (ANOVA)

Az életkor és az identitásállapotok közötti lehetséges összefüggés vizsgálatát keresztábraképzéssel végeztük el. Három korcsoportot hoztunk létre (1 = 18-24 évesek, 2 = 25-35 évesek, 3 = 35 év felettiek). A Khi-négyzet próba eredménye nem szignifikáns ($\chi^2 = 6,405$; $df = 8$, $p = 0,602$), így elmondhatjuk, hogy az egyetemista nők mintáján az életkori csoportba való tartozás nincs szignifikáns összefüggésben azzal, hogy a személy milyen identitásállapotú.

Az identitásállapotok valamint az identitás, időorientáció, pályaválasztási bizonytalanság, iskolai motiváció és az önbecsülés faktorai közötti összefüggést varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) segítségével vizsgáltuk. A következő szakaszban a varianciaanalízis eredményeinek bemutatása olvasható.

Az identitásállapotok jellemzése az eriksoni identitás skálák (EDS, Ochse és Plug, 1986) tükrében

Hasonlóan a középiskolás minta adatainak elemzéséhez; a Dimensions of Identity Development Scale (Luyckx et al., 2008) alapján kialakított identitásállapotok validitásának megállapítás érdekében megvizsgáltuk az egyes identitásállapotok eredményeit az eredeti Erikson-féle identitás konstrukciókon. Az identitásállapotok átlagai szignifikánsan eltérnek egymástól mind az identitás szintézise, mind a szerepkonfúzió, valamint az identitás megoldottságának szempontjából is.

Az identitásállapotok szignifikánsan különböznek egymástól, az identitás szintézise faktoron elért pontszámukban ($F(4, 195) = 17,903$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot az identitás szintézisében az elért identitású klaszter érte el az egyetemista nők mintáján, ugyanakkor pontszámuk nem tér el szignifikánsan a második helyen „végzett” korai zárók csoportjának pontszámától. Az identitás skálán átlaguk szignifikánsan magasabb, mint a diffúz diffúz, a moratórium és a ruminatív moratórium identitásállapotában lévőké (minden esetben $p < 0,001$ szinten). A legalacsonyabb pontszámot az identitás skálán a diffúz diffúz identitásúak érik el.

Átlaguk szignifikánsan alacsonyabb, mint moratórium ($p = 0,036$) és a korai zárás ($p = 0,001$) állapotoké, de nem tér el szignifikánsan a ruminatív moratóriumban lévő átlagától. A korai zárók átlaga az identitás skáláján megfelelően ($F(4, 196) = 9,672$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot ($p < 0,001$) és a moratórium ($p < 0,001$) állapotokban lévőké. A korai zárók identitás szintézisen elért pontszámainak átlaga szignifikánsan magasabb, mint a moratóriumban lévőké ($p = 0,003$).

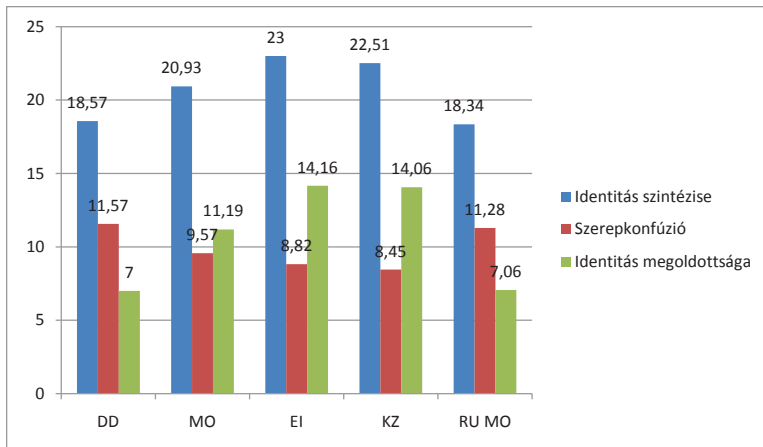
A szerepkonfúzió skálán elért pontszámok között szignifikáns eltérés mutatkozik az identitáshelyzeteknek megfelelően ($F(4, 196) = 9,672$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot a diffúz diffúz identitásúak érik el a skálán, ami azonban nem különbözik szignifikánsan a ruminatív moratórium állapotában lévő átlagától. A diffúz diffúz identitásúak átlaga a szerepkonfúzió skálán szignifikánsan magasabb, mint a korai záróké ($p = 0,001$), az elért identitásúaké ($p = 0,004$) és tendenciaszinten magasabb, mint a moratórium identitáshelyzetében lévőké ($p < 0,1$). A ruminatív moratórium szerepkonfúzió átlaga szintén szignifikánsan magasabb az előbb felsorolt három klaszterénél (elért identitás és korai zárás $p < 0,001$ szinten; moratórium $p = 0,003$ szinten). Az elért identitásúak szerepkonfúzió átlaga szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratóriumban lévőké ($p = 0,043$), azonban nem különbözik szignifikánsan a korai zárók értékétől, amely számszerűleg a legalacsonyabb a mintában. A korai zárók eredménye szignifikánsan alacsonyabb a moratórium identitáshelyzetének szerepkonfúzió átlagánál ($p = 0,004$).

Az identitáshelyzeteknek átlagaiban szignifikáns különbségek vannak az identitás megoldottsága skálán ($F(4, 195) = 19,831$; $p < 0,001$) az egyetemista nők mintáján. A legmagasabb pontszámot az identitás megoldottságát tekintve az elért identitásúak érik el, azonban ez az érték nem tér el szignifikánsan a korai zárók átlagától. Az elért identitásúak identitás megoldottságán elért átlaga szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p < 0,001$), a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) és a diffúz diffúz ($p < 0,001$) identitáshelyzeteké. A moratóriumban lévő átlaga az identitás megoldottságán szignifikánsan alacsonyabb, mint a korai záróké ($p < 0,001$), valamint szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratóriumban lévőké ($p < 0,001$). A legalacsonyabb pontszámot az identitás megoldottságán a diffúz diffúz identitáshelyzetűek érik el, átlaguk szignifikánsan alacsonyabb, mint az elért identitásúak ($p < 0,001$) és korai zárók ($p < 0,001$) és a moratóriumban lévő ($p = 0,015$) átlaga, viszont nem különbözik szignifikánsan a ruminatív moratóriumban lévő átlagaitól.

Az egyes identitáshelyzetek identitás skálákon (EDS, Ochse és Plug, 1986) elért pontszámait az 30. ábra mutatja. Az identitáshelyzetek, identitás skálákon elért átlagai közötti szignifikáns különbségeket a 45. táblázat tartalmazza.

	identitás szintézise	szerepkonfúzió	identitás megoldottsága
diffúz diffúz (a)	18,57 b,c,d 1,81	11,57 b (+),c,d 2,64	7,00 b,c,d 3,65
moratórium (b)	20,93 a,c,d,e 2,49	9,75 a (+),c,d,e 2,03	11,19 a,c,d,e 3,56
elért identitás (c)	23,00 a,b,e 2,83	8,82 a,b,e 2,77	14,16 a,b,e 4,78
korai zárás (d)	22,51 a,b,e 3,53	8,45 a,b,e 1,91	14,06 a,b,e 3,96
ruminatív moratórium (e)	18,34 b,c,d 3,23	11,28 b,c,d 2,84	7,06 b,c,d 5,01

45. táblázat: Szignifikáns különbségek az identitáshelyzetek átlagai között az egyetemista nők identitáshelyzetekben
Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott oszlopban szereplő csoportotól.

30. ábra: Az identitász állapotok pontszáma az EDS (Ochse és Plug, 1986) identitás skálán, az egyetemista nők mintáján

Megjegyzés: MO = moratórium, RU MO = ruminatív moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, DD = diffúz diffúz

Az identitász állapotok jellemzése a pályaválasztási bizonytalanság, az iskolai motiváció és az időorientáció konstruktuumaik segítségével

Identitász állapotok a pályaválasztási bizonytalanság tükrében

A pályaválasztási bizonytalanság bizonyos skáláinak (pályaválasztási szorongás és általános bizonytalanság) pontszámai között szignifikáns eltérések vannak az identitász állapotok mentén; vagyis az identitász állapot hatással van a pályaválasztási bizonytalanság skálákon elért pontszámokra.

A pályaválasztási szorongás átlagaiban szignifikáns eltérések vannak az identitász állapotok között ($F(4, 193) = 7,959; p < 0,001$). A diffúz diffúz identitász állapotú személyek pályaválasztási szorongás pontszáma nem tér el szignifikánsan a többi csoporttól. Az elért identitász személyek pályaválasztási szorongás pontszáma a legalacsonyabb a mintában; szignifikánsan alacsonyabb, mint a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) és a moratórium ($p < 0,05$) identitász állapotoké, azonban nem különbözik szignifikánsan a diffúz diffúz és a korai zárás pontszámaiktól. A korai zárók pályaválasztási szorongás pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium ($p = 0,015$) és a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) identitász állapotokban lévőké. A ruminatív moratórium identitász állapotban lévők pontszáma szignifikánsan magasabb a pályaválasztási szorongás skálán, mint a moratórium identitász állapotában lévőké ($p = 0,009$).

Az általános bizonytalanság skála pontszámai között szignifikáns eltérések vannak az identitász állapotok mentén ($F(4, 194) = 10,570; p < 0,001$). A ruminatív moratórium identitász állapotúak pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,003$), a korai zárás ($p < 0,001$) és az elért identitás ($p < 0,001$) identitász állapotúaké. A moratórium identitász állapot általános bizonytalanság pontszáma szignifikánsan magasabb, mint az elért identitás ($p < 0,001$) állapotúaké. A diffúz diffúz identitász állapot pontszáma szignifikánsan

magasabb, mint az elért identitásúaké ($p < 0,001$). Az elért identitásúak pontszáma tendenciaszinten alacsonyabb, mint a korai záróké ($p = 0,052$).

Az identitásállapot nem gyakorol szignifikáns hatást a pályainformáció szükséglete faktorra. Ugyanakkor a ruminatív moratórium állapotában lévők által elért pontszáma a skálán szignifikánsan magasabb, mint az elért identitásúaké ($t(80) = 2,053$; $p < 0,05$) és a korai záróké ($t(82) = 2,123$; $p < 0,05$). A klaszterek átlagai között nincs további szignifikáns különbség.

Az identitásállapot nem gyakorol szignifikáns hatást az önismeretigény faktorra. A ruminatív moratóriumban lévők magasabb pontszámot érnek el az önismeretigény skálán, mint az elért identitásúak ($t(78,356) = 2,192$; $p < 0,05$), a korai zárók ($t(81) = 2,818$, $p < 0,01$) és a moratórium állapotában lévők ($t(89) = 2,425$; $p < 0,05$). A klaszterek átlagai közötti további különbségek nem szignifikánsak.

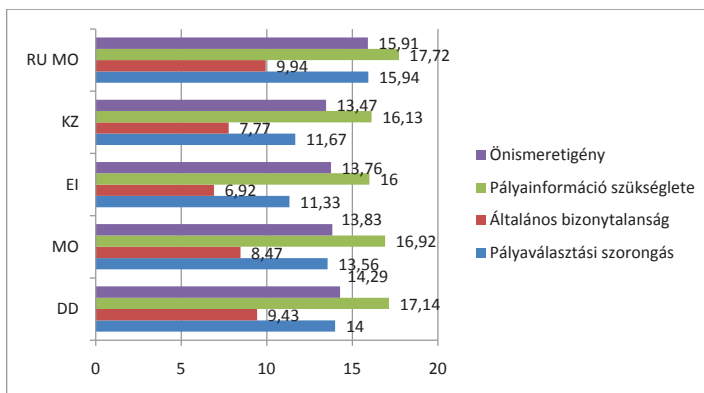
Az önismeretigény pontszámokban szignifikáns eltérések vannak az identitásállapotok között ($F(4, 193) = 10,843$; $p < 0,001$). A ruminatív moratórium pontszáma szignifikánsan magasabb a moratórium ($p = 0,034$), az elért identitás ($p = 0,034$) és a korai zárás ($p = 0,016$) identitásállapotok pontszámainál. A további különbségek nem szignifikánsak.

Az identitásállapot szignifikáns hatást gyakorol a pályaválasztási bizonytalanság skálán elért összpontszámra. A legmagasabb pontszámot a ruminatív moratórium állapotában lévők érik el, amely azonban nem különbözik szignifikánsan a diffúz diffúz identitásállapot átlagától. A ruminatív moratóriumban lévők ugyanakkor szignifikánsan magasabb összpontszámmal rendelkeznek a pályaválasztási bizonytalanság skálán, mint az elért identitásúak, a korai zárók és a moratóriumban lévők (mindhárom esetben $p < 0,001$ szinten). A diffúz diffúz identitásúak szintén szignifikánsan magasabb pontszámmal rendelkeznek, mint az elért identitásúak ($p = 0,037$), és tendenciaszinten magasabb pontszámmal, mint a korai zárók ($p = 0,081$). Pontszámuk azonban nem különbözik szignifikánsan a moratóriumétól. A legalacsonyabb összpontszámot az elért identitásúak érik el a pályaválasztási bizonytalanság skálán; azonban pontszámuk nem tér el szignifikánsan a korai zárókéétől, viszont szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium tagjaié ($p = 0,002$). A moratóriumban lévőkre a pályaválasztási bizonytalanság magasabb szintje jellemző, mint a korai zárókra ($p = 0,018$).

Az egyes identitásállapotokban lévő személyek átlagos pontszámát a négy pályaválasztási bizonytalanság faktoron a 31. ábra foglalja össze. Az identitásállapotok átlagai közötti szignifikáns különbségeket a pályaválasztási bizonytalanság tekintetében a 46. táblázat tartalmazza.

	Pályaválasztási szorongás	Általános bizonytalanság	Pályainformáció szüksége	Önismeretigény	Összpont
Diffúz diffúz (a)	14,00 5,07	9,43 c 2,37	17,14 4,38	14,29 4,23	54,86 c 9,42
Moratórium (b)	13,56 c,d,e 3,65	8,47 c,e 1,89	16,92 3,03	13,83 e 4,19	52,78 c,d,e 7,71
Elért identitás (c)	11,33 b,e 4,36	6,92 a,b,d (+),e 2,22	16,00 e 3,79	13,76 e 5,55	47,77 a,b,d,e 9,43
Korai zárás (d)	11,67 b,e 3,82	7,77 b,c (+),e 2,39	16,13 e 3,17	13,47 e 4,14	48,94 b,c,e 8,57
Ruminatív moratórium (e)	15,94 b,c,d 4,32	9,94 b,c,d 2,26	17,72 c,d 3,56	15,91 b,c,d 3,28	59,26 b,c,d 7,11

46. táblázat: Szignifikáns különbségek az identitásállapotok között a pályaválasztási bizonytalanság skálákon
Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott oszlopban szereplő csoporttétől.

31. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság skálák adatainak tükrében az egyetemista nők mintáján (N = 198)

Megjegyzés: DD = diffúz diffúz, MO = moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, RU MO = ruminatív moratórium

Identitásállapotok az iskolai motiváció tükrében

Az identitásállapotok átlagai között szignifikáns eltérések voltak az iskolai motiváció bizonyos faktorain. Az identitásállapot hatással volt az intrinzik motiváció skálán elért eredményekre ($F(4, 165) = 3,290$; $p < 0,05$). A legmagasabb pontszámot az intrinzik motiváció tudni skálán az elért identitásúak érték el. Pontszámuk szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,001$), a korai zárás ($p = 0,43$) és a ruminatív moratórium állapotokban ($p = 0,50$); valamint tendenciaszinten magasabb, mint a diffúz diffúz identitásúaké ($p = 0,057$). A további összehasonlítások nem vezetnek szignifikáns eredményre.

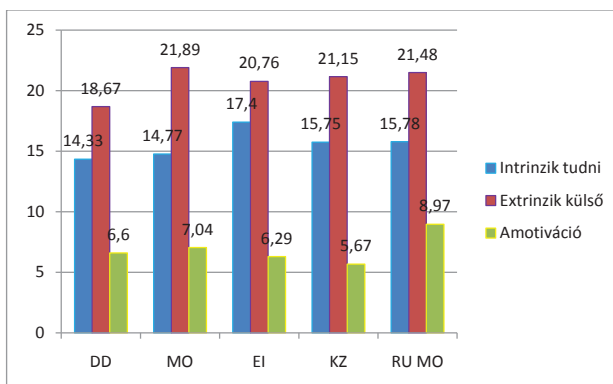
Az extrinzik motiváció külső szabályozás skála eredményeire nem hat az, hogy a személy milyen identitásállapotú.

Az amotiváció skálán elért átlagok között szignifikáns különbségek vannak az identitásállapotoknak megfelelően ($F(4, 163) = 3,300$; $p < 0,05$). Az amotiváció legmagasabb szintje a ruminatív moratóriumban lévőkhöz kapcsolódik. Az általuk elért eredmény szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,33$), az elért identitás ($p = 0,005$) és a korai zárás ($p = 0,001$) állapotok átlaga. A korai zárók számtanilag legalacsonyabb pontszáma továbbá tendenciaszinten alacsonyabb, mint a moratóriumban lévők pontszáma ($p = 0,97$).

Az egyes identitásállapotok pontszámát az iskolai motiváció faktorokon a 32. ábra tartalmazza. A szignifikáns eltérések összefoglalása a 47. táblázatban olvasható.

	Diffúz diffúz (a)	Moratórium (b)	Elért identitás (c)	Korai zárás (d)	Ruminatív moratórium (e)
Intrinzik motiváció- tudni	14,33 (+),3,61	14,77 c 3,14	17,40 a(+), b,d,e 3,98	15,75 c 3,57	15,66 c 4,24
Amotiváció	6,6 4,72	7,04 d (+),e 4,18	6,29 e 3,32	5,67 b,e 2,99	8,97 b,c,d 4,93

47. táblázat: Az identitásállapotok pontszámai közötti szignifikáns eltérések az iskolai motiváció faktorain, egyetemista nők mintája, Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoportétól.

32. ábra: Iskolai motiváció az identitásállapotok tükrében az egyetemista nők mintáján ($N = 170$)
Megjegyzés: DD = diffúz diffúz, MO = moratórium, KZ = korai zárás, EI = elért identitás, RU MO = ruminatív moratórium

Identitásállapotok az időorientáció tükrében az egyetemista nők mintáján ($N = 200$)

Az identitásállapot szignifikáns hatással van az időorientáció bizonyos faktoraira.

A múlt negatív orientáción elért pontszámokon szignifikáns különbségek vannak az identitásállapotok mentén ($F(4, 195) = 6,337$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot a múlt negatív skálán a ruminatív moratórium állapotában lévők érik el, amely szignifikánsan magasabb, mint a diffúz diffúz ($p < 0,041$), a moratórium ($p < 0,001$), az elért identitás ($p < 0,001$) és a korai zárás ($p < 0,001$) állapotaiban. Az identitásállapotok múlt negatív skálán elért átlagpontszámait között szignifikáns különbségeket nem találtunk.

Az identitásállapot nem gyakorol szignifikáns hatást a múlt pozitív orientáció skálán elért pontszámokra. Ugyanakkor a diffúz diffúz identitású személyek, akiknek a legalacsonyabb a pontszáma a skálán; tendenciaszinten alacsonyabb az átlaga, mint a moratórium (t(64) = 1,704; $p = 0,093$), az elért identitás (t(55) = 1,783; $p = 0,080$), a korai zárás (t(58) = 1,787; $p < 0,079$) és ruminatív moratórium (t(37) = 1,85; $p = 0,072$) identitásállapotok átlaga.

Az identitásállapot szignifikáns hatást gyakorol a jövőorientáció skálán ($F(4, 196) = 9,815$; $p < 0,001$) elért pontszámokra. A legalacsonyabb pontszámot a jövőorientáción a diffúz diffúz identitásúak érik el; pontszámuk szignifikánsan alacsonyabb a moratórium ($p = 0,001$), az elért identitás ($p < 0,001$), a korai zárás ($p < 0,001$) és a ruminatív moratórium ($p = 0,048$) állapotainak átlaga. A legmagasabb pontszámot a jövőorientáción az elért identitásúak érik el. Pontszámuk szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratórium állapotában ($p < 0,001$) és tendenciaszinten magasabb, mint a moratórium állapotában ($p = 0,082$). Az elért identitásúak és korai zárók jövőorientáció skálán elért pontszámai között nincs szignifikáns különbség. A korai zárók pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a moratóriumban ($p = 0,025$) és a ruminatív moratóriumban ($p < 0,001$) lévőké. A moratórium identitásállapot jövőorientáción elért pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a ruminatív moratóriumé ($p = 0,009$).

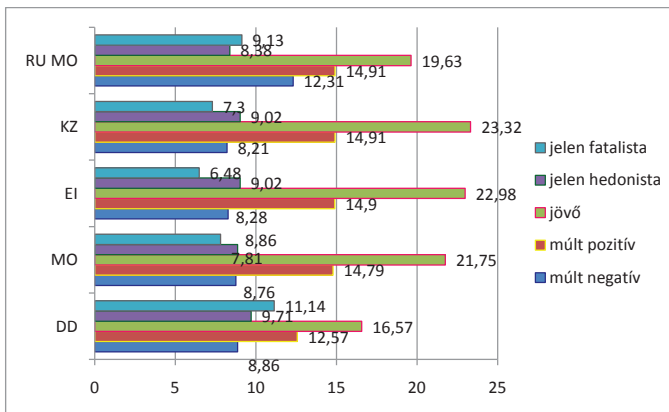
Az identitásállapot nem gyakorol szignifikáns hatást a jelen hedonista faktoron elért pontszámokra; az egyes identitásállapotok átlagai között nincs szignifikáns különbség.

Az identitásállapot szignifikáns hatást gyakorol a jelen fatalista faktoron elért pontszámokra ($F(4, 195) = 9,479$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot a skálán a diffúz diffúz identitásúak érik el; pontszámuk szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,001$), az elért identitás ($p < 0,001$), a korai zárás ($p < 0,001$) identitásállapotok átlagai, valamint tendenciaszinten magasabb a ruminatív moratórium ($p = 0,052$) átlagánál. A legalacsonyabb pontszám az elért identitásúak csoportjához kötődik a jelen fatalista faktoron. Pontszámuk szignifikánsan alacsonyabb, mint a moratórium ($p = 0,005$) és a ruminatív moratórium ($p < 0,001$) identitásállapotoké, valamint tendenciaszinten alacsonyabb, mint a korai záróké ($p = 0,092$). A ruminatív moratórium klaszter jelen fatalista faktoron elért pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a moratórium ($p = 0,017$) és a korai zárók ($p < 0,001$) csoportjába tartozóké. A moratórium és a korai zárás identitásállapotok jelen fatalista faktoron elért pontszámai között nincs szignifikáns különbség.

Az egyes identitásállapotok időorientáció faktorokon elért pontszámait lásd a 33. ábrán. A szignifikáns és tendenciaszintű különbségeket az identitásállapotok pontszámai között a 48. táblázat tartalmazza.

	Múlt negatív	Múlt pozitív	Jövő	Jelen fatalista
Diffúz diffúz (a)	8,86 e 3,93	12,57 b,c,d,e ⁵¹ (+) 3,05	16,57 b,c,d,e 5,03	11,14 b,c,d, e (+) 2,34
Moratórium (b)	8,78 e 3,65	14,79 a (+) 3,29	21,75 a,c (+),d,e 3,44	7,81 a,c,e 2,29
Elért identitás (c)	8,28 e 3,83	14,9 a (+) 3,26	22,98 a,b (+),e 3,87	6,48 a,b,d (+), e 2,48
Korai zárás (d)	8,21 e 3,87	14,91 a (+) 3,27	23,32 a,b,e 3,29	7,30 a,c (+),e 2,51
Ruminatív moratórium (e)	12,31 a ,b,c,d 5,15	14,91 a (+) 3,02	19,63 a,b,c,d 4,08	9,13 a+,b,c,d 2,68

48. táblázat: identitásállapotok pontszámjai közötti szignifikáns eltérések az időorientáció faktorain, egyetemista nők mintája. Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoporttól.

33. ábra: Időorientáció az egyetemista nők mintáján (N = 200)

Megjegyzés: DD = diffúz diffúz; MO = moratórium; EI = elért identitás; KZ = korai zárás; RU MO = ruminatív moratórium

Identitásállapotok az önbecsülés és a tanulmányi eredmények tükrében

Az identitásállapotok szignifikáns hatást gyakorolnak az önbecsülés faktoron elért pontszámra ($F(4, 194) = 21,409$; $p < 0,001$). A legalacsonyabb pontszámot a ruminatív moratórium identitásállapotában lévő éreik el; pontszámuk azonban nem különbözik szignifikánsan a diffúz diffúz identitásúaktól. A ruminatív moratórium klaszter önbecsülés skálán elért átlaga szignifikánsan alacsonyabb, mint az elért identitás, a korai zárás és a moratórium identitásállapotok átlaga (mindhárom esetben $p < 0,001$ szinten). A diffúz diffúz identitásúak pontszáma szintén szignifikánsan alacsonyabb, mint a korai zárás ($p < 0,001$) és az elért identitás ($p < 0,001$) állapotoké, valamint tendenciaszinten alacsonyabb, mint a moratórium ($p = 0,071$) identitásállapoté. A legmagasabb pontszámokat elérő elért identitású és korai záró

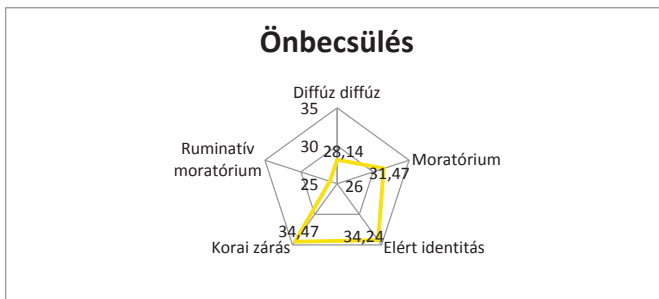
⁵¹ Mind a négy különbség tendenciaszintű.

csoportok között nincs szignifikáns különbség, azonban mind az elért identitásúak, mind a korai zárók pontszáma szignifikánsan magasabb, mint a moratóriumban lévők ($p = 0,001$; illetve $p = 0,002$).

Az egyes identitásállapotok önbecsülés skálán elért pontszámait lásd a 34. ábrán. A szignifikáns eltéréseket a 49. táblázat összegzi.

	Diffúz diffúz	Moratórium	Elért identitás	Korai zárás	Ruminatív moratórium
Önbecsülés	21,84 b (+), c,d 6,69	31,47 a,c,d,e 4,46	34,24 a,b,e 4,51	34,47 a,b,e 3,4	26 b,c,d 6,04

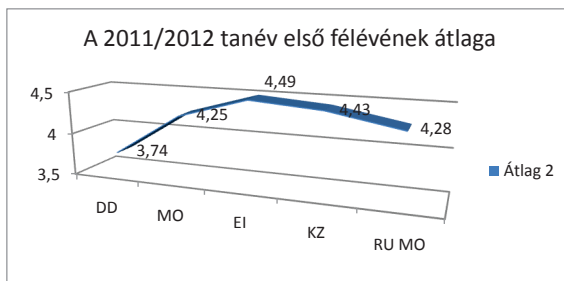
49. táblázat: Az identitásállapotok pontszámai közötti szignifikáns eltérések az önbecsülésben Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőket a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott oszlopban szereplő csoportotól.

34. ábra: Az egyetemista nők önbecsülés pontszámai az identitásállapotok alapján

Az identitásállapotok szignifikáns hatást gyakorolnak a 2011/2012 tanév első szemeszterének tanulmányi eredményére ($F(4, 79) = 2,655$; $p < 0,05$). Fontos azonban kiemelnünk, hogy tanulmányi átlagáról a minta kevesebb, mint fele számolt be ($N = 83$); valamint hogy a tavalyi (2010/2011) tanév végi átlagra nincs szignifikáns hatással az identitásállapot. A 2011/2012 tanév első félévének átlaga szignifikánsan alacsonyabb a diffúz diffúz identitásúak esetében, mint az elért identitású ($p = 0,004$), a korai záró ($p = 0,008$) és a ruminatív moratórium ($p = 0,046$) klaszterekben; és tendenciaszinten magasabb, mint a moratórium identitásállapotban ($p = 0,057$).

Az egyes identitásállapotok által elért tanulmányi eredmények átlagát a 35. ábra mutatja be. A szignifikáns eltéréseket az 50. táblázat foglalja össze. Az összes szignifikáns különbséget az identitásállapotok átlagai között a 37. számú melléklet foglalja össze.

35. ábra: Az identitásállapotokhoz tartozó személyek tanulmányi eredményei 2011/2012 első szemeszterben

	Diffúz diffúz (a)	Moratórium (b)	Elért identitás (c)	Korai zárás (d)	Ruminatív moratórium (e)
Átlag 2	3,74 b, c,d,e 0,56	4,25 a 0,49	4,49 a 0,46	4,44 a 0,44	4,28 a 0,51

50. táblázat: Az egyes identitásállapotokhoz tartozó személyek tanulmányi átlaga közötti szignifikáns eltérések
Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott oszlopban szereplő csoportétől

3.2 Klaszterek az egyetemista nők mintáján a Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al, 1990) alapján

A középiskolásokhoz hasonlóan, a pályaválasztási bizonytalanság típusainak megállapítására klaszteranalízist végeztünk a Career Factors Inventory (CFI; Chartrand et al, 1990) alskálái alapján az egyetemista nők mintáján.

Összesen egy kiugró adattal (pályainformáció szükséglete skála) rendelkező személyt találtunk a mintában. Mivel a klaszteranalízis nagyon érzékeny a kiugró adatokra; ezt a személyt töröltük a mintából. Továbbá a hiányos adatokkal rendelkező személyeket is eltávolítottuk a mintából. Így mindösszesen 207 egyetemista nő adatán végeztük el a klaszteranalízist.

Az első lépésben hierarchikus klaszteranalízist végeztünk Ward módszerrel, négyzetes euklideszi távolságot használva. A hierarchikus klaszteranalízis eredményei alapján a négy, öt, hat vagy hétklaszteres megoldás alkalmazható a mintára. Az egyetemista nők mintán leginkább az négyklaszteres megoldás bizonyult értelmezhetőnek. Négy klasztert létrehozását beállítva K-közép klaszteranalízist végeztünk iterálással (a maximum iteráció számot 10-ben határoztuk meg; valamint a legszigorúbb kritériumot alkalmaztuk a konvergencia szintjét 0-ban határoztuk meg).

A végleges klaszterközéppontokat az alábbi táblázat mutatja:

	Klaszter			
	1	2	3	4
Pályaválasztási szorongás	9,60	11,57	18,19	10,63
Általános bizonytalanság	6,98	7,31	9,70	8,61
Pályainformáció szükséglete	14,24	15,18	17,03	20,00
Önismeretigény	8,05	16,13	13,43	17,63

36. ábra: A CFI faktori alapján létrehozott klaszterek klaszterközéppontjai

Megjegyzés: 1 = döntésképes; 2 = önmagát kereső; 3 = szorongó választó; 4 = irányt kereső

Az első csoport, a **döntésképes** elnevezést kapta. A csoport tagjainak a legalacsonyabb a pontszáma a pályaválasztási bizonytalanság összes skáláján. Ebben a klaszterbe 42 fő tartozik, ami a minta 20,29 százaléka.

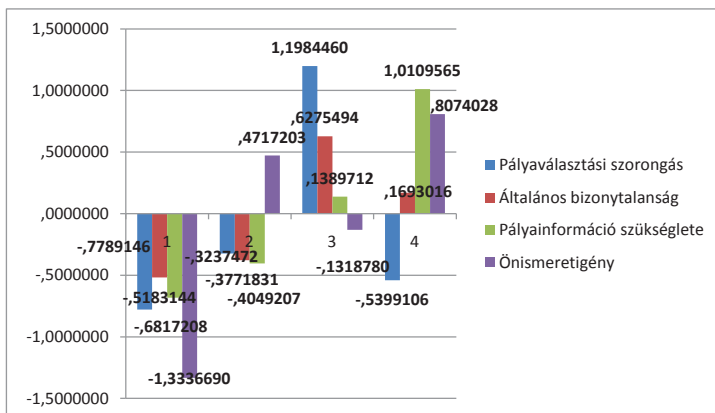
A második klaszter, az **önmagát kereső** csoport. Pályaválasztási szorongásuk, általános bizonytalanságuk és pályainformáció szükségletük alacsonyabb, mint az átlagos (bár magasabb némileg, mint a döntésképeseké). Esetükben az önismeretigény, magasabb, mint az átlagos, de alacsonyabb, mint a 4. klaszteré. Mintánkban 61 fő, azaz a besorolásra került személyek 29,47 százaléka tartozik a döntésképes csoporthoz.

A harmadik csoport, a **szorongó választó** csoport. A pályaválasztási szorongás értéke kiemelkedően magas, az ebben a csoportba tartozó személyeknél. Az önismeretigény skálán alacsonyabb értékek jellemzik a szorongó személyeket, mint a minta átlaga, illetve mint a 2. és

4. klaszterbe tartozó személyeket. A szorongó választók csoportjába 63 személy tartozik, ez a minta 30,43 százaléka.

A negyedik csoport az **irányt keresők** tömöríti. Az ide tartozó személyek, a legmagasabb összpontszámot érik el a pályaválasztási bizonytalanság skálán. Az átlagnál magasabb pontszámot érnek el az általános bizonytalanság, a pályainformáció szükséglete és az önismeretigény faktorokon. A pályaválasztási szorongás tekintetében alacsony értékeket érnek el; a pályainformáció szükséglete skála értéke ebben a csoportban a legmagasabb. A csoportban 41 személy található, amely a vizsgált minta 19,81 százalékát jelenti.

Az alábbi ábrán a pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek középpontjainak standardizált értékeit (Z-score) ábráztuk, annak érdekében, hogy szemléltessük a pályaválasztási bizonytalanság faktorain elért eredmények viszonyulását az átlaghoz. (ld. 37. ábra).

37. ábra: A CFI alapján kialakított klaszterek az egyetemista nők mintáján (Z-score-ok alapján ábrázolva)
Megjegyzés: 1 = döntésképes, 2 = önmagát kereső, 3 = szorongó választó, 4 = irányt kereső

Annak megállapítására, hogy a csoportok között valóban szignifikáns eltérések jelennek-e meg a pályaválasztási bizonytalanság egyes faktorain, varianciaanalízist (ANOVA) végeztünk. A klasztertagság mentén szignifikáns különbségek mutathatóak ki a pályaválasztási bizonytalanság faktorainak átlagaiban (ld. 51. táblázat; a pontos adatokat a lsd. a 38. számú mellékletben)

Faktor neve	F (3, 203) érték	Szignifikanciaszint
Pályaválasztási szorongás	122,111	p < 0,001
Általános bizonytalanság	19,511	p < 0,001
Pályainformáció szükséglete	36,380	p < 0,001
Önismeretigény	87,003	p < 0,001
Pályaválasztási bizonytalanság (CFI összpontszám)	119,056	p < 0,001

51. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek hatása a CFI faktorok átlagpontszámaira (ANOVA)

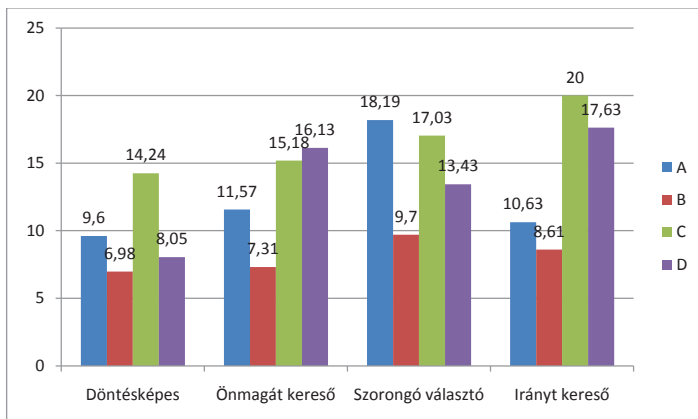
A post hoc tesztek (legkisebb négyzetes távolság – LSD- módszerrel) azt mutatták, hogy a klaszterek átlagai között négy kivétellel minden változón szignifikáns különbségek vannak. Az

önmagát kereső és a döntésképes csoport átlagai között azonban nem találtunk szignifikáns különbséget az általános bizonytalanság faktorán. Így mindkét csoport eredménye szignifikánsan alacsonyabb, mint az irányt kereső csoportba tartozóké, valamint a szorongó választók csoportjáé. A pályaválasztási szorongás faktoron csak tendenciaszintű különbséget találtunk a döntésképes és az irányt kereső; valamint az önmagát kereső és az irányt kereső klaszterek között. Az átlagok (38. ábra) közötti különbségek összefoglaló táblázatát az 52. táblázat tartalmazza. A táblázatban betűvel jelöltük azokat a klasztereket, amelyekkel szignifikáns az eltérés a pályaválasztási bizonytalanság faktorain.

	Pályaválasztási szorongás	Általános bizonytalanság	Pályainformáció szükséglete	Önismeretigény	CFI összes
Döntésképes (a)	9,59 b,c,d (+) 2,51	6,98 c,d 1,67	14,24 b (+),c,d 3,36	8,05 b,c,d 2,84	38,86 b,c,d 5,75
Önmagát kereső (b)	11,57 a,c,d (+) 2,65	7,31 c,d 2,10	15,18 a (+),c,d 2,29	16,13 a,c,d 2,57	50,19 a,c,d 4,45
Szorongó választó (c)	18,19 a,b,d 2,39	9,69 a,b,d 2,11	17,03 a,b,d 3,19	13,43 a,b,d 3,85	58,35 a,b 6,97
Irányt kereső (d)	10,63 a (+),b (+),c 3,04	8,61 a,b,c 2,47	20,00 a,b,c 1,94	17,63 a,b,c 2,05	56,88 a,b 4,09

52. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek különbségei a pályaválasztási bizonytalanság skálákon, az egyetemista nők mintáján (N = 207) Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan elér az adott sorban szereplő csoportétól.

A (+) tendenciaszintű különbséget jelez.

38. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság típusok átlagai a CFI-n Megjegyzés: A = pályaválasztási szorongás; B = általános bizonytalanság; C = pályainformáció szükséglete; D = önismeretigény; Az összes különbség szignifikáns, kivéve az általános bizonytalanság (B) faktoron az irányt kereső és a döntésképes csoport között

A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek jellemzése az identitás, az iskolai motiváció és az időorientáció konstruktumainak segítségével

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei, a pályadöntésükkel kapcsolatban bizonytalan személyek eltérő sajátosságokkal jellemezhető csoportjait jelenítik meg. A csoportok közötti alapvető különbségek jobb megértése érdekében a pályaválasztási klaszterek közötti különbségeket kerestük az iskolai motiváció, az identitás, az identitásdimenziók és az időorientáció faktorainak segítségével.

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az identitás

A pályaválasztási bizonytalanság alapján létrehozott klaszterek átlagai közötti eltéréseket vizsgáltuk mind az eriksoni hagyományon alapuló identitást mérő eszköz faktorait (Ego Development Scale, Oche és Plug, 1986), mind az identitásdimenziók mérésére alkalmas, és a marciai hagyományon alapuló kérdőív (Dimensions of Identity Development Scale, Luyckx et al., 2008) skáláit tekintve. Az esetleges különbségek megállapítása érdekében varianciaanalízist (ANOVA) végeztünk, a legkisebb szignifikáns különbség (LSD) post hoc módszerét alkalmazva. Az identitás szintézise faktor átlagaiban különbségek jelennek meg a klaszterek között ($F(3, 203) = 4,225$; $p < 0,01$), vagyis a klasztertagság hatással van az identitás szintéziséen elért pontszámra. A legmagasabb pontszámot az irányt kereső csoport éri el, őket a döntésképes csoport követi. A két csoport pontszáma nem tér el szignifikánsan egymástól. Az irányt kereső csoport pontszáma az identitás szintéziséen szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p < 0,001$), azonban nem tér el szignifikánsan az önmagát keresők pontszámától. Hasonlóképp, a döntésképesek átlaga a faktoron, szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p = 0,005$), de nem különbözik szignifikánsan az önmagukat keresőketől. Az önmagát kereső csoport pontszáma szignifikánsan magasabb az identitás szintézise faktoron, mint a szorongó választóké ($p = 0,004$).

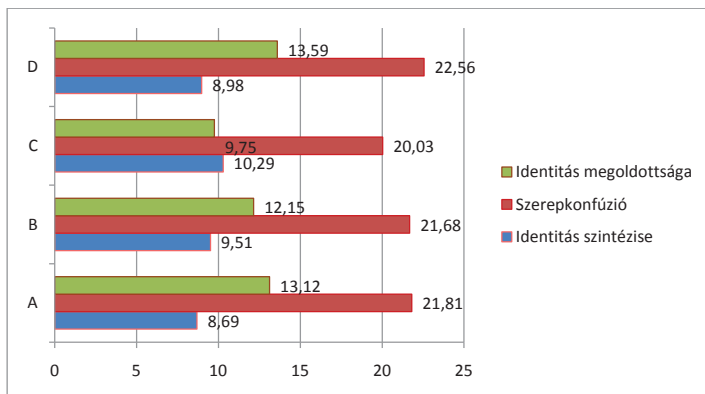
A szerepkonfúzió skálán elért pontszámokban szignifikáns különbségek találhatók a különböző csoportok között ($F(3, 202) = 6,343$; $p < 0,001$); vagyis a klasztertagság hatással bír a szerepkonfúzióan elért pontszámra. A legmagasabb pontszámot a szorongó választók érik el, ami szignifikánsan magasabb, mint a döntésképes ($p < 0,001$), az irányt kereső ($p = 0,009$), és tendenciaszinten magasabb, mint az önmagát kereső ($p = 0,082$) csoport átlaga. A további összehasonlítások nem vezetnek szignifikáns eredményre.

Az identitás megoldottsága változó átlagaiban szignifikáns eltéréseket találtunk a klaszterek között ($F(3, 202) = 7,041$; $p < 0,001$). A legalacsonyabb pontszámot az identitás megoldottsága tekintetében a szorongó választók érik el. Pontszámuk szignifikánsan alacsonyabb, mint a döntésképes ($p < 0,001$), az önmagát kereső ($p = 0,005$) és az irányt kereső ($p < 0,001$) csoportok tagjaié. A klaszterek közötti további összehasonlítások nem vezetnek szignifikáns eredményekhez.

A fent leírt különbségeket a 39. ábra szemlélteti, a szignifikáns különbségeket az 53. táblázat tartalmazza.

	Identitás szintézise	Szerepkonfúzió	Identitás megoldottsága
Döntésképes (a)	21,81 c 2,74	8,69 c 2,21	13,11 c 4,13
Önmagát kereső (b)	21,68 c 3,15	9,51 c (+) 2,38	12,15 c 4,98
Szorongó választó (c)	20,03 a,b,d 3,17	10,29 a,b (+),d 2,73	9,75 a,b,d 4,84
Írányt kereső (d)	22,56 c 3,34	8,98 c 3,45	13,59 c 4,81

53. táblázat: Szignifikáns különbségek a pályaválasztási bizonytalanság típusai között az identitásskálán. Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplőek a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoportétől.

39. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság típusok átlagai az identitásváltozókon, az egyetemista nők mintáján
Megjegyzés: A = döntésképes, B = önmagát kereső, C = szorongó választó, D = írányt kereső

A Luyckx és munkatársai (2008) által leírt identitásdimenziók átlagainak alakulását szintén varianciaanalízissel (ANOVA) vizsgáltuk a klasztereken. Az elköteleződés faktoron szignifikáns különbségek vannak az egyes klaszterek eredményei között ($F(3, 201) = 12,392$; $p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot a döntésképes csoport tagjai érik el. Pontszámuk az elköteleződés skálán szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választók ($p < 0,001$) és az írányt keresők ($p = 0,05$) átlaga, valamint tendenciaszinten magasabb, mint az önmagát kereső csoport átlaga ($p = 0,075$). A önmagukat keresők és az írányt keresők átlagai között nincs szignifikáns különbség. A szorongó választók érik el a legalacsonyabb pontszámot az elköteleződés skálán, ami szignifikánsan alacsonyabb, mint az önmagukat keresők ($p < 0,001$) és az írányt keresők ($p = 0,001$) átlaga.

A pályaválasztási bizonytalanság klasztertagság nem gyakorol szignifikáns hatást az exploráció skálán elért eredményekre.

A ruminatív (folytatólagos, körbeforgó) exploráció skálán elért eredmények között viszont szignifikáns eltérések mutatkoznak a klasztertagság mentén ($F(3, 203) = 11,884$; $p < 0,001$);

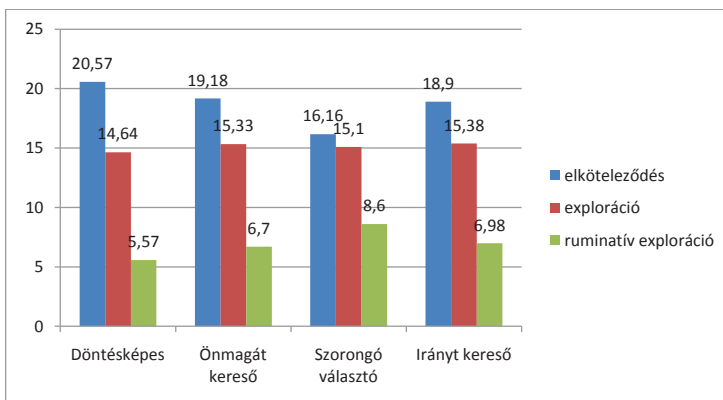
vagyis az, hogy a személy melyik pályaválasztási bizonytalanság klaszterbe tartozik, befolyásolja a ruminatív exploráció skálán elért eredményét. A ruminatív exploráció faktoron a legalacsonyabb pontszámot a döntésképes csoport éri el; átlaguk szignifikánsan alacsonyabb, mint az önmagukat keresők ($p = 0,034$), a szorongók ($p < 0,001$) és a irányt keresők ($p = 0,017$) átlaga. A legmagasabb pontszámot a skálán a szorongó választók érik el, pontszámuk szignifikánsan magasabb, mint az önmagát kereső csoport ($p < 0,001$) és a döntésképesek ($p = 0,003$) pontszáma. Az önmagát kereső és az irányt kereső klaszterek átlagai között nem szignifikáns az eltérés.

A döntésképes, önmagát kereső, szorongó választó és az irányt kereső csoportok identitásdimenziókon elért átlagait a 40. ábra szemlélteti. A szignifikáns eltéréseket az 54. táblázat foglalja össze.

	Elköteleződés	Ruminatív exploráció
Döntésképes (a)	20,57 b (+), c, d 3,14	5,57 b, c, d 2,24
Önmagát kereső (b)	19,18 a (+), c 3,5	6,70 b, c 2,39
Szorongó választó (c)	16,16 a, b, d 4,35	8,60 a, b, d 2,85
Irányt kereső (d)	18,90 a, c 4,17	6,98 a, c 3,05

54. táblázat: Szignifikáns eltérések a pályaválasztási bizonytalanság típusai között az identitásdimenziókon, egyetemista nők

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoporttól

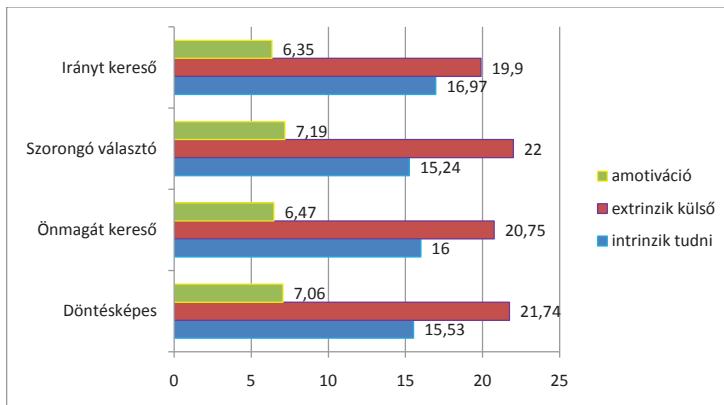

40. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek az identitásdimenziókon elért pontszámai az egyetemista nők mintáján

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az iskolai motiváció

Az iskolai motiváció faktorain elért átlagpontszámokat az egyes klasztereken varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) vettettük össze. A pályaválasztási bizonytalanság klasztertagság nem gyakorol szignifikáns hatást az iskolai motiváció skálákon (intrinzik motiváció a tudásra, extrinzik motiváció külső szabályozás, amotiváció) elért eredményekre.

A klaszterek átlagai az iskolai motiváció faktorain a 41. ábrán láthatóak.

41. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klaszterek eredményei az iskolai motiváció skálákon

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az időorientáció

A különböző időorientációkon (múlt negatív, múlt pozitív, jövő, jelen hedonista, jelen fatalista; ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) elért eredmények összevetését a klaszterek mentén varianciaanalízis (ANOVA, LSD próbával) segítségével végeztük. A pályaválasztási bizonytalanság klasztertagság hatását csak a múlt negatív és a jelen fatalista orientáció esetében sikerült kimutatni.

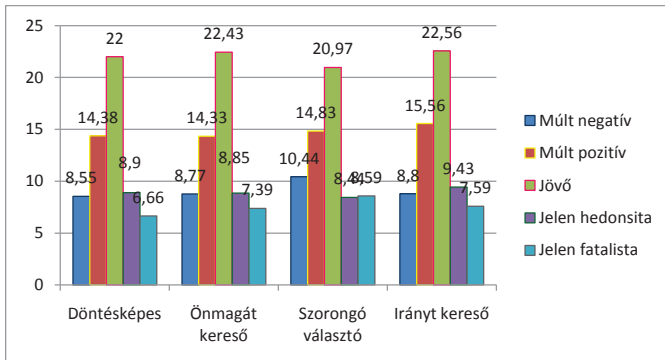
A múlt negatív orientáció átlagpontszámai tendenciaszinten különböznek bizonyos klaszterek között ($F(3, 202) = 2,489$; $p = 0,062$); vagyis a klasztertagság befolyásolja a múlt negatív faktoron elért eredményt. A szorongó választó csoport szignifikánsan magasabb eredményt ér el a múlt negatív orientáción, mint a döntésképes ($p = 0,025$) és az önmagát kereső ($p = 0,028$) csoportok, valamint tendenciaszinten magasabb pontszámot, mint az irányt kereső csoport ($p = 0,054$). A klaszterek további páronkénti összevetése újabb szignifikáns eredményt nem hozott.

A pályaválasztási bizonytalanság klasztertagsága szignifikáns hatással van a jelen fatalista orientáción elért eredményre ($F(3, 202) = 5,343$, $p = 0,001$). A legmagasabb pontszámot a skálán a szorongó választók érik el; pontszámuk szignifikánsan magasabb, mint a döntésképes ($p < 0,001$), az önmagát kereső ($p = 0,008$) és az irányt kereső ($p = 0,046$) csoportoké. A irányt kereső csoport pontszáma tendenciaszinten magasabb, mint a döntésképes csoport által elért átlag ($p = 0,096$). A további összehasonlítások nem vezettek szignifikáns eredményre.

Az időorientációk átlagait az egyes pályaválasztási bizonytalanság típusokban a 42. ábra tartalmazza. A szignifikáns eltérések összefoglalása az 55. táblázatban jelenik meg.

	Döntésképes	Önmagát kereső	Szorongó választó	Írányt kereső
Múlt negatív orientáció	8,55 c 3,68	8,77 c 3,85	10,44 a,b,d (+) 4,61	8,80 c (+) 4,40
Jelen fatalista orientáció	6,67 c, d (+) 2,44	7,39 c 2,53	8,59 a,b,d 2,61	7,59 a (+), c 2,37

55. táblázat: Szignifikáns eltérések az időorientációban a pályaválasztási típusok között

42. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság típusok az időorientáció tükrében az egyetemista nők mintáján

A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei az önbecsülés és a tanulmányi átlag fényében

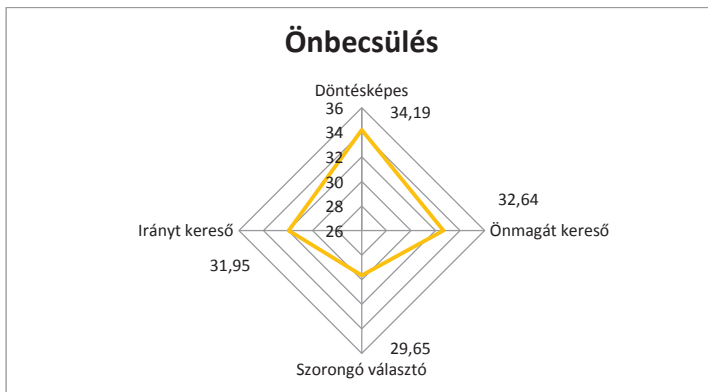
A pályaválasztási bizonytalanság klasztertagsága szignifikáns hatást gyakorol az önbecsülés skálán elért eredményre ($F(3, 200) = 7,308, p < 0,001$). A legmagasabb pontszámot az önbecsülés faktoron a döntésképesek érik el. Pontszámuk nem különbözik szignifikánsan a önmagukat keresőktől, viszont szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké ($p < 0,001$) és az írányt keresőké ($p = 0,049$). A legalacsonyabb átlaga az önbecsülés skálán a szorongó választóknak van, e csoport pontszáma szignifikánsan alacsonyabb, mint az önmagukat keresőké ($p = 0,001$) és az írányt keresőké ($p = 0,022$). Az önmagát kereső és az írányt kereső csoportok átlagai között nincs szignifikáns eltérés.

Az egyes identitásállapotok önbecsülés skálán elért eredményeit a 43. ábra, a szignifikáns különbségeket az 56. táblázat tartalmazza.

	Döntésképes (a)	Önmagát kereső (b)	Szorongó választó (c)	Írányt kereső (d)
Önbecsülés	34,19 c,d 3,56	32,64 c 4,84	29,65 a,b,d 5,49	32,00 a,c 5,88

56. táblázat: Szignifikáns eltérések az önbecsülés skálán a pályaválasztási bizonytalanság típusai mentén

Megjegyzés: A felül szereplő számok az átlagot, az alul szereplők a szórást jelzik. A kis betűk azokat a csoportokat, amelyek átlaga szignifikánsan eléri az adott sorban szereplő csoporttól

43. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek önbecsülés pontszámai az egyetemista nők mintáján

A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti összes szignifikáns különbséget a 39. számú melléklet összegzi.

3.3 Az identitásállapotok és a pályaválasztási bizonytalanság klaszterek közötti összefüggések az egyetemista nők mintáján

Az identitásállapotok és a pályaválasztási klaszterek közötti összefüggések feltárására keresztábra-elemzést végeztünk, Khí-négyzet próbával.

Mivel a keresztábra-elemzések esetében nincs egyértelmű előírás arra, hogy melyik változót szerepeltessük sor- és melyiket oszlopváltozóként, az identitásállapotok és a pályaválasztási klaszterek közötti összefüggés megállapításának vizsgálata során mindkét változatot megvizsgáltuk (1. identitásállapot a sorváltozó, pályaválasztási bizonytalanság az oszlopváltozó; 2. identitásállapot az oszlopváltozó, pályaválasztási bizonytalanság a sorváltozó). A Khí-négyzet próba mindkét esetben ugyanazt az értéket vette fel, és az összefüggések is ugyanazon identitásállapotok és pályaválasztási klaszterek között jelentek meg, azonos korrigált standardizált reziduum értékkel. A különbség abban áll, hogy melyik változót tekintjük független (X; sorváltozó), illetve melyiket függő (Y, oszlopváltozó) változónak, valamint az összehasonlítástól függően eltérő elvárt és tényleges százalékokat látunk.

A továbbiakban ismertetjük az összehasonlítás eredményeit a 2. változatnak megfelelően (pályaválasztási bizonytalanság klaszterei a sorváltozók, vagyis a független változó; az identitásállapotok az oszlopváltozók, vagyis a függő változó). A pályaválasztási bizonytalanság klaszterei és az identitásállapotok között szignifikáns összefüggés van ($\chi^2 = 41,153$; $df = 12$, $p < 0,001$). A keresztábrát vizsgálva feltárulnak a jelentős összefüggések, ezek rövid leírásával folytatjuk, a pontos adatokat a 40. számú melléklet tartalmazza.

A döntésképes csoport tagjai között szignifikánsan magasabb arányban jelennek meg elért identitási személyek (31,3 %), mint az elvárt érték, amely nem feltételezi a változók közötti összefüggést (20%; Adj. R = 2,2).

A szorongó választók csoportjában az két változó függetlensége esetén elvárt 29,7 százaléknál szignifikánsan magasabb arányban vannak a személyek a diffúz diffúz (71,4 %; Adj. R = 2,5), valamint a ruminatív moratórium (64,5 %, Adj. R = 4,6) identitásállapotaiban.

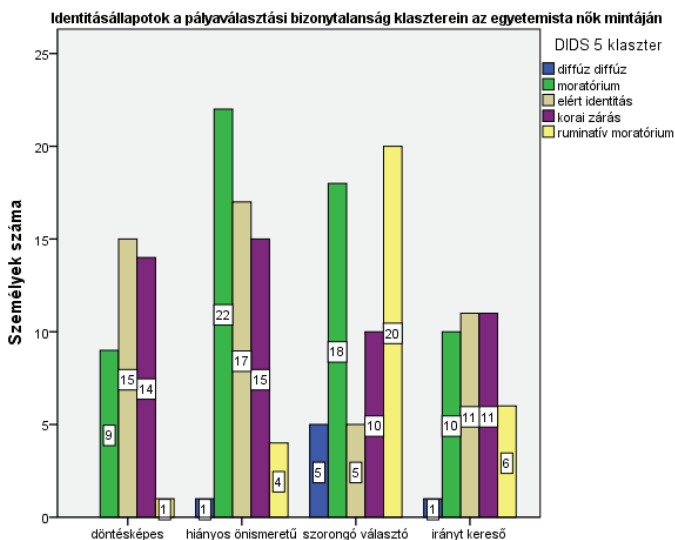
Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az identitásállapot és a pályaválasztási klasztertagság között erős ($p < 0,001$) összefüggés van. A döntésképes csoport tagjai között nagyobb valószínűséggel találunk elért identitási személyeket; míg a szorongó választók magasabb

arányban képviseltetik magukat a diffúz diffúz és a ruminatív moratórium identitásállapotokban. Az önmagát kereső és a irányt kereső pályaválasztási bizonytalanságú csoportok nem mutatnak szignifikáns összefüggést egyetlen identitásállapottal sem.

A keresztábra-elemzés másik változatát terjedelmi korlátok miatt nem ismertetjük részletesen (megtekinthető a 40. számú mellékletben), azonban az összefüggést ennek fényében az identitásállapotok oldaláról is megfogalmazzuk.⁵² A *diffúz diffúz* identitásúak esetében a változók függetlensége esetén elvárt értéknél szignifikánsan magasabb arányban kerülnek a *szorongó választók* (adj $R = 2,5$) csoportjába a személyek. A *ruminatív moratórium* identitásállapotában magasabb arányban jelennek meg a *szorongó választók* (adj $R = 4,6$), mint a változók függetlensége esetén elvárt érték. Az *elért identitásúak* esetében a vártnál magasabb arányban vannak jelen a pályaválasztási bizonytalanság *döntésképes* csoportjának tagjai (Adj $R = 2,2$).

A korai zárás, valamint az alacsony profilú moratórium identitásállapotok nem mutatnak szignifikáns összefüggést egyetlen pályaválasztási bizonytalanság klaszterrel sem.

Az identitásállapotok megoszlását a pályaválasztási bizonytalanság klaszterein a 43. ábra szemlélteti. A számok az adott pályaválasztási klaszteren belül az egyes identitásállapotokban lévő személyek számát jelzik.

43. ábra: Az identitásállapotok megoszlása az egyes pályaválasztási bizonytalanság klasztereken belül az egyetemista nők mintáján (N = 195)

⁵² Azért választottuk a pályaválasztási klaszterek, mint független változó variáció részletes bemutatását az identitásállapot, mint független változóval szemben, mert célunk, hogy az egyes pályaválasztási bizonytalanság klaszterekkel kapcsolatban javaslatot tegyünk a későbbiekben a megfelelő intervenciós eljárásokat illetően. Ebben az eredmények ilyen irányú bemutatása jobban segíti munkánkat, bár az identitásállapotok, mint független változók szerepeltetése is fontos tanulságok levonására ad módot.

4. A középiskolás és egyetemista nők eredményeinek összehasonlítása

A középiskolás és az egyetemista nők eredményeit varianciaanalízis (ANOVA, post hoc teszttel; LSD próba) segítségével hasonlítottuk össze. Különbségeket találtunk a pályaválasztási bizonytalanság, az időorientáció, az identitás, iskolai motiváció és az önbecsülés faktorain.

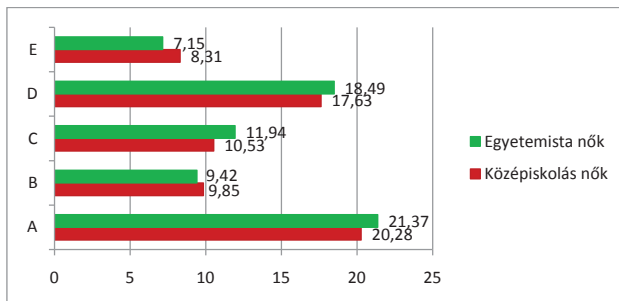
A középiskolás nők alacsonyabb pontszámmal rendelkeznek az elköteleződés ($F(1, 589) = 5,035$; $p < 0,05$) és magasabb pontszámmal rendelkeznek a ruminatív exploráció ($F(1, 595) = 18,582$; $p < 0,001$) faktoron, mint az egyetemista nők. Az exploráció skálán elért eredményeik között azonban nincs szignifikáns eltérés. Az identitás szintézise ($F(1, 598) = 3,997$; $p < 0,05$) és az identitás megoldottsága ($F(1, 592) = 13,675$; $p < 0,001$) faktoron az egyetemisták érnek el magasabb pontszámot, míg a szerepkonfúzió skála átlaga a középiskolás nők esetében magasabb ($F(1, 598) = 3,997$; $p < 0,05$). (lsd. 44. ábra)

A középiskolás nők magasabb eredményeket érnek el a pályaválasztási szorongás ($F(1, 581) = 9,276$; $p < 0,01$), az általános bizonytalanság ($F(1, 586) = 4,814$; $p < 0,05$) és a pályainformáció szükséglete ($F(1, 596) = 8,100$; $p < 0,01$) faktorokon. Az önismeretigény skálán elért eredményeikben nincs szignifikáns különbség a középiskolás és az egyetemista nők között. A pályaválasztási bizonytalanság skálán elért összpontszám tekintetében azonban a különbség a két csoport között szignifikáns; a középiskolás nők összpontszáma szignifikánsan magasabb, mint az egyetemista nőké ($F(1, 570) = 7,281$; $p < 0,01$). (lsd. 48. ábra)

Az egyetemista nők szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el a jövőorientáció skálán, mint a középiskolások ($F(1, 598) = 34,958$; $p < 0,001$). A középiskolás nők pontszáma azonban szignifikánsan magasabb a jelen hedonista ($F(1, 602) = 17,326$; $p < 0,001$), a jelen fatalista ($F(1, 601) = 11,030$; $p = 0,001$), valamint a múlt negatív ($F(1, 597) = 12,837$; $p < 0,01$) faktorokon, mint az egyetemista nőké. A két minta múlt pozitív orientáció skálán elért pontszámai nem különböznek szignifikánsan. (lsd. 45. ábra)

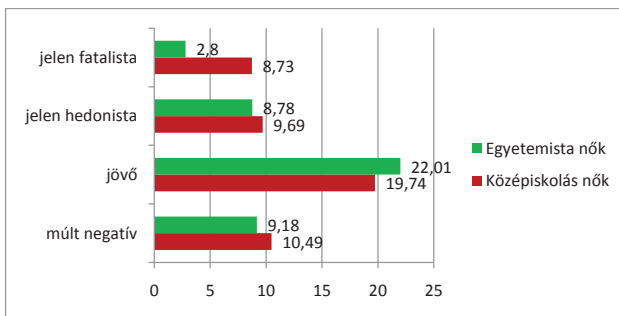
A középiskolás nők szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el az extrinzik motiváció külső szabályozás ($F(1, 482) = 7,485$; $p < 0,01$) és az amotiváció ($F(1, 477) = 18,671$; $p < 0,001$) skálákon; míg az egyetemista nők szignifikánsan magasabb pontszámot érnek el náluk az intrinzik motiváció a tudásra ($F(1, 477) = 32,341$; $p < 0,001$) skálán. (lsd. 46. ábra)

Önbecsülés tekintetében az egyetemista nők pontszáma szignifikánsan magasabb, mint középiskolás társaiké ($F(1, 592) = 13,675$; $p < 0,001$). (lsd. 47. ábra)

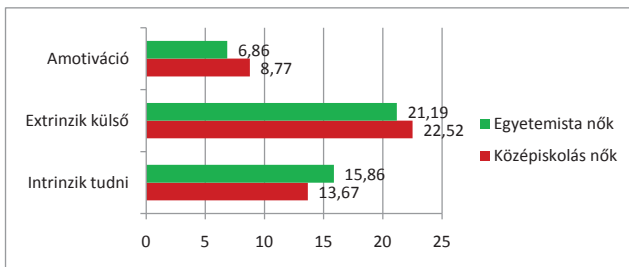

44. ábra: Szignifikáns különbségek az identitás skálák átlagai között az egyetemista és a középiskolás nők pontszámaiban

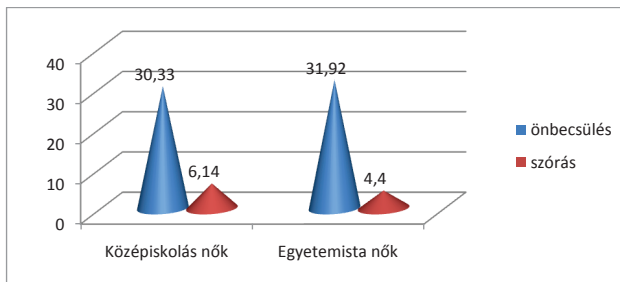
Megjegyzés: A = identitás szintézise (EDS), B = szerepkonfúzió (EDS), C = identitás megoldottsága (EDS), D = elköteleződés (DIDS), E = ruminatív exploráció (DIDS)

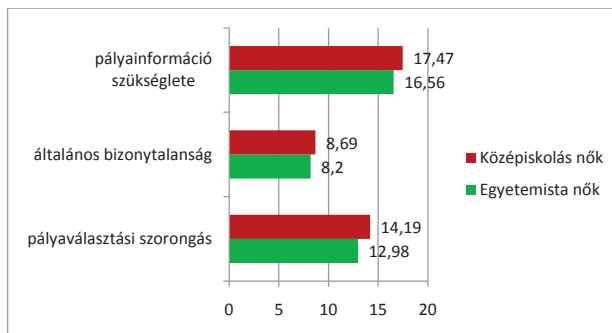
45. ábra Szignifikáns különbségek az időorientáció skálákon (ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) az egyetemista nők és a középiskolás nők átlagai között

46. ábra: Szignifikáns különbségek az iskolai motiváció (AMS, Vallerand et al., 1992) faktorok átlagai között az egyetemista és a középiskolás nők mintáján

47. ábra Az önbecsülés pontszámok közötti szignifikáns különbségek a középiskolás és az egyetemista nők mintáján

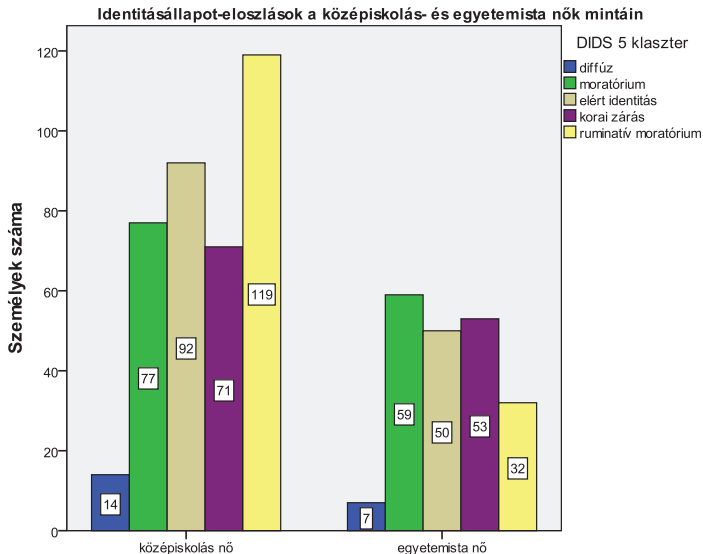

48. ábra: Szignifikáns különbségek a pályaválasztási bizonytalanság skálán a középiskolás és az egyetemista nők között

4.1 A középiskolás és az egyetemista nők identitásállapot-eloszlásának összehasonlítása

A középiskolás és az egyetemista nők arányait az egyes identitásállapotokban a 49. ábra foglalja össze.

Annak eldöntésére, hogy a serdülő és a kibontakozó felnőtté válás szakaszában lévő (középiskolás és egyetemista) nők között van-e eltérés az identitásállapot-tagságok között, keresztábrá-elemzést végeztünk. A fejlődési szakaszt szerepeltettük sorváltozóként, vagyis azt tettük vizsgálat tárgyává, hogy az a fejlődési szakasz, amelyben a személy van hatással van-e arra, hogy milyen identitástípusba sorolódik be az egyén. A keresztábrá-elemzés feltételeinek megfeleltek eredményeink, egy esetben sem volt alacsonyabb az elvárt érték ötnél, valamint nem volt olyan cella, ahol túlságosan alacsony lett volna az elemszám. A Khi-négyzet próba szignifikáns az adatokon ($\chi^2 = 20,146$; $df = 4$, $p < 0,001$). A keresztábrá-elemzés pontos adatait a 41. számú melléklet tartalmazza, itt a legfontosabb eredmények bemutatására szorítokunk. A fejlődési szakasz és az identitásállapotok között szignifikáns összefüggés van. A **középiskolás nők** magasabban arányban kerülnek a ruminatív moratórium identitásállapotába besorolásra, mint az elvárható lenne a két változó függetlensége esetén (elvárt érték 65 %, tényleges érték 78,8 %, Adj. R = 4,1). Az **egyetemista nők** magasabb arányban szerepelnek a moratórium (elvárt érték 35 %, tényleges érték 43,4 %, Adj. R = 2,3) és a korai zárás (elvárt érték: 35 %, tényleges érték 42,7 %) identitásállapotokon, mint a két változó függetlensége esetén elvárt érték. A pontos eredményeket lásd a 41. számú mellékletben.

49. ábra: A középiskolás- és egyetemista nők identitásállapot-eloszlása

5. Regresszióanalízis a pályaválasztási bizonytalanság változóin

Az eredmények személyközpontú áttekintése után, a változók oldaláról is meg kívánjuk vizsgálni a pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos eredményeinket. A következő szakaszban vizsgálati mintánként megvizsgáltjuk lineáris regresszió stepwise módszer segítségével, hogy melyek azok a változók, amelyek az egyes pályaválasztási bizonytalanság faktorok varianciáját magyarázzák.

5.1 Az első vizsgálati minta, a középiskolások eredményei

Pályaválasztási szorongás

Első modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek a pályaválasztási szorongás varianciáját leginkább képesek magyarázni a középiskolás mintán. Ezért lineáris regressziós modellünkben (stepwise módszerrel) a pályaválasztási bizonytalanságot szerepeltettük függő változóként, független változóként pedig azokat az identitás, iskolai motiváció és időperspektíva változókat, amelyek szignifikáns kapcsolatban álltak a pályaválasztási szorongással (a többi modell esetén is hasonlóan jártunk el).

Az identitás szintézise ($\beta = -0,190$; $t(480) = -4,004$, $p < 0,001$), az extrinzik motiváció külső szabályozás ($\beta = -0,143$; $t(480) = -3,166$, $p < 0,01$), az amotiváció ($\beta = -0,172$; $t(480) = -4,007$, $p < 0,001$), az elköteleződés ($\beta = -0,109$; $t(480) = -2,217$, $p < 0,05$) és az intrinzik motiváció ($\beta = -0,102$; $t(480) = -2,143$, $p < 0,05$) a tudásra szignifikánsan bejósolják a pályaválasztási szorongás skálán elért pontszámot. Az előbbi változók együttesen a pályaválasztási szorongás pontszámainak varianciáját 13,3 százalékban magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,133$, $F(5, 485) = 16,070$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd. a 42. számú mellékletben.

Általános bizonytalanság

Második modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek az általános bizonytalanság varianciáját leginkább képesek magyarázni a középiskolás mintán.

A szerepkonfúzió ($\beta = 0,231$; $t(476) = 4,793$, $p < 0,001$), a ruminatív exploráció ($\beta = 0,208$; $t(476) = 4,757$, $p < 0,001$) és az önbecsülés ($\beta = -0,167$; $t(476) = -3,455$, $p = 0,001$) szignifikánsan bejósolják az általános bizonytalanság skálán elért pontszámot. Az előbbi változók együttesen az általános bizonytalanság pontszámainak varianciáját 21,5 százalékban magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,215$, $F(3,480) = 45,074$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 43. számú mellékletben.

Pályainformáció szükséglete

Harmadik modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek a pályainformáció szükséglete varianciáját leginkább képesek magyarázni a középiskolás mintán.

Az extrinrik motiváció külső szabályozás ($\beta = 0,269$; $t(426) = 6,168$, $p < 0,001$), az exploráció ($\beta = 0,156$; $t(426) = 3,414$, $p < 0,01$), az intrinrik motiváció a tudásra ($\beta = 0,183$; $t(426) = 3,828$; $p < 0,001$), a ruminatív exploráció ($\beta = 0,160$; $t(426) = 3,687$, $p < 0,001$), a jövőorientáció ($\beta = 0,125$; $t(426) = 2,656$, $p < 0,01$), a jelen fatalista orientáció ($\beta = 0,136$, $t(426) = 3,145$, $p < 0,01$) és az amotiváció ($\beta = -0,099$; $t(426) = -2,328$, $p < 0,05$) szignifikánsan bejósolják a pályainformáció szükséglete skálán elért pontszámot. Az imént felsorolt hét változó, együttesen; a pályainformáció szükséglete skálán elért pontszámok varianciájának mintegy egyharmadát magyarázza (Adj. $R^2 = 0,337$; $F(7, 427) = 32,540$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 44. számú mellékletben.

Önismeretigény

Negyedik modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek az önismeretigény varianciáját a lehető legnagyobb mértékben képesek magyarázni a középiskolás mintán. Az exploráció ($\beta = 0,16$, $t(475) = 3,399$, $p < 0,001$), a szerepkonfúzió ($\beta = 0,21$; $t(475) = 4,655$, $p < 0,001$), a ruminatív exploráció ($\beta = 0,16$, $t(475) = 3,538$, $p < 0,001$), a jövőorientáció ($\beta = 0,125$, $t(475) = 2,653$, $p < 0,01$), az intrinrik motiváció a tudásra ($\beta = 0,141$; $t(475) = 2,979$, $p < 0,01$) és a jelen fatalista orientáció ($\beta = 0,112$; $t(475) = 2,562$, $p < 0,05$) szignifikánsan bejósolják az önismeretigény skálán elért pontszámot. Ez a hat változó, együttesen, az önismeretigényének pontszámában jelentkező variancia 22,6 százalékát magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,226$, $F(6, 475) = 24,377$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 45. számú mellékletben.

5.2 A második vizsgálati minta, az egyetemista nők eredményei

Pályaválasztási szorongás

Első modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek a pályaválasztási szorongás varianciáját leginkább képesek magyarázni az egyetemista nők mintáján.

A ruminatív exploráció ($\beta = 0,303$; $t(163) = 3,591$, $p < 0,001$), az extrinrik motiváció külső szabályozás ($\beta = 0,190$; $t(163) = 2,730$, $p < 0,01$) és az önbecsülés ($\beta = -0,181$; $t(163) = -2,137$, $p < 0,01$) szignifikánsan bejósolják a pályaválasztási szorongás skálán elért pontszámot. Az előbbi változók együttesen a pályaválasztási szorongás pontszámainak varianciáját 20,3 százalékban magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,203$, $F(3, 163) = 15,110$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 46. számú mellékletben.

Általános bizonytalanság

Második modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek az általános bizonytalanság varianciáját leginkább képesek magyarázni az egyetemista nők mintáján. Az önbecsülés ($\beta = -0,371$; $t(165) = -4,791$, $p < 0,001$) és az elköteleződés ($\beta = -0,213$; $t(165) = -2,754$, $p < 0,01$) szignifikánsan bejósolják az általános bizonytalanság skálán elért pontszámot. A két változó együtt az általános bizonytalanság varianciájának 25,4 százalékát magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,254$; $F(2, 165) = 29,48$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 47. számú mellékletben.

Pályainformáció szükséglete

Harmadik modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek a pályainformáció szükséglete skálájának varianciáját leginkább képesek magyarázni az egyetemista nők mintáján. A múlt pozitív orientáció ($\beta = 0,329$; $t(205) = 5,091$; $p < 0,001$), az elköteleződés ($\beta = -0,191$; $t(205) = -2,956$, $p < 0,01$) és az életkor ($\beta = -0,148$, $t(205) = -2,30$, $p < 0,05$) szignifikánsan bejósolják a pályainformáció szükséglete skálán elért pontszámot. A három változó együtt a pályainformáció szükséglete skálán elért pontszámok varianciájának 14,2 százalékát magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,142$; $F(3, 205) = 12,474$, $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 48. számú mellékletben.

Önismeretigény

Negyedik modellünk célja, hogy megtaláljuk azokat a változókat, amelyek az önismeretigény skálán elért pontszámok varianciáját leginkább képesek magyarázni az egyetemista nők mintáján. Első modellünk nagyon gyenge eredményt hozott. Az önismeretigénnyel korrelációban álló hat változó (exploráció, ruminatív exploráció, önbecsülés, szerepkonfúzió, intrinzik motiváció) közül két változó került be első végleges modellünkbe. A ruminatív exploráció ($\beta = 0,403$, $t(162) = 3,418$, $p < 0,01$) és az intrinzik motiváció ($\beta = 0,228$, $t(162) = 2,473$, $p < 0,05$) a tudásra azonban a variancia kis százalékát magyarázzák csak. A két változó együttesen az önismeretigény skálán elért pontszámok varianciájának 7,3 százalékát magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,073$; $F(2, 162) = 7,453$; $p = 0,001$). Ezért egy második modellt is készítettünk, amelyben az önismeretigény modelljébe a pályainformáció szükséglete skálát is beléptettük. Az újabb modell a variancia nagyobb hányadát (19,3 százalék) magyarázza. A pályainformáció szükséglete ($\beta = 0,354$, $t(162) = 5,012$, $p < 0,001$), a ruminatív exploráció ($\beta = 0,228$, $t(162) = 3,166$, $p < 0,01$) és az intrinzik motiváció a tudásra ($\beta = 0,165$, $t(162) = 2,292$, $p < 0,05$) az összvariancia 19,3 százalékát magyarázzák (Adj. $R^2 = 0,193$; $F(3, 161) = 14,083$; $p < 0,001$). A modell adatait lásd a 48. számú mellékletben.

6. A pályaválasztási bizonytalanság és az identitásváltozók kapcsolatának vizsgálata útelemzéssel

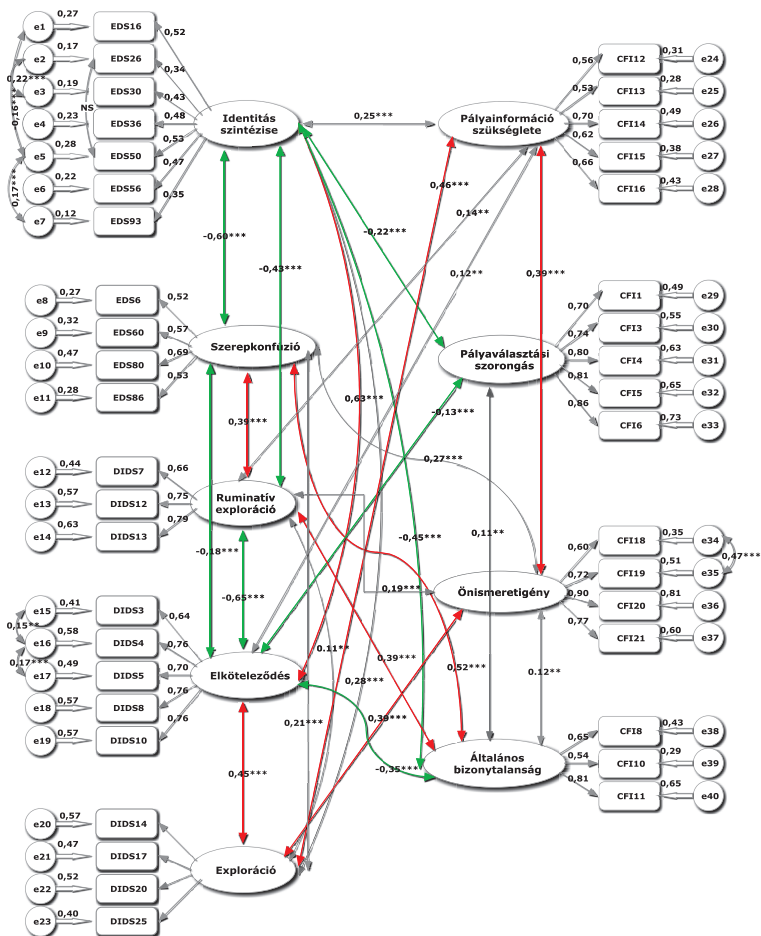
Mind a középiskolás, mind az egyetemista nők mintáján útanalízist végeztünk az identitás változói és a pályaválasztási bizonytalanság faktorai közötti kapcsolatok feltérképezésére. Mivel vizsgálati elrendezésünk nem ad módot ok-okozati kapcsolatok feltárására; a változók viszont az irodalmi áttekintés tanulságai és saját eredményeink szerint is kapcsolatban állnak egymással; modellünkben kölcsönös meghatározottságot, kapcsolatot tételeztünk fel a változók között. Az útelemzés olyan módszer, amely látens változók segítségével mutatja meg, hogy az általunk feltételezett kapcsolatrendszer igazolható-e a mintán. Modellünk felállításakor mind a változók között kimutatható Pearson-féle korrelációkat, mind elméleti megfontolásokat figyelembe vettük. A megértés könnyítése érdekében a változók közötti kovarianciákat, a szignifikanciaszint megjelölésével, mindkét modell esetében táblázatos formában közöljük, valamint a modellt ábrán mutatjuk be. A modellek ábrázolása során a

negatív korrelációkat zöld színnel, a közepesen erős vagy erős pozitív korrelációkat pirossal jelöltük.

6.1 A középiskolás minta modellje

A középiskolás mintán az általunk felállított modell (lsd. 50. ábra) megfelelő, de nem kimagaslóan jó illeszkedéssel rendelkezett ($N = 683$; $\chi^2/df = 2,044$, $RMSEA = 0,040$, $CI = 0,037 - 0,042$; $CFI = 0,92$, $TLI = 0,91$). A változók közötti kovarianciákat az 57. táblázat tartalmazza. Néhány jelentős eredményt emelnénk ki, a kapcsolat erőssége miatt, illetve annak okán, hogy jól illeszkedik az elméleti háttérhez.

A közepes erősségű, vagy erős korrelációs kapcsolatok ismertetésével kezdjük áttekintésünket. Az identitás szintézise erős vagy közepesen erős kapcsolatban áll a következő változókkal: szerepkonfúzió ($r = -0,60$; $p < 0,001$), ruminatív exploráció ($r = -0,43$; $p < 0,001$), általános bizonytalanság ($r = -0,45$; $p < 0,001$) és elköteleződés ($r = 0,63$; $p < 0,001$). A szerepkonfúzió faktor korrelációs kapcsolatai közül kiemelkednek a következő változókkal mutatott összefüggések: ruminatív exploráció ($r = 0,39$; $p < 0,001$) és általános bizonytalanság ($r = 0,52$; $p < 0,001$). A ruminatív exploráció legerősebb korrelációs kapcsolatai az elköteleződéssel ($r = -0,65$; $p < 0,001$) és az általános bizonytalansággal ($r = 0,39$; $p < 0,001$) voltak kimutathatóak. Az elköteleződés és az exploráció között pozitív irányú kapcsolat ($r = 0,45$; $p < 0,001$), míg az elköteleződés és az általános bizonytalanság között negatív irányú kapcsolat ($r = -0,35$; $p < 0,001$) mutatható ki. Az önismeretigény legjelentősebb kapcsolatai között az explorációval ($r = 0,39$; $p < 0,001$) és a pályainformáció szükségletével ($r = 0,39$; $p < 0,001$) mutatott korrelációi szerepelnek. Az exploráció és a pályainformáció szükséglete között is közepesen erős pozitív kapcsolat ($r = 0,46$; $p < 0,001$) található.

Az identitás és a pályaválasztásibizonytalanság változóinak közötti összefüggések a középiskolások mintáján (N = 683)

50. ábra: A középiskolások útmodellje

Kapcsolatban lévő változók		r
identitás szintézise	<--> szerepkonfúzió	-0,60***
identitás szintézise	<--> elköteleződés	0,63***
identitás szintézise	<--> exploráció	0,28***
identitás szintézise	<--> általános bizonytalanság	-0,45***
identitás szintézise	<--> pályainformáció szükséglete	0,25***
pályaválasztási szorongás	<--> identitás szintézise	-0,22***
szerepkonfúzió	<--> önismeretigény	0,27***
szerepkonfúzió	<--> általános bizonytalanság	0,52***
exploráció	<--> elköteleződés	-0,18***
ruminatív exploráció	<--> elköteleződés	-0,65***
exploráció	<--> ruminatív exploráció	0,11**
pályaválasztási szorongás	<--> elköteleződés	-0,13***
exploráció	<--> pályainformáció szükséglete	0,46***
exploráció	<--> önismeretigény	0,39***
ruminatív exploráció	<--> pályainformáció szükséglete	0,14**
ruminatív exploráció	<--> önismeretigény	0,19***
ruminatív exploráció	<--> általános bizonytalanság	0,39***
szerepkonfúzió	<--> ruminatív exploráció	0,39***
szerepkonfúzió	<--> exploráció	0,21***
szerepkonfúzió	<--> elköteleződés	-0,18***
identitás szintézise	<--> ruminatív exploráció	-0,43***
elköteleződés	<--> általános bizonytalanság	-0,35***
pályainformáció szükséglete	<--> önismeretigény	0,39***
önismeretigény	<--> általános bizonytalanság	0,12**
pályaválasztási szorongás	<--> általános bizonytalanság	0,11**
elköteleződés	<--> pályainformáció szükséglete	0,12**

57. táblázat: Korrelációk a modellben szereplő változók között

Megjegyzés: szignifikanciaszint

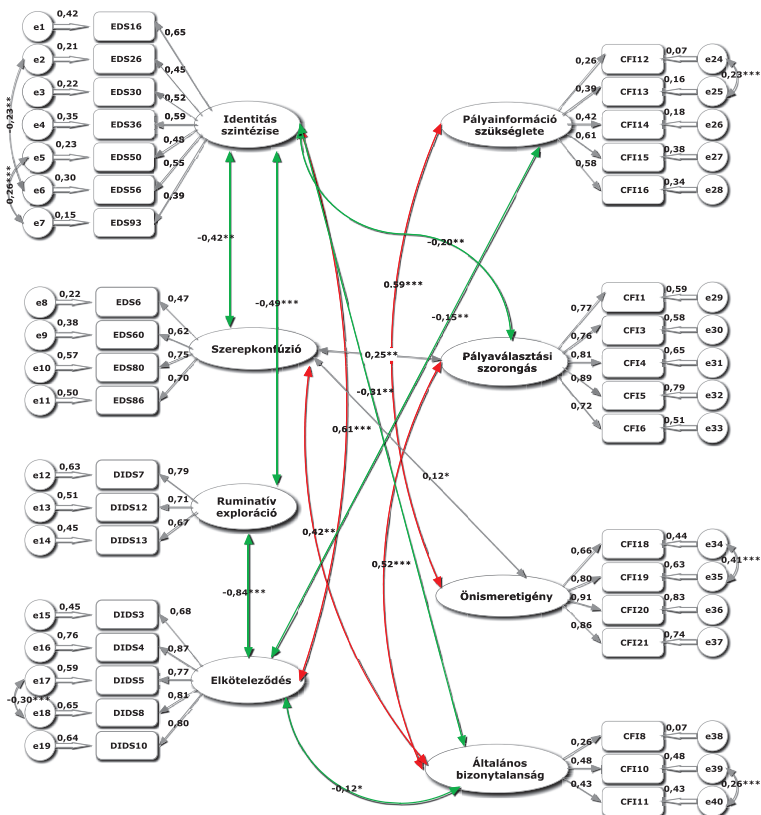
*** p < 0,001

**p < 0,01

6.2 Az egyetemista nők modellje

Az egyetemista nők mintáján a modell (Isd. 51. ábra) illeszkedése jobb volt, mint a középiskolás mintán (N= 219; $\chi^2/df = 1,390$, RMSEA=0,043, CI=0,036-0,050; CFI=0,93, TLI=0,92). Ugyanakkor modellünkben kevesebb kapcsolatot sikerül megerősítenünk az útvonalelemzés segítségével, valamint az exploráció változóját nem szerepeltettük. A látens változók közötti korrelációkat az 58. táblázat tartalmazza. Ismét a közepesen erős- erős, illetve az elmélethez képest újat hozó eredményeket ismertetjük.

Eredményeinket ismét a legerősebb kapcsolatok ismertetésével kezdjük. Az identitás megoldottsága erős, illetve közepes korrelációban állt a következő változókkal: szerepkonfúzió ($r = -0,42$; $p < 0,01$), elköteleződés ($r = 0,61$; $p < 0,01$), általános bizonytalanság ($r = -0,31$; $p < 0,01$) és ruminatív exploráció ($r = -0,49$; $p < 0,001$). A szerepkonfúzió és az általános bizonytalanság között pozitív irányú kapcsolat van ($r = 0,42$; $p < 0,01$). A legerősebb korreláció a modellben a ruminatív moratórium és az elköteleződés között van ($r = -0,84$; $p < 0,001$). A pályainformáció szükséglete és az önismeretigény közötti kapcsolat is viszonylag jelentősnek mondható ($r = 0,59$; $p < 0,001$). A pályaválasztási szorongás negatív kapcsolatban van az identitás megoldottságával ($r = -0,20$; $p < 0,01$), illetve az általános bizonytalansággal ($r = -0,52$; $p < 0,001$).

Az identitás és a pályaválasztási bizonytalanság változói közötti összefüggések az egyetemista nők mintáján (N = 219)

51. ábra: Az egyetemista nők útmodellje

identitás megoldottsága	<-->	szerepkonfúzió	-0,42**
pályainformáció szükséglete	<-->	önismeretigény	0,59***
pályaválasztási szorongás	<-->	általános bizonytalanság	0,52***
elköteleződés	<-->	ruminatív exploráció	-0,84***
identitás megoldottsága	<-->	elköteleződés	0,61***
pályaválasztási szorongás	<-->	szerepkonfúzió	0,25**
pályaválasztási szorongás	<-->	identitás megoldottsága	-0,20**
identitás megoldottsága	<-->	általános bizonytalanság	-0,31**
szerepkonfúzió	<-->	általános bizonytalanság	0,42**
elköteleződés	<-->	pályainformáció szükséglete	-0,15**
elköteleződés	<-->	általános bizonytalanság	-0,12 *
szerepkonfúzió	<-->	önismeretigény	0,12+
identitás megoldottsága	<-->	ruminatív exploráció	-0,49***

58.táblázat: Korrelációk az egyetemista nők útvonalmodelljében szereplő változók között

V. Az eredmények értelmezése

1. Módszertani hipotéziseinkkel kapcsolatos eredményeink értelmezése

Módszertani hipotéziseinkben az Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986), a Dimensions of Identity Development Scale (Luyckx et al. 2008), valamint a Career Factors Inventory (Chartrand et al., 1990) mérőeszközök struktúrájával kapcsolatban foglaltunk meg hipotéziseket. Az eredmények értelmezésében ezt a sorrendet követjük, illetve bemutatjuk a Zimbardo Time Perspective Scale (Zimbardo és Boyd, 1999) faktoraira vonatkozó eredményeinket is. Mivel utóbbi eszköz bemérése már megtörtént magyar mintán (Orosz, 2012) ezért ezzel kapcsolatban külön hipotézist nem foglaltunk meg, azonban az általunk talált struktúra némileg eltér az Orosz által feltártaktól, így a két vizsgálat eredményeinek különbségeit részletesen tárgyaljuk. A mérőeszközök faktorstruktúrájával kapcsolatos hipotézisek eredményei mellett, az egyes kérdőívek és a különböző szociológiai háttérváltozók kapcsolatát is itt tárgyaljuk. A szociológiai háttérváltozókkal kapcsolatos eredmények a mellékletben találhatóak (EDS- 14-15., DIDS 18-19., CFI 22-23., ZTPI 24-25. számú mellékletek).

Első hipotézisünk így hangzott: „Az *Ego Development Scale* (EDS; Ochse és Plug, 1986) magyar mintán való elemzésével kimutathatóak az Erikson által leírt szakaszok megoldottságát leíró faktorok.”

Az eredmények fényében elmondhatjuk, hogy első hipotézisünk csak részben igazolódott⁵³. A feltáró faktoranalízis során nem különültek el megbízhatóan az egyes szakaszok megoldottságát mérni hivatott faktorok. További problémát jelentett, hogy a normál és a fordított pontozású itemek nem egy faktoron helyezkedtek el, azaz a szakasz megoldottságát mérő változók és a krízis negatív kimenetéhez kapcsolódó itemek külön faktoron helyezkednek el. Eredményeink azonban jól kapcsolhatóak azon módszertani vitához, amely a szakirodalomban nyomon követhető az eriksoni szakaszok mérésével kapcsolatban, valamint Ochse és Plug (1986) eredményeihez a teszt első validálása során.

A mérőeszköz kidolgozása során sarkalatos kérdésként jelent meg az, hogy az egyes szakaszok pozitív és negatív kimeneteleit egy dimenzióon belül, vagy külön skálaként kezeljék. Constantinople (1969), Wessman és Ricks (1966, idézi: Constantinople, 1969) Q-rendezésen alapuló módszerét továbbfejlesztve a módszertani kérdés megválaszolásában azt az utat választotta, hogy az egyes krízisek pozitív, illetve negatív kimeneteleit külön dimenzióként kezelte. Vagyis például annak megállapítása érdekében, hogy a bizalom vs. bizalmatlanság krízise milyen mértékben került megoldásra, fent említett szerzők nem vonták össze a bizalom és a bizalmatlanság pontszámokat. A megoldottságot úgy állapították meg, hogy mind a szakasz pozitív kimenetelén elért magas pontszámot, mind a szakasz negatív kimenetelén elért alacsony pontszámot a megoldottság bizonyítékeként értékelték. McClain (1975, idézi: Ochse és Plug, 1986) Erikson szavaiból kiindulva minden skála esetében egy arányszámot dolgozott ki. A megoldottságot az jelezte, hogy milyen arány áll fenn a sikeres megoldásra és a sikertelenségre utaló itemek között. Ezzel a megközelítéssel kapcsolatban súlyos módszertani kritikaként megfogalmazható, hogy a kérdőívben szereplő tételek nem alkotnak arányskálát, így az eredményekből való arányképzés jelentése elvész. Ochse és Plug (1986) mérőeszközük kidolgozása során arra törekedtek, hogy a megoldottságot egy skálán tegyék mérhetővé. Skálájuk első faktoranalízisen alapuló vizsgálatában 1455 fehér bőrű és 384 fekete bőrű személy vett részt, 15 és 60 év között. Az Ego Development Scale mellett a pszichés jóléttel kapcsolatos, szemantikus differenciál skálát (9 item, The Index of Well-Being, Campbell et al.,

⁵³ Hiszen a skála alkalmas az identitás szakaszának mérésére; megállapítható a szakasz megoldottsága.

1976i idézi: Ochse és Plug, 1986) és a szociális kíváncsiság skálát is kitöltötték (Ochse, 1983i idézi Ochse és Plug, 1986). Utóbbi itemei az EDS tételei közé lettek keverve. A faktorstruktúra megállapításához ferde faktor elforgatást alkalmaztak. Hét faktor különült el mind a fehér, mind a fekete bőrűek mintáján. Mivel jelen vizsgálathoz a fehér személyek eredményei kapcsolódnak szervesen, a továbbiakban ezeket ismertetjük.

Az első faktor, amely általános faktornak tekinthető, hiszen tételei több eriksoni szakasz állításából tevődnek össze, a variancia 53%-át magyarázta. Ez a fehérek esetén a nyilvános képpel kapcsolatos negatív érzelmeket írta le leginkább. A második faktor tételei leginkább az önbizalmat ragadják meg, és az összvariancia 14%-át magyarázzák. A harmadik faktor az intimitás vs. izoláció szakasz megoldottságára vonatkoznak, és az összvariancia 12%-át magyarázzák. A negyedik faktor az alkotóképesség pozitív kimenetelére vonatkozik, és az összvariancia 7%-át magyarázza. Az ötödik faktor a megelégedettség és optimizmus érzéséhez kapcsolódik, az összvariancia 6%-át magyarázza. A hatodik faktor a célállítással és teljesítménnyel kapcsolatos tételeket tartalmazza és az összvariancia 4%-át magyarázza. A hetedik faktor a személyes meg nem felelés érzetét írja le, és szintén az összvariancia 4%-át magyarázza.

Összességében a faktoranalízis eredményei azt mutatják, hogy a mérőeszköz segítségével nem kimutathatóak a faktoranalízis során az eriksoni szakaszok. Az eriksoni elméletnek leginkább a 3. és 4. faktor változói felelnek meg, amelyek az intimitást és az alkotóképességet mérik. Ochse és Plug (1986) sikertelen próbálkozásukat arra vezetik vissza, hogy Erikson írásaiban is viszonylag nagy átfedés van az egyes szakaszok leírásában. Az alskálák szerény belső konzisztenciáját is annak tulajdonítják, hogy Erikson fogalmai komplexek, és minden szakaszban eltérő elemek összegződnek. Az összkála magas reliabilitása mentén kifejtik azt a feltételezésüket, hogy a teszt egyetlen szuperfaktort fed le, amelyet Ochse és Plug (1986) a pszichoszociális fejlődés, vagy az általános identitás kifejeződésének tart.

Saját eredményeink tükrében megerősíthetjük, hogy a skála nem alkalmas a hét eriksoni szakasz megoldottságának mérésére. Hasonlóan Ochse és Plug (1986) faktoranalitikus eredményeihez, azt tapasztaltuk, hogy a fordított pontozású és a normál pontozású itemek bizonyos szakaszok esetében szétváltnak, valamint hogy az egyes szakaszokhoz kapcsolódó változók nem különülnek el megbízhatóan a faktorokon. Mindezen eredmények arra engednek következtetni, hogy célszerűbb a szakaszok pozitív és negatív kimeneteleit külön faktorokon kezelni. Az identitás szakasz megoldottságának vizsgálatára létrehozott két faktor azonban megfelel a mai módszertani követelményeknek⁵⁴ is, így a teszt ezen skálái (két és nem egy skálát használva) alkalmasak az identitás megoldottságának megállapítására. Mivel Erikson (2002) ezt a szakaszt tekintette a legmeghatározóbbnak a fejlődés szempontjából, ez az eredmény némi reményre ad okot a teszt létjogosultságával kapcsolatban.

Az identitás szintézise és a szerepkonfúzió faktorok mérsékelt korrelációban álltak egymással a két mintán, ami újabb alátámasztása annak a ténynek, hogy külön faktorként kezelendők. Az identitás megoldottságát az identitás szintézis faktoron elért eredményből a szerepkonfúzió faktoron elért eredmény kivonásával alkottuk meg. Az eredmények ilyen interpretálásának lehetőségét Constantinople (1969) is felveti. Azért tartottuk ezt a legszerecsesebb megoldásnak, mert amellett, hogy kapcsolódik az eriksoni elmülethez (ld. megfelelő arányokra való utalás feljebb), a skálák nem alkalmasak arányskála kialakítására, ahogy azt McClain (1975) tette.

⁵⁴ Ochse és Plug (1986), valamint Cohen és munkatársai (1995) az EDS kétségekre okot adó EFA (feltártó faktoranalízis) eredményei ellenére, az eriksoni elmélet alapján felállított formában használják a tesztet, és vannak le következtetéseket annak használatából. Az eredeti faktorokat és a pontozást lásd a 6. számú mellékletben.

Az identitás szintézise, a szerepkonfúzió és az identitás megoldottsága kapcsolatban van bizonyos „kemény” változókkal, szociológiai háttérjellemzőkkel⁵⁵, mind a középiskolás, mind az egyetemista nők mintáján. A következő szakaszban ezen összefüggések bemutatása olvasható. A középiskolás mintán (N = 683) azok a tanulók, akiknek édesapja magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett, mint a befejezett nyolc általános iskolai osztály, jobb eredményeket értek el az identitás szintézisében, valamint az identitás megoldottsága tekintetében, valamint alacsonyabb pontszámot a szerepkonfúzió faktoron, mint a nyolc általánost végzett édesapák gyermekei. A különbségek a nyolc általánost végzett apák gyermekei esetében az összesen lehetséges tizenöt összehasonlításból (nem volt nyolc általánosnál kevesebb iskolával rendelkező apa a mintában) kilenc esetben szignifikánsak, két esetben pedig tendenciasintűek voltak. Az anya végzettsége mentén is mutatkoztak különbségek a személyek között, de ezen különbségek nem követtek ilyen egyértelmű mintázatot. Azonban az anya esetében is a magasabb végzettség jobb pontszámmal társult az identitás szintézise skálán. Az édesapa végzettségének ilyen jellegű hatása valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy a nyolc általánost végzett apák iskolázottsági szintje alatta marad az átlagos iskolázottsági szintnek, ami rosszabb lehetőségekkel párosul, mind anyagilag, mind a jövő tervezése szempontjából. További ok lehet, hogy a társadalmi megítélése sem kedvező ennek az aluliskolázott rétegnek, amely kihatással van a gyermek identitásfejlődésére is. Bary, (1978, idézi: Marcia 1993a); Enright et al. (1980; idézi: Marcia, 1993a); Kendis és Tan (1976, idézi: Marcia: 1993a) és LaVoie (1976; idézi: Marcia, 1993a) kimutatták, hogy az apa jellemzői kiemelt jelentőséggel bírnak gyermeke identitásfejlődése szempontjából. Eredményünk ezt a megállapítást megerősíti.

Az egyetemista nők esetében a lakóhely függvényében eltérések vannak a személyek között. A megyeszékhelyen élő nők alacsonyabb pontszámot értek el a szerepkonfúzió szempontjából, mint más településtípusban élő társaik. Ez az eredmény nagyrészt annak az egyetemnek a hallgatóit takarja, akik pedagógia szakon tanulnak. Lehetséges, hogy a szerepkonfúzió alacsony szintje összefüggésben van azzal, hogy a tanár szerep meglehetősen jól körülhatárolt, amely biztonságot nyújthat az identitásukat formáló hallgatóknak. Azonban annak eldöntésére, hogy ez az eredmény kiterjeszthető-e, illetve a szak sajátosságaival magyarázható-e egyáltalán, vagy a megyeszékhelyen való életvitel más tényezőjéhez kapcsolódik; újabb vizsgálatok lennének szükségesek. A lakóhely függvényében azonban nincsenek különbségek a személyek között az identitás megoldottságában, vagyis a szerepkonfúzió skálán elért eredmények „kiegénylítik” az identitás szintézisében megmutatkozó különbségeket. Az egyetemista nők esetében, hasonlóan a középiskolás mintán tapasztaltakhoz, az apa legmagasabb iskolai végzettsége befolyásolja az identitás megoldottságát. Az érettségivel rendelkező apák lányai jobb eredményeket érnek el az identitás megoldottsága tekintetében, mint a szakmunkás apák lányai; sőt a szakközépiskolai érettségivel rendelkező apák lányai az identitás megoldottsága tekintetében túlszárnyalják a diplomás apák lányait is. Mindez újabb alátámasztása, annak a már idézett eredménynek, miszerint az édesapa jellemzői kiemelt fontossággal bírnak, a gyermekük identitásalakulásával kapcsolatban, amit azzal magyaráznak, hogy az identitás fogalma úgy van meghatározva, hogy erősen köthető a maskulin nemi szerephez (Waterman, 1993). Ugyanakkor a hatás ilyen mintázatával kapcsolatban nincs kész magyarázatunk, további kutatások lennének szükségesek a jelenség magyarázatára.

Második hipotézisünk a *Dimensions of Identity Development Scale* (DIDS, Luyckx et al., 2008) struktúrájával volt kapcsolatos. Feltételeztük, hogy a magyar mintán is több identitásdimenzió lesz kimutatható, ezek között megjelenik a folytatólagos, ruminatív exploráció.

Eredményeink tükrében elmondhatjuk, hogy ez a hipotézisünk teljesült. A DIDS hátterében magyar mintán a feltáró és a megerősítő faktoranalízis tanulságai szerint három- megfelelő

⁵⁵ Az ezekkel kapcsolatos eredmények leírását lásd a 14-15. számú mellékletben.

pszichometriai jellemzőkkel bíró faktor különíthető el: az elköteleződés, az exploráció, valamint a ruminatív exploráció. Az elköteleződés és az exploráció Marcia (1966, 1993a) modelljében is hasonló értelemben szerepeltek, míg a ruminatív exploráció faktort Luyckx és munkatársai (2008) vezették be a szakirodalomba. Az elköteleződés faktoron Luyckx és munkatársai (2008) faktorstruktúráját alapul véve; három olyan változó (DIDS 4, 8, 10) helyezkedik el, amely az elköteleződést (kognitív komponens) méri; valamint két olyan változó (DIDS 3, 4), amelyek az elköteleződéssel való azonosulás megragadására alkalmasak. Az exploráció faktoron 50- 50 százalékban jelennek meg, az eredeti mérőeszközben a széles körű (DIDS 17, 25), illetve a mély (DIDS 14, 20) explorációt mérő változók. A ruminatív exploráció faktoron három item (DIDS 7, 12, 13) szerepel, melyek az eredeti kérdőívben is ezen a skálán helyezkedtek el.

Az általunk tesztelt háromfaktoros modellek (középiskolás és egyetemista nők mintáján) illeszkedési mutatói megfelelnek a Luyckx és munkatársai (2008) által kapott eredményeknek⁵⁶; sőt a közölt mutatók tükrében jobb illeszkedéssel is bírnak a középiskolás mintán; azonban nem érik el a Brown (2006) által támasztott kritériumok küszöbértékeit. A kitöltők szóbeli visszajelzéseiből arra következtetünk, hogy annak hátterében, hogy kevesebb faktort találunk a magyar mintán, a módszertani különbségek, (Luyckx és munkatársai (2008) nem végeznek feltáró faktoranalízist) és a vizsgált minták különbségei mellett, az is szerepelhet, hogy magyar nyelven (a magas szintű, és protokollnak megfelelő fordítás ellenére) a skála itemei között nagyfokú hasonlóság van; az egyes változók jelentései között a személyek valószínűsíthetően nem tudtak megfelelően differenciálni. Ahogyan arról már szótunk, további ok lehet, hogy míg Luyckx és munkatársai (2008) az egyes faktorokhoz tartozó itemeket egymás után szerepeltették, saját vizsgálatunkban a változókat kvázi véletlen sorrendben közöltük (lásd 7. számú melléklet).

Fontos előrelépésnek tekintjük azonban a magyar identitáskutatás szempontjából, hogy viszonylag nagy elemszámú mintán sikerült megtalálni, és megbízhatóan elkülöníteni, az identitáskutatás kurrens külföldi irodalmában is fontos helyet elfoglaló ruminatív exploráció faktort, valamint érvényessé tenni a magyar válaszadókra a DIDS-et. Az identitás különböző változóit, állapotait megragadó eszközök közül az EOM-EIS-II (Bielbauer, 2003 és Szabó, 2003; idézi: Szekeres, 2008) és az EIQP egyaránt érvényesítve van magyar válaszadókra, ezen mérőeszközök sorába jelen vizsgálat eredményeinek tükrében a DIDS is bekapcsolódhat. A mérőeszköz előnye továbbá, hogy nem kötődik szervesen adott identitástartalomhoz (pl. ideológia, foglalkozás, stb.); hiszen az általános jövőbeli tervekkel kapcsolatban fogalmazza meg állításait. A jövőre való tervezés kiemelt fontossága miatt az adott életkorokban, különösen alkalmas a serdülők és az egyetemista populáció felmérésére. További előnye, hogy mivel nem korlátozza a jövőbeli tervek mibenlétét, minden személy arra a témára (pl. családalapítás, munkába állás, stb.) gondolhat, amely személyesen legfontosabb a számára. Azt gondoljuk, hogy ez azért is üdvözlendő, mert az identitáskutatást számos kritika érte például annak kapcsán, hogy a magukat sokszor a kapcsolataik mentén megfogalmazó nőket „individualista” témák mentén méri fel, próbálja identitásállapothoz rendelni (pl. Kroger, 2002); míg a DIDS használatával ilyen problémába nem ütközünk.

A ruminatív exploráció faktor elkülönítésének a további kutatások szempontjából is jelentősége van; hiszen segítségével különíthető az adaptív információkeresés az

⁵⁶ Luyckx et al., 2008: egyetemista minta: N = 263, $\chi^2/df = 2,467$, RMSEA = 0,07, CFI = 0,94; 12. osztályos .minta: N = 440, $\chi^2/df = 3,150$, RMSEA = 0,07, CFI = 0,94
saját vizsgálat: egyetemista minta: N = 219, $\chi^2/df = 2,203$, RMSEA = 0,075, CI = 0,056-0,094, CFI = 0,952, TLI = 0,937; középiskolás minta: N = 683, $\chi^2/df = 3,688$, RMSEA = 0,063, CI = 0,054-0,073, CFI = 0,960, TLI = 0,947

identitáskérdésekkel kapcsolatban attól a rágódó, körbeforgó, maladaptív információkeresési stratégiától, ami, ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, negatív következményekkel jár (Schwartz et al, 2011). Az identitás kialakításának összekapcsolása nem csak a pályaválasztás folyamatával lehetséges; más területen (pl. családi- baráti kapcsolatok, értékek, stb.) kutató szakemberek is profitálhatnak az identitás e dimenziójának vizsgálatával. Továbbá Schwartz és munkatársai (2011) felhívták a figyelmet arra is, hogy a ruminatív explorációnak olyan viselkedéses korrelátumai vannak (pl. kockázatos szexuális magatartás, alkoholos befolyásoltság alatti gépkocsivezetés, szerhasználat), amelyek mind személyes, mind társadalmi szinten károsak; ezért a jelenség megbízható mérése- intervenciók szempontból is kiemelten fontos.

A DIDS skálái között a középiszkolás mintán gyenge, illetve közepes erejű együttjárás van. Az elköteleződés és a ruminatív exploráció negatív kapcsolatban állnak; ami jól illeszkedik az elméleti háttérhez (Luyckx et al, 2008). A „rágódás” egyik negatív következménye éppen abban rejlik, hogy a személy- jelen esetben a diák- nem tud elköteleződni, nem tud kilépni az explorációs folyamatból, nem tud egyetlen alternatíva mellett sem elköteleződni, ezért a keresési folyamat mindig újra kezdődik, mintegy „körbeforgóvá” válik. Az egyetemista mintán az exploráció és a ruminatív exploráció között nem sikerült kapcsolatot kimutatni, azonban az elköteleződéssel ismételt negatív kapcsolódást tapasztaltunk. Mivel a ruminatív exploráció elméleti megalapozottsága szilárd, ezért a kapcsolat hiányát nem tekintjük aggasztó jelnek.

A DIDS változóira is hatással voltak a szociológiai háttértényezők⁵⁷. A középiszkolás mintában az egykék jobban exploráltak, és nagyobb mértékben köteleződtek el jövőbeli terveikkel kapcsolatban, mint azok, akiknek egy testvérük van. A középiszkolás nőkre a jövőbeli terveikkel kapcsolatos kereső magatartás magasabb szintje volt jellemzőbb, mint a férfiakra. Ez az eredmény arra utal, hogy az 1970-es évek óta történt társadalmi változások valóban érezhetőek a serdülők identitásalakításában is. Míg Matteson (1993) arról számol be, hogy a 1970-es évek vizsgálati eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a nők identitással kapcsolatos explorációs tevékenysége kevésbé támogatott, eredményeik azt sugallják, hogy ebben mára változások történtek. Érdekes eredmény továbbá, hogy a Budapesten élők jobban teljesítenek az egyes identitásdimenziókon: az exploráció és az elköteleződés tekintetében magasabb, a ruminatív exploráción alacsonyabb a pontszámuk, mint a más városban vagy falun élőké. Hasonlóképp a megyeszékhelyen élők, többet explorálnak, és jobban elköteleződnek, mint a városi vagy falusi társaik. Mivel az exploráció mértéke attól is függ, hogy mennyi lehetősége van a személynek releváns információ szerzésére (Kroger, 2007); érthető, hogy a Budapesten, illetve a megyeszékhelyen élők könnyebben végzik el a lehetséges alternatívák vizsgálatát, több lehetséges variációval találkoznak, és így végül majd könnyebben is köteleződnek el.

Az identitás szintéziséhez, a szerepkonfúzióhoz és az identitás megoldottságához hasonlóan; az identitásdimenziókra is hat az apa legmagasabb iskolai végzettsége. A nyolc általános végzettségű apák gyermekei kevésbé köteleződnek el, és jobban jellemző rájuk a ruminatív exploráció, mint a magasabb végzettségű apák gyermekeire. Ahogyan azt már a korábbiakban is tárgyaltuk; ez az eredmény újabb bizonyítéka annak, hogy az apák sajátosságai kiemelt szerepet játszanak gyermekük identitásfejlődésében (Waterman, 1993), valamint a skálák konvergens validitásának (identitás szintézisével és szerepkonfúzióval) tanulságát is nyújtja. Az, hogy a szakközépiszkolások kevésbé elkötelezettek és kevésbé explorálnak gimnazista társaiknál, fakadhat az iskolatípusok közötti különbségből. Ez a különbség továbbá fakadhat abból is, hogy gimnáziumba jellemzően felsőoktatási „karrierre” vágyó fiatalok iratkoznak be, akik ezért motiváltabbak lehetnek a megfelelő szak megtalálására, és az amelletti elköteleződésre, hiszen ennek hiányában- csupán egy érettségi birtokában- munka-erőpiaci -

⁵⁷ Az eredmények a 18-19. számú mellékletben olvashatóak.

és egyéb lehetőségeik meglehetősen korlátozottak, míg a szakközépiskolások kezében „véisztartalékként” ott a szakmai képesítés.

Az egyetemista nők esetében a kapcsolati státusz fontosnak bizonyult az identitásdimenziókban elért eredmények szempontjából. A kapcsolatban élők eredményei kedvezőbbek; jobban elköteleződnek jövőbeli terveik mellett, valamint kevésbé jellemző rájuk a rutinatív exploráció, mint egyedülálló társaikra. Ez az eredmény összhangban van az identitás irodalmának azzal az alapvetésével, hogy a nők sok esetben a kapcsolataikon keresztül határozzák meg magukat, identitásuk a másokhoz való kapcsolódásban nyer értelmet (pl. Matteson, 1993). Az eredmény hátterében állhat az is, hogy a legtöbbjük hosszabb, tartós kapcsolatról számol be, amely vélhetőleg feltételezi a jövőről való együttes gondolkodást, és a közös jövőbeli tervek melletti elkötelezettséget. Mivel a kérdőív nem témaspecifikus; a jövővel kapcsolatos általános kérdésekre kell válaszolni; a válaszadáskor ezen közös tervek is megjelenhetnek a válaszok hátterében. A lakóhely esetében a hatás „fordított irányú” a középiskolásokhoz képest. Az egyetemista nők esetében azok köteleződtek el jobban, és jellemezhetőek kevésbé a maladaptív explorációs formával, akiknek az állandó lakhelye falun van. Lehetségesnek tartjuk, hogy ez a különbség az egyetemre járás érdekében hozott „áldozatot” tükrözi, hiszen kis településről nagyvárosban lévő egyetemre járn nagyobb időbeli- és anyagi befektetés, mint ugyanezt városból, vagy magában a fővárosban tenni. Feltételezzük, hogy éppen ezért ezek a hallgatók kevésbé tekintik az egyetemre járást „pszichoszociális moratóriumnak”, jobban elkötelezettek szakjuk mellett, és jövőjük tervezésekor is iránytűként használják azt. Az apa végzettsége esetében is, az eddigiekhez hasonló mintázat bontakozik ki előttünk: a szakmunkás végzettségű apák lányai kevésbé elkötelezettek, és többet rágódnak az exploráció során, mint az érettségivel rendelkező apák lányai.

Harmadik hipotézisünk a pályaválasztási bizonytalanságot mérő *Career Factors Inventory*-val (CFI, Chartrand et al, 1990) volt kapcsolatos. Várakozásaink szerint „a CFI hátterében magyar mintán is kimutatható a két érzelmi, valamint a két kognitív faktor”.

Eredményeink fényében kijelenthetjük, hogy ez a hipotézisünk teljesült. Magyar mintán is sikerült elkülöníteni a pályaválasztási bizonytalanság Chartrand és munkatársai (1990) által leírt négy faktorát. A két kognitív faktor: a pályainformáció szükséglete és az önismeretigény, míg a két érzelmi faktor: a pályaválasztási szorongás és az általános bizonytalanság volt. Ez az eredmény azért jelentős, mert a CFI (Chartrand et al., 1990) olyan mérőeszköz, amely jól használható a pályaválasztási bizonytalanság hátterében álló tényezők feltérképezésére. Ahogyan azt Chartrand és Nutter (1996) összefoglaló cikkéből is láthatjuk, a mérőeszköz kiterjedt felhasználást tesz lehetővé: egyaránt alkalmas a tanácsadói folyamat eredményességének jelzésére (a tanácsadás előtti és a tanácsadást követő felvétel eredményeinek összehasonlításával), a tanácsadói folyamat tervezésének segédeszköze; kiválóan alkalmas középiskolás és egyetemista minták vizsgálatára, valamint arra is, hogy szervezetben, vagy átképzés előtt mérjük fel vele a kliens. Fontos továbbá megjegyeznünk, hogy a kérdőív skálái jól kapcsolódnak a tanácsadás magyarországi irodalmában a pályaválasztás- pályaaorientáció szempontjából jelentősnek tartott fogalmakhoz. Szilágyi (2007) tanácsadói modelljében kiemelten tárgyalja a pályaismeret jelentőségét, valamint az öndefiníció pontosításának szükségességét. Hasonlóképp, Ritoók (pl. 1989), vagy Rókusfalvy (1969) írásaiban is találkozhatunk ezen fogalmakkal, amelyek a magyar tanácsadást nagyban alakító superi (1959) elméletben is megjelennek.

A Career Factors Inventory (Chartrand et al, 1990) további előnye, hogy multidimenzionális problémaként kezeli a pályaválasztási bizonytalanságot, és mind kognitív, mind érzelmi tényezőit mérhetővé teszi. Az eredeti mérőeszköz 21 itemével szemben a magyar skála 17 itemet tartalmaz. A kiesett tételek között szerepel olyan, ahol már a fordítás során szembesültünk azzal a problémával, hogy magyarul nem lehet teljesen visszaadni az angol

nyelvben egyértelmű jelentést (CFI 2). A CFI 17-es változó esetében pedig lehetséges, hogy túlságosan általános a „másoktól” kategória (Isd. 8. számú melléklet). A skálához kapcsolódó eredményeket a rájuk vonatkozó hipotéziseknél ismertetjük, azonban a szociológiai háttérváltozók és a pályaválasztási bizonytalanság faktorai közötti kapcsolatot⁵⁸ itt tárgyaljuk.

A kapcsolatban lévő középiskolások magasabb igényt fejeznek ki a pályákkal kapcsolatos információk megszerzésével kapcsolatban. Ez az eredmény fakadhat abból, hogy, a serdülőkori kapcsolatok legfontosabb funkciója az identitáskeresés elősegítése, vagyis központjukban nem a mély intimitás kialakítása, hanem sokkal inkább saját magunk felfedezése áll; amelyben a másik mintegy tükröt tart elénk. Miután a serdülőkori identitásalakítás legsarkalatosabb pontja a megfelelő pálya megtalálása (pl. Kroger, 2007), talán nem elrugaszkodott azt feltételeznünk, hogy a partnerkapcsolat, és a másik segítségével „kinyíló világ”, valamint azok a saját személyiséggel kapcsolatos információk, amelyeket a másik személyen keresztül tudnak meg magukról a serdülők, azt eredményezik, hogy újabb olyan szempontokat kapnak, amelyek mentén érdemes újabb kereső tevékenységet végezni az elérhető pályák között. A középiskolások eredményeit tanulmányozva azt is láthatjuk, hogy a pályaválasztási szorongás tekintetében a tizenkettedik osztályosok érik el a legmagasabb eredményeket. Ezt támasztja alá az az eredmény is, hogy a 18 évesek (11-12. osztály) jobban szoronganak a pályaválasztással kapcsolatban, mint a 16 évesek (10. osztály). Ezek az eredmények összecsengenek Feldman (2003) azon megállapításával, hogy azokon a pontokon, ahol intézményesített váltás van (általános-, illetve középiskola vége) a pályaválasztási bizonytalanság magas szintjét tapasztaljuk a populációban. Az iskola típusa is befolyással van a pályaválasztási bizonytalanságra; az egyértelmű irányt kijelölő⁵⁹ szakközépiskolások kisebb igényt fejeznek ki pályákkal kapcsolatos információk megszerzésére.

Az egyetemista nők esetében mind az apa, mind az anya legmagasabb iskolai végzettsége mentén találunk különbségeket a személyek között. Mivel az egyes kategóriákba tartozó nők elemszáma nem egyezik meg, valamint nem túlságosan magas, ezért további vizsgálatok során dőlhet el, hogy az általunk kapott eredmények a minta sajátosságait, vagy általános tendenciát tükröznek-e. A diplomás anyák lányai magasabb pontszámot érnek el a pályainformáció igénye skálán. Mintánkban a szakközépiskolai végzettségű apák lányai szignifikánsan kevésbé szorongtak pályaválasztásukkal kapcsolatban, mint a társaik túlnyomó többsége (szakmunkás-, középiskolai érettségivel rendelkező-, és diplomás apák lányai). Eredményeink értelmezését nehezíti, hogy vizsgálatunkban nem volt alkalmunk a személy családi háttérének anyagi oldalát megvizsgálni, ami árnyalhatná az imént felvázolt képet. A három testvérrel rendelkező egyetemista nők jobban szoronganak a pályaválasztási döntésükkel kapcsolatban, aminek mögöttes oka lehet a realitás kényszerítő ereje; várhatóan esetükben a szülők nem tudják hosszú távon biztosítani a következmények nélküli szárnypróbálgatást, a munkába állás kitolódását.

Annak ellenére, hogy külön hipotézist nem fogalmaztunk meg a **Zimbardo Time Perspective Inventory**-val (ZTPI; Zimbardo és Boyd, 1999) kapcsolatban, mégis néhány gondolat erejéig kitérünk a skálával kapcsolatos eredményeinkre. Az időorientációval témakörében leggyakrabban a jövőorientáció pozitív hatásait hangsúlyozzák, és állítják szembe a jelenorientációval, valamint annak negatív következményeivel (Zimbardo és Boyd, 1999). Maga Erikson (1963/2002) is kiemeli az identitás alakításának során a jövőre való tervezés képességének kialakulását, mint első lépést. Azonban nem csak a jövőorientáció az a dimenzió, amelyet vizsgálat tárgyává érdemes tenni, hiszen élményeink szervezését, a jelen vagy a múlt idői kerete is irányíthatja. Zimbardo (1999) az időorientáció skála kialakításának gondolatát több évtizedig dédelgette; valamint több empirikus vizsgálat segítségével

⁵⁸ Az eredmények a 22-23. számú mellékletben olvashatóak.

⁵⁹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ettől az iránytól ne lehetne eltérni.

tökéletesítette a jelenséggel kapcsolatos mérőeszközét, amely öt időorientáció (múlt pozitív, múlt negatív, jövő, jelen hedonista, jelen fatalista) mérésére alkalmas.

Az időorientációt mérő eszközt magyar mintán Orosz (2012) érvényesítette. Vizsgálatában 1364 fővel vette fel a ZTPI 56 ítemes változatát. Hasonlóan jelen dolgozat eredményeihez Orosz (2012) mintáján is elkülönült mind az öt faktor, azonban a faktorokon megjelenő változók nincsenek teljes átfedésben az általunk találtakkal. A faktorok közül a múlt negatív és a jelen fatalista faktorokon megegyező itemek szerepelnek. Azonban a jelen hedonista faktoron esetünkben a ZTPI 46 változó helyett a ZTI 32 szerepel. A jövőorientáció faktoron Orosz (2012) vizsgálatban csak négy item bizonyult megbízhatónak, míg mintánkon a ZTPI 10 és ZTPI 13 változó is megfelelt a feltételeknek. A múlt pozitív faktoron három item megegyezik az Orosz (2012) által találtakkal, azonban mintánkon a ZTPI 2 változó is ezen a faktoron helyezkedik el. A minták nagyságában van némi különbség, de összességében nem feltétlenül ebben kell keresnünk a különbségek okát. Vizsgálatunkban a kérdőív validálásának érdekében 1056 személlyel vettük fel a ZTPI-t (ebből 121 fő felnőtt). Azonban mindenképp kiemelandó, hogy Orosz (2012) vizsgálatában a legmagasabb iskolai végzettség és az életkori eloszlás tükrében a legnagyobb arányban a 20 és 29 év közöttiek vannak, míg jelen vizsgálatban a 15 és 20 év közöttiek. Ugyanakkor a faktorstruktúra hasonló, hiszen mindkét vizsgálatban a faktorok sorrendje (a magyarázott variancia csökkenő sorrendjében) a következő volt⁶⁰: múlt negatív orientáció (17,43%; 0,79), jövőorientáció (9,70 %; 0,73); múlt pozitív orientáció (8,39 %; 0,68), jelen hedonista orientáció (5,79 %; 0,75) és jelen fatalista orientáció (4,58 %, 0,72). Eredményeink bemutatásakor utalunk eredményeink viszonyára az Orosz (2012) által feltárt eredményekkel.

A középiskolás mintán⁶¹ a nőkre a múlt pozitív orientáció magasabb értéke volt jellemző. Ez az eredmény mind Zimbardo és Boyd (1999), mind Orosz (2012) eredményeivel összhangban van. A kapcsolatban lévő középiskolás diákokra szintén a múlt pozitív orientáció magasabb szintje volt jellemző, míg az egyedülállók a jelen fatalista faktor pontszámán szűnyáltak túl párkapcsolattal rendelkező társaikat. A falun élők- hasonlóan Orosz (2012) eredményeihez magasabb múlt pozitív orientációval jellemezhetőek, mint a városban és a fővárosban élők. Mintánkon a megyeszékhelyen élők és a falun élők pontszáma között nem volt szignifikáns az eltérés, míg Orosz (2012) mintájában ez esetben is a falusiak értek el magasabb pontszámot. A múlt negatív faktoron Orosz (2012) nem talált különbséget a személyek között a lakóhely alapján, míg mintánkon a falusiak pontszáma magasabb, mint a fővárosban élőké. A jelen fatalista orientáció mindkét magyar mintán erőteljesebb a falvakban és városokban lakók esetében, mint a fővárosiaknál (azonban saját mintánkon, a megyeszékhelyen élők pontszámai nem tértek el szignifikánsan egyik másik településtípus pontszámaitól sem).

Orosz (2012) eredményei szerint a serdülők érik el a legmagasabb pontszámot a múlt negatív faktoron. Árnnyalja ezt a megállapítást az az általunk talált összefüggés, hogy a tizenkettedik és tizenharmadik osztályokban a legmagasabb a múlt negatív orientáció pontszáma, valamint az iskolatípus is hatással volt a múlt negatív orientáció eredményeire; a szakközépiskolásokra magasabb szintje jellemző, mint a gimnazistákra. Az édesapa és édesanya legmagasabb végzettsége hatással van középiskolás gyermeke jelen fatalista orientáción elért pontszámára. Azon szülők gyermekei, akik csak nyolc általánost végeztek- talán a szülők által érzett és közvetített fatalizmus okán; hiszen Orosz (2012) eredményei szerint az iskolai végzettség alapján a szakmunkások mellett ők érik el a legmagasabb jelen fatalizmus pontszámot-, hiszik a

⁶⁰ Zárójelben az Orosz (2012) által talált magyarázott variancia százalékot, valamint Cronbach- α -t tüntetjük fel. Saját eredményeink a 69 – 72. oldalig olvashatóak. Orosz (2012) vizsgálatában az öt faktor az összvariancia 45,9 %-át magyarázza, míg esetünkben az összes személy eredményeit figyelembe véve (N = 1056) a variancia 44,69 %-át.

⁶¹ A demográfiai adatokkal kapcsolatos eredmények a 26. számú mellékletben olvashatóak.

leginkább, hogy nincsenek befolyással a jelen eseményeire. Őket követik a szakmunkás-szakközépiskolás végzettségű apák gyermekei, majd az érettségizettek és a diplomások gyermekei. A legalacsonyabb pontszámot a jelen fatalizmus faktorul a doktori fokozattal rendelkező szülők gyerekei érik el. A jelen hedonizmus leginkább a szakiskolás, szakmunkás végzettségű apák gyerekeit jellemzi. A jövőorientáció kapcsán középiskolás mintákon is megjelenik a papírforma szerint várható eredmény; miszerint a jövőre való tervezés és a jutalom elhalasztásának képessége jobb tanulmányi eredménnyel társul (átlag 1), valamint a jelen fatalista orientáció rosszabb jegyeket eredményez (átlag 2) (Zimbardo és Boyd, 1999). Azonban megjelentek nem várt összefüggések is: a múlt negatív orientáció mind a féléves, mind az előző év végi átlaggal negatív kapcsolatban volt; míg a legutolsó félév átlaga alacsonyabb azoknál, akikre a jelen hedonizmus magas szintje jellemző.

Az egyetemista nők⁶² mintáján sikerült kimutatnunk azt az Orosz (2012) által is megtalált összefüggést, hogy az egyedülállókra a jelen élvezetének, a pillanatban való elmerülés igényének magasabb szintje jellemző, mint kapcsolatban élő társaikra. Ugyanakkor Orosz (2012) eredményeitől eltérően azt találtuk, hogy a fővárosban élőkre a hedonista orientáció magasabb szintje jellemző, mint városban élő társaikra. Fontos megjegyeznünk, hogy Zimbardo és Boyd (1999) véleménye szerint a jelen hedonista orientáció bizonyos, de általuk pontosan nem definiált szintje szükséges ahhoz, hogy a személy élvezni tudja a mindennapjait. A szülői minta hatása az egyetemista nők esetében is megjelenik. A doktori fokozattal rendelkező apák lányai magasabb jövőorientációt mutatnak, mint az érettségizett, a diplomás és a szakmunkás végzettségű apák lányai. Az anya iskolai végzettsége a jelenben való élvezet keresésére, a jelen hedonista orientációra van hatással. Eredményeinkből alapján úgy tűnik, hogy az egyetemista nők a jövőre való tervezésben, amely identitásuk fontos része (Erikson, 2002) az apai mintát követik, míg a jelenhez való viszonyukban inkább anyjuk befolyásolja őket. A nagycsaládban (négy-, illetve ötgyermekes) való felnövekedés növeli a múlttal kapcsolatos szép emlékekhez való visszanyúlás, azok, mint a jelen eseményeihez szolgáló iránytű használatát. Az egyetemista nők között minél idősebb a személy, annál kevésbé jellemzi őt a jelen hedonista élvezetének igénye. Ez az eredmény összhangban van a Zimbardo és Boyd (1999) által találtakkal. A tanulmányi eredmények közül az utolsó félév átlaga annál jobb, minél kevésbé jellemzi a személyt a jelen fatalista orientáció (Zimbardo és Boyd, 1999).

Összességében elmondhatjuk, hogy a legtöbb módszertani jellegű hipotézisünk igazolódott. Az összes eriksoni szakasz megoldottságának mérésére alkalmas faktorstruktúrát azonban nem sikerült találnunk, de előrelépésnek tekintjük, hogy lehetővé vált az identitáskriszis pozitív és negatív kimenetelének megragadása, valamint a szakasz megoldottságának kiszámítása. Így hasonlóan Schwartz és munkatársainak (2011) vizsgálatához, megnyílt előttünk a lehetőség, hogy az identitásállapotok konvergens validitását próbára tegyük az identitás szakaszon elért eredményeik tükrében. Mind a DIDS (Luyckx et al, 2008), mind a CFI (Chartrand et al., 1990) faktorainak pszichometriai mutatói megfelelőek. Ez azért is különösen fontos, mert az identitásállapotok és a pályaválasztási bizonytalanság típusainak vizsgálatakor ezen faktoron alapján képeztünk klasztereket. A klaszteranalízis során a SPSS 19 statisztikai programcsomag mindenképpen létrehozna különböző csoportokat, amelyek eredményeit nem tudnánk megfelelően értelmezni, ha a kiinduláskor használt változók nem megbízhatóak. Az identitásállapotok jellemzésével az identitáskutatás irodalmát kívánjuk gyarapítani, míg a pályaválasztási bizonytalanság típusainak jellemzésével a tanácsadói gyakorlat segítése a célunk.

⁶² Az eredményeket lásd a 27. számú mellékletben.

2. Jelenségszintű hipotéziseinkkel kapcsolatos eredményeink értelmezése

A jelenségszintű hipotézisekkel kapcsolatos eredményeket, és az eredményekből levonható következtetéseket a vizsgált jelenségek szerint tematizálva mutatjuk be. Először az identitászállapotokkal kapcsolatos eredményeket közöljük mind a középiskolás, mind az egyetemista nők mintájával kapcsolatosan, és megvizsgáljuk, hogy az általuk kapott eredmények mennyire illeszkednek az identitászállapot-kutatás korábbi eredményeihez. A pályaválasztási bizonytalanság típusainak leírásával folytatjuk eredményeik értelmezését. A középiskolás és az egyetemista nők eredményei közötti különbségeket, az azokkal kapcsolatban felállított hipotézisek tárgyalásánál közöljük. A pályaválasztási bizonytalanság változóit meghatározó tényezőket is bemutatjuk a vizsgálatok tanulságainak összegzése és a kitekintés előtt.

2.1 Identitászállapotokkal kapcsolatos eredmények

2.1.1 Az első vizsgálati minta, a középiskolások (N = 649) eredményei:

Elő hipotézisünkben (A. 1.) feltételeztük, hogy megjelenik a mintán a Marcia (1993a,b) által leírt **négy identitászállapot, valamint a ruminatív moratórium**. Eredményeink alátámasztják az első hipotézist. A középiskolás mintán (N = 683) öt identitászállapotot sikerült elkülönítenünk (hierarchikus majd K-közép) klaszteranalízis segítségével. Az identitászállapot szignifikáns hatást gyakorol mindhárom, a klaszteranalízis alapjául szolgáló identitászváltozóra (elköteleződés, exploráció, ruminatív exploráció; Luyckx et al., 2008). A következő szakaszban az egyes identitászállapotokat mutatjuk be a DIDS faktorain elért eredményeik fényében. A hiányzó, illetve kiugró adatokkal rendelkező személyek törlése miatt az identitászállapotba való sorolást 649 személy esetében végeztük el, a százalékos arányok feltüntetése során ezt az adatot tekintjük viszonyítási alapnak (100 %).

Az első megjelenő identitászállapot a mintán a **moratórium** (N = 128; 19,72 %). Az ebbe az identitászállapotba tartozók eredményei közül az elköteleződés faktoron elért pontszám közel található az egész minta átlagához (elköteleződés Z-score-ja: 0,31; exploráció Z-score: 0,77, ruminatív exploráció Z-score: 0,63). Az exploráció szintje ebben a csoportban a legmagasabb, tőle némileg elmaradva áll a ruminatív exploráció értéke. Adams et al. (1989, idézi: Schwartz et al., 2011; 1998) az átlaghoz közel eső eredményekkel rendelkező személyek megnevezésére az „alacsony profilú moratórium” (low profile moratórium) elnevezést javasolják; míg Luyckx és munkatársai (2008), valamint Schwartz és munkatársai (2011) a „differenciálatlan” elnevezést használják a kategóriával kapcsolatban⁶³. A moratórium elnevezés használata mellett azon az alapon döntöttünk, hogy a mintában ebben az identitászállapotban a legmagasabb az exploráció szintje; valamint ha a marciai elgondolást vesszük alapul, és nem különböztetjük meg az adaptív és maladaptív explorációs formákat (vagyis összeadjuk az exploráción és a ruminatív exploráción elért eredményeket) akkor az exploráció értéke majdnem másfél szóróssal az átlag felett van. Meeus és munkatársai (2010) a kereső moratórium jelzővel írják le a hasonló eredményt nyújtó személyeket, akik annak ellenére, hogy a moratórium állapotba sorolhatóak, az elköteleződés faktoron is az átlag felett helyezkednek el. Elgondolásuk szerint ezek a személyek már néhány kérdéssel kapcsolatban rendelkeznek alapszintű elköteleződéssel, hiszen a serdülőkorba sem „tisztá lapként”, előtörténet és elkötelezettség nélkül lép be az ember, és ezek felülvizsgálatán, valamint új elköteleződések kialakításán dolgoznak.

⁶³ Azonban az általuk leírt identitászállapotok az exploráció és a ruminatív exploráció faktorokon elért eredményeik mentén is jóval közelebb estek a minta átlagához.

A második identitásállapot, amely a serdülő mintán kimutatható, a **ruminatív moratórium** (Luyckx et al, 2008) elnevezést kapta. 198 fő tartozik ide, ami a vizsgált minta majd egyharmada (30,5 %). A csoport tagjaira a ruminatív exploráció magas értéke jellemző (Z-score: 0,72), míg az elköteleződés majdnem egy szórással alacsonyabb az átlagosnál (Z-score: -0,94). Az exploráció értéke közepesnek tekinthető, amennyiben a minta átlagához esik közel (Z-score: -0,09). Így az általunk feltárt identitásállapot nem teljesen felel meg a Luyckx és munkatársai (2008) által talált ruminatív exploráció identitásállapotnak, hiszen az ő mintájukon az ebbe az identitásállapotba tartozó személyek magas értékeket értek el az exploráció faktoron (mind a széles körű, mind a mély exploráció tekintetében). Felmérülhetne az a gondolat, hogy mivel az elköteleződés és az exploráció is negatív Z-score-ral szerepel, az identitásállapotot diffúznak tekinthetjük. Azonban az exploráció értéke az átlaghoz közeli, így ez az identitásállapot semmiképp nem tekinthető diffúznak, hiszen a diffúz identitásállapot feltétele, hogy a személy ne kezdje meg az explorációs folyamatot (pl. Marcia 1993a). Azonban ahogy arra az irodalomban is utalnak, valamint ahogy saját eredményeinkből is a későbbiekben láthatjuk majd, a ruminatív moratórium identitásállapot sajátosságaiban nem a moratórium, hanem a diffúz identitásállapottal rokonítható leginkább. Luyckx és munkatársai (2008) ezen eredményekben annak bizonyítékát látták, hogy a ruminatív exploráció negatív hatásai nagyon széleskörűek.

A harmadik identitásállapot a **korai zárás**. A serdülők 23,11 százaléka, 150 fő tekinthető korai zárónak. A korai zárók esetében azt tapasztaltuk, hogy (kis mértékben) elköteleződtek az identitásukkal kapcsolatos kérdésekben, azonban mindezt úgy tették, hogy nem exploráltak. Az identitással kapcsolatos alternatívák vizsgálatának sem adaptív, sem maladaptív formáival nem éltek. A ruminatív exploráció (Z-score: -0,41) pontszáma mintájukban az elért identitásúak után a második legalacsonyabb. Emellett az exploráció szintje is alacsony, de pontszámuk a skálán (Z-score: -0,85) magasabb, mint a diffúz identitásúaké. Az elköteleződés (Z-score: 0,26) tekintetében eredményeik nem túl magasak, nem különböznek szignifikánsan a moratórium eredményeitől. Valószínűleg többségük a „fejlődési korai zárás” (Kroger, 1995) állapotában van, azaz várhatóan nem marad a későbbiekben a korai zárás állapotában, hanem képes lesz érettebb identitást kialakítani a moratóriumba való belépéssel. Mindezt annak fényében feltételezzük, hogy az elköteleződés alacsonyabb foka megengedi azt a következtetést, hogy a mintákban talált korai záró személyek hajlandók reagálni a környezet változásaira, nem ragaszkodnak olyan mértékben elgondolásuk kizárólagosságához. Azt, hogy ezen feltételezésünk helytálló-e csak egy hosszabb utánkövetéses vizsgálat eredményeinek tükrében tudhatnánk meg.

A negyedik identitásállapot az **elért identitás**. Az elért identitásúak a minta majd egynegyedét alkotják (22,65 %; 147 fő), ami kiemelkedően jó eredménynek tekinthető más vizsgálatokban közölt adatokhoz képest (pl. Schwartz et al., 2011). Ennek az identitásállapotnak a jellemzői teljes mértékben megfelelnek a szakirodalomban leírtaknak (Marcia, 1967, 1993a; Luyckx et al., 2005, 2008; Schwartz et al., 2011). Az elért identitásúak érik el a legmagasabb értékeket az elköteleződés faktoron (Z-score: 1,14), valamint az explorációs szintjük is magas (Z-score: 0,72), azonban a ruminatív exploráció skálán a mintában a legalacsonyabb az értékük (Z-score: -1,19).

Az ötödik identitásállapot a **gondtalan diffúz** identitás. Ebbe a csoportba 26 személy tartozik, ők a teljes minta 4,02 százalékát adják. Arányuk alacsonynak tekinthető annak fényében, hogy a serdülőkor kezdetén a legtöbb személy a korai zárás vagy a diffúz identitás állapotaival jellemezhető. Az identitásállapot elnevezésében Luyckx és munkatársainak (2005, 2008) leírásait követtük. A gondtalan diffúz állapotban lévő személyek mind az elköteleződés (Z-score: -1,96), mind az exploráció (Z-score: -2,05), mind a ruminatív exploráció (Z-score: -0,02) skálákon az átlagnál alacsonyabb értékeket értek el. Luyckx és munkatársai (2006b, 2008)

elkülönítik a gondtalan diffúz identitást a diffúz diffúz identitástól. A gondtalan diffúz identitásállapot esetében, mind az elköteleződés, mind az exploráció minden fajtája alacsony. A személyek mintha nem érdeklődnének az identitás kialakítása iránt: állapotukat megfelelőnek érzik, nagyfokú szorongás nem mutatható ki esetükben (Luyckx et al., 2006b). Későbbi vizsgálatokban is megtalálták ezt az identitásállapotot, Schwartz és munkatársai (2011) az elidegenített diffúz identitás megnevezést javasolják a leírására. Diffúz diffúz identitásállapotot nem találunk mintánkon, az elnevezésben azért különítettük el mégis a diffúz identitás típusát, mert az egyetemista nők esetében eltérő profilú diffúz identitást (diffúz diffúz) találtunk.

Minőségi különbségek az identitásállapotok között a középiskolások mintáján:

A következő szakaszban az identitásállapotokhoz kapcsolódó eredményeket tárgyaljuk az identitás, a pályaválasztási bizonytalanság, a tanulási motiváció, az időorientáció és az önbecsülés pszichológiai jelenségeivel kapcsolatban. Először identitásállapotonként bemutatjuk a jelentős eredményeket, majd hipotéziseink teljesülését vagy megdőlését vizsgáljuk meg.

A **moratórium** identitásállapotú személyek a vizsgált 18 változóból 11 változón a legmagasabb⁶⁴ pontszámot érték el. Az eriksoni identitáskonstrukumokon elért eredményeik megfelelnek Marcia (1966, 1967, 1993a, 1993b) elméleti elgondolásainak. Az identitás szintéziséen az elért identitásúak után a korai zárókkal megosztva a ranghelyet; a második legmagasabb pontszámmal rendelkeznek a moratóriumban lévők. Ez az eredmény megfelel a Schwartz és munkatársai (2011) által egyetemista mintán találtaknak. A szerepkonfúzió tekintetében a ruminatív moratóriumban lévőkkel együtt a legmagasabb pontszámot érik el a moratóriumban lévők. Összességében ez eredményezi azt, hogy az identitás megoldottságának tekintetében az elért identitásúaktól és a korai záróktól elmaradva, de a ruminatív moratórium és diffúz diffúz identitásúaknál jóval jobb eredményt elérve végeznek.

A moratóriumban lévő személyek a pályaválasztási bizonytalanság faktorai közül az információk megszerzésével kapcsolatos, pályainformáció szükséglete és önismeretigény faktoron a legmagasabb pontszámot érték el. Ez az eredmény összhangban áll a marciai elmélettel (1967, 1993a), amely kimondja, hogy az exploráció (aminek a pályákkal kapcsolatos információszerzést és az önmagunkkal kapcsolatos információszerzést is tekinthetjük) a moratórium és az elért identitás állapotokban a legmagasabb. A pályaválasztási bizonytalanság skálák nem magát az explorációt, hanem az arra való hajlandóságot, annak igényét mérik. Ezen a két kognitív faktoron a moratóriumban lévő pontszáma olyan magas értékeket vesz fel, ami elegendő ahhoz, hogy ez a csoport érje el a legmagasabb pontszámot a pályaválasztási bizonytalanság alskáláinak összegzéséből fakadó összpontszámon, annak ellenére, hogy az érzelmi faktorokon nem ez a csoport éri el a legmagasabb pontszámot. Hozzá kell tennünk azonban, hogy az általános bizonytalanság faktoron, közvetlenül a ruminatív moratórium pontszáma mögött végeznek, értékeik magasabbak, mint a másik három identitásállapoté. Ez arra utal, hogy döntési helyzetben általában bizonytalanok, nehéznek érzik a döntést, amely fakadhat abból a sajátosságukból, hogy az összes identitásállapot közül a moratóriumban lévők a legmagasabb kognitív komplexitásúak, valamint a leginkább fogékonyak az új, esetleg énjükkel nem konzisztens információk fogadására, amely sajátosságaik megnehezítik a döntési helyzet egyszerű megoldását (Luyckx et al., 2010). Az iskolai motivációval kapcsolatban érdekes eredményként jelenik meg, hogy a moratóriumban lévők érik el (az elért identitásúakkal együtt) a legmagasabb pontszámot az intrinzik motiváció a tudásra faktoron. Mivel az iskolai motivációt szakirodalmi áttekintésünk szerint eddig még nem hozták összefüggésbe az identitásállapotokkal, az eredményekkel kapcsolatban nem volt előzetes feltevésünk. Az

⁶⁴ Legmagasabb pontszámnak tekintjük a számszakilag legmagasabb eredményt, valamint azt az eredményt, amely nem tér el tőle szignifikánsan (de a többi identitásállapot eredményétől igen).

időorientáció skáláin a moratóriumban lévők egyaránt a legmagasabb eredményeket érték el a múlt negatív (a ruminatív moratóriummal megosztva), a múlt pozitív, a jelen hedonista és a jelen fatalista (a ruminatív moratóriummal megosztva) orientációkon. A jövőorientáción az elért identitásúak után a második legmagasabb eredmény az övék. A múlt pozitív és a jövőorientáción elért magas pontszámok, az identitás keresésének pozitív oldalához kapcsolódnak (a múlt pozitív orientáció biztosítja a kedvező múlttal való folytonosság érzetét, míg a jövőorientáció a célállítási képességét tükrözi). Luyckx és munkatársai (2010) az identitásstílus és a jövőorientáció közötti kapcsolat vizsgálatában az információorientált stílus (amelyhez a moratórium identitásállapota is tartozik) és a jövőorientáció közötti kétirányú ok-okozati kapcsolatot mutattak ki. Vizsgálatukban azonban nem szerepeltették a múlt idői orientációit, így azok kapcsolatáról a moratóriummal nem áll rendelkezésünkre adat. Luyckx és munkatársai (2010) eredményeiben a jelen fatalista faktor a diffúz-elkerülő identitásállapottal volt kétirányú ok-okozati kapcsolatban. A moratórium magas értéke a jelen fatalista faktoron az exploráció, különösen a ruminatív exploráció negatív hatásainak megjelenési formája lehet. A moratórium identitásállapotúak önbecsülése közepes értéket mutat, alacsonyabb, mint az elért identitásúak és korai zárók eredményei, de magasabb, mint a ruminatív moratórium és a gondtalan diffúz identitásállapotoké (Schwartz et al, 2011). A moratóriumban lévő tanuló utolsó félévi tanulmányi átlaga magasabb, mint a ruminatív moratóriumban lévőké.

A **ruminatív moratórium** állapotában lévő középiskolásokra a szerepkonfúzió legmagasabb szintje (amely nem különbözött szignifikánsan a moratórium eredményeitől), valamint az identitás krízisének legalacsonyabb fokú megoldottsága volt jellemző (eredményeik nem térnek el szignifikánsan a gondtalan diffúz identitású tanulók eredményeitől). Mindezen eredmények alátámasztják Luyckx és munkatársainak azon megállapítását, hogy a ruminatív moratórium sajátosságai nagyban rokoníthatók a diffúz identitásállapottal; valamint hogy az identitás megoldottságában a két csoportot hasonló eredmények jellemzik (Luyckx et al., 2008).

A pályaválasztási bizonytalanság alszállái közül az érzelmi faktoron a ruminatív moratórium identitásállapotú személyek érik el a legmagasabb pontszámot. A magas pályaválasztási szorongás és általános bizonytalanság egyaránt jól kapcsolhatóak a ruminatív exploráció fogalmához, amelyet Luyckx és munkatársai (2008) a rágóddáshoz hasonlítottak; amelynek során a személy folyamatosan keresi a számára legmegfelelőbb lehetőségeket, az állandó reményvesztettség érzésével kísérve. Az általános bizonytalanság a döntéshelyzetben való bizonytalanságot írja le, amely jól kapcsolódik a ruminatív exploráció azon kimeneteléhez, hogy a személy képtelen egy bizonyos alternatíva mellett elköteleződni, mindig újra kezd a kereső tevékenységet. Az érzelmi faktorokon elért magas pontszám azt eredményezi, hogy a ruminatív moratórium állapotában lévők pályaválasztási bizonytalanság pontszáma a moratórium identitásállapottal együtt a legmagasabb a mintában. Tanulmányiakkal kapcsolatban a ruminatív moratóriumban lévők az amotiváció magas szintje jellemző, az extrinzik motiváció viszonylag magas szintje mellett. Mindez tanulmányi eredményeikben is tükröződik, amely a legalacsonyabb csoportok között. Az időorientáció változói közül a jelen fatalista faktoron elért kiemelkedő eredményük az, ami említésre méltó. Ez az eredmény, a jelen fatalizmus definíciójából adódóan jól köthető ahhoz az aggodalomhoz és reményvesztettséghez, ami a ruminatív exploráció okán jelenik meg a személyeknél. Összességében eredményeink igazolják Luyckx és munkatársainak (2008) megállapítását, amely szerint a ruminatív exploráció identitásállapot az identitás megoldottságában a diffúz identitásállapothoz hasonlít; valamint, hogy a rágóddáshoz hasonló folytatódó explorációs folyamat negatív viselkedéses (pl. átlag) és pszichológiai kimenetekhez vezet.

A **korai zárás** identitásállapotában lévő tanulók identitásuk megoldottságát tekintve rögtön az elért identitásúak után következnek. Az identitáskrízis pozitív kimenetele (az identitás szintézise) magas szinten jellemzi őket, míg a szerepkonfúzió értékük a legalacsonyabb a

mintában. Ez az eredmény megfelel a Schwartz és munkatársai (2011) által talált mintázatnak. A pályaválasztási bizonytalanság faktorain a következő eredményeket találtuk: a pályainformáció szükséglete, az általános bizonytalanság és az önismeretigény közepes értékei jellemzik a csoportot. Meglepő eredménynek tartjuk azonban azt, hogy a pályaválasztási szorongás- feltételezésünkkel ellentétben- viszonylag magas szintje mutatható ki a tanulóknál. Összességében a pályaválasztási bizonytalanság (összpontszám alapján) legalacsonyabb értéke jellemzi a csoportot. Az iskolai motiváció kapcsán nincs kiugró eredménye a csoportnak, mindenhol a „középmezőnyben” helyezkednek el a személyek. Tanulmányi eredményük ugyanakkor az átlagaik alapján viszonylag magas. Időorientáció tekintetében a legalacsonyabb eredményeket éri el a múlt negatív és a jelen fatalista faktoron az ide tartozó középiskolások. Eredményeik válaszul szolgálhatnak Luyckx és munkatársainak (2010) felvetésére, miszerint lehetséges, hogy a tradíciók követése a magas múlt pozitív orientációból fakad. Az látszik az adatokból, hogy míg a múlt pozitív faktoron átlagos a korai zárók eredménye, a múlt negatív faktoron messze a legkisebb a pontszámuk a mintában (bár nem tér el az elért identitásuk eredményétől). Így Luyckx és munkatársai (2010) felvetését- legalábbis jelen mintán- elvethetjük. Eredményeink szerint a tradíciók követését nem a múlttal kapcsolatos nosztalgikus emlékek kísérik, hanem a múltban történt negatív események,- vagy az azokra való emlékezés- hiánya. Feltételezhetjük tehát, hogy a tradíciók követéséhez nem szükséges a múlt pozitív irányultság magas szintje, elégséges, ha a személy nem rendelkezik negatív képpel múltjáról. Luyckx és munkatársainak (2010) eredményeivel azonban összhangban van az általunk talált alacsony jelen hedonizmus, hiszen az elköteleződés negatívan jósolja a jelen hedonizmus pontszámot, ami viszont negatívan előrejelzi a normatív identitástilushoz (korai zárás megelégedő) való tartozást. A múlt pozitív, a jövő és a jelen hedonista faktorokon a korai záró tanulók közepes eredményeket érnek el. Önbecsülésük magas, csak az elért identitásuk előzik meg őket (Schwartz et al., 2011).

Összegezve a korai zárással kapcsolatos legtöbb eredmény (a pályaválasztási szorongástól eltekintve) az identitáshelyzet adaptivitását támasztja alá a középiskolások mintán (magas önbecsülés, magas az identitás megoldottsága, stb.).

Az **elért identitású** személyek a középiskolás mintán, az identitás szintézisén és az identitás megoldottságában is a legmagasabb eredményt éri el, valamint legkevésbé jellemző rájuk a szerepkonfúzió (a gondtalan diffúzókkal egyetemben). Ezek az eredmények összhangban vannak mind az eriksoni (1963/ 2002), mind a marciai elméletekkel (1966, 1993a, 1993b, 2002) és az azokon alapuló kutatási eredményekkel.

Az elért identitású középiskolások a pályainformáció szükséglete faktoron a legmagasabb eredményt érték el a mintában, azonban az önismeretigény, a pályaválasztási szorongás és az általános bizonytalanság tekintetében a legalacsonyabb értékekkel jellemezhetőek. A pályaválasztási bizonytalanság összpontszámát tekintve a moratórium és rutinatív moratórium legmagasabb, és a korai zárók legalacsonyabb értéke között helyezkednek el. Az önismeretigény alacsony megjelenése arra utal, hogy az ebben a szakaszban lévő serdülők tisztában vannak alapvető értékeikkel, tulajdonságaikkal, képességeikkel (pl. Erikson 1963/2002), míg a pályákkal kapcsolatos információszerezés kiemelkedően magas igénye jelzi, hogy az elért identitású személyek nyitottak az új információkra, alacsony a lezártság iránti igényük (Marcia, 1993a). Az iskolai motiváció kapcsán kedvező kép tárul a szemünk elé. Az elért identitásúak esetében mind az intrinzik, mind az extrinzik motiváció magas; valamint az amotiváció szintje kifejezetten alacsony. Vallerand és munkatársai (1992, 1993), valamint a motivációkutatás modern irodalmának tanulságai szerint mind az intrinzik, mind az extrinzik motiváció növeli a cselekvésben való részvétel valószínűségét, ha együttesen jelen vannak; szemben ezzel a korábbi tévhitel, hogy a külső motiváció negatív hatással lenne a cselekvésben való részvételre hosszabb távon. A tanulmányokkal kapcsolatos magas külső és belső motiváció tükröződhet a kiemelkedően jó tanulmányi eredményeikben is. Az elért identitású diákokra a jövőorientáció kiemelkedően magas szintje jellemző, valamint alacsony

értékek a múlt negatív és a jelen fatalista orientáción. A jövőorientáción elért eredmény összhangban van az információorientált identitásslussal kapcsolatban találtaknak (Luyckx et al., 2010). Az elért identitásúak önbecsülése a legmagasabb a mintában, ez szintén megfelel az irodalomban leírtaknak (pl. Schwartz et al., 2011).

Összegezve az elért identitású középiskolások jellemzését elmondhatjuk, hogy a csoportok közül ők jellemezhetőek a legjobb pszichológiai és viselkedési (tanulmányi átlag) korrelátumokkal, ami alátámasztja Erikson (1966/2002) és Marcia (1993a, 1993b, 2002) elgondolásait az identitásállapot, illetve az elért identitással járó előnyökkel kapcsolatban.

A **gondtalan diffúz** identitásállapotban lévő serülők identitásának megoldottsága a ruminatív moratórium mellett a legalacsonyabb a mintában. Azonban a ruminatív moratóriumtól eltérő kép bontakozik ki előttünk, ha külön megvizsgáljuk az identitás szintézisen és a szerepkonfúzióon elért eredményeket, melyek a legalacsonyabbak a középiskolások mintán. Ezek az eredmények alátámasztják Luyckx és munkatársai (2008), illetve Schwartz és munkatársainak (2011) azon megállapítását, hogy a gondtalan, vagy „elidegenített” diffúz identitásállapotú személyek mintha nem érdeklődnének az identitás kialakítása iránt, nem keresik a lehetőségét (exploráció vagy ruminatív exploráció) sem önmaguk meghatározásának. Eredményeik minden esetben valamilyen hiányosságra utalnak. A serülőkorban legfontosabbnak tartott identitással kapcsolatos kérdés, a hivatás megtalálása (pl. Kroger, 2007) sem foglalkoztatja őket nagymértékben. Pályákkal kapcsolatos ismeretekre nincs szükségük, ennek hátterében azonban nem feltételezhetjük, hogy az állna, hogy megfelelő pályaismerettel rendelkeznek, hiszen jövőbeli terveik nem körvonalazottak, az azokkal kapcsolatos keresési tevékenységet sem végezték el. Pályaválasztási szorongásuk, önismeretigényük alacsony és közepes értékek között mozog. Ugyanakkor saját bevallásuk szerint döntéshelyzetekben nagyjából boldogulnak, ami újfent arra utal, hogy az el nem köteleződésük mögött a motiváció hiánya áll (Luyckx et al., 2008; Schwartz et al., 2011). Összességében az információk iránti alacsony igény, és- az önbeszámolón alapuló- alacsony általános bizonytalanság a pályaválasztási bizonytalanság skáláin a legalacsonyabb összpontszámot eredményezi (ami azonban nem tér el szignifikánsan a korai zárók pontszámától). Tanulmányi eredményeik alacsonyak, iskolai motivációikra az amotiváció viszonylag magas értéke jellemző az extrinzik és az intrinzik motiváció hiánya mellett. A múlt megbecsülése, gyökereik tisztelete, a jövőre való tervezés képessége és a jelen élvezete sem jellemzi őket. Egyaránt a legalacsonyabb értékeket érik el a múlt pozitív, a jövő – és a jelen hedonista faktorokon is. Utóbbi eredmény ellentmond Luyckx és munkatársai (2005) feltevésének azzal kapcsolatban, hogy a gondtalan diffúzokra a jelen hedonizmus magas szintje volna jellemző. Összességében a gondtalan, vagy „elidegenedett” diffúz identitású serülők negatív sajátosságokkal jellemezhetőek, illetve az identitás alacsony megoldottságával. A ruminatív moratóriummal fennálló hasonlóság az identitás megoldottságában tükröződik.

Az egyes identitásállapotokkal kapcsolatos eredmények áttekintése után vizsgáljuk meg, hogy az identitásállapotokkal kapcsolatos felvéseink igazolódtak-e a középiskolások mintáján.

Az identitás megoldottságával kapcsolatos **(A. 4. a.) hipotézis**ünk teljesült, hiszen a legmagasabb pontszámot az elért identitásúak érték el, míg a legkevésbé megoldott identitással a ruminatív moratórium és a gondtalan diffúz identitásállapotok tagjai rendelkeztek. Az identitás szintézisen elért eredmények igazolták hipotézisünket, amely szerint a legmagasabb pontszámot a faktoron az elért identitásúak, a legalacsonyabbat a diffúz identitásúak érik el. A szerepkonfúzió eredményei csak részben igazolták hipotézisünket, hiszen míg a legalacsonyabb pontszámot- felvéseinkkel egy irányba mutatón- az elért identitásúak és a korai zárók érték el, addig a legmagasabb pontszám nem a diffúz identitáshoz, hanem a moratórium és a ruminatív moratórium identitásállapotokhoz köthető. Ennek okát a ruminatív moratórium dimenzióban látjuk, hiszen a gondtalan diffúz identitásállapotban értéke alacsony, míg a moratórium és ruminatív moratórium állapotokban

magasnak tekinthető. Schwartz és munkatársai (2011) vizsgálatában a ruminatív moratórium dimenzióján legmagasabb pontszámot elérő diffúz diffúz identitásúak érték el a legmagasabb pontszámot a szerepkonfúzió faktoron.

A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatban feltételeztük, hogy az elért identitás és a moratóriumban lévő személyek kevésbé bizonytalanok (Vondracek et al., 1995) illetve, hogy a pályaválasztási szorongás legmagasabb szintje a moratórium és a diffúz identitásállapotokban jellemző (Marcia, 1993b) (**A. 4. b. hipotézis**). A pályaválasztási szorongással kapcsolatos hipotézisünk részben teljesült: a ruminatív moratórium identitásállapotában a legmagasabb a személyek pontszáma (azonban ez az eredmény nem különbözik szignifikánsan a korai zárók eredménytől). A pályaválasztási bizonytalanság összpontszámát a bizonytalanság fokmérőjének tekintve, a hipotézisünk azon része nem teljesül, hogy a moratórium és az elért identitás állapotokban a legkisebb a bizonytalanság, hiszen a gondtalan diffúzok érik el a legalacsonyabb pontszámot a faktoron, ami azonban nem különbözik szignifikánsan a korai zárók eredményétől. Mivel a pályaválasztási bizonytalanságon elért összpontszám jó részét a személy környezettel és önmagával kapcsolatos információk iránti igénye adja, ezért az eredmény tükrözheti a diffúz –elkerülő identitássluson (diffúz identitás megfelelője) kimutatott jelenséget, miszerint az ilyen személyek nem keresik aktívan az újszerű információt (Berzonsky, 1989; Luyckx et al., 2010).

Az elért identitásúak jobb iskolai teljesítményt nyújtanak, mint a ruminatív moratórium állapotában lévők, de a többi csoporttól nem tér el jelentősen az átlaguk, így az ezzel kapcsolatos hipotézisünk (**A. 4. c. hipotézis**) csak részben teljesült.

Az időorientációval kapcsolatos (**A. 4. d. hipotézis**) hipotézisünk részben teljesült. Az elért identitásúak a legmagasabb pontszámot érik el a jövőorientáció faktoron, míg a diffúz identitásúak a legalacsonyabbat; azonban a gondtalan diffúz identitású személyek nem jellemezhetőek kiemelkedően magas értékekkel egyik jelenorientáció (vagy bármely más időorientáció) faktoron sem.

Az önbecsüléssel kapcsolatos (**A. 4. e.**) hipotézisünk teljesült.

Az **A. 5. hipotézis**ünk kapcsán megvizsgáltuk, hogy a középiskolás mintában találhatóak-e eltérések a férfiak és a nők eredményei között. A személy neme nem gyakorolt szignifikáns hatást az elköteleződés és a ruminatív exploráció faktoron elért eredményekre, de hatással volt az exploráció faktoron elért eredményekre, ezért ez a hipotézisünk nem teljesült. A középiskolás nők magasabb eredményt értek el az exploráció faktoron, mint a férfiak. A korábbi kutatási eredmények kapcsán kérdéses volt, hogy az exploráció azonos szintjével jellemezhetőek-e a nők, vagy a társas támogatottsága hiányában eredményeik elmaradnak a férfiakétól, azonban a kilencvenes években már arra jutottak, hogy mindkét nemnél egyforma jelentőséggel bír az exploráció (Matteson, 1993). Az, hogy a nők esetében napjainkban jelentősebb-e az explorációs tevékenység, mint a férfiaknál további kutatásokat igényel. Európában végzett vizsgálataikban Luyckx és munkatársai (2008) nem számolnak be jelentős nemi különbségekről. Fontos megjegyeznünk, hogy az identitás megoldottságában, az identitásállapotok eloszlásában mi sem találtunk különbséget a férfiak és nők között a középiskolás mintán.

2.1.2 A második vizsgálati minta, az egyetemista nők (N = 219) eredményei

Első hipotézisünkben (**A. 1.**) feltételeztük, hogy megjelenik a mintán a Marcia (1993a,b) által leírt négy identitásállapot, valamint olyan identitásállapot is, amelyben a ruminatív exploráció szintje magas. Eredményeink az egyetemista nők mintáján is igazolják az első hipotézist. Az egyetemista nők mintáján (N = 219) öt identitásállapotot sikerült elkülönítenünk (hierarchikus majd K-közép) klaszteranalízis segítségével. Az identitásállapot szignifikáns hatást gyakorol mindhárom, a klaszteranalízis alapjául szolgáló identitásváltozóra (elköteleződés, exploráció, ruminatív exploráció; Luyckx et al., 2008). A következő szakaszban az egyes

identitásállapotokat mutatjuk be a DIDS faktorain elért eredményeik fényében. A hiányzó, illetve kiugró adatokkal rendelkező személyek törlése miatt az identitásállapotba való sorolást 201 személy esetében végeztük el, a százalékos arányok feltüntetése során ezt az adatot tekintjük viszonyítási alapnak (100 %).

Az első megjelenő identitásállapot az egyetemista nők mintáján a **diffúz diffúz** identitásállapot. Ebbe a csoportba 7 személy tartozik, ők a minta 3,48 százalékát adják. Arányuk alacsonynak tekinthető, ha nem lennének ennyire markánsak az identitásállapotra jellemző értékek, esetleg azt is gondolhatnánk, hogy a csoportba tartozó személyek kis száma miatt, hogy olyan szélsőséges eredményekkel jellemezhető személyekkel van dolgunk, akik „kilógnak” a mintából. Azonban az ide tartozó 7 személy eredményei egyértelműen leképezik Luyckx, Goossens és munkatársai (2006b) diffúz diffúz identitással kapcsolatos eredményeit. A diffúz diffúz állapotban lévő személyek mind az elköteleződés (Z-score: -2,16), mind az exploráció (Z-score: -1,81) skálákon az átlagnál alacsonyabb értékeket értek el, azonban a ruminatív exploráció (Z-score: 1,28) skálán eredményük több mint egy szórással az átlag fölött van. Luyckx és munkatársai (2006b, 2008) elkülönítik a gondtalan diffúz identitást a diffúz diffúz identitástól. A gondtalan diffúz identitásállapot esetében, mind az elköteleződés, mind az exploráció minden fajtája alacsony. Ezzel szemben a diffúz diffúz identitásúak szoronganak, nem érzik kielégítőnek a helyzetüket, igyekeznek explorálni, de az explorációnak csak a maladaptív fajtája, a ruminatív exploráció jellemző rájuk. Későbbi vizsgálatokban is megtalálták mindkét diffúz identitásállapotot. Az egyetemista nők mintáján nem találtunk gondtalan diffúz identitásállapotot, azért különítettük el mégis a diffúz identitás típusát, mert másik vizsgálati mintákon (középiskolások) a gondtalan diffúz identitásállapot jelent meg.

A második megjelenő identitásállapot a **moratórium** (N = 59; 29,35 %). Ez az identitásállapot az alacsony profilú moratóriumnak (Adams et al., 1998), vagy differenciálatlan állapotnak felel meg⁶⁵, hiszen az ebbe az identitásállapotba tartozók eredményei közel esnek az egész minta átlagához (elköteleződés Z-score-ja: -0,23; exploráció Z-score: 0,09, ruminatív exploráció Z-score: 0,30). Az elköteleződés alacsony szintje, illetve mérsékelt explorációs tevékenység jellemzi ezt a csoportot. Az exploráció szintje azonban elmarad a ruminatív moratórium és az elért identitásúak által elért értékektől, viszont magasabb, mint a korai zárás és a diffúz diffúz identitásállapotokban. A középiskolások hasonló elnevezésű identitásállapotához képest fontos eltérés az, hogy az ebbe az identitásállapotba tartozó egyetemista nők nem köteleződtek el, valamint, hogy alacsonyabb az explorációs szintjük, mint a moratóriumban lévő középiskolás személyeké.

A harmadik klaszter az egyetemista nők mintáján az **elért identitás**. Az elért identitásúak a minta majd egynegyedét alkotják (24,88 %; 50 fő), ami kiemelkedően jó eredménynek tekinthető más vizsgálatokban közölt adatokhoz képest (pl. Schwartz et al., 2011). Ennek az identitásállapotnak a jellemzői teljes mértékben megfelelnek a szakirodalomban leírtaknak (Marcia, 1967, 1993a; Luyckx et al., 2005, 2008; Schwartz et al., 2011). Az elért identitásúak érik el a legmagasabb értékeket az elköteleződés faktoron (Z-score: 0,92), valamint az explorációs szintjük is magas (Z-score: 0,85), azonban a ruminatív exploráció skálán a mintában a legalacsonyabb az értékük (Z-score: -0,71).

A negyedik identitásállapot a **korai zárás**. Az egyetemista nők 26,36 százaléka; 53 fő tekinthető korai zárónak. A korai zárók esetében azt tapasztaltuk, hogy bár elköteleződtek (Z-score: 0,48) az identitásukkal kapcsolatos kérdésekben, azonban mindezt úgy tették, hogy nem exploráltak. Az identitással kapcsolatos alternatívák vizsgálatának sem adaptív, sem maladaptív formáival

⁶⁵ A továbbiakban azonban az egyszerűség kedvéért „moratórium” néven hivatkozunk erre a csoportra. Hiszen a klasszikus moratóriumnak megfelelő identitásállapot nem található meg az egyetemista nők mintáján, így egyértelmű lesz, hogy erre a csoportra utalunk.

nem éltek. A ruminatív exploráció (Z-score: -0,58) pontszámuk alacsony. Amellett, hogy az exploráció alacsonyabb szintje jellemzi őket, pontszámuk a skálán (Z-score: -0,99) magasabb, mint a diffúz identitásúaké.

Az utolsó identitásállapot, amely az egyetemista nők mintáján kimutatható, a **ruminatív moratórium** (Luyckx et al, 2008). 32 fő tartozik ide, ami a vizsgált minta 15,93 %-a. A csoport tagjaira a ruminatív exploráció magas értéke jellemző (Z-score: 1,40), míg az elköteleződés több mint egy szórással alacsonyabb az átlagosnál (Z-score: -1,44). Az exploráció értéke a minta átlagánál több mint fél szórással magasabb, a közepes és magas értékek között mozog (Z-score: 0,57). Az exploráció értéke nem tér el szignifikánsan az elért identitásúak értékeitől.

Minőségi különbségek az identitásállapotok között az egyetemista nők mintáján:

Először identitásállapotonként bemutatjuk a fontosabb eredményeket, majd áttérünk hipotéziseink megvitatására.

A **diffúz diffúz** identitásállapotú egyetemista nők az identitás szintézisén alacsony pontszámot érnek el, egyedül a korai zárókat előzik meg eredményükkel. A szerepkonfúzió faktoron eredményeik a legmagasabbak, olyannyira, hogy az identitás megoldottsága a mintán esetükben a legalacsonyabb. Ez az eredmény összhangban van Schwartz és munkatársainak eredményeivel (2011).

A pályaválasztási bizonytalanság alskálát tekintve az általános bizonytalanság skálán a minta legmagasabb pontszámát éri el a diffúz diffúz identitású személyek (a ruminatív moratórium tagjaival együtt). A pályaválasztási bizonytalanság többi skáláján eredményük nem tér el szignifikánsan a többi csoport eredményeitől, de közepes és magas értékeket vesz fel, ami összességében azt eredményezi, hogy a ruminatív moratórium tagjaival együtt a diffúz identitásúak a legbizonytalanabbak pályaválasztás szempontjából a mintában. A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos eredmények rávilágítanak a diffúz identitásállapot és a ruminatív moratórium közötti áthallásokra, valamint arra, hogy a kor egyik nagy feladatával, a pályaválasztással kapcsolatban milyen tanácstalannak érik magukat az ebben az állapotban lévő személyek. Ez az eredmény megfelel Vondracek és munkatársai (1995) eredményeinek is, aki vizsgálatában arra talált bizonyítékot, hogy a diffúz identitásúak bizonytalanabbak a pályaválasztással kapcsolatban, mint az elért identitásúak vagy a moratóriumban lévők (utóbbi különbség második mintánkon nem szignifikáns).

Az iskolai motiváció tekintetében kiemelkedő eredményről nem tudunk beszámolni a diffúz diffúz identitás esetén, azonban tanulmányi átlaguk a diffúz diffúz identitású egyetemista nőknek a legalacsonyabb.

Időorientáció tekintetében a jelen fatalista faktoron a minta legmagasabb eredményét éri el, míg a múlt pozitív és a jövőorientáció skálák esetén a legalacsonyabbat. Esetükben a reménytelenség érzete a jövőre való tervezés, és a múltra való szívélyes visszaemlékezés hiányával társul. A jelen fatalizmus dominanciája Luyckx és munkatársainak (2010) eredményeire rímek, akik a jelen fatalista és a diffúz diffúz orientáció között oda-vissza ható kapcsolatot találtak.

A diffúz diffúz identitásúak önbecsülés pontszáma a legalacsonyabb a mintában.

Összességében eredményeink az egyetemista nők mintáján a diffúz diffúz identitásállapotban alátámasztják Marcia (1993a, 1993b) gondolatait a diffúz identitásról, és ezáltal megerősítik a diffúz diffúz identitásállapot, mint az eredeti marciai diffúz identitás megfelelőjének helyzetét.

A **moratórium** identitásállapotú nők az identitás szintézisében közepes és magas értékek között mozognak, míg az identitás negatív kimenetelét jelző szerepkonfúzió közepes értéket érnek el. Az identitás megoldottságában az elért identitásúak, korai zárók (legmagasabb értékek) és a másik végponton elhelyezkedő diffúz diffúz és ruminatív moratórium között helyezkednek el. Ugyanez a „köztes” állapot jellemzi őket a többi, általunk vizsgált faktoron.

Kiugró eredményük a múlt negatív és a múlt pozitív faktoron sincs, itt azonban a „köztes állapot” jelző nem igaz, ugyanis a másik három identitásállapottal együtt alacsonyabb értékeket érnek el a múlt negatív faktoron, mint a ruminatív moratórium identitásállapotában lévő társaik, valamint magasabb értéket a múlt pozitív faktoron, mint a diffúz diffúz identitásúak. Összességében az eriksoni identitást mérő skálákon elért eredményeik megerősítik az identitásállapot-elméletben leírtakat (pl. Marcia, 1993a, 1993b), a többi általunk vizsgált változón azonban az egyetemista nők mintáján nem találtunk olyan markáns eredményt, ami ehhez a csoporthoz kapcsolódna.

Az **elért identitású** nők, hasonlóan a középiskolások által elért eredményekhez a legmagasabb pontszámot érték el az identitás szintézise és az identitás megoldottsága faktorokon. Mindez amellet, hogy újabb alátámasztása az elért identitással kapcsolatos korábbi eredményeknek (Schwartz et al., 2011), egyben a mérőeszközök érvényességének bizonyítékaként is felfogható.

A középiskolásoktól eltérő módon, a pályaválasztási bizonytalanság alszállal a legalacsonyabb értékeket⁶⁶ érik el a személyek, valamint összpontszámuk is a legalacsonyabb a mintában (a korai zárókkal együtt). Ez arra enged következtetni, hogy azok a nők, akik elért identitással rendelkeznek és egyetemre járnak, ami egy teljesítményorientált és nagy befektetést igénylő közeg, tisztában vannak pályapreferenciáikkal. Azok a nők, akik az egyetemi létet választják, fontos értéknek tartják a karrier építést, a tanulmányokat (Arnett, 2000); elért identitásuknak ezért mindenképpen része a pályaterv kialakítása. A tanulmányok belső fontossága tükröződik abban az eredményben is, hogy az elért identitású nők érik el a legmagasabb pontszámot az intrinzik motiváció a tudásra faktoron. Mindez arra enged következtetni, hogy az elért identitású egyetemista nők, nem pusztán pszichoszociális haladék nyeresére használják egyetemi tanulmányaikat, és nem is külső nyomásnak vagy jutalmazásnak akarnak megfelelni, hanem saját értékeiknek és a tevékenység jutalmazó jellege miatt tanulnak. Tanulmányi átlaguk bár szignifikánsan csak a legrosszabb eredményt elérő, diffúz diffúz identitásúaktól tér el, számtanilag a legmagasabb érték a mintában. Az elért identitású nőkre jellemző továbbá (ismét hasonlóan a középiskolások mintán találtakhoz) a legmagasabb jövőorientáció, valamint a legalacsonyabb jelen fatalizmus. Összegezve ismét igazolódott, hogy az elért identitásúak számos pozitív „velejárója” van (pl. magas önbecsülés, jó tanulmányi eredmények), valamint, hogy az identitásállapottal kapcsolatos eredmények sokban megegyeznek a középiskolások és az egyetemista mintán (még annak ellenére is, hogy a középiskolások esetén férfiak is nagy számban szerepelnek a mintában).

A **korai záró** egyetemista nők az legalacsonyabb pontszámot érik el az identitás szintézisében, de ugyanígy a szerepkonfúzióban is, ami azt eredményezi, hogy az elért identitásúak mellett az ő esetükben a legmagasabb az identitás megoldottsága.

A pályaválasztási szorongás és a pályainformáció szükséglete faktoron szintén a legalacsonyabb értékeket érik el a mintában (mindkét faktoron az elért identitásúakat is hasonló eredmények jellemzik). A középiskolásokhoz hasonlóan, a pályaválasztási bizonytalanság kevésbé érinti a csoportot. Mindez fakadhat abból, hogy a korai zárók gyakran foglalkozásválasztásukban is kész mintát vesznek át, szüleik vagy más számukra fontos személy foglalkozási szerepét veszik fel, amely megkönnyíti a pályaválasztást és eloszlatja az azzal kapcsolatos bizonytalanságot (pl. Kroger, 2007). Azonban pályával kapcsolatos bizonytalanságuk magasabb az elért identitású társaikénál, ami eltér a középiskolások mintán tapasztaltaktól.

Az iskolai motivációjuk tekintetében alacsony amotiváció jellemzi őket, ami jó tanulmányi eredményekkel párosul.

⁶⁶ Mivel nincs szignifikáns eltérés minden csoport között, a „legalacsonyabb” ebben az esetben csak számtanilag értendő.

Az egyetemista nők mintáján megjelenik a Luyckx és munkatársai (2010) által elméleti megfontolások alapján várt eredmény, hogy a múlt pozitív orientáció kiemelten magas. A belga szerző úgy gondolja, hogy az exploráció nélküli elköteleződés és egy fontos viszonyítási személy értékeinek, meggyőződésének, véleményének, foglalkozásválasztásának kritika nélküli átvételének háttérében a múltbeli, sokszor gyermekkori eseményekkel kapcsolatos ideális emlékek állhatnak. A múlt pozitív orientáció mellett hangsúlyos szerepet kap a jövőorientáció is, amely az elért identitásúak eredményeivel együtt a legmagasabb a mintában. Szintén megosztott első helyen szerepelnek a korai záró nők az elért identitásúakkal az önbecsülésben. Összességében a korai zárással kapcsolatos eredmények alátámasztani látszanak azt a korábbi (1970-es évekbeli) feltételezést, hogy ez az identitásállapot adaptív lehet a nők számára (Matteson, 1993). Erre utal az önbecsülés magas foka, az identitáskrizis nagyfokú megoldottsága (bár ez az eredmény fenntartással kezelendő az identitásszintézisen elért alacsony pontszám miatt), a jó tanulmányi eredmények, stb. Az önbecsüléssel kapcsolatos eredmények Marcia és Friedman (1970), valamint Marcia és Schenkel (1972, idézi: Marcia, 1993b) kutatási eredményeihez kapcsolódnak, ahol az elért identitású és a korai záró nők jobb önbecsüléssel rendelkeztek, mint a diffúz identitásúak és a moratóriumban lévők.

A **ruminatív moratórium** állapotában lévő egyetemista nőkre - a középiskolás mintához hasonlóan - az identitás krízisének legalacsonyabb fokú megoldottsága volt jellemző; továbbá eredményeik nem tértek el szignifikánsan a (diffúz) diffúz identitásúaktól.

A pályaválasztási bizonytalanság érzelmi és kognitív faktorain egyaránt a ruminatív moratórium állapotában lévő nők érik el a legmagasabb pontszámot; valamint a pályaválasztási bizonytalanság összpontszáma is esetükben a legmagasabb. Utóbbi faktoron eredményük nem tér el szignifikánsan a diffúz diffúz identitásúaktól. A pályaválasztási bizonytalanság érzelmi faktorain a középiskolások is a legmagasabb eredményt érték el ebben az identitásállapotban. Ezek az eredmények újabb bizonyítékai a ruminatív moratórium és a diffúz identitás „rokonságának”, valamint magyarázatul szolgálhatnak azoknak (pl. Côté és Schwartz, 2002), akik hitüket veszítették a moratórium szakaszának adaptivitásában. Hiszen a ruminatív moratórium a ruminatív exploráció magas szintjével jellemezhető, elhúzódó moratóriumot eredményező identitásállapot, amely élesen elkülönül az eredetileg moratóriumként meghatározott identitásállapottól (Luyckx et al., 2006b). A moratórium állapotát csak abban az esetben tekinthetjük szerencsésnek, ha magas adaptív explorációs szinttel jár együtt. A Marcia (1966, 1967, 1993a, 1993b) által eredetileg megfogalmazott moratórium a széles körű exploráció magas szintjével köthető össze, ami azt eredményezi, hogy a személy számos olyan alternatívát megismer, melyekből aztán már könnyedén választ. A mély exploráció is jó eredményekre vezet, hiszen lehetővé teszi már meghozott döntéseink mélyebb vizsgálatát. A ruminatív exploráció azonban, melynek magas szintje jellemzi a ruminatív moratóriumot, azonban annak ellenére, hogy kereső viselkedés, nem vezet az identitáskérdések megoldódásához, sem jó viselkedéses kimenetekhez (Schwartz et al., 2011). Nagyon fontos különbséget tennünk tehát az adaptív és maladaptív explorációs tevékenység között, hisz míg előbbi az elért identitáshoz vezető királyi út, utóbbi a diffúz identitáshoz hasonló állapot kialakulásához vezet.

Tanulmányaikkal kapcsolatban a ruminatív moratóriumban lévőket az amotiváció magas szintje jellemzi, az extrinzik motiváció viszonylag magas szintje mellett. Mindez tanulmányi eredményeikben is tükröződik, amely a legalacsonyabb a csoportok között. Az időorientáció változói közül a jelen fatalista faktoron elért kiemelkedő eredményük az, ami említésre méltó. Ezen eredmény a jelen fatalizmus definíciójából adódóan jól köthető ahhoz az aggodalomhoz és reményvesztettséghez, ami a ruminatív exploráció okán jelenik meg a személyeknél. Összességében eredményeink igazolják Luyckx és munkatársainak (2008) megállapítását, amely szerint a ruminatív exploráció identitásállapot az identitás megoldottságában a diffúz identitásállapothoz hasonlít, valamint, hogy a rágódáshoz hasonló folytatólagos explorációs folyamat negatív viselkedéses (pl. átlag) és pszichológiai kimenetekhez vezet.

Az egyes identitásállapotokkal kapcsolatos eredmények áttekintése után, vizsgáljuk meg, hogy az identitásállapotokkal kapcsolatos feltevéseink igazolódtak-e az egyetemista nők mintáján.

Az identitás megoldottságával kapcsolatos **(A. 4. a) hipotézisünk** teljesült, hiszen a legmagasabb pontszámot az elért identitásúak érték el, míg a legkevésbé megoldott identitással a ruminatív moratórium és a gondtalan diffúz identitásállapotok tagjai rendelkeztek. Ugyanakkor nem szerepeltettük hipotézisünkben, de az elért identitásúakkal azonos szinten megoldott az identitása a korai záróknak. Az identitás szintézisén elért eredmények részben igazolták hipotézisünket, amely szerint a legmagasabb pontszámot a faktoron az elért identitásúak, a legalacsonyabbat a diffúz identitásúak érik el. A legmagasabb pontszámot valóban az elért identitásúak érik el, ugyanakkor a legalacsonyabb pontszám nem a diffúz diffúz identitáshoz, hanem a korai záráshoz köthető. A szerepkonfúzió eredményei igazolták hipotézisünket, hiszen a legalacsonyabb pontszámot az elért identitásúak és a korai zárók érték el, a legmagasabb pontszám a diffúz diffúz identitáshoz köthető.

A pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatban feltételeztük **(A. 4. b. hipotézis)**, hogy az elért identitáshoz és a moratóriumban lévő személyek kevésbé bizonytalanok (Vondracek et al., 1995) illetve, hogy a pályaválasztási szorongás legmagasabb szintje a moratórium és a diffúz identitásállapotokban jellemző (Marcia, 1993b) (4.b. hipotézis). A pályaválasztási szorongással kapcsolatos hipotézisünk részben teljesült: a ruminatív moratórium identitásállapotában a legmagasabb a személyek pontszáma. A pályaválasztási bizonytalanság összpontszámát a bizonytalanság fokmérőjének tekintve az a hipotézisünk teljesült, hogy a moratórium és az elért identitás állapotokban a legkisebb a bizonytalanság, hiszen az elért identitásúak érik el a legalacsonyabb pontszámot a faktoron, közvetlenül utánuk pedig a moratórium következik a pontszámok növekvő sorrendjében.

Az elért identitásúak jobb iskolai teljesítmény nyújtanak, mint a ruminatív moratórium állapotában lévők, de a többi csoporttól nem tér el jelentősen az átlaguk, így az ezzel kapcsolatos **(A. 4. c.) hipotézisünk** csak részben teljesült.

Az időorientációval kapcsolatos **(A. 4. d.) hipotézisünk** teljesült. Az elért identitásúak a legmagasabb pontszámot érik el a jövőorientáció faktoron, míg a diffúz identitásúak a legalacsonyabbat; valamint a jelen fatalista faktoron a legmagasabb pontszámot a diffúz diffúz identitásúak érik el.

Az önbecsüléssel kapcsolatos **(A. 4. e.) hipotézisünk** teljesült.

Az egyetemista és a középiskolások nők eredményeinek összehasonlításával kapcsolatos (B 2-3. hipotézisek) kapcsán a következő eredményeket kaptuk. A **B 3. hipotézisünk** részben teljesült. Az egyetemista nők magasabb pontszámot érnek el az elköteleződés faktoron, azonban az exploráció faktoron nem sikerült különbséget kimutatni. A ruminatív exploráció faktoron a középiskolások eredményei túlszárnyalják az egyetemistákét, ami kapcsolódik az elköteleződésen elért alacsonyabb eredményükhöz is, hiszen a ruminatív exploráció és az elköteleződés között negatív a kapcsolat. Eredményeink igazolják az identitás fejlődését a serdülőkor és a fiatal felnőttkor szakaszai között, hiszen az egyetemista nők az identitás szintézisében és megoldottságában is magasabb szinten állnak középiskolások társaiknál. Az identitásfejlődés bizonyításának azonban az lenne a legmeggyőzőbb bizonyítéka, ha longitudinális vizsgálat keretében ugyanazon személyek esetében sikerülne kimutatni az elmozdulást. Vizsgálatunk erre a feladatra nem vállalkozott.

A **B 2. hipotézis** részben teljesült. Az egyetemista nők mintáján több a moratórium identitásállapotában lévő nő, mint a középiskolásokéban, valamint az elért identitásúak aránya nem változik jelentősen az egyetem éveire. A ruminatív moratórium identitásállapotában lévőek száma csökken az egyetem éveire, amit a fejlődés jelének tekinthetünk, hiszen, amint azt a korábbiakban bemutattuk, a ruminatív moratórium identitásállapot jellemzőiben leginkább a diffúz identitásállapottal rokonítható. Hipotézisünknek azon része nem teljesült azonban, hogy a korai zárók aránya csökkenne az egyetem éveire. Ennek ellenére eredményeink alátámasztják Kroger (2003) feltevéseinek nagy részét, tekintve, hogy a korai zárók az

egyetemista mintában magas pontszámot érnek el az identitás megoldottságán (az elért identitássúval azonos szintűt), valamint hogy a többi vizsgált változón is jól teljesítenek. Eredményeink, tehát ha nem is igazolják, de nem mondanak ellent az identitás, mint puha szakaszokat leíró strukturális modell elgondolásának. Továbbá, Kroger (2003) van Hoof (1999) kritikáira válaszolva longitudinális vizsgálatok eredményeit tekintette át az identitásállapotok változásáról, az identitásállapotok fejlődését ugyanazon személyek adatain elemezte, amire nekünk a keresztmetszeti mintavétel miatt nincs módunk. Mindezek mellett azt is érdemes figyelembe venni eredményeink értelmezésénél, hogy annak ellenére, hogy a középiskolás mintában szereplő személyek nagy része gimnazista, vagyis olyan intézménybe jár, ami vállaltan az egyetemi létre készít fel; mégsem bizonyos, hogy a középiskolás mintában szereplő személyek közül mindenki bekerül majd felsőoktatási intézménybe. Így a két minta sajátosságaiból is figyelembe kell vennünk eredményeink általánosításánál.

2.2 A pályaválasztási bizonytalanság típusaival kapcsolatos eredmények

2.2.1. Az első vizsgálati minta, a középiskolások (N = 683) eredményei:⁶⁷

Második hipotézisünkben feltételeztük, hogy vizsgált mintáinkon kimutathatóak lesznek a pályaválasztási bizonytalanság különböző típusai, amelyek között megjelennek a szakirodalomban „döntésképesnek”, „fejlődési szintjükből adódóan bizonytalanak” és a „krónikusan bizonytalanak” nevezett csoportok (Cohen et al., 1995). Eredményeink alátámasztják a második hipotézist. A középiskolás mintán négy pályaválasztási bizonytalanság típust találtunk (hierarchikus, majd K-közép) klaszteranalízis segítségével. A klasztertagság szignifikáns hatást gyakorol mind a négy pályaválasztási bizonytalanság skálára (pályaválasztási szorongás, általános bizonytalanság, pályainformáció szükséglete, önismeretigény; Chartrand et al., 1990). A következő szakaszban az egyes pályaválasztási bizonytalanság típusokat mutatjuk be a CFI (Chartrand et al., 1990) változón elért eredményeik tükrében. Mivel a hiányzó, illetve kiugró adatokkal rendelkező személyeket töröltük a mintából, elemzésünket 639 középiskolások adatain végeztük el, így a százalékos arányok feltüntetése során ezt az értéket vesszük alapul. Az általunk talált típusok elnevezésekor Cohen és munkatársainak (1995) kategóriáit használtuk. Kivételt képez ez alól a második típus, ahol elkerülendő a diagnosztikus kategóriára emlékeztető elnevezést, új nevet adtunk a típusnak.

Az első pályaválasztási típus az **irányt kereső**ké (N = 154; 24,10 %). Ezt a típust más szerzők „magabiztos, de informálatlan” (Larson et al., 1988; idézi: Kelly és Pulver, 2003), „fejlődési szintjükből adódóan bizonytalan” (Cohen et al., 1995), „jól alkalmazkodó, de információt igénylő” (Lucas, 1993), „a döntést megnövekedett explorációs idővel meghozó” (Savickas és Jarjoura, 1991) vagy „jól alkalmazkodó információkereső” (Kelly és Pulver, 2003) elnevezésekkel illették. Elnevezésünkben azt próbáltuk visszaadni, hogy a minta majd egynegyedét alkotó személyek esetében az információs faktorok a legmagasabbak a mintában, tehát mind a saját magukkal kapcsolatos, mind a pályák világával kapcsolatos ismeret iránt erős igényt fogalmaznak meg a személyek. A két kognitív faktor közül az önismeretigény átlaga magasabb (Z-score önismeretigény: 0,82; Z-score pályainformáció szükséglete: 0,71). A pályaválasztási szorongás (Z-score: -0,79) esetükben a legalacsonyabb a mintán, valamint kevésbé jellemezhetőek az általános bizonytalansággal (Z-score: -0,132; eredményeik nem térnek el szignifikánsan a döntésképes csoportétól).

⁶⁷ A pályatanácsadással kapcsolatos javaslatainkat a következtetések fejezetben ismertetjük.

A második típus a **döntésképes** személyeket fogja egybe (N = 249, 38,97 %). A hasonló jellemzőkkel leírható csoportokra használt elnevezések a következők: a „magabiztos elkötelezettek” (Wanberg és Muchinsky, 1992), az elkötelezettek (Savickas és Jarjoura, 1991), a döntésképesek (Cohen et al., 1995) és az „el nem köteleződött extravertáltak” (Kelly és Pulver, 2003). A döntésképes csoport eredményei a pályaválasztási bizonytalanság minden faktorán az átlag alatt helyezkednek el (pályaválasztási bizonytalanság Z-scoreja: -0,45; általános bizonytalanság Z-scoreja: -0,10; pályainformáció szükséglete Z-scoreja: -0,34; általános bizonytalanság Z-scoreja: -0,64).

A harmadik a középiskolások mintáján megjelenő pályaválasztási bizonytalanság típusa, a **szorongó választó** típus (N = 46; 7,19 %). Az ebbe a klaszterbe tartozó személyekre a pályaválasztási szorongás kiemelten magas értéke jellemző (Z-score: 1,52), azonban se önmagukkal kapcsolatos ismereteiket (önismeretigény Z-score: -1,34), se a pályákkal kapcsolatos tudásukat (pályainformáció szükséglete Z-score: -1,59) nem kívánják bővíteni. Saját bevallásuk szerint döntési helyzetben nem bizonytalanok (általános bizonytalanság Z-score: -0,49). Ez az eredmény ellentmond Germeijsm Verschueren és Soenens (2006) eredményeinek, akik döntésképtelen kamaszok vizsgálata során azt találták, hogy a magas szorongásszint megnövekedett keresési igényhez vezet a pályákkal és önmagukkal kapcsolatban; a problémát, az el nem köteleződés gyökerét az okozza, hogy a megszerzett információkat nem tudják kellőképp hasznosítani a személyek. A szorongó választók típus tagjai azonban a magas szorongásszint ellenére- vagy épp annak okán- nem kívánnak explorálni. Az irodalomban mérőeszköztől függetlenül megtalált csoportok között ilyen sajátosságú nem szerepel, hiszen az irodalomban szereplő harmadik típust a szorongás mellett, erős igény jellemzi az explorációra. Cohen és munkatársai (1995) azonban leírnak egy hasonló sajátosságokkal jellemezhető csoportot, melynek tagjai magas szorongásszinttel és alacsony pályainformáció szükséglettel voltak jellemezhetőek.

A negyedik típus a **krónikusan bizonytalan** személyekből áll (N = 190; 29,73 %). Rájuk a szakirodalomban, más helyütt „szorongó bizonytalanok” (Wanberg és Muchinsky, 1992), „tervvel nem rendelkező elkerülőök” (Larson et al., 1988; idézi: Kelly és Pulver, 2003), „krónikusan bizonytalanok” (Cohen et al., 1995), „döntésképtelenek” (Chartrand et al., 1994) vagy „bizonytalan, neurotikus információkeresők” (Kelly és Pulver, 2003) néven hivatkoznak. Mintánkban esetükben a legmagasabb az általános bizonytalanság (Z-score: 0,32), pályaválasztási szorongás (Z-score: 0,88) tekintetében pedig közvetlenül a szorongó választók után következnek.

Minőségi különbségek a pályaválasztási bizonytalanság típusai között a középiskolás mintán

A következő szakaszban a pályaválasztási bizonytalanság típusainak eredményeit mutatjuk be és értelmezzük az identitás, az önbecsülés, az iskolai motiváció, az időorientáció és a tanulmányi átlag tekintetében. Először típusonként bemutatjuk a jelentős eredményeket, majd hipotéziseink tükrében összefoglaljuk az eredményeket.

Az **irányt kereső** csoport tagjai magas eredményt érnek el az identitással kapcsolatos exploráció és az elköteleződés skálákon. Az exploráció magas szintje nem meglepő, hiszen a pályaidentitás meghatározása a kor kiemelt feladata (pl. Kroger, 2007), ezért az ezzel kapcsolatos kereső tevékenység végzése az identitás kidolgozásának része. Az irányt kereső csoport tagjai az identitáskrizis pozitív és negatív kimenetelén egyaránt magasabb pontszámot érnek el, mint a többi csoport többsége. Ugyanakkor ez az eredmény új megvilágításba kerül, ha figyelembe vesszük, hogy az identitás megoldottsága a csoport esetében egyenértékű a döntésképesek identitás szakaszon elért eredményével. Eredményünk egybecseng a szakirodalomban közölt adatokkal, melyek szerint a típus tagjait érett identitás jellemzi (Kelly

és Pulver, 2003). Az irányt kereső típusba való tartozás valószínűsíti, hogy a személy nő, illetve, hogy az elért identitás vagy moratórium identitáslapjában van. Ahogy azt az identitáskutatás irodalmának feldolgozása kapcsán láttuk, az exploráció magas szintje miatt ezekhez az állapotokhoz kedvező pszichés működéseket és viselkedési korrelátumokat kapcsolnak (pl. Marcia, 1993a). Az irányt kereső csoport tagjai motiváltak tanulmányaik folytatására, mind az extrinzik, mind az intrinzik motiváción magas pontszámot érnek el. Tanulmányi eredményük magasabb, mint a döntésképesek és a krónikusan bizonytalanok eredményei. Az időorientáció tekintetében egyaránt magas értékek jellemzik a múlt pozitív, a jövő- és a jelen hedonista orientáción, ami a Zimbardo és Boyd (1999) által leírt legideálisabb állapot. A típusba tartozó személyek önbecsülése magas. Összességében az irányt kereső típus magas identitásszinttel, kiegyensúlyozott időorientációval, magas iskolai motivációval, jó tanulmányi eredményekkel és magas önbecsüléssel jellemezhető. Meglepő, hogy bizonyos tekintetben még a döntésképesek eredményeit is túlszárnyalják az ide tartozó egyének (pl. jövőorientáció, múlt pozitív orientáció és tanulmányi átlag). A múlt pozitív orientációt Zimbardo és Boyd (1999) az identitás alapjának tekintik, hiszen úgy vélik, ez alapozza meg a folytonosság és azonosság érzetét, amelyek elengedhetetlen feltételei a stabil identitásnak (Erikson 1963/2002).

A **döntésképes** csoport tagjai elkötelezték jövőbeli terveikben, az identitás szintézisén magas pontszámot érnek el, valamint az identitáskrízis megoldottsága- az irányt keresők mellett- esetükben a legnagyobb mértékű. A legalacsonyabb pontszámot érik el a szerepkonfúzió faktoron. A döntésképes csoportban nagyobb valószínűséggel találunk férfakkal, mint nővel. A csoportba tartozó személyek a pályaválasztási bizonytalanság összes skáláján alacsony értékeket érnek el. Míg az egyetemisták esetében a hasonló pályaválasztási bizonytalanság mintázat az elért identitással van kapcsolatban (tehát az identitáskérdésekkel kapcsolatos exploráció magas szintje mutatható ki), addig a középiskolásoknál ez nem így van. A döntésképes csoportba való tartozás a korai zárás identitáslapjával jár együtt a középiskolás mintán. Ennek okát abban látjuk, hogy a serdülőkör kiemelt feladata, az identitáslapítás, feltételezi az explorációs tevékenységet, amely iránt - a pályaválasztási bizonytalanság skáláján eredményei szerint- nem mutatnak érdeklődést az ebbe a csoportba tartozó középiskolások. Feltételezzük, hogy ha a kor központi kérdésével- a pályaválasztással kapcsolatban- nem kívánnak az explorációs folyamatban részt venni, így lehet ez az élet többi területén is. Hiszen, ahogy azt az identitáslap vizsgálatok eredményei jól mutatják az általános identitáshoz köthető identitáslap szinte minden esetben (90 százalék feletti egyezéssel) megegyezik az aktuálisan legfontosabbnak ítélt terület identitáslapjával (Kroger, 2003). Identitáslapjuk tehát egybecseng a foglalkozás területén mutatott exploráció hiányával, de emellett arra is utal, hogy az identitással kapcsolatos kérdésekben bizonyos mértékben már elköteleződtek ezek a serdülők. Ugyanakkor meg kell, hogy jegyezzük, hogy az, hogy valószínűbben a korai zárás identitáslapjához tartoznak ezek a személyek, nem feltétlenül negatív; hiszen vannak arra utaló eredmények- és mintáink is ezt az eredményt kaptuk-, hogy ebben az identitáslapban az identitás megoldottsága majdnem olyan magas, mint az elért identitáslap között (Schwartz et al., 2011). Veszélye lehet viszont a túl korai választásnak és elköteleződésnek, hogy a személy tartósan lehangoz egy számára nem megfelelő pálya mellett. A korai döntés egy lehetséges magyarázata a csoport iskolai motiváción elért eredménye, miszerint a döntésképes típusba tartozókat az iskolai motiváció magas szintje jellemzi, tanulmányi eredményeik pedig rosszabbak, mint az irányt keresőké.⁶⁸ Ugyanakkor néhány változón az irányt keresőkhöz hasonló eredményeket érnek el a csoport tagjai: a ruminatív exploráció éppoly kevésbé jellemzi őket, önbecsülésük magas, valamint a jelen hedonizmus; szorongó választóknál és krónikusan bizonytalanoknál magasabb értéke

⁶⁸ Valószínűsíthető, hogy ezért mihamarabb el kívánják hagyni az iskolapadot, és kilépni a munka-erőpiacra.

jellemzi őket, ami arra utal, hogy képesek az adott pillanat élvezetére. Az iskolai amotiváció kiugróan magas szintje további vizsgálatok iránt veti fel az igényt. Összességében a döntésképes csoport tagjai jobb eredményekkel rendelkeznek az identitás, az időorientáció és az önbecsülés tekintetében, mint a szorongó választók és a krónikusan bizonytalanok, ugyanakkor teljesítményükben és iskolai motivációjukban elmaradnak az irányt kereső csoporttól, amelynek okát további vizsgálatok hivatottak feltárni.

A **szorongó választó** típus viszonylag kis hányadát adja a teljes középiskolás mintának ($N = 46$; 7,19 %). A csoportba tartozó személyek alacsony pontszámot érnek el mind az elköteleződés, mind az exploráció, mind a ruminatív exploráció skálákon; valamint az identitáskrízis mindkét lehetséges kimenetelén (identitás szintézise és szerepkonfúzió). Identitásuk megoldottsága nem tér el szignifikánsan egyetlen másik csoporttól sem, azonban számtanilag az identitásuk megoldottságának átlaga egyedül a krónikusan bizonytalanoknál magasabb. A szorongó választó típushoz való tartozás a gondtalan (elidegenedett) diffúz, illetve a korai záró identitáslálapotokkal van kapcsolatban a középiskolás mintán. Annak ellenére, hogy tanulmányaikkal kapcsolatban sem magas intrinzik, sem magas extrinzik motiváció nem jellemzi őket (bár ők érik el a legalacsonyabb pontszámot az amotiváció skálán is); tanulmányi eredményeik mind 2010/2011. tanév év végén, mind 2011/2012. első félévében a legmagasabbak a mintán. Az időorientáció skálákon egységesen a legalacsonyabb eredményt érik el mind az öt faktoron, a többi identitáslálapothoz képest. A teljesítmény fontosságát véljük felfedezni a magas tanulmányi átlagban, amelyet valószínűsíthetően teljesítményszorongás kísér. Összességében a szorongó választókat a pályaválasztási szorongás magas szintje, valamint jó tanulmányi eredmények jellemzik, azonban mind iskolai motivációjukat, mind identitásukat tekintve alacsony eredményeket érnek el. Egyrészt ide tartoznak olyan jó képességű tanulók, akik nem érdeklődnek az identitás kérdéseinek megoldása iránt (lásd gondtalan diffúz lálapothoz való tartozás). Másfelől pedig olyan diákok, akik identitásuk megalkotásakor kész mintákat vettek át (korai zárók).

A **krónikusan bizonytalan** típus tagjai a minta több mint egynegyedét képezik ($N = 190$, 29,73 %). Az elköteleződés alacsony foka és magas ruminatív exploráció jellemzi a személyeket. Az identitás szintéziséen a legalacsonyabb, míg a szerepkonfúzióen a legmagasabb értékeket érik el az ide tartozó személyek, így a mintában az ő identitásuk megoldottsága a legalacsonyabb. Ez megjelenik abban is, hogy a krónikusan bizonytalan típusba való tartozás valószínűbbé teszi, hogy a személy a ruminatív moratórium vagy a moratórium identitáslálapotában van. Iskolai motivációjuk a döntésképes csoportéhoz hasonló, tanulmányi eredményeik rosszabbak, mint az irányt keresők és a szorongó választóké. Jellemzően a múltban „élnek”, hiszen mind a múlt negatív, mind a múlt pozitív faktorok a minta legmagasabb eredményét érik el. Önbecsülésük a legalacsonyabb a vizsgált típusok között. A nők valószínűbben tartoznak a krónikusan bizonytalan csoportba, mint a férfiak. Összességében a krónikusan bizonytalan típus alacsony megoldottságú identitással, a múlthoz való visszanyúlással, rossz tanulmányi eredményekkel jellemezhető.

A pályaválasztási bizonytalanság típusok áttekintése után vizsgáljuk meg, hogy hipotéziseink igazolódtak-e a középiskolások mintáján.

Az **C. 3. hipotézis**ünkben feltételeztük, hogy erősebb kapcsolat lesz az érzelmi (pályaválasztási szorongás és általános bizonytalanság) faktorok között, mint az érzelmi és a kognitív faktorok között; valamint, hogy a kognitív faktorok közötti összefüggés is erősebb lesz, mint az érzelmi és kognitív faktorok közötti együttjárás. Hipotézisünk részben igazolódtott. A pályaválasztási szorongás és az általános bizonytalanság között magasabb a korreláció, mint a pályaválasztási szorongás és a pályainformáció szükséglete között, illetve mint az általános bizonytalanság és a pályainformáció szükséglete között, azonban alacsonyabb, mint az általános bizonytalanság és az önismeretigény között. Azok a személyek tehát, akikre jobban jellemző, hogy

döntéshelyzetekben visszatérően nem tudnak valamelyik megoldás mellett elköteleződni, egyaránt jellemezhetőek magasabb pályaválasztási szorongással és megnövekedett önismeretigénnyel. A kognitív faktorokkal kapcsolatban teljes mértékben a hipotézisnek megfelelően alakulnak az eredmények. A pályainformáció szükséglete és az önismeretigény között közepes erősségű összefüggés van, melynek értéke jóval meghaladja az önismeretigény és az általános bizonytalanság, valamint a pályainformáció szükséglete és a pályaválasztási szorongás, továbbá a pályainformáció szükséglete és az általános bizonytalanság közötti gyenge összefüggéseket. A pályaválasztási szorongás és az önismeretigény között nincs kapcsolat. Ahogyan korábban már tárgyaltuk, ez az eredmény ellentmond Germeijsm Verschueren és Soenens (2006) eredményeinek, akik döntésképtelen serdülők mintáján azt találták, hogy a megnövekedett szorongás megnövekedett explorációhoz vezetett a pályával és önmagukkal kapcsolatban. Germeijs és munkatársainak (2006) eredményei alapján azt várhatnánk, hogy a pályaválasztási szorongás és az önismeretigény között is pozitív összefüggés mutatkozzon.

Az **A. 5. hipotézis**ben feltételeztük, hogy minőségi különbségek lesznek a pályaválasztási bizonytalanság típusai között. Az identitás megoldottságának tekintetében eredményeink alátámasztják az **A. 5. a. hipotézist**. Cohen és munkatársainak (1995) eredményeihez hasonlóan, illetve a más elnevezéseket használó kutatásokkal megegyezően (Wanberg és Muchinsky, 1992; Kelly és Pulver, 2003; Larson et al., 1988, idézi: Kelly és Pulver, 2003; Savickas és Jarjoura, 1991) a döntésképesek és az irányt keresők identitása magas szintű, a krónikusan bizonytalanok esetében az identitás megoldottsága viszont alacsony. Az **A. 5. b. hipotézis** részben teljesült. Az irányt keresők nagyobb valószínűséggel a moratórium és az elért identitás állapotokba tartoznak, míg a krónikusan bizonytalan típusúhoz való tartozás a gondtalan diffúz és a ruminatív moratórium identitásállapotokhoz való tartozáshoz kapcsolódik. A döntésképesek esetében az identitás magas megoldottsága ellenére nincs kapcsolat az elért identitással; az ebbe a típusba tartozók a korai zárás identitásállapotához kapcsolódnak szorosabban.

Az iskolai motivációval **(A. 5. c. hipotézis)** kapcsolatos felvetéseink igazolódtak. A krónikusan bizonytalan (a döntésképes és az irányt kereső) típusba tartozó személyekre az iskolai amotiváció magasabb szintje jellemző, mint a szorongó választókra. Ugyanakkor az eredményt fenntartással kell kezelnünk, mert az amotiváció faktoron nem minden csoport között szignifikáns az eltérés, csak a kiemelkedően alacsony értéket elérő szorongó választók csoport eredménye tér el szignifikánsan a többi csoport eredményétől.

Az önbecsüléssel kapcsolatos **(A. 5. d.) hipotézis**ünk igazolódtott. Az irányt keresők és a döntésképesek önbecsülés magasabb, mint a szorongó választóké és a krónikusan bizonytalanoké.

A jövőorientációval kapcsolatos feltevésünk **(A. 5. e. hipotézis)** részben igazolódtott. Az irányt kereső típus éri el a legmagasabb pontszámot a faktoron. A döntésképesek eredménye csak a szorongó választók eredményét előzi meg.

Az iskolai teljesítménnyel kapcsolatos hipotézisünk **(A. 5. f. hipotézis)** nem teljesült. A legmagasabb átlagot mindkét vizsgált félévben a szorongó választók érik el.

Bár hipotézist nem fogalmaztunk meg ezzel kapcsolatban, - a szakirodalomban található ellentmondásos eredmények miatt - a pályaválasztási bizonytalanság klasztertagságaiban fontos **nemi különbségeket** találtunk. Az irányt kereső és a krónikusan bizonytalan típusokban szignifikánsan több a nő, míg a döntésképes csoportban több férfit találunk. Ez az eredmény abba az irányba mutat, hogy a nőkre a pályaválasztási bizonytalanság magasabb szintje jellemző (annak ellenére, hogy a pályaválasztási bizonytalanság faktorain elért eredmények között nem volt különbség a nemek alapján) (Chartrand et al., 1990; Chartrand et al., 1996); hiszen míg az irányt kereső és döntésképes csoportok alacsony bizonytalansággal és kedvező

identitásdimenziókkal írhatóak le, addig a krónikusan bizonytalan csoportot nagyfokú bizonytalanság és kevésbé megoldott identitás jellemzi.

2.2.2 A második vizsgálati minta, az egyetemista nők (N = 219) eredményei⁶⁹

Második hipotézisünkben feltételeztük, hogy vizsgált mintáinkon kimutathatóak lesznek a pályaválasztási bizonytalanság különböző típusai, amelyek között megjelennek a szakirodalomban „döntésképesnek”, „fejlődési szintjükből adódóan bizonytalannak” és a „krónikusan bizonytalannak” nevezett csoportok (Cohen et al., 1995). Eredményeink igazolták a második hipotézist. Az egyetemista nők mintáján négy pályaválasztási bizonytalanság típust találtunk (hierarchikus, majd K-közép) klaszteranalízis segítségével. A klasztertertség szignifikáns hatást gyakorol mind a négy pályaválasztási bizonytalanság skálára (pályaválasztási szorongás, általános bizonytalanság, pályainformáció szükséglete, önismeretigény; Chartrand et al., 1990). A következő szakaszban az egyes pályaválasztási bizonytalanság típusokat mutatjuk be a CFI (Chartrand et al., 1990) változón elért eredményeik tükrében. Mivel a hiányzó, illetve kiugró adatokkal rendelkező személyeket töröltük a mintából, elemzésünket 207 középiskolás adatain végeztük el, így a százalékos arányok feltüntetése során ezt az értéket vesszük alapul. Az általunk talált típusok elnevezésekor Cohen és munkatársainak (1995) kategóriáit használtuk. Kivételt képez ez alól a második típus, ahol elkerülendő a diagnosztikus kategóriára emlékeztető elnevezést, új nevet adtunk a típusnak. Továbbá az általunk szorongó választónak nevezett csoport, a szorongó bizonytalan elnevezést is kaphatta volna, hiszen jellemzői megfelelnek a szakirodalmi kritériumoknak.

Az első pályaválasztási típus a **döntésképes** személyeket fogja egybe (N = 42, 20,29 %). A hasonló jellemzőkkel leírható csoportokra használt elnevezések a következők: a „magabiztos elkötelezettség” (Muhlenberg és Muchinsky, 1992), az elkötelezettség (Savickas és Jarjoura, 1991), a döntésképesek (Cohen et al., 1995) és az „el nem köteleződött extravertáltak” (Kelly és Pulver, 2003). A döntésképes csoport eredményei a pályaválasztási bizonytalanság minden faktorán az átlag alatt helyezkednek el (pályaválasztási bizonytalanság Z-scoreja: -0,78; általános bizonytalanság Z-scoreja: -0,52; pályainformáció szükséglete Z-scoreja: -0,68; általános bizonytalanság Z-scoreja: -1,33).

A második típus az **önmagát kereső** (N = 61; 29,47 %). Elnevezésünkben azt próbáltuk visszaadni, hogy a minta több mint egynegyedét alkotó személyek esetében az önismeretigény jelenik meg markánsan (Z-score: 0,47), mint információk szükséglet. (Ennek ellenére önismeretigény tekintetében magasabb eredményt érnek el náluk a krónikusan bizonytalanok.) A pályaválasztási bizonytalanság további faktorain az önmagát kereső csoport tagjai az átlagnál alacsonyabb értékeket érnek el (pályainformáció szükséglete Z-scoreja: 0,40; pályaválasztási szorongás Z-scoreja -0,32; általános bizonytalanság Z-scoreja: -0,37).

A harmadik az egyetemista nők mintáján megjelenő pályaválasztási bizonytalanság típus, a **szorongó választó** típus (N = 63; 30,43 %). Az ebbe a klaszterbe tartozó személyekre a pályaválasztási szorongás kiemelten magas értéke jellemző (Z-score: 1,19). Azonban a középiskolásoktól eltérően, az egyetemista nők esetében az általános bizonytalanság (Z-score: 0,63), és a pályainformáció szükséglete (Z-score: 0,13) értékek is magasabbak az átlagnál. Önismeretigény tekintve alacsonyabb értékeket érnek el, átlaguk a minta átlaga alatt van (Z-score: -0,13). Ez az eredmény sem cseng egybe Germeijsm Verschueren és Soenens (2006) eredményeivel, akik döntésképtelen kamaszok vizsgálata során azt találták, hogy a magas szorongásszint megnövekedett keresési igényhez vezet a pályákkal és önmagukkal kapcsolatban; hiszen annak ellenére, hogy az egyetemista nők esetében már megjelenik a

⁶⁹ A pályatanácsadással kapcsolatos javaslatainkat a következtetések fejezetben ismertetjük.

pályainformáció iránti igény, ez az átlag közelében marad, kifejezettnek nem mondható. Ez a csoport a szakirodalomban „szorongó bizonytalanok” (Wanberg és Muchinsky, 1992), „tervel nem rendelkező elkerülő” (Larson et al., 1988; idézi: Kelly és Pulver, 2003), „krónikusan bizonytalanok” (Cohen et al., 1995), „döntésképtelenek” (Chartrand et al., 1990) vagy „bizonytalan, neurotikus információkeresők” (Kelly és Pulver, 2003) néven szerepel. Az, hogy az egyetemista mintán a „szorongó választók” csoportja felel meg a krónikusan bizonytalan csoportnak, azért lehetséges, mert a középiskolásoktól eltérően, ez az a csoport, amelyet a magas szorongásszint mellett az általános bizonytalanság és a pályainformáció iránti igény is jellemez. A mintában nem találunk másik olyan csoportot, amelynek jellemzői megfelelnének a szakirodalomban foglalt kritériumoknak.

A negyedik típus az *irányt keresőket* tömöríti (N = 42; 19,81 %). A hasonló jellemzőkkel bíró típusokat, más szerzők „magabiztos, de informálatlan” (Larson et al., 1988; idézi: Kelly és Pulver, 2003), „fejlődési szintjükből adódóan bizonytalan” (Cohen et al., 1995), „jól alkalmazkodó, de információt igénylő” (Lucas, 1993), „a döntést megnövekedett explorációs idővel meghozó” (Savickas és Jarjoura, 1991) vagy „jól alkalmazkodó információkereső” (Kelly és Pulver, 2003) elnevezésekkel illették. Az irányt kereső csoportra a kognitív faktorokon elért magas eredmények jellemzőek (pályainformáció szükséglete Z-score: 1,01; önismeretigény Z-score: 0,81). Az átlagnál némileg magasabb eredményt érnek el az általános bizonytalanság faktoron is (Z-score: 0,17). A pályaválasztási szorongás alacsony szintje jellemzi őket (Z-score: -0,54).

Minőségi különbségek a pályaválasztási bizonytalanság típusai között az egyetemista nők mintáján

A következő szakaszban a különböző pályaválasztási típusokba tartozó, egyetemista nők eredményeit mutatjuk be és értelmezzük az identitás, az önbecsülés, az iskolai motiváció, az időorientáció és a tanulmányi átlag tekintetében. Először típusonként bemutatjuk a jelentős eredményeket, majd hipotézisenként haladva összefoglaljuk az eredményeket.

A *döntésképes csoportba* tartozó személyek magas pontszámot érnek el az identitás szintézise faktoron, valamint alacsony pontszámot a szerepkonfúzió skálán. Identitásuk megoldottsága tehát magas. Az identitással kapcsolatos kérdésekben elköteleződtek már valamilyen álláspont mellett, az elköteleződés faktoron magasabb pontszámot érnek el, mint a másik három típusba tartozó társaik. A ruminatív exploráció alacsony szintje jellemzi őket. A döntésképes csoportba való tartozás az elért identitással jár együtt, az egyetemista nők mintáján. Ez az eredmény eltér a középiskolásokétól, akik a döntésképes csoportban nagyobb valószínűséggel a korai zárás identitásállapotába tartoztak. A különbség egyik okának a döntésképes csoport meghatározását tartjuk:ők azok, akik a legalacsonyabb eredményeket érik el mind a pályaválasztási bizonytalansággal kapcsolatos érzelmi, mind a kognitív tényezőkön. Eredményeink azt erősítik meg, hogy ha a fiatal nem szándékozik felmérni önmagát és a környezeti lehetőségeit a pálya kapcsán a serdülőkorban, vagyis az identitásalakítás kezdetén, tehát nem explorál, az kevésbé fakadhat abból, hogy már mélységében megvizsgálta ezeket a jelenségeket; illetve várhatóan a serdülő az identitás egyéb területeivel kapcsolatban sem tett fel magának kérdéseket. Az egyetem időszakára azonban az exploráció igényének alacsony szintje mellett is lehetséges, hogy a személy a pálya kapcsán tisztában legyen értékeivel, képességeivel és érdeklődésével, mert már megvizsgálta a számára szóba jöhető szakmák széles körét, illetve egyéb identitással kapcsolatos kérdésekben is döntött. Hiszen ahogy azt az identitáskutatás irodalmából is láttuk az idő előrehaladtával csökken az exploráció és növekszik az elköteleződés mértéke (Luyckx et al., 2008; Waterman és Archer, 1990, idézi: Marcia, 1993b). A döntésképes csoportba tartozó nők önbecsülése magas.

Az **önmagát kereső** csoport tagjai az identitáskrizist magas szinten megoldották. Az identitás szintéziséen magas, a szerepkonfúzió alacsony értékeket érnek el. Az identitáskérdésekkel kapcsolatos elköteleződés a típusban magas, alig marad el a döntésképesek elköteleződésétől. A ruminatív exploráció tekintetében a szorongó választóknál alacsonyabb, azonban a döntésképeseknél magasabb értéket érnek el. Önbecsülésük magas, nem tér el szignifikánsan a döntésképes csoporttól. Az önmagát kereső típusba való tartozás nem kapcsolódik össze egyetlen identitáállapothoz való tartozással sem. Az elköteleződés magas szinten van, ami azt jelenti, hogy a csoport tagjai nem kialakulatlan identitásuk miatt rendelkeznek magas önismeretigénnyel (hiszen identitásuk megoldottsága is magas), hanem vélhetően a legjobb pálya- személy illeszkedés megtalálására törekednek saját pályaválasztásuk kapcsán.

A **szorongó választó** csoport jellemzői az egyetemista nők mintáján eltérnek a középiskolás mintán szorongó választónak nevezett csoportétól. Az elnevezés megtartása mellett azért döntöttünk, mert a pályaválasztási szorongás szintje kiemelten magas ebben a típusban; ugyanakkor- a serdülő mintától eltérően- a pályaválasztási bizonytalanság egyéb faktorain is magas eredményeket érnek el. Az ebbe a típusba tartozókat az identitáskrizis alacsony megoldottsága, magas szerepkonfúzió és alacsony identitásszintézis eredmény jellemzi. Identitásukat tekintve rosszabb eredményeket érnek el, mint a másik három csoport. Az identitással kapcsolatos kérdésekben nem köteleződtek el, viszont a ruminatív, körbeforgó exploráció magas szintje jellemzi őket. A szorongó választó típusba való tartozás összefüggésben van a diffúz diffúz és a ruminatív moratórium identitáállapothoz való tartozással. További eredményeik árnyalják az identitás kapcsán kialakult negatív képet: a múlt negatív és a jelen fatalista faktoron egyaránt ők érik el a legmagasabb eredményeket. Vagyis a szorongó választók úgy emlékeznek vissza múltjukra, mint amelyben számtalan bántás, sérelem érte őket, és úgy gondolnak a jövőre, mint egy befolyásolhatatlan, félelmetes időszakra. Önbecsülésük a mintában a legalacsonyabb. A szorongó választó imént bemutatott eredményei szignifikánsan eltérnek minden más típus eredményeitől, azonban a többi típus között a különbségek nem olyan jelentősek. A többi típusnál kedvezőtlenebb jellemzőkkel leírhatóak. Ez alátámasztja a CFI (Chartrand et al, 1990) faktorain elért eredményeik alapján kialakított elgondolásunkat, amelynek keretében a „szorongó bizonytalanok” (Wanberg és Muchinsky, 1992), „tervvel nem rendelkező elkerülő” (Larson et al., 1988; idézi: Kelly és Pulver, 2003), „krónikusan bizonytalanok” (Cohen et al., 1995), „döntésképtelenek” (Chartrand et al., 1994) vagy „bizonytalan, neurotikus információkeresők” (Kelly és Pulver, 2003) típusaihoz hasonlítottuk a csoportot.

A negyedik megjelenő pályaválasztási bizonytalanság típus az **irányt kereső** típus. Az irányt kereső típusba sorolható személyek identitáskrizise az átlaguk alapján a legmagasabb szinten megoldott, bár szignifikánsan csak a szorongó választók eredményétől tér el. Az identitás szintéziséen magas, a szerepkonfúzió skálán alacsony eredmény jellemzi őket. Ennek ellenére a jövőbeli terveikkel kapcsolatban csak közepes mértékű elköteleződést mutatnak. Azonban esetükben az elköteleződés- döntésképesekhez képest- alacsonyabb foka nem okoz szorongást vagy bizonytalanságot a pályadöntéssel kapcsolatban. A ruminatív exploráció faktoron a döntésképesek legalacsonyabb és a szorongó választók legmagasabb értéke között „végeznek”. Az irányt kereső típusba való tartozás nem jár együtt identitáállapothoz való tartozással. Mind a múlt negatív, mind a jelen fatalista faktoron a szorongó választók eredménye után az irányt kereső a második legmagasabb eredmény. Önbecsülésük alacsonyabb a döntésképeseknél, azonban magasabb a szorongó választókénál.

Hipotéziseink áttekintése következik az eredmények fényében. A **C. 3. hipotézis**ben feltételeztük, hogy erősebb kapcsolat lesz a pályaválasztási bizonytalanság érzelmi, illetve kognitív tényezői között, mint az érzelmi és kognitív tényezők között (Chartrand és Nutter, 1996). Hipotézisünk az egyetemista nők mintáján igazolódott. A pályaválasztási szorongás és az

általános bizonytalanság; valamint a pályainformáció szükséglete és az önismeretigény faktorok között közepes erősségű lineáris összefüggés van, míg az általános bizonytalanság és az önismeretigény között csak gyenge. A változók között nem tárul fel további kapcsolat.

A krónikusan bizonytalan, vagy szorongó bizonytalan típusnak az egyetemista nők esetében a szorongó választók felelnek meg, így a továbbiakban is így hivatkozunk rájuk. Az **A 5. a. hipotézis** teljesül, bár a döntésképesek identitásának megoldottsága nem tér el szignifikánsan az önmagukat keresők és az irányt keresők identitásának megoldottságától. Azonban a döntésképes csoport identitásának megoldottsága szignifikánsan magasabb, mint a szorongó választóké. Az **A 5. b. hipotézis** részben igazolódott. A döntésképes csoport tagjai nagyobb arányban jelennek meg az elért identitás állapotában, míg a szorongó választók a diffúz diffúz és a ruminatív moratórium identitáslapjában. Az iskolai motivációval (**A 5. c. hipotézis**), a jövőorientációval (**A 5. e.**) és a tanulmányi átlaggal (**A 5. f.**) kapcsolatos hipotéziseink nem teljesültek, hiszen nem találtunk szignifikáns különbségeket az egyes típusok között. Ennek hátterében valószínűleg az állhat, hogy ahhoz, hogy az egyetemen megállják a helyüket a vizsgálati személyeink, mindenképpen szükségeltetik a jövőorientáció, a tanulmányokkal kapcsolatos motiváció és a reális teljesítmény bizonyos szintje is. Luyckx és munkatársainak (2010) eredményei szerint a teljesítményorientált egyetemi környezet növeli a személyek jövőorientációját. Az **A 5. d. hipotézis** igazolódott, önbecsülés tekintetében a legmagasabb eredményt a döntésképesek, míg a legalacsonyabbat a szorongó választók érték el.

Összegezve az egyetemista nők pályaválasztási bizonytalanság típusaival kapcsolatos eredményeit, a legmarkánsabb negatív sajátosságokkal elvárásainknak megfelelően (Kelly és Pulver, 2003) a szorongó választók típusa (30,43 %) rendelkezik, míg a legjobb sajátosságokkal a döntésképesek bírnak. A típusok mentén az általunk vizsgált változók közül az identitás kapcsán találtuk a legtöbb eltérést a típusok között, ami egybevág Chartrand et al. (1990), Osipow et al. (1976, idézi, Herr és Cramer, 1993), Vaillant és Vaillant, 1981; idézi: Herr és Cramer, 1993), valamint Weyhing és munkatársainak (1984, idézi: Herr és Cramer, 1993) eredményeivel, amelyek arra utaltak, hogy az identitásváltozók befolyásolják a pályaválasztási bizonytalanságot.

Az egyetemista és középiskolás nők pályaválasztási bizonytalanság faktorok elért eredményeivel kapcsolatos hipotézisünk (**B 1. hipotézis**) részben teljesült: az egyetemista nők szignifikánsan alacsonyabb pontszámot érnek el a pályaválasztási szorongás, a pályainformáció szükséglete és az önismeretigény skálákon, mint a középiskolás nők, azonban az önismeretigény pontszámában nincs eltérés a két minta között. Az önismeretigény hasonló szintjét annak tulajdonítjuk, hogy az identitásalakulás nemcsak a serdülőkor, hanem az azt követő fiatal felnőttkor kiemelt feladata is (Arnett, 2000), ezért az identitásukat alakító egyetemista nők kiemelt fontosságot tulajdonítanak saját értékeik és képességeik megismerésének.

3. Az identitásváltozók szerepe a pályaválasztási bizonytalanság tényezőinek bejósolásában

A. A regresszióanalízis eredményei

A.1. Az első, középiskolás minta eredményei⁷⁰

A pályaválasztási bizonytalanságot bejósoló tényezők között minden faktoron megtalálható valamely identitással kapcsolatban változó. Ezt annak újabb bizonyítékeként értékeljük, hogy az identitásváltozók bejósolják a pályaválasztási bizonytalanságot (Chartrand et al., 1990; Osipow et al. 1976, idézi: Herr és Cramer, 1993; Vaillant és Vaillant, 1981, idézi: Herr és Cramer, 1993; Weyhing és munkatársainak 1984, idézi: Herr és Cramer, 1993). A pályaválasztási szorongás varianciájának majdnem 10 százalékát magyarázzák az identitás szintézise ($R^2 = 0,072$, $\beta = -0,190$) és az elköteleződés ($R^2 = 0,019$, $\beta = -0,109$) faktorok (5. modell). Az iskolai motiváció változóinak- extrinzik motiváció külső szabályozás ($R^2 = 0,022$, $\beta = -0,143$), amotiváció ($R^2 = 0,024$; $\beta = -0,172$), intrinzik motiváció a tudásra ($R^2 = 0,008$, $\beta = -0,102$)- beléptetésével pedig a variancia majd 15 százalékáért felelősek a változók. Az értelmezést nehezíti, hogy negatív β -kal van dolgunk (Sajtos és Mitev, 2007), azonban elméleti alapon feltételezhetjük, hogy minél magasabb az elköteleződés szintje, és minél nagyobb mértékű az identitáskriszis pozitív kimenetele, annál kevésbé jelenik meg a pályaválasztási szorongás. Az általános bizonytalanságot a szerepkonfúzió ($R^2 = 0,150$, $\beta = 0,308$) és a ruminatív exploráció ($R^2 = 0,050$, $\beta = 0,238$) jósolja be (2. modell). A két változó együtt a variancia 20 százalékáért felel. A ruminatív exploráció kapcsolata az általános bizonytalansággal egyben a ruminatív exploráció konstruktumvaliditását is alátámasztja, hiszen Luyckx és munkatársainak (2005, 2008) megfogalmazása szerint ez az exploráció típus felelős azért, hogy a személy nem tud elköteleződni egy alternatíva mellett, ami megfeleltethető az általános bizonytalanság által leírt döntési nehézségeknek. Az önbecsülés ($R^2 = 0,020$, $\beta = -0,167$) beléptetésével a modellbe, a bejósolóerő tovább növekszik ($R^2 = 0,220$). A pályainformáció szükséglete faktor varianciájának magyarázatában nem az identitásváltozók töltik be a legnagyobb szerepet. A variancia legnagyobb hányadát az iskolai motiváció faktorai közül az extrinzik motiváció, külső szabályozás ($R^2 = 0,197$, $\beta = 0,300$) magyarázza. Az intrinzik motiváció melletti megjelenése esetén az extrinzik motiváció is növeli a tanulók részvételét az iskolai folyamatban (Vallerand et al., 1992, 1993), amely viszont hatással van az általuk elért iskolázottsági szintre (Meleg, 2012). Ginzberg (1951, idézi: Herr és Cramer, 1993) kimondja, hogy az iskolázottság mennyisége és minősége befolyásolja a pályaválasztást. Az exploráció faktora pozitívan bejósolja a pályainformáció szükségletének, és közel 7 százalékot ($R^2 = 0,068$, $\beta = 0,193$) ad hozzá az extrinzik motiváció, külső szabályozás magyarázóerejéhez. A pályainformáció szükségletének bejósolói között megtalálható az intrinzik motiváció is, amely magasabb bejósolóerővel ($R^2 = 0,027$, $\beta = 0,217$) rendelkezik, mint a ruminatív exploráció ($R^2 = 0,025$, $\beta = 0,160$). A ruminatív exploráció megjelenése a prediktorok között arra utal, hogy a folytatódó, körbeforgó exploráció során újabb és újabb információkra van szüksége a személyeknek. A két motiváció- és a két identitásváltozó együttesen a variancia 31,7 százalékát magyarázzák (4. modell). A jövőorientáció, a jelen fatalista orientáció és az amotiváció beléptetésével a modellbe a magyarázóerő tovább nő ($R^2 = 0,348$). Az önismeretigény varianciájának majd 20 százalékát ($R^2 = 0,189$; 3. modell) magyarázza az exploráció ($R^2 = 0,107$, $\beta = 0,259$), a szerepkonfúzió ($R^2 = 0,070$, $\beta = 0,217$) és a ruminatív exploráció ($R^2 = 0,018$, $\beta = 0,140$). A magas magyarázóerő nem meglepő annak fényében, hogy az általunk mért éni-identitás kialakulásához elengedhetetlen önmagunk, értékeink, képességeink,

⁷⁰ A regresszióanalízis eredményeinek bemutatásánál az Adj. R^2 értékeket adtuk meg, leírásunkban pedig az R^2 értékeket közöljük. A pontos adatokat lásd az XY- YZ. mellékletekben.

tulajdonságaink ismerete (Erikson 1963/2002, 1969; Marcia, 1993a, 1993b, stb.). A saját személyiséggel kapcsolatos információk iránti igény, ahogy az eredményeiből is látszik, az exploráció és a ruminatív exploráció dimenzióival van kapcsolatban. Grotevant (1987) az exploráció és az információkeresési tendencia kapcsolatát elemezve leírja, hogy az információkeresési tendencia irányíthatja és akár le is állíthatja az explorációs folyamatot. A folytatólagos explorációt végző, rágódó személyeknek – nem csak a pályákkal, hanem önmagukkal kapcsolatban is még több információra van szükségük. A szerepkonfúzió jelenléte a modellben arra utal, hogy azok a serdülők, akik az identitáskrizist nem tudták még kellőképp feloldani (vagy esetlegesen még ezen dolgoznak), igénylik az önmagukkal kapcsolatos információkat. Grotevant (1987) modelljében az explorációs folyamat elemzése kapcsán az aktuális identitással kapcsolatos megelégedettség/ elégedetlenség szerepét is tárgyalja. A szerepkonfúzió esetén nyilvánvalóan utóbbiról van szó, ami további explorációs igényt alakít ki a személyben. A jövőorientáció, az intrinzik motiváció a tudásra és a jelen fatalista orientáció beléptetésével a modellbe a variancia további 4,6 százalékát magyarázzák a változók ($R^2 = 0,235$).

A középiskolások eredményein végzett regresszioelemzéseket összegezve elmondhatjuk, hogy az identitásdimenziók és identitásváltozók jó bejósolói a pályaválasztási bizonytalanságnak, különösen az önismeretigény és az általános bizonytalanság kapcsán. Azonban a jelenség hátterében egyéb változók is állnak (Feldman, 2003). A pályaeérdeklődés és képességek, a korai munkatapasztalatok, a személyiség egyéb vonatkozásai (pl. én-hatékonyság, személyiségvonások) és a családi- szociális környezet vizsgálatával, és a vizsgálati eredmények bevonásával modelljeinkbe, valószínűleg a pályaválasztási bizonytalanság faktorok varianciájának jelentősebb részét tudnánk magyarázni.

A.2. A második minta, az egyetemista nők eredményei

Az egyetemista nők mintáján is arra találtunk bizonyítékot, hogy kisebb-nagyobb mértékben az identitásváltozók bejósolják a pályaválasztási bizonytalanság faktorait. A pályaválasztási szorongás hátterében a ruminatív exploráció ($R^2 = 0,164$, $\beta = 0,406$) és az exploráció ($R^2 = 0,032$, $\beta = 0,178$) változót tártuk fel; a két változó együtt a pályaválasztási szorongás varianciájának 19,6 százalékát magyarázza. Érdekes eredmény, hogy míg a középiskolásoknál az elköteleződés (hiánya) hozható kapcsolatba a pályaválasztási szorongással, addig az egyetemista nők esetében az exploráció. Tekintve, hogy az életkor növekedésével csökken az exploráció mennyisége és erősödik az elköteleződés (pl. Marcia, 1993a), az exploráció magas szintje utalhat arra, hogy a foglalkozásválasztás és az identitás egyéb területein elért „eredményeivel” nincs megelégedve a személy, ami szorongáshoz vezet. Az önbecsülés ($R^2 = 0,022$; $\beta = -0,181$) beléptetésével a modellbe további 2,2 százalékát tudjuk magyarázni a varianciának ($R^2 = 0,022$). Az általános bizonytalanságot az egyetemista nők mintáján az önbecsülés pontszám jól jósolja ($R^2 = 0,229$, $\beta = -0,371$). Azonban a magyarázott varianciához hozzáad az elköteleződés faktor is ($R^2 = 0,034$, $\beta = -0,213$). Mindkét változó negatívan jósolja az általános bizonytalanságot. Ez az eredmény megerősíti azt a pályatanácsadásban is használt gyakorlatot, hogy a pályadöntésében bizonytalan személlyel átbeszéljük korábbi döntéshelyzeit, és azt, hogy hogyan sikerült azokat megoldania, hiszen amennyiben egyszer már sikerült döntésre jutnia, elköteleződnie valamilyen alternatíva mellett, az segítségére lehet a pályával kapcsolatos döntés meghozatalában is (mintegy mintaként szolgálhat) (Szilágyi, 2007). A pályainformáció szükséglete faktor prediktorai között az elköteleződés ($R^2 = 0,039$, $\beta = -0,196$) identitásdimenziója jelent meg. Azonban a pályainformáció szükséglete változó varianciáját a múlt pozitív orientáció nagyobb arányban magyarázza ($R^2 = 0,094$, $\beta = 0,351$; 2. modell). Az elköteleződés negatívan jósolja a pályainformáció szükségletét. A múlt pozitív időorientáció és a pályákkal kapcsolt információk iránti igény közötti összefüggés újabb kutatások tárgya lehet. Az életkor ($R^2 = 0,021$, $\beta = -0,148$) bevonása a modellbe kis

mértékben növeli a magyarázóerőt ($R^2 = 0,154$, 3. modell). Az önismeretigény esetében a ruminatív exploráció a variancia kis hányadát magyarázza ($R^2 = 0,037$, $\beta = 0,228$). Az önismeretigény variációjának legnagyobb részét a vele egy mérőeszközön (Career Factors Inventory; Chartrand et al., 1990) megtalálható pályainformáció szükséglete ($R^2 = 0,145$, $\beta = 0,354$) faktor magyarázza. A modellben megjelenik az intrinzik motiváció a tudásra faktor is, amely a variancia 2,6 százalékát magyarázza ($R^2 = 0,026$, $\beta = 0,165$).

Az egyetemista nők mintáján létrehozott regressziós modelleket áttekintve elmondhatjuk, hogy az identitásváltozók szerepe a pályaválasztási bizonytalanság tényezőinek bejósolásában kevésbé kifejezett, mint a középiskolás mintán. Kivételt képez e megállapítás alól a pályaválasztási szorongás, melyet az exploráció és a ruminatív exploráció változók jól magyaráznak.

B. A kovariánciamodellek eredményei

B.1. A középiskolás minta modelljének tanulságai

Az útanalízis megerősíti, hogy az identitás változói valamint a pályaválasztási bizonytalanság faktorai között kapcsolat van. Az önismereti információk iránti igény szorosan összefügg azzal, hogy a serdülő mennyire keres aktívan alternatívákat az egyes identitáskérdésekkel kapcsolatban. Ez az eredmény újabb alátámasztása annak, hogy a serdülőkorban kiemelt feladata az identitás alakítása, amelyet lehetőségeinkhez mérten támogatnunk kell. Az önismeretigény megnövekedett szintje akkor is megjelenik, ha a személy nem adaptív módon keres, hanem a körbeforgás, rágódás jellemzi explorációját. Ezért kiemelt figyelmet kell fordítanunk arra, hogy a magas ruminatív explorációval jellemezhető serdülőket segítségükkel az identitáskeresésükben, pl. a pályaválasztás segítésén keresztül, hiszen ha ezt nem tesszük, a későbbi következmények súlyosak lehetnek a személy számára. A döntést, illetve azt az érzetet, hogy képes vagyok jól dönteni, a jól kimunkált identitás segíti.

B.2 Az egyetemista minta modelljének tanulságai

Az egyetemista nők adatain végzett útanalízis további bizonyítékkal szolgált azzal kapcsolatban, hogy az identitás változói valamint a pályaválasztási bizonytalanság faktorai között kapcsolat van. Az eriksoni (1963 / 2002) identitásfogalmak: az identitás szintézise és a szerepkonfúzió a pályaválasztási bizonytalanság érzelmi oldalával állnak, szoros kapcsolatban. Az információs faktorok közül a pályainformáció szükséglete az elköteleződéssel van kapcsolatban, ami arra utal, hogy le a pályával kapcsolatos információk iránti igényt. Az önismeretigény kapcsolata a szerepkonfúzióval arra enged következtetni, hogy a magas önismeretigénnyel jellemezhető egyetemista nők magas szinten jellemezhetőek az identitás szakaszának negatív kimenetével. Ennek oka az lehet, hogy aki még az identitásfejlődés legkiemeltebb szakaszára, a kibontakozó felnőttkorra (Arnett, 2000, 2006) sem rendelkezik kellő mennyiségű információval önmagáról, az vélhetően nem próbálta ki magát még megfelelő számú szerepben.

4. Javaslatok gyakorló szakemberek számára

A pályaválasztási bizonytalanság kutatásának nem titkolt célkitűzése (Kelly és Pulver, 2003; Cohen et al., 1995, Chartrand és Nutter, 1996), hogy a bizonytalansági típusok klaszteranalitikus megalkotásának segítségével és a típusok elemzésével feltárja azokat a tanácskerői típusokat, amelyekkel a gyakorló szakemberek munkájuk során találkozhatnak, és az eredmények fényében javaslatokat tegyen a velük folytatott munka tekintetében. A következő szakaszban eredményeink tükrében néhány gondolatot, javaslatot foglalmazunk

meg a tanácsadók számára. Javasataink mellett jelezzük azt is, hogy a típusok jellemzésének eredményeképp- a feltárt tulajdonságaik alapján-, Wiegiersma (1992) mely tanácsadói kompetenciaszintjéhez tudnánk a „kliens jellemzők” alapján a csoport tagjait sorolni. A kliens változókra való gondolkodásunk során segítségül hívjuk azokat az eredményeket, amelyek az egyes típusok bizonyos identitáslapokhoz való kapcsolódásáról a rendelkezésünkre állnak. Mintánkban középiskolások (N = 683) és egyetemista nők (N = 219) szerepeltek. A vizsgált populáció nem tekinthető speciálisnak, hiszen nem kizárólag olyan személyeket vizsgáltunk, akik tanácsadásba jelentkeztek, vagy részt vettek tanácsadási folyamatban. Javasatainkat kérdőíves keresztmetszeti vizsgálatunk fényében tesszük.

Középiskolások sajátosságai a pályaválasztási bizonytalanság tekintetében

Az **irányt kereső** csoport az összes vizsgált változón jó eredményeket ért el. A csoportba tartozó személyek elért identitásuk, motiváltak tanulmányaikban és megfelelő időorientáció eredményekkel rendelkeznek. Mivel pályainformáció és önismeret iránti szükségletük magas, ezért ezt az igényüket feltétlenül figyelembe kell venni.⁷¹ Jellemzőik alapján a Wiegiersma (1992) által meghatározott szintek közül az első szinthez tartoznak, hiszen képesek önállóan dönteni problémájuk kapcsán. Éppen ezért Cohen és munkatársainak (1995) javaslatával egybevágóan a tanácsadási formák közül az információs és a számítógéppel támogatott tanácsadási formát javasoljuk számukra. Mintánkban a személyek mintegy egynegyede (24,10 %) tartozott ehhez a típushoz.

A **döntésképes** típusba tartozó középiskolások szintén magas identitásszinttel jellemezhetőek, önbecsülésük magas, valamint magas a jelen hedonista orientáción elért eredményük is. Identitáslapokat tekintve nagyobb valószínűséggel korai zárók, mint más identitáslapok. Tanulmányi motivációjukkal kapcsolatban fontos kiemelni, hogy esetükben igen magas az amotiváció szintje. Mindezek alapján valószínűleg a tanácsadói kompetenciaszintek első és, -kisebb arányban- második szintjén helyezkednek el. Mivel már Super (1959, idézi: Herr és Cramer, 1993) is beszél az iskolázottsági szint determináló hatásáról, ezért a tanulmányokkal kapcsolatos motiváció kérdését mindenképp érdemes körüljárni esetükben. Annál is inkább fontos erre hangsúlyt fektetnünk, mivel a legmagasabb iskolai végzettség hatással van a munkaerő-piaci lehetőségekre (Dierderer, Meijers és Wesselin, 1983; Meijers, 1989; idézi: Meeus, 1992). Mivel a típusba tartozó serdülők az identitással kapcsolatos elköteleződés jeleit mutatják, és explorációs igényük alacsony, valószínűtlen, hogy önmaguktól keresnének alkalmat a pályorientációs tanácsadásban való részvételre. Számukra az információs és számítógéppel támogatott tanácsadási formák mellett, esetleg a rövid, dinamikus konzultációs formát javasoljuk (Cohen et al, 1995). A minta 38,97 százaléka volt döntésképes.

A **szorongó választók** a pályaválasztási szorongás kiemelten magas szintjével jellemezhetőek, ugyanakkor nem mutatható ki náluk a pályákkal vagy önmagukkal kapcsolatos exploráció igénye, tanulmányi eredményeik jók. A típusba tartozó serdülők gyakrabban tartoznak a gondtalan diffúz vagy a korai zárás identitáslapokhoz, mint a moratórium vagy az elért identitásuk közé. Jellemzőik alapján a harmadik és ötödik szintek között⁷² helyezkednek el, attól függően, hogy a pályaválasztás kapcsán megjelent nagyfokú szorongás általánosan is jellemzi-e őket, illetve, hogy melyik identitáslapba esnek. A gondtalan diffúz identitáslapot személyek sajátosságai alapján (Schwartz et al., 2011) magasabb szinthez

⁷¹ Ugyanakkor a szükséges pályaismeretet nem feltétlenül kell, hogy tanácsadói segítségével kapják meg, hiszen az információk birtokában valószínűleg képesek lesznek dönteni. Mivel a NAT kiemelt fejlesztési feladatként előírja a pályorientációs tevékenység biztosítását az iskolákban; a pályaismeret átadását végezheti megfelelően felkészült pedagógus, osztályfőnök illetve pályorientációs tanár is.

⁷² Valószínűleg csak a típus töredéke sorolható az 5. szintre.

kapcsolhatóak, mint a korai zárók. A szorongó választók esetében kiemelt feladat a szorongásszint csökkentése. A tanácsadói oldalon, a 3-5. szinten, (konzultáció, fókális tanácsadás, pszichoterápia) már magas szintű szakmai tudás szükséges (mind pszichológiai, mind a pályatanácsadással kapcsolatos) a megfelelő munkavégzéshez. Mintánk 7,19 százaléka tartozik ebbe a típusba.

A **krónikusan bizonytalan** középiskolások identitásának megoldottsága alacsony, a múltban „élnék”, tanulmányaikban nem motiváltak és teljesítményük is rossznak mondható. Ez a típus az identitásállapotok közül a ruminatív moratórium és moratórium állapotokhoz köthető. Eredményeik tükrében a típusba tartozó személyeknek mindenképp hasznos volna (hasonlóan a szorongó választókhöz) a tanácsadásban való részvétel. A csoportba tartozó személyek várhatóan a harmadik, negyedik és ötödik szint valamelyikébe kerülnének besorolásra. A moratórium identitásállapotába való tartozás sokkal kedvezőbb kimenetelt biztosít a személy számára, mint a ruminatív moratóriumhoz való tartozás (amely sajátosságaiban nagyban emlékeztet a diffúz identitásra; Luyckx et al., 2008). Tanácsadóként nem könnyű a velük folytatott munka, hiszen a ruminatív exploráció megemelkedett szintje miatt gyakran megjelenhet náluk az „Igen,de..” típusú reakció a tanácsadó intervenciói kapcsán. Mintánk 29,73 százaléka tartozik ide.

Összegezve javaslatainkat: a középiskolások nagyobb részének (irányt keresők és döntésképesek; 63,07 %) feltehetőleg elegendő, ha biztosítjuk az információs tanácsadás lehetőségét. Azonban a középiskolások kicsit több mint egyharmada, a szorongó választó és a krónikusan bizonytalan típusok tagjai, tanácsadói figyelmet és beavatkozást igényelnek.⁷³ Olyan magasan képzett tanácsadókra van szükség ezeknek a serdülőknek az ellátásában, akik egyben vonzóvá is tudják tenni a serdülők számára a tanácsadási tevékenységben való részvételt, hiszen mindkét csoporthoz alacsony explorációs igény köthető, a kereső tevékenység viszont része a közös munkának.

Az egyetemista nők mintájának eredményei

Az egyetemista nők mintáján az egyes pályaválasztási bizonytalanság típusok között kevesebb eltérést találtunk. Legmarkánsabban a **szorongó választó** típus sajátosságai jelentek meg, a többi csoporttal való összehasonlításban. Az egyetemista nők között az ebbe a csoportba való tartozás alacsony identitásmegoldottsággal, a ruminatív exploráció magas szintjével, a múlt és a jelen értelmetlenségének érzetével (magas múlt negatív-, és jelen fatalista orientáció pontszám) társul. A csoport tagjainak alacsony az önbecsülésük, és valószínűsíthető, hogy diffúz diffúz vagy ruminatív moratórium identitásállapotúak. Mindezek fényében Wiegiersma (1992) kompetenciaszintjei közül a harmadik, negyedik, vagy az ötödik szintekre helyezhetők. Cohen és munkatársai (1995) a hasonló jellemzőkkel leírható egyetemisták esetén az identitáskérdésekkel való foglalkozást megelőzően a korábbi pszichoszociális szakaszok énéreinek kialakítását javasolja (bizalom, autonómia, kezdeményezés, teljesítmény). Eredményeink fényében kiemelnénk, hogy az önbecsülés javítása és a ruminatív exploráció csökkentése szintén fontos tanácsadói feladat lehet esetükben. Az egyetemista nők mintájának 30,43 százaléka sorolható ebbe a típusba.

A **döntésképes** (20,29 %), az **önmagát kereső** (29,47 %) és az **irányt kereső** (19,81 %) típusok között az általunk vizsgált tényezőkben nincs nagyfokú eltérés. Mindhárom csoport identitása magas szintű, azonban csak a döntésképes csoportba való tartozás valószínűsíti az elért identitásállapothoz való tartozást. Ezekben a típusokban a személyek önbecsülése magas. Eredményeink arra utalnak, hogy az ide tartozó egyetemista nők jellemzőik alapján várhatóan

⁷³ Eredményeink szerint tehát a tanulókat alacsonyabb arányban jellemzi a bizonytalanság magas szintje, mint amire Giankanos (1999; idézi: Creed, Patton és Prideaux, 2006) eredményei utalnak (50%).

Wiegersma (1992) első és második kompetenciaszintjéhez tartoznak. Számukra Cohen és munkatársai (1995) az információs tanácsadási formát, valamint a számítógéppel támogatott tanácsadást javasolják. Ugyanakkor mivel nincs egyértelmű összefüggés az irányt kereső és önmagát kereső csoportok és az identitásállapotok között; a típusokba tartozó személyek közül jónéhányan a diffúz diffúz és a ruminatív moratórium identitásállapotába tartoznak. Annak ellenére, hogy pályaválasztási bizonytalanság típusuk nem valószínűsíti a problémák kiterjedt körét, ám az identitásállapotuk igen, ezért lehetséges, hogy esetükben a beavatkozások magasabb szintje indokolt. A kiemelten magas önismeretigénnyel rendelkező „önmagát kereső” csoport számára mindenképpen előnyös lenne, ha (hasonlóan néhány felsőoktatási intézmény gyakorlatához) intézményes keretek között bővíthetnék önmagukkal kapcsolatos tudásukat (pl. önismereti foglalkozások kreditért).

Egyetemista mintáinkon olyan nőket vizsgáltunk, akik többsége valószínűleg a szociális érdeklődéstípussal (is) jellemezhető, hiszen egyetemi szakjukat tekintve valamely segítő foglalkozáshoz (munkavállalási tanácsadó, pszichológus, tanár) kapcsolódó ismeretanyagot tanulnak. Feldman (2003) felveti, hogy a szociális érdeklődéstípussal jellemezhető személyekre (a művészi típus mellett) a pályaválasztási bizonytalanság magasabb szintje jellemző. Ezért eredményeink értelmezésében azt is figyelembe kell vennünk; továbbá a jövőbeli kutatásaink céljaként megfogalmazódik, hogy az egyetemista populáció esetében kiterjedtebb vizsgálatot végezzük (férfiak és más profilú egyetemi szakon tanuló nők bevonásával).

VI. A vizsgálatok korlátai

Vizsgálataink korlátja, hogy önbeszámolón alapuló mérőeszközöket alkalmaztunk, amelyek érzékenyek a szociális kíváncsisági hatásra. A további kutatások során érdemes lenne a szociális kíváncsisági hatást külön is vizsgálni. Továbbá a mérőeszközök érvényesítése is jelen vizsgálat tárgyát képezte; az eredmények arra utalnak, hogy bár a legtöbb szakmai kritériumnak megfelelnek ezek az eszközök, további tökéletesítésük ajánlott. A mintavétel során olyan iskoláktól sikerült engedélyt kapnunk a vizsgálat lefolytatására, amelyek-benyomásaink szerint- nagy gondot fordítanak diákjaik jövőjére. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy kevésbé haladó szellemű, illetve rossz körülmények között működő, sok hátrányos helyzetű gyermek oktatását vállaló iskolákban hasonló eredményeket kapnánk-e. Az egyetemista populáció vizsgálatát csak a nőkkel kapcsolatban vállaltuk. Azonban még így is a minta sajátja, hogy a szociális szakok túlnyomó többsége miatt, a nők várhatóan szociális érdeklődéssel jellemezhetőek. A továbbiakban ki kívánjuk szélesíteni kutatásainkat más szakon tanuló nőkre, illetve a férfiakra is.

A módszertani feldolgozás is rejt magában korlátozó tényezőket. A klaszteranalízis során mindenképp létrejönnek eltérő sajátosságokkal rendelkező csoportok, így önmagában a klaszterek létrejötte nem garantálja, hogy egymástól valóban eltérő típusokat sikerült megragadnunk. Az, hogy az általunk talált típusok nagy többsége, mind az identitásállapotok, mind a pályaválasztási bizonytalanság típusok tekintetében megtalálható a szakirodalomban, azonban bizakodásra ad okot eredményeink érvényességével kapcsolatban.

Mivel mind a pályaválasztás, mind az identitásalakulás kérdése kiemelt jelentőségű a vizsgált életszakaszokban, vizsgálatunk nagy hiányossága, hogy a keresztmetszeti elrendezés miatt, nem volt módunk az identitás és a pályával kapcsolatos döntés fejlődésének vizsgálatára.

Továbbá, annak ellenére, hogy az identitás és a motivációs, valamint időorientáció faktorok kapcsolatban vannak a pályaválasztási bizonytalansággal, a variancia kis hányadát képesek csak magyarázni. További tényezők pl. társas támogatottság a döntésben, külső korlátok, döntési stílus, pályaválasztási-énhatékonyság vizsgálata lenne szükséges ahhoz, hogy a kérdésben még tisztában lássunk.

VII. A vizsgálatok legfontosabb tanulságainak összegzése, kitekintés

Vizsgálatunkban magyar mintára érvényesítettük az Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) identitás szintézise és szerepkonfúzió skáláit, a Dimensions of Identity Development Scale-t (Luyckx et al., 2008) és a Career Factors Inventory-t (Chartrand et al., 1990) mérőeszközöket, valamint újabb adatokkal szolgáltunk a Zimbardo Time Perspective Scale (Zimbardo és Boyd, 1999) érvényességével kapcsolatban. Kiemelten fontosnak tartjuk, hogy a DIDS (Luyckx et al., 2008) segítségével lehetővé vált magyar mintán is a ruminatív exploráció vizsgálata. Annál is inkább fontos ez, hiszen az ilyen típusú kereső tevékenység magas szintje negatív pszichés és viselkedési következményekhez vezet (Schwartz et al., 2011).

A középiskolások vizsgálata során öt identitásállapotot különítettünk el. Ezek közül az elért identitás, a moratórium és a korai zárás jellemzői az időorientáción, az identitás megoldottságán, iskolai motiváción és önbecsülés tekintetében megfelelőek, míg a ruminatív moratórium és a gondtalan diffúz identitáshoz negatív jellemzők társulnak. Pályaválasztási bizonytalanság alapján négy típust sikerült elkülönítenünk: a döntésképes, az irányt kereső, a szorongó választó és a krónikusan bizonytalan csoportokat. A szorongó választók és a krónikusan bizonytalanok minden vizsgált változón rosszul teljesítenek, ezért a minta összességében egyharmadát kitevő személyek esetében a beavatkozás mindenképp indokolt. Esetükben Wiegiersma (1992) harmadik, negyedik és ötödik szintjének sajátosságai irányadóak. Az egyetemista nők identitása megoldottabb, mint középiskolás társaiké, ami egyrészt utalhat fejlődésre, másrészt abból is fakadhat, hogy egyetemre csak a középiskolások egy bizonyos része kerülhet be. Esetükben is öt identitásállapotot találtunk, eltérően azonban a középiskolásoktól, az egyetemista nők között a diffúz diffúz, kereső tevékenységet nem végző csoport jelent meg. Azonban ez az állapot a minta töredékét jellemezte. Pályaválasztásukban kevésbé bizonytalanok az egyetemen tanuló nők, mint középiskolás társaik. Esetükben három jó jellemzőkkel leírható pályaválasztási bizonytalanság típust (döntésképes, irányt kereső, önmagát kereső) és csak egyetlen problémás típust (szorongó választók) találtunk. Azonban arányuk viszonylag magas a mintán, szintén körülbelül a vizsgált csoport egyharmada.

A változók közötti kapcsolat tanulmányozása rámutatott, hogy az identitás és a pályaválasztási bizonytalanság között kölcsönös kapcsolat van.

A jövőbeli vizsgálatokban a demográfiai adatokból kapott eredmények, valamint a szakirodalom tanulságai kapcsán érdemes lenne vizsgálni, a család és a barátok szerepét, valamint a döntéssel és a pályaválasztással kapcsolatos én-hatékonytságot.

Irodalomjegyzék

- Adams, G. R., Fitch, S. A. (1983). Psychological environments at university departments: Effects on college students' identity status and ego stage development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1266-1275.
- Adams, G. R., Bannion, L., Huh, K. (1987). *Objective measure of ego identity status; A reference manual*. Unpublished manuscript, University of Guelph, Ontario, Canada.
- Adams, G. R., & Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of Adolescence*, 19, 429 – 442 .
- Adams, G. R. (1998). The objective measure of ego identity status: A reference manual. http://www.uoguelph.ca/~gadams/OMEIS_manual.pdf letöltve: 2012. március 12.
- Archer, S. L. (1989). Gender differences in identity development. *Journal of Adolescence*, 12, 117-138.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist* 55 (5): 469-480.
- Arnett, J. J. (2006). Emerging adulthood in Europe: A response to Bynner. *Journal of Youth Studies*, Vol 9, No. 1., 111-123.
- Bakó T. (2004) *Utak és ösvények- Életünk váltófázisai és válságai*. Sorsfordító Könyvek sorozat 3. Budapest: Psycho Art.
- Balistreri, E., Busch-Rossnagel, N. A., & Geisinger, K. F. (1995). Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence*, 18, 179–192.
- Berzonsky, M. D. (1989). Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, 267-281.
- Berzonsky, M. D., Adams, G. R. (1999). Reevaluating the identity status paradigm: Still useful after 35 years. *Developmental Review*, 19, 557-590.
- Betz, N. E., Vuyten, K. K. (1997). Efficacy and outcome expectations influence career exploration and decidedness. *Career Development Quarterly*, 46, 179-189.
- Blustein, D. L., Devenis, L. E., Kidney, B. A. (1989). Relationship between the identity formation process and career development. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 36. No. 2., 196-202.
- Borbély-Peczé T. B. (2010). Életút támogató pályaaorientáció. A pályatanácsadás szerepének, tartalmának, művelői körének kiszélesedése és a pedagógiai fejlesztés lehetőségei. *Doktori Értekezés, ELTE-PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola*.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford.
- Burger, J. M. (2010): *Personality. 8 edition*. Wadsworth Publishing, 110.
- Carducci, B. J. (2009). *The Psychology of Personality: Viewpoints, research and applications. Second edition*. Wiley- Blackwell, 197.
- Carver, C. S., Scheier, M. F. (1998). *Személyiségpszichológia*, Osiris Kiadó: Budapest.
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1, 245-276.
- Chartrand, J. M. et al. (1990). Development and validation of the Career Factors Inventory. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 37., No. 4., 491-501.
- Chartrand, J. M., Nutter, K. J. (1996). The Career Factors Inventory: Theory and applications. *Journal of Career Assessment*, Vol.4., No. 2., 205-218.
- Cohen, R. C., Chartrand, J. M., Jowdy, D. P. (1995). Relationships between career indecision subtypes and ego identity development. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 42, No. 4, 440- 447.
- Constantinople, A. (1969). An Eriksonian Measure of Personality Development in College Students. *Developmental Psychology*, Vol. 1., No. 4., 357-372.
- Côté, J. E., & Allahar, A. L. (1996). Generation on hold: Coming of age in the late twentieth century. New York: New York University Press. (Sorrell és Montgomery)

- Côté, J. E. (1997). An empirical test of the identity capital model. *Journal of Adolescence*, 20, 421–437.
- Côté, J. E., Schwartz, S. J. (2002). Comparing psychological and sociological approaches to identity: Identity status, identity capital, and the individualization process. *Journal of Adolescence*, 25, 571–586.
- Cramer, P. (1998). Freshman to senior year: A follow-up study of identity, narcissism, and defense mechanisms. *Journal of Research in Personality*, 32, 156–172.
- Creed, P., Patton, W., Prideaux, L.-A. (2006) Causal Relationship Between Career Indecision and Career Decision-Making Self-Efficacy: A Longitudinal Cross-Lagged Analysis. *Journal of Career Development* 33(1):pp. 47-65.
- Crites, J. O. (1969). *Vocational psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Crites, J. O. (1981). Bevezetés a pályaválasztási tanácsadásba. In: Ritoókné-Gillemontné (1994) (szerk.): *Pályalélektan szöveggyűjtemény*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 317-335.
- Cross, H., Allen, J. (1970). Ego identity status, adjustment, and academic achievement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34, 288.
- Dellas, M.-Jernigan, L. (1987). Occupational identity status development, gender comparison and internal-external control in first-year air force cadets. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(6), 587-600.
- Erikson, E. H. (1959). *Identity and the life circle*. (Psychological Issues Monograph No. 1.) New York: International Universities Press.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*, 2nd ed. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1969) Identifikáció és identitás. In: Kósa É., Ritoókné Ádám M. (szerk.) (1990) *Fejlődéslélektan szöveggyűjtemény pedagógiai és tanár szakos hallgatók részére*. Budapest: Tankönyvkiadó. 503- 515. old.
- Erikson, E. H. (2002). *Gyermekek és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Feldman, D. C. (2003). The antecedents and consequences of early career indecision among young adults. *Human Resource Management Review*, 13, 499-531.
- Ferrari, L., Nota, L., Soresi, S. (2010). Time perspective and indecision in young and older adolescents. *British Journal of Guidance & Counseling*, Vol. 38. No. 1., 61-82.
- Fodor László (2007): *Fejezetek a motivációkutatásból*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Fonyó I., Pajor A. (2000) *Fejezetek a konzultáció pszichológiájának témaköréből. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Freud, Sigmund (2011) *Az ősválami és az én*. Hermit Könyvkiadó Bt., Budapest
- Fuqua, D. R.- Hartman, B. W. (1983). Differential diagnosis and treatment of career indecision. *The Personnel and Guidance Journal*, September, 27-30.
- Gati, I. –Saka, N. (2001). High school students' career-related decision-making difficulties. *Journal of Counseling and Development*, Vol. 79, 331-340.
- Germeijs, V., Boeck, P.D. (2003). Career indecision: Three factors from decision theory. *Journal of Vocational Behavior*, 62, 11-25.
- Germeijs, V., Verschueren, K., Soenens, B. (2006). Indecisiveness and high school students' career decision-making process: Longitudinal associations and the meditational role of anxiety. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 53. No. 4., 397-410.
- Grinder, R. E. (1973) A munka- és hivatástervezés jelentése az ipari társadalomban. A szakmai fejlődés elvi alapjai. In: Ritoók P., Gillemontné Tóth M. (szerk.) (1992) *Pályalélektan. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Tankönyvkiadó. 85- 97. old.
- Grotevant, H. D. (1987). Toward a process model of identity formation. *Journal of Adolescent Research*, 2, 203 – 222 .
- Grotevant, H. D., Thorbecke, W. L., Meyer, M. L. (1982). An extension of Marcia's identity status interview into the interpersonal domain. *Journal of Youth and Adolescence*, 11, 33-47.

- Guay, F., Senécal, C., Gauthier, L., Fernet, C. (2003). Predicting career indecision: A self-determination theory perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 50(2) 165- 177. old.
- Guay, F.; Ratelle, C. F., Senécal, C. , Larose, S., Deschênes, A. (2006). Distinguishing developmental from chronic career indecision: Self-efficacy, autonomy, and social support. *Journal of Career Assessment*, Vol. 14 No. 2., 235-251.
- Hajduska M. (2008). *Krízislélektan*. Elte, Eötvös Kiadó.
- Herr, E.L., Cramer, S.H. (1993): Szisztematikus megközelítések. Harper Collins Publishers, ford.: Pályairányítás és pályatanácsadás az egész élet során. Szisztematikus megközelítések. 281-325. oldal In: *Pályalélektan. Pályafejlesztésmódszerek*. OMK Jegyzet 1993, ELTE kézirat
- Hoffman, J. (1984). Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology*, 31, 170-178.
- Holland, J. L., Gottfriedson, G. D., Nafziger, D. H. (1975). Testing the validity of some theoretical signs of vocational decision-making ability. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 22., No. 5, 411-422.
- Holland, J.L., Holland, J. E. (1977). Vocational indecision: More evidence and speculation. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 24., No. 5., 404-414.
- Jones, L. K. (1989). Measuring a tree-dimensional construct of career indecision among college students: A revision of the Vocational Decision Scale- The Career Decision Profile. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 36. No. 4., 477-486.
- Karner, O. (2010). A pályaeorientációs szakemberek kompetenciamátrixának kialakítása. *Életpálya-tanácsadás*. II. évf. 3-4. szám, 10-17.
- Kegan, R. (1994). *In over our heads: The mental demands of modern life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kelly, R. K., Pulver, C. A. (2003). Refining measurement of career indecision types: A validity study. *Journal of Counseling & Development*, Volume 81, 445-454.
- Kerpelman, J. L., Pittman, J. F., & Lamke, L. K. (1997). Toward a microprocess perspective on adolescent identity development: An identity control theory approach. *Journal of Adolescent Research*, 12, 325 – 346 .
- Kerpelman, J. L. (2001). Identity control theory, exploration, and choice: A commentary on Schwartz's "The evolution of Eriksonian and Neo-Eriksonian identity research and theory." *Identity: An international Journal of Theory and Research*, 1, 81–86.
- Kidwell, J. S., Dunham, R. M., Bacho, R. A., Pastorino, E., & Portes, P. R. (1995). Adolescent identity exploration: A test of Erikson's theory of transitional crisis. *Adolescence*, 30, 785–793.
- Kiss I. (2009). *Életvezetési kompetencia. Doktori értekezés*. ELTE-PPK, Pszichológia Doktori Iskola.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive developmental approach. In: T. Lickona (szerk.) *Moral development and moral behavior*. New York: Holt, Rhinehart & Winston.
- Kohlberg, L., Levine, C. & Hewerm A. (1983). Moral stages: A current formulation and response to critics. *Contribution to Human Development*, 10, 1-174.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self: A systematic approach to the treatment of narcissistic personality disorders*. New York: International University Press.
- Kroger, J. (1990). Ego structuralization in late adolescence as seen through early memories and ego identity status. *Journal of Adolescence*, 13, 65-77.
- Kroger, J. (1995). The differentiation of "firm" and "developmental" foreclosure identity statuses: A longitudinal study. *Journal of Research on Adolescence*, 10, 317-337.
- Kroger, J. (2000). Ego identity status research in the new millennium. *Identity: International Journal of Theory and Research*. 24(2), 145-148.

- Kroger, J. (2002) Commentary on "Feminist perspectives on Erikson's theory: Their relevance for contemporary identity development research". *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(3), 257-266.
- Kroger, J. (2003). What transits in an identity status transition? *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 3(3), 197-220.
- Kroger, J. (2007). *Identity development: Adolescence through adulthood. Second edition*. Sage Publications: Thousand Oaks. London, New Delhi.
- Kunnen, E.S., Bosma, H. A. (2003). Fischer's skill theory applied to identity development: A response to Kroger. *Identity: An international Journal of Theory and Research*, 3(3), 247-270.
- Kurtines, W. M. (1999). A co - constructivist perspective on human behavior and development. Manuscript submitted for publication.
- Kwan, V.S.Y. et al. (2007). Broadening the research on self-esteem: A new scale for longitudinal studies. *Self and Identity*. 6, 20-40.
- Lent, R.W., Brown, S.D., Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 42, 79-122.
- Lent, R.W., Brown, S.D., Hackett, G. (2000). Contextual supports and barriers to career choice: A social cognitive analysis. *Journal of Counselling Psychology*, Vol. 47, No. 1, 36-49.
- Loevinger, J. (1976). *Ego development: Conceptions and theories*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Larson, L. M., Heppner, P. P., Ham, T., Dugan, K. (1988). Investigating multiple subtypes of career indecision through cluster analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 35, 439-446.
- Lucas, M.S., Epperson, D. L. (1990). Types of Vocational Undecidedness: A replication and refinement. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 37. No.4. 382-388.
- Lucas, M. S. (1993). A validation of types of career indecision at a counseling center. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 40. No. 4., 440-446.
- Lucas, M. (1997). Identity development, career development, and psychological separation from parents: similarities and differences between men and women. *Journal of Counseling psychology*, 44(2), 123-132
- Lukács F. (2007). Egyetemisták és főiskolások pályaválasztási bizonytalansága és a pályakonzultáció. In: Puskás- Vajda Zs. (szerk.): *Felsőoktatásban tanuló fiatalok problémái, útkeresése, pályafejlődése a 21. század kezdetén Magyarországon*. Feta Könyvek 2., Budapest 85- 103.
- Lukács F. (2010). A DIDS (Dimensions of Identity Development Scale) középiskolás mintán való alkalmazásának tapasztalatai. *Alkalmazott pszichológia. Megjelenés alatt*.
- Luyckx, K., Goossens, L. et al. (2005): Identity status based upon four rather than two identity dimensions: Extending and refining Marcia's paradigm. *Journal of Youth and Adolescence*. 34. 605-618.
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B. (2006a). A developmental contextual perspective on identity construction in emerging adulthood: Change dynamics in commitment formation and commitment evaluation. *Developmental Psychology*, Vol 42, No. 2. 366-380.
- Luyckx, K., Goossens, L. et al. (2006b): Unpacking commitment and exploration: Validation of an integrative model of adolescent identity formation. *Journal of Adolescence*. 29. 361-378. old.
- Luyckx, K., Schwartz, S., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I, Goossens, L. (2008). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42, 58-82
- Luyckx, K. et al. (2010). Time perspective and identity formation. *International Journal of Behavioral Development*. Vol 34, Issue 3, May, 238-247.
- Ma, P. W., Yeh, C. J. (2005). Factors influencing the career decision status of Chinese American youths. *Career Development Quarterly*, June, Volume 53, Issue 4, 337-347.

- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.
- Marcia, J.E. (1967). Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, „general maladjustment”, and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35, 119-133.
- Marcia, J.E., Friedman, M. (1970). Ego identity status in college woman. *Journal of Personality*, 38, 249-262.
- Marcia, J. E. (1993a). The ego identity status approach to ego identity. In: J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer & J.L. Orlofsky (szerk.) *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer-Verlag. 3-21.
- Marcia, J. E. (1993b). The status of the statuses: research review. In: J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer & J.L. Orlofsky (szerk.) *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer-Verlag. 22-41.
- Marcia, J. E. (2001). A commentary on Seth Schwartz's review of identity theory and research. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(1), 59-65.
- Marcia, J. E. (2002). Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(1), 7-28.
- Maslow, A.H. (1955). Fejlődés és motiváció. Hiánymotiváció és fejlődésmotiváció. In: Ritoók P., Gillemontné Tóth M. (szerk.) (1992) *Pályalélektan. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó. 259-279.
- Matteson, D. R. (1993). Differences within and between genders: A challenge to the theory. In: J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer & J.L. Orlofsky (szerk.) *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer-Verlag. 69-110.
- Meeus, W. (1992). (1992). A foglalkoztatási identitás-státusz fejlődése és a szociális támogatás az adolescens korban. In: Ritoók M. *Pályalélektan, pályafejlődés-elméletek I. Egyetemi jegyzet*
- Meeus, W., Dekovic, M. (1995). Identity development, parental and peer support in adolescence: Results of a national, Dutch survey. *Adolescence*, 30, 931-944.
- Meeus, W. (2011). The study of adolescent identity formation 2000-2010: A review of longitudinal research. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 75-94.
- Meeus, W., van de Shoot, R., Keijsers, L., Schwartz, S. J. & Branje, S. (2010). On the progression and stability of adolescent identity formation. A five-wave longitudinal study in early-to-middle and middle-to-late adolescence. *Child Development*, 81, 1565-1581.
- Meleg Cs. (2012). *Időorientációk és esélykülönbségek. Problémavázlat*, Pécsi Tudományegyetem, NYME Savaria Egyetemi Központ
- Nolen-Hoeksema, S. (2000). The role of rumination in depressive disorders and mixed anxiety/depressive symptoms. *Journal of Abnormal Psychology*, 109, 504-511.
- Ochse, R.-Plug, C. (1986) Cross-cultural investigation of the validity of Erikson's theory of personality development. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 50, No. 6. 1240-1252.
- Orlofsky, J. E., Marcia J. E., Lesser, I. M. (1973). Ego identity status and the intimacy versus isolation crisis of young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*. 27(2) 211-219.
- Orosz G., Farkas D. (2011). Csalás a középiskolában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66, 4, 605-630.
- Orosz G. (2012). Hungarian Validation of Zimbardo Time Perspective Inventory. *Megjelenés alatt*.
- Osipow, S. H. (1999). Assessing career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 55, 147-154.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgement of the child*. New York: Free Press.
- Raphael, D. (1977). Identity status in university woman: A methodological note. *Journal of Youth and Adolescence*, 6, 57-62.
- Rassin (2007) A psychological theory of indecisiveness. *Netherlands Journal of Psychology*, Volume 61, Number 1, 1-11.

- Ratelle, C. F.- Guay, F.- Vallerand, R. J.- Larose, S.- Senécal, C. (2007): Autonomous, controlled, and amotivated types of academic motivation: a person-oriented analysis. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 99., No. 4., 734- 746.
- Ritoók P. (1989). Ifjúkori identitás és pályaszocializáció. In: Ritoók P., Gillemontné Tóth M. (szerk). *Pályalélektan. Szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Budapest, 48-69.
- Rochlen, A. B., Milburn, L., Hill, C. E. (2004). Examining the process and outcome of career counseling for different types of career counseling clients. *Journal of Career Development*, Vol. 30., No. 4., 263- 275.
- Rókusfalvy, P. (1969). *Pályaválasztás, pályaválasztási érettség*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sajtos L.- Mitev A. (2007). *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest, Alinea Kiadó.
- Savickas, M. L. (1989). Annual review: Practice and research in career counseling and development, 1988. *The Career Development Quarterly*, 38, 100-134.
- Savickas, M. L., Jarjoura, D. (1991). The Career Decision Scale as a type indicator. *Journal of Counseling Psychology*, 38, 85-90.
- Schwartz, S. J. (2001). The evolution of Eriksonian and Neo-Eriksonian identity theory and research: A review and integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(1), 7-58.
- Schwartz, S. J. et al. (2011). Examining the light and dark sides of emerging adults' identity: A study of identity status differences in positive and negative psychosocial functioning. *Journal of Youth Adolescence* 40: 839- 859.
- Sneed, J. R., Schwartz, S. J., Cross, W. E., Jr. (2006). A multicultural critique of identity status research: A call for integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 6(1), 61-84.
- Steinberg, L. D., Greenberger, E. (1982). High school students in the labor force: Some costs and benefits to schooling and learning. *Educational Evaluation and Public Policy Analysis*, Vol 4(3), 363-372.
- Szabó L. (2008). *A serdülőkori önértékelés jellemzői és meghatározó tényezői középiskolásokkal végzett kérdőíves vizsgálatok alapján*. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Bölcsész Doktori Iskola Pszichológiai Programja.
- Stephen, J., Fraser, E., Marcia, J. E. (1992). Moratorium-achievement (Mama) cycles in lifespan identity development: Value orientation and reasoning system correlates. *Journal of Adolescence*, 15, 283- 300.
- Schenkel, S., Marcia, J.E. (1972). Attitudes toward premarital intercourse in determining ego identity status in college woman. *Journal of Personality*, 3, 472- 482.
- Schwartz, S. J. et al. (2011). Examining the light and dark sides of emerging adults' identity: A study of identity status differences in positive and negative psychosocial functioning. *Journal of Youth Adolescence*, 40; 839- 859.
- Schweizer, K. (2011). On the changing role of Cronbach's α in the evaluation of the quality of a measure. *European Journal of Psychological Assessment*, 27(3), 143-144.
- Sorrel, G., Montgomery, M. (2001). Feminist perspectives on Erikson's theory: Their relevance for contemporary identity research. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1, 97-128.
- Super, D. E. (1984). Önmegvalósítás munkában és szabadidőben. In: Ritoókné- Gillemontné (1994) (szerk.): *Pályalélektan Szöveggyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó
- Szekeres Á.(2008). Az identitás alakulása tanulásban akadályozott fiatalok körében. In: Szabó Á. (szerk.) *Tanulmányok a tanulásban akadályozottak pedagógiája és határtudományai köréből*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, 105- 157.

- Szilágyi K. (2005). A fiatalok és felnőttek pályorientációs és karrierépítési készségeinek szintje, fejlesztésének lehetőségei. Kutatási zárótanulmány. *Felnőttképzési Kutatási Füzetek*. Budapest.
- Szilágyi K. (2007). *Munka-pályatanácsadás mint professzió*. Kollégium Kft., Budapest.
- Tabachnik, B. G., Fidell, L. S. (2001) *Using multivariate statistics* (4th ed.) Boston, Allyn & Bacon.
- Toder, N.L. – Marcia, J.E. (1973). Ego identity status and response to confirmity pressure in college women. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 26, No. 2, 287-294.
- Vallerand, R. J., Blais, M. R., Brière, N. M., Pelletier, L. G. (1989). Construction et validation de l'Echelle de Motivation en Education (EME) [Construction and validation of the Echelle de Motivation en Education (EME)]. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 21, 323-349.
- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais M. R. (1992). The academic motivational scale: A measure of intrinsic, extrinsic, and amotivation. *Educational and Psychological Measurement*, 52, 1003-1017.
- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Brière, N. M., Senécal, C., Vallières, E. F. (1993). On the assessment of intrinsic, extrinsic, and amotivation in education: Evidence on the concurrent and construct validity of the Academic Motivation Scale. *Educational and Psychological Measurement*, 53, 159-172.
- Van Hoof, A. (1999). The identity status field re-reviewed: An update of unresolved and neglected issues with a view on some alternative approaches. *Developmental Review*, 19, 497-556.
- Vondracek, F. W. et al. (1995). The relationship of identity status to career indecision during adolescence. *Journal of Adolescence*, 18, 17-29.
- Wanberg, C. R. , Muchinsky, P. M. (1992). A typology of career decision status: Validity extension of the Vocational Decision Status Model. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 39., No.1., 71-80.
- Waterman, A. S.-Waterman, C. K. (1972). Relationship between freshmen identity status and subsequent academic behavior: A test of the predictive validity of Marcia's categorization system for identity status. *Developmental Psychology*, 6, 179.
- Waterman. A. S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*. 18, 341-358.
- Waterman, A. S. (1984). Identity formation: Discovery or creation? *Journal of Early Adolescence*, 4, 329-341.
- Waterman, A. S. (1993). Developmental Perspectives on identity formation: from adolescence to adulthood. In: J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer & J.L. Orlofsky (szerk.) *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer-Verlag. 42-68.
- Wiegiersma, G. (1992): A tanácsadás pszichológiájának rendszerei. In: Ritoók M. (szerk), *A tanácsadás pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Winer, J. L. (1992). The early history of the Career Decision Scale. *The Career Development Quarterly*. 40, 369-375.
- Zimbardo, P.G. et al. (1973, April 8). The mind is a formidable jailer: A Pirandellian prison. *New York Times Magazine*, 36ff.
- Zimbardo, P. G., Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 77, No. 6., 1271-1288.

Táblázatok és ábrák jegyzéke

1. táblázat: Az identitással kapcsolatos főbb megközelítési irányok Kroger, 2007 alapján	12
2. táblázat: Marcia (1993a) identitásállapotai	14
3. táblázat: Az identitásállapotok és az önbecsülés összefüggései	16
4. táblázat: Van Hoof (1999) eredményeinek áttekintése Kroger (2003) alapján	22
5. táblázat: Az identitásállapotok és az identitásdimenziók kapcsolata Luyckx et al. (2008) alapján	34
6. táblázat: Holland és munkatársai (1975) diagnosztikai modelljének tervezete	40
7. táblázat: Az EDS identitás szintézise és szerepkonfúzió skáláival kapcsolatos hat modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összegzése	79
8. táblázat: Az Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) identitás szintézise és szerepkonfúzió skáláinak középiskolás mintán feltárt leíró statisztikái és az alsókálák belső konzisztenciája	80
9. táblázat: Az Ego Development Scale (Ochse és Plug, 1986) identitás szintézise és szerepkonfúzió skáláinak egyetemista nők mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálák belső konzisztenciája	82
10. táblázat: A DIDS (Luyckx et al., 2008) öt modelljének, EFA és CFA során kapott eredményeinek összegzése	85
11. táblázat: A DIDS (Luyckx et al., 2008) leíró statisztikái a középiskolás mintán	86
12. táblázat: A DIDS(Luyckx et al., 2008) dimenziói között feltárt korrelációk a középiskolás mintán	86
13. táblázat: A DIDS (Luyckx et al., 2008) leíró statisztikái az egyetemista nők (N = 219) mintáján	87
14. táblázat: A CFI öt modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összegzése	90
15. táblázat: A CFI magyar változatának középiskolások mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálák belső konzisztenciája	91
16. táblázat: A CFI faktorai közötti korrelációk a középiskolás mintán	91
17. táblázat: A CFI magyar változatának az egyetemista nők mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálák belső konzisztenciája	92
18. táblázat: A CFI faktorai közötti korrelációk az egyetemista mintán	92
19. táblázat: A ZTPI hat modelljének EFA és CFA során kapott eredményeinek összegzése	96
20. táblázat: A ZTPI magyar változatának középiskolások mintáján feltárt leíró statisztikái és alsókálái	97
21. táblázat: A ZTPI faktorai közötti korrelációk a középiskolás mintán	98
22. táblázat: A ZTPI magyar változatának egyetemista nők mintáján feltárt leíró statisztikái és az alsókálák belső konzisztenciája	99
23. táblázat: A ZTPI faktorai közötti korrelációk az egyetemista nők mintáján	99
24. táblázat: A középiskolás mintán (N = 649) talált öt klaszter klaszterközéppontjai (DIDS)	100
25. táblázat: Az identitásállapotok hatása a DIDS dimenzióinak értékeire; középiskolás minta	102
26. Az identitásállapotok átlagai közötti eltérések a DIDS skáláin, a középiskolás mintán	102
27. táblázat: Az identitásállapotok pályaválasztási bizonytalanság átlagai közötti szignifikáns különbségek	104
28. táblázat: Az identitásállapotok iskolai motiváció átlagai közötti szignifikáns különbségek a középiskolás mintán	106
29. táblázat: Az identitásállapotok időorientáció átlagai közötti szignifikáns különbségek a középiskolás mintán	108
30. táblázat: Az identitásállapotok identitás skálákon elért átlagai közötti különbségek a középiskolás mintán	110
31. táblázat: Az identitásállapotok önbecsülés átlagai közötti szignifikáns különbségek a középiskolás mintán	111

32. táblázat: Az identitásállapotok tanulmányi eredmény átlagai közötti szignifikáns különbségei	111
33. táblázat: A CFI faktorai alapján létrehozott klaszterek végső klaszterközpontjai	112
34. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek hatása a CFI faktorok átlagpontszámaira (ANOVA)	113
35. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek különbségei a pályaválasztási bizonytalanság skálán, a középiskolás mintán (N = 639)	114
36. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az identitás skálán; középiskolás minta	116
37. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az identitásdimenziókon; középiskolás minta	118
38. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az iskolai motiváció tekintetében; középiskolás minta (N = 518)	119
39. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az időorientáció tekintetében; középiskolás minta	121
40. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek az önbecsülésben; középiskolás minta	122
41. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság típusok közötti szignifikáns különbségek tanulmányi eredményekben; középiskolás minta	123
42. táblázat: Az egyetemista nők mintáján (N = 201) talált öt identitásállapotok végleges klaszterközpontjai	126
43. táblázat: Varianciaanalízis eredményei az identitásállapotok mentén a DIDS (Luyckx et al, 2008) változón, az egyetemista nők mintáján	126
44. táblázat: Az identitásállapotok eltérései a DIDS dimenziói mentén (ANOVA)	128
45. táblázat: Szignifikáns különbségek az identitásskálák átlagai között az egyetemista nők identitásállapotaiban	129
46. táblázat: Szignifikáns különbségek az identitásállapotok között a pályaválasztási bizonytalanság skálán, egyetemista nők mintája	132
47. táblázat: Az identitásállapotok pontszámai közötti szignifikáns eltérések az iskolai motiváció faktorain, egyetemista nők mintája	133
48. táblázat: Az identitásállapotok pontszámai közötti szignifikáns eltérések az időorientáció faktorain, egyetemista nők mintája	135
49. táblázat: Az identitásállapotok pontszámai közötti szignifikáns eltérések az önbecsülésben, egyetemista nők mintája	136
50. táblázat: Az egyes identitásállapotokhoz tartozó személyek tanulmányi átlaga közötti szignifikáns eltérések	137
51. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek hatása a CFI faktorok átlagpontszámaira (ANOVA)	138
52. táblázat: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek különbségei a pályaválasztási bizonytalanság skálán az egyetemista nők mintáján	139
53. táblázat: Szignifikáns különbségek a pályaválasztási bizonytalanság típusai között az identitásskálán	141
54. táblázat: Szignifikáns eltérések a pályaválasztási bizonytalanság típusai között az identitásdimenziókon, egyetemista nők	142
55. táblázat: Szignifikáns eltérések az időorientációban a pályaválasztási típusok között, egyetemista nők	144
56. táblázat: Szignifikáns eltérések az önbecsülés skálán a pályaválasztási bizonytalanság típusai mentén, egyetemista nők	144
57. táblázat: Korrelációk a modellben szereplő változók között	155
58. táblázat: Korrelációk az egyetemista nők útvonalmodelljében szereplő változók között	157

1. ábra: Waterman modellje az identitásállapotok lehetséges fejlődési útvonalairól	22
2. ábra: Marcia (2002) ábrája az identitás fejlődéséről a késői serdülőkortól az időskorig	24
3. ábra: Identitásállapotok átlagértékei a különböző identitásdimenziókon	34
4. ábra: A szociál-kognitív pályaelmélet modellje (Social-Cognitive Career Theory; SCCT)	43
5. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság előzményei és következményei	45
6a) ábra: A középiskolás minta életkori megoszlása	61
6b) ábra: Az egyetemista nők mintájának szakonkénti eloszlása	63
7. ábra: A középiskolás mintán feltárt negatív kapcsolat az identitás szintézise és a szerepkonfúzió között	81
8. ábra: Az egyetemista nők mintáján feltárt negatív kapcsolat az identitás szintézise és a szerepkonfúzió között	82
9. ábra: Az öt identitásállapot klaszterközéppontjainak standardizált értékei (Z-score); a középiskolás mintán	101
10. ábra: Az identitásállapotok átlagai a DIDS (Luyckx et al., 2008) faktorokon, a középiskolás mintán	102
11. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság skálák pontszámai az identitásállapotok tükrében a középiskolás mintán (N = 649)	105
12. ábra: Iskolai motiváció az identitásállapotok tükrében a gimnazista mintán (N = 649)	106
13. ábra: Időorientáció az identitásállapotok tükrében a középiskolás mintán	108
14. ábra: Az identitásállapotok pontszáma az EDS (Ochse és Plug, 1986) identitás skáláin, a középiskolás mintán (N = 683)	109
15. ábra: Az identitásállapotok az önbecsülés tükrében a középiskolás mintán	110
16. ábra: Az identitásállapotok tanulmányi eredményeinek átlaga (2011/2012 első félév) a középiskolás mintán	111
17. ábra: A CFI alapján kialakított klaszterek a középiskolás mintán (Z-score-ok alapján ábrázolva)	113
18. ábra: CFI alapján létrehozott pályaválasztási bizonytalanság klaszterek klaszterközéppontjai a középiskolás mintán	114
19. ábra: Pályaválasztási bizonytalanság csoportok nemek szerinti bontásban (N = 639)	115
20. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság alapján képzett klaszterek átlagai az identitás, a szerepkonfúzió és az identitás megoldottsága változókon; a középiskolás mintán (N = 639)	117
21. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság alapján képzett klaszterek átlagai az identitásdimenziókon, középiskolás minta (N = 639)	118
22. ábra: Az iskolai motiváció átlagai a pályaválasztási bizonytalanság klaszterein; középiskolás minta (N = 518)	120
23. ábra: Az időorientáció átlagai a klaszterek mentén, középiskolás minta (N = 518)	121
24. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek pontszáma a Rosenberg-féle Önbecsülés Skálán (RSE, 1965)	122
25. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klaszterek tanulmányi eredményei 2010/ 2011 tanév végén (N = 125)	123
26. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek tanulmányi eredményei 2011/2012 első félévében, a középiskolás mintán (N = 566)	123
27. ábra: Az identitásállapotok megoszlása a pályaválasztási bizonytalanság klaszterein belül, a középiskolás mintán	125
28. ábra: Az egyetemista nők öt identitásállapotának végleges klaszterközéppontjai (Z-score)	127
29. ábra: Az identitásállapotok átlagai a DIDS skáláin, az egyetemista nők mintáján	128
30. ábra: Az identitásállapotok pontszáma az EDS (Ochse és Plug, 1986) identitás skáláin, az egyetemista nők mintáján	130
31. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság skálák pontszámai az identitásállapotok tükrében az egyetemista nők mintáján	132

32. ábra: Iskolai motiváció az identitásállapotok tükrében az egyetemista nők mintáján	133
33. ábra: Időorientáció az egyetemista nők mintáján	135
34. ábra: Az egyetemista nők önbecsülés pontszámai az identitásállapot alapján	136
35. ábra: Az identitásállapotokhoz tartozó személyek tanulmányi eredményei 2011/2012 első szemeszterben	136
36. ábra: A CFI faktori alapján létrehozott klaszterek klaszterközpontjai	137
37. ábra: A CFI alapján kialakított klaszterek az egyetemista nők mintáján (Z-score-ok alapján ábrázolva)	138
38. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság átlagai a CFI-n	139
39. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság típusok átlagai az identitásváltozókon, az egyetemista nők mintáján	141
40. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek az identitásdimenziókon elért pontszámai az egyetemista nők mintáján	142
41. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság klaszterek eredményei az iskolai motiváció skálákon	143
42. ábra: A pályaválasztási bizonytalanság típusok az időorientáció tükrében az egyetemista nők mintáján	144
43. ábra: Pályaválasztási bizonytalanság klasztereinek önbecsülés pontszámai az egyetemista nők mintáján	145
44. ábra: Az identitásállapotok megoszlása az egyes pályaválasztási bizonytalanság klasztereken belül az egyetemista nők mintáján	146
45. ábra: Szignifikáns különbségek az identitás skálák átlagai között az egyetemista és a középiskolás nők pontszámaiban	148
46. ábra: Szignifikáns különbségek az időorientáció skálákon (ZTPI, Zimbardo és Boyd, 1999) az egyetemista nők és a középiskolás nők átlagai között	148
47. ábra: Szignifikáns különbségek az iskolai motiváció (AMS, Vallerand et al., 1992) faktorok átlagai között az egyetemista és a középiskolás nők mintáján	148
48. ábra: Az önbecsülés pontszámok közötti szignifikáns különbségek a középiskolás és az egyetemista nők mintáján	149
49. ábra: Szignifikáns különbségek a pályaválasztási bizonytalanság skálákon a középiskolás és az egyetemista nők között	149
50. ábra: A középiskolás- és az egyetemista nők identitásállapot- eloszlás	150
51. ábra: A középiskolások útmodellje	154
52. ábra: Az egyetemista nők útmodellje	156